

MUZEUL NAȚIONAL

XXVI

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL ,

XXVI

București
2014

Colegiul de redacție:

Academician DINU C. GIURESCU	Prof. univ. dr. Ioan SCURTU
Prof. univ. dr. ION BULEI	Prof. univ. dr. MIHAIL IONESCU

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
CRISTINA JOIȚA

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București,
Calea Victoriei nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

ISSN 1015 - 0323

CUPRINS / CONTENTS

Ginel LAZĂR , <i>Ipostaze ale identităților și alterităților etnice și politice din Balcani în timpul stăpânirii bizantine (1018-1185) / Aspects of the ethnic and political identities and othernesses in the Balkans during the Byzantine domination (1018-1185)</i>	7
Vasile MĂRCULEȚ , <i>Scurte considerații asupra începuturilor organizării bisericii din Scythia Minor. Primii episcopi / Brief considerations on the beginnings of the organization of the church in Schytia Minor. The first bishops</i>	29
Roxana GÂSCĂ , <i>Instituții, demnitari și documente cu caracter religios în Islamul otoman / Institutions, dignitaries and religious documents in Ottoman Islam</i>	37
Daniel DIEACONU , <i>Panduri, arnăuți, haiduci și tâlhari la 1821 / Pandours, arnaouts and hajduks in 1821</i>	45
Mihai FLOREA , <i>Planul Borroczyn. Scurt istoric / The Borroczyn plan. A short history</i>	59
Alexandra MĂRĂȘOIU , <i>Un raport de evaluare psihiatrică de la 1855 / A psychiatric evaluation report from 1855</i>	75
Cristiana TĂTARU , <i>Medalia din aur emisă cu ocazia Jubileului de 25 de ani de domnie a Regelui Carol I / The gold medal for the 25th Jubilee of the reign of Charles I</i>	85
Ionela Simona MIRCEA , <i>Aniversări în memoria lui Avram Iancu / Anniversaries in memory of Avram Iancu</i>	95
George TROHANI , <i>Ilie Ighel-Deleanu (1870-1938) și al său dicționar de rime. O carte rară / Ilie Ighel-Deleano (1870-1938) et son dictionnaire de rimes. Un livre rare</i>	115
Narcis Dorin ION , <i>Casa inginerului Nicolae Cerkez din București. Povestea unei reședințe dispărute și a celor care au locuit-o / The house of engineer Nicolae Cerkez in Bucharest. The story of a perished house and of the people who inhabited it</i>	125

Raluca MĂLĂNCIOIU , <i>Un serviciu de ceai tête-à-tête, din porțelan, marcat Meissen, aflat în patrimoniul M.N.I.R. / The tête-à-tête tea set, made out of porcelain, marked Meissen, found in the N.M.R.H patrimony</i>	175
Cornel Constantin ILIE , <i>Asasinatul de la Sarajevo. Un raport oficial / The Sarajevo assassination. An official report</i>	195
Oxana I. MOROZAN , <i>Vizitele familiei regale române în Rusia la sfârșitul secolului al XIX-lea începutul secolului al XX-lea și vizita de răspuns a împăratului Nicolae al II-lea la Constanța în anul 1914 / The visits of the Romanian Royal Family in Russia at the end of the 19th century and the early 20th century and the return visit of the Tsar Nicholas II in Constanta, in 1914</i>	201
V. V. MOROZAN , <i>Societatea basarabească și presa locală în vara anului 1914. Sentimentul apropiatei catastrofe / The Bessarabian society and the local press in 1914. The prediction of the up-coming catastrophe</i>	215
Șerban CONSTANTINESCU, Valentin-Ionuț DRĂGOIESCU , <i>Impresii din campania 1916-1920, aparținând sergentului Mihăilescu I. Ștefan din cadrul Diviziei a 15-a Constanța / Impressions from the 1916-1920 military campaign of sergeant Mihăilescu I. Ștefan from the 15th division Constanta</i>	223
Diana MANDACHE , <i>Regele Mihai școlar / King Michael in school</i>	229
Manuela ȚUHAȘU , <i>Modul de viață al intelectualității române din interbelic. Studiu de caz – jurnalele / The lifestyle of Romanian intellectuals during the interwar period. Case study – journals</i>	245
Nicoleta PETCU , <i>Principesa Ileana a României și părintele Arsenie Boca / Princess Ileana of Romania and father Arsenie Boca</i>	253
Maria-Sofia ȘCHEAUA , <i>Atitudinea ziaristului român Stelian Popescu și a ziarului „Universul” față de “problema evreiască” în perioada 1936-1944 / The attitude of the Romanian journalist Stelian Popescu and of the newspaper “Universul” towards the “Jewish problem” between 1936 and 1944</i>	269
Remus NICĂ / <i>Partidele și războiul. Partidului Național Liberal, Partidului Național Țărănesc, Partidului Comunist Român față de războiul din est (iunie 1941- aprilie 1943) / The parties and the war. The position of the National Liberal Party, the National Peasant Party, the Romanian Communist Party towards the war in the east (june 1941 – april 1943)</i>	297

Monica LAZĂR , <i>Aspecte din legislația socială adoptată de guvernul condus de Constantin Sănătescu (23 august - 6 decembrie 1944) / Aspects of the social legislation adopted by the government led by Constantin Sănătescu (23 august – 6 december 1944)</i>	309
Florin GEORGESCU , <i>Inedite mărturii de arhivă privind reprimarea politică a presei românești la începutul anului 1946 / Unedited archival evidences on the political repression of the Romanian press at the beginning of the year 1946</i>	321
Marina PENCIU , <i>Drumul României către NATO: percepția candidaturii românești în presa euro-atlantică / Romania's road to NATO: the perception of the Romanian candidacy in Euro - Atlantic press</i>	333
Ioan OPRIȘ , <i>Muzeul Național Cotroceni – între muzeografia interpretativă și cea constructivistă / The Cotroceni National Museum – between interpretative and constructivist museography</i>	341
Alexandru GHIȘA , <i>„Dezghetul” lui N. Hrușciov și problema Basarabiei / Hrusciov's de-stalinization and the issue of Bessarabia</i>	351

IPOSTAZE ALE IDENTITĂȚILOR ȘI ALTERITĂȚILOR ETNICE ȘI POLITICE DIN BALCANI ÎN TIMPUL STĂPÂNIRII BIZANTINE (1018-1185)

ASPECTS OF THE ETHNIC AND POLITICAL IDENTITIES AND OTHERNESSES IN THE BALKANS DURING THE BYZANTINE DOMINATION (1018-1185)

Ginel Lazăr*

Abstract

The two centuries between the conquest of Basil II the “Bulgar-slayer” and the revolt of the Asens (1185) were for the Bulgarian-Vlach world, which was under Byzantine domination, a period during which political stability alternated with a necessity to re-dimension the ethnic identity under the patronage of the Bulgarian state tradition.

The period we are referring to is a sinuous and antagonistic one, which provoked in the Byzantine Empire a series of revolts that emerged in the Balkan world. The rebellions that broke out during this time-span had different causes and characteristics and questioned the very strength of the Imperial domination in the Balkans. The centrifugal movements, especially those arisen among the Bulgarians, had a national, anti-Byzantine character, aiming to proclaim the leader of the revolt “Tsar of the Bulgarians”. The Vlachs in the Balkans were famous for their knowledge and surveillance of the mountain passes and maybe for this reason they were used for all sorts of missions. These people of the mountains, specially recruited in the Byzantine Army, had the specific role of guiding the Byzantine military units through the mountain passes and of recommending the most favourable places for setting camp.

The political and economic situation of the Byzantium at the end of the 12th century caused strong contradictions within the populations in the Haemus region, who rose against the Byzantine domination under the leadership of the Romanians. The collaboration between the Bulgarian-Vlachs and the Cumans manifested itself on various occasions during the 12th century and intensified in the eve of the Asens’ Revolt and, subsequently, during their Tsardom.

*Cercetător, Secția Istorie (Compartimentul Istorie Medievală); doctor în istorie.

Keywords: Bulgarian-Vlach, Byzantine domination, the ethnic identity, the rebellions, the Byzantine Army, The political and economic situation, the Cumans.

Recucerirea totală a Peninsulei Balcanice și victoria finală împotriva Țaratului lui Samuil¹ a adus o nouă organizare militar-administrativă a Peninsulei Balcanice, prin constituirea unui număr de patru theme². Prima themă este *Paristrion/Paradunavon*, cu centrul la Silistra, cuprinzând Scythia Minor și teritoriul dintre lanțul Balcanilor și Dunăre. A doua themă este „Bulgaria lui Samuil“, cu nucleul în Macedonia, având centrul la Skoplje. Ultimele două theme sunt *Sirmium*, pe cursul Dunării Mijlocii, cu centru la *Sirmium* (Mitrovița) și *Dalmația*, pe coasta Mării Adriatice.

Următoarele două secole, de la cucerirea lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul (1018) și până la răscoala Asăneștilor (1185), au fost pentru lumea bulgaro-vlahă, aflată sub stăpânire bizantină, o perioadă care a alternat între o aparentă stabilitate

¹ După moartea lui Roman, ultimul țar legitim al dinastiei Krum, pe tronul Bulgariei, cu centrul la Ohrida, este ales Samuil (997-1014). Conducător suprem al armatelor din vestul Bulgariei, Samuil (unul dintre cei patru comitopuli locali, răzvrățiți contra stăpânirii bizantine) va rămâne în istorie drept ultimul mare războinic al Primului Țarat bulgar. Domnia lui a însemnat un lung șir de războaie, în special cu bizantinii, în urma cărora Bulgaria intră într-o agonie fatală. În ultima luptă, din defileul Kimbalongu (29 iulie 1014), oastea lui Samuil este înfrântă categoric. Cei 14.000 de prizonieri sunt orbiți și la fiecare 100 de soldați este lăsat un lider cu rol de călăuză, cu un singur ochi, iar monstruoasa armată este trimisă acasă. La vederea armatei umilite și schilodite, țarul bulgar suferă un atac de cord și moare pe loc, în reședința sa de la Prespa. În urma acestei îngrozitoare practici militare, împăratul Vasile al II-lea primește porecla de „Bulgaroctonul“ (ucigătorul de bulgari). De fapt, printr-o măsură abuzivă, prizonierii bulgari au fost tratați ca supuși rebeli, aplicându-li-se pedeapsa prevăzută în dreptul bizantin pentru rebeliune, respectiv orbirea. Urmașii țarului Samuil și rudele lor directe nu au forța de a rezista și, după patru ani, Bulgaria cade definitiv sub ocupația Constantinopolului. Cât despre toponimul Kimbalongos (Câmpulung), atestat pe râul Struma, la nord de Thessalonice, între localitățile Serres și Melnic, la poalele muntelui Belașița, acesta, foarte probabil de origine românească, va face obiectul unei analize critice într-un viitor studiu tematic.

² Din secolul al VII-lea, termenul definea teritoriul administrativ în care staționa unitatea militară denumită themă. Comandantul militar al themei era strategul. Acesta concentra în mâinile sale toată puterea civilă și militară în scopul mobilizării tuturor resurselor materiale și, mai ales, umane, pentru apărarea teritoriului de atacurile dușmane. Eficacitatea themelor a depins de existența soldaților țărani împroprietăriți, denumiți stratioți, din rândurile cărora statul recruta armata. Disparația treptată a acestor țărani liberi stratioți compromise organizarea militară bizantină, însă themele își vor păstra și în viitor forma administrativă.

politică și o necesitate de redimensionare a identității etnice sub patronajul tradiției statale bulgare.

Absența surselor interne, datorită desființării Țaratului bulgar, nu ne îngăduie să cunoaștem în amănunt structura etnică a societății balcanice și nici cooperarea dintre bulgari și vlahi cu ocazia unor varii revolte, așa cum foarte bine ne-o vor desluși, pentru aceeași perioadă, cronicile și mărturiile de cancelarie bizantine.

Cucerirea bizantină viza încadrarea în Imperiu, sub aspectele ei cetățenești, a populațiilor cucerite. Așa se explică de ce societatea bizantină care vine în contact cu realitățile etnice balcanice nu mai vorbește de Bulgaria sau bulgari, ci denumește structurile etnice existente în funcție de regiunea arhaică unde acestea locuiau. Leon Diaconul³ îi numește pe locuitorii dintre Dunăre și nordul Munților Haemus cu denumirea arhaică de „moesi“, după ținutul omonim⁴, ceea ce demonstrează revenirea teritoriului cucerit la Imperiu. În Decretul lui Vasile al II-lea din anul 1020 apare pentru prima oară, în mod oficial, noțiunea de Βλάχοι, acordată românilor din Balcani, reprezentând un etnonim împrumutat de bizantini de la slavi⁵. Prin denumirea de vlah, cu o valoare etnică similară celei de romanus, preluată de acum de bizantini, datorită izolării populației romanizate de Imperiu, se conturează un nou popor balcanic.

Datorită transformărilor din sânul societății bizantine, cu tendințe vizibile către un stat grec național, bulgarii și vlahii, în ciuda apartenenței lor la Imperiu, erau priviți ca niște străini, deosebiți radical de greci (romei). Noțiunea de vlah, reprezentând noul nume al romanității balcanice, se va impune în societatea bizantină, fiind preluată din limba vorbită, pe relația greco-slavă, și generalizată în

³ Leon Diaconul a fost un cronicar bizantin din a doua parte a secolului al X-lea. Educat în capitala bizantină, a devenit diacon în clerul palatului imperial, parcurgând și treptele unei cariere de istoriograf. În *Istoria* sa, scrisă din postura de martor ocular al unor evenimente militare și politice, cât și pe baza mărturiilor unor participanți la evenimente, prezintă faptele ultimilor împărați bizantini (Roman al II-lea, Nikephor al II-lea Phocas și Ioan Tzimiskes) până la Vasile al II-lea Bulgaroctonul. Îl însoțește pe Vasile al II-lea în anul 986 în campania contra bulgarilor lui Samuil. Stilul clasic al operei, cât și documentarea istorică sunt remarcabile, fiind influențate de metoda antică.

⁴ Termenul (*Moesi*) este la origine numele unui trib trac, care locuia între Dunăre și Haemus. După cucerirea romană a Peninsulei Balcanice, denumirea a fost preluată de populația romanizată, pentru a denumi vechea populație tracă romanizată. De la sfârșitul secolului al X-lea, termenul de Moesia reprezintă teritoriul Imperiului bizantin, desemnând, de la caz la caz, ba populația romanizată, adică pe vlahi, ba pe locuitorii statului bulgar (inclusiv bulgarii).

⁵ E. Stănescu, *Byzantinoslavica I: Les Vlaques à la fin du Xe siècle – début du XIe et la restauration de la domination byzantine dans la Péninsule Balkanique*, în „Revue des Études du S-E européen“, VI, 1968, nr. 3, p. 407-408.

cea cultă, așa cum ne demonstrează printre altele Ghiorgios Kedrenos, Anna Comnena, Diploma lui Vasile al II-lea etc.

Vasile al II-lea a păstrat sistemul administrativ din vremea lui Samuil. Astfel, țăranii din provinciile Bulgariei puteau să-și plătească și pe mai departe taxele în natură. Obligația lor consta în aprovizionarea Bizanțului cu o măsură anuală de cereale, mei și vin, ei fiind scutiți în acest mod de obligația de a-și plăti taxele în bani, așa cum o făceau locuitorii altor provincii bizantine⁶.

Domnia glorioasă a lui Vasile al II-lea și situația prosperă⁷ a Bizanțului a permis acestuia să ducă atât o politică legislativă liberală, cât și una bazată pe autoritatea imperială în provinciile bulgărești, protejate în primele decenii ale secolului al XI-lea de insubordonarea și dorința de înavuțire a aristocraților hrăpăreți⁸. Această realitate s-a schimbat din a doua jumătate a veacului al XI-lea când, pe fondul instabilității politice și economice a Imperiului, se ajunge la o stare de nesiguranță administrativă, de sărăcie și de foamete în provinciile bulgare ale Bizanțului. Nesiguranța politică și economică generează o serie de revolte declanșate în toată Peninsula Balcanică. Criza economică persistentă a instaurat o politică fiscală dură, cei afectați direct fiind țăranii, care, pe lângă lipsurile de tot felul și durițările percepților bizantini, mai erau loviți și de năvălirile numeroase ale turanicilor⁹. Și, cum un rău nu vine niciodată singur, din anul 1040 provinciile bulgare au pierdut dreptul de a-și plăti taxele în natură, fiind astfel integrate în sistemul de absorbție fiscală al Imperiului¹⁰.

Toate problemele societății bulgărești, suportate îndeosebi de țărani, au fost speculate în plan social și de bogomili, care practicau o filosofie a revoltei civile contra ordinii stabilite de autoritățile laice și clericale¹¹.

⁶ D. Obolensky, *Un Commonwealth medieval: Bizanț: Europa de Răsărit: 500-1453*, traducere de Claudia Dumitriu, postfață de N.-Ș. Tanașoca, București, Editura Corint, 2002, p. 233.

⁷ Mihail Attaleiates, istoric bizantin al secolului al XI-lea, subliniază importanța restabilirii climatului de pace și bunăstare în Imperiu prin supunerea Bulgariei. „Bulgaria, care tăiașe aducerea mijloacelor de trai și a tuturor celorlalte mărfuri spre Bizanț, a fost învinsă și Imperiul și-a asigurat spre apus siguranța și pacea, iar în locul sărăciei a început să izvorască bogăție și bunăstare“. S. Brezeanu, *O istorie a Bizanțului*, București, Editura Merona, 2004, p. 184.

⁸ D. Obolensky, *Un Commonwealth medieval*, p. 234.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Bogomilismul este o erezie maniheist-dualistă de factură gnostică apărută în Bulgaria către sfârșitul domniei țarului Petăr I (927-967) și care a luat un avânt deosebit în perioada stăpânirii bizantine. Erezia, devenită filosofie social balcanică, a servit ca bază ideologică unor mișcări și revolte populare cu un pronunțat caracter antibizantin. Bulgarii și vlahii care populau teritoriile din nordul Balcanilor au fost și ei cuprinși de „erezia nemaiauzită a veacului“, iar noii adepți contestau autoritatea clerului și disprețuiau organizarea

Perioada la care facem referire este una sinuoasă și antagonică, cu darul de a provoca Bizanțului o serie de revolte pornite din sânul lumii balcanice¹². Rebeliunile iscate în tot acest timp au cauze și caractere diferite și care au pus în discuție forța stăpânirii imperiale în Balcani. Mișcările centrifuge, izbucnite mai ales în rândurile

bisericii. Totodată, își îndreptau protestele spre boieri și cei bogați, nemaiascultând nici de orânduirea civilă existentă. Bogomilismul s-a dezvoltat în Bulgaria, având susținerea oamenilor săraci, propovăduind un creștinism simplu și popular, apropiat de valorile primare ale bisericii lui Hristos din secolul I și îndreptat contra bisericii oficiale, opulentă, sprijinită de basileii dreptcredincioși. Lăcașele de cult erau considerate de bogomili ca ascunzișuri ale lui Satanel. Basileul bizantin Alexios I Comnen (1081-1118), în lupta contra normanzilor, „a ridicat o interdicție mai veche, înrolând două mii opt sute de eretici paulicieni din Philippopolis și formând o tagmată cu nume de rău augur, cea a maniheenilor“. Vezi, Warren Treadgold, *O istorie a statului și societății bizantine, vol. II (1025-1461)*, traducere de Mihai Eugen-Avădanei, ediție îngrijită de Victor Spinei și Bogdan-Petru Maleon, Iași, Editura Institutul European, 2004, p. 39. La asediul normand al Dyrrhachiumului (1081), principala bază militară din Epir, Alexios I este trădat, printre alții, și de tagmata bogomililor care „au fugit pur și simplu acasă“. Drept răzbunare împăratul „a desființat labila sa tagmată a maniheenilor și i-a întemnițat pe membrii ei, dar acest lucru a dus la declanșarea unei rebeliuni a tovarășilor paulicieni ai acestora, care s-au refugiat la pecenegii din nordul Traciei, alăturându-li-se în invadarea teritoriului bizantin“. Vezi, Warren Treadgold, *op.cit.*, p. 41. În vara anului 1087, Bizanțul a decis să recucerească Paradunavumul, ocupat de „pecenegi și o serie de paulicieni, vlahi și alți rebeli locali. Alexios a fost pus acolo pe fugă aproape la fel de rușinos ca și la Dyrrhachium și a scăpat împreună cu o mână de oameni“. Vezi, Warren Treadgold, *op.cit.*, p. 42. Bogomilii au fost aliați ai pecenegilor și ai cumenilor, în lupta acestora din urmă contra Bizanțului, în timpul lui Alexios I Comnen. Vezi, *Fontes Historiae Daco-Romanae* (FHDR), vol. III (ediție Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca), București, 1975, p. 87, 90, 91, 101. Prințesa Anna Comnena povestește despre prinderea și judecata unei căpetenii bogomile pe nume Vasile, „patriarhul ereticilor“. Importantă este, de asemenea, și *Panoplia Dogmatică* a ecleziastului Eftimie Zigabenu, care însemnase în secret expunerea concepțiilor bogomilice obținute printr-un vicleșug de împăratul Alexios I Comnenul de la popa Vasile. Tratatul împotriva bogomililor dezavuează credințele și practicile bogomililor, devedindu-l vinovat de erezie pe popa Vasile, liderul bogomililor fiind condamnat la ardere pe rug. „Politica lui Alexios I Comnenul față de biserică se caracterizează printr-o severitate extremă: depunea patriarhi și episcopi care nu se supuneau basileului, intervenea în disputele religioase și filosofice. Din inițiativa lui, un sinod al bisericii l-a condamnat ca eretic pe filosoful Ioan Italos (1082). Comnenul a contribuit mult la distrugerea influentului curent al bogomililor, de altfel, mai degrabă politic decât religios“ Cf. S. B. Daskov, *Dicționar de împărați bizantini*, traducere de V. Onofrei, D. Onofrei, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 316; FHDR, III, p. 119.

¹² În studiul prezent ne propunem să urmărim și o serie de etape, considerate de noi dintre cele mai importante, care au condus, în cele din urmă, la izbucnirea revoltei Asăneștilor.

bulgarilor, au un caracter „național”¹³, antibizantin, vizând proclamarea conducătorului revoltei drept „țar al bulgarilor”, pe când răscoala din Thessalia (1066), ce mobilizează populațiile locale, unde un loc important îl au vlahii din ramura de sud¹⁴, se datorează fiscalității împovăritoare impuse de Constantinopol. De o altă amploare și cu alt înțeles este revolta izbucnită în thema *Paristrion/Paradunavon*, condusă de doi frați de origine vlahă, din ramura de nord. Fratele mai mare, Theodor, este proclamat țar și-și schimbă numele în cel de Petru, poate și pentru a accentua continuitatea istorică cu Primul Țarat bulgar, reprezentat în acest caz de Petăr, succesorul lui Simeon Veliki.

Imperiul bizantin, care a fost nevoit să se confrunte cu numeroase mișcări separatiste și revolte, va neglija, după moartea lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul (1025), apărarea frontierei dunărene. Măsurile luate de urmașii acestuia vor reduce resursele alocate armatei. Lipsa unei flote militare, renunțarea la dislocarea permanentă de trupe în fortificații și neprotejarea proprietăților stratiotilor¹⁵ vor

¹³ Două răscoale de proporții locale vor învia parțial spiritul de frondă al bulgarilor contra Bizanțului. Prima izbucnește în anul 1040 în regiunea Belgrad și este condusă de Petăr Delian, presupusul nepot al țarului Samuil. Începând promițător prin ocuparea orașelor Naissus (Niș) și Skoplje, conducătorul ei se proclamă „țar al bulgarilor”, dar imediat o altă revoltă izbucnită în vestul Țaratului lui Samuil îl proclamă pe un oarecare Tichomir tot „țar al bulgarilor”. Între cei doi pretendenți la titlul de „țar al bulgarilor” are loc o confruntare care se încheie cu victoria lui Petăr Delian. Acesta din urmă nu are timp să-și consolideze puterea în regiune, deoarece un fiu al lui Ioan Vladislav, pe nume Alusian, strateg de Theodopolis (cetate în Asia Mică), îl declară pe Petăr Delian uzurpator și îl învinge. Conducătorului răscoalei este orbit, predat în mâinile bizantinilor și dus la Constantinopol (1041). O altă răscoală, datând din 1072, este declanșată de Gheorghe Voitech, din Skoplje. Pentru a câpăta mai multă consistență, răsculații se unesc în jurul lui Constantin-Bodin, fiul lui Gheorghe Voitech, și el un presupus descendent al lui Samuil, care va fi proclamat „țar al bulgarilor” sub numele de Petăr, tocmai pentru a evidenția continuitatea istorică cu Primul Țarat bulgar. După unele cuceriri pasagere, se adâncesc neînțelegerile provocate de amploarea nesperată a răscoalei și întărirea facțiunii radicale sârbești, din rândurile căreia provenea țarul. În final, răscoala va fi înăbușită (1073). Revoltele bulgărești au izbucnit în regiunile centrale și de vest ale fostului stat bulgar, iar conducătorii săi care s-au legitimat dinastic drept „țari ai bulgarilor” erau fie oameni simpli, fie boieri de curte și care nu au avut o susținere populară necesară reînvierii spiritului bulgăresc.

¹⁴ Răscoala din Thessalia din 1066, la care au participat și vlahii din ramura de sud, reprezintă una din revoltele multietnice declanșate contra abuzurilor fiscale ale administrației bizantine, unde rolul vlahilor a fost unul însemnat.

¹⁵ Termenul se referă la o instituție originală bizantină, efect al marilor reforme sociale, militare și administrative din secolele VII-X. Armata se organizează mai eficient dobândind un accentuat caracter popular, fiind recrutată din rândurile țărănimii libere. Așadar, stratiotul (soldat) era un țăran liber care primea de la stat un lot de pământ, pe care îl lucra cu membrii familiei sale și care putea fi transmis ereditar dacă fiul își asuma

afecta sistemul de apărare dunărean, stimulând, în acest fel, atacurile tot mai consistente ale pecenegilor. Poate că lucrurile nu ar fi stat așa de rău, dacă banii proveniți din răscumpărarea obligațiilor militare ale stratiotilor ar fi fost folosiți în totalitate pentru crearea unei armate profesioniste. Unități militare de profesie, de tip tagmata¹⁶, se vor constitui și în timpul lui Constantin al IX-lea Monomachos dar își vor dovedi o mai bună eficiență în timpul lui Alexios I Comnenul. Comanda acestor trupe profesioniste era încredințată unui duce sau katepan, cu rol strict militar. În fine, aparatul diplomatic bizantin a găsit de cuviință că regiunea dunăreană poate fi apărată și prin alte modalități decât cele militare. Este vorba de un nou concept strategic, diferit de simpla colonizare de „foederati” barbari, din epoca romană târzie, ce permitea pacificarea zonei prin atragerea pecenegilor în orbita lumii bizantine și folosirea lor ca armă contra potențialilor invadatori¹⁷. Din momentul constituirii acestei formațiuni teritoriale pecenege autonome, „Patzinakia”, la sud de Dunăre, bătrânul fluviu și-a pierdut funcția de frontieră periferică a Bizanțului. Încredințarea apărării frontierei de nord a Imperiului tribului peceneg condus de Kegen demonstra impotența și vulnerabilitatea unei politici labile.

condiția tatălui, respectiv să se echipeze pe cont propriu și să vină la oaste la chemarea strategului, atunci când situația militară o impunea. Creșterea uimitoare a marilor proprietăți funciare și importanța rolului mercenarilor în armata bizantină duce la alterarea instituției stratiotilor în secolul al XI-lea. Reformele sociale și militare ulterioare nu au darul de a revitaliza această instituție seculară, fundamentul existenței Bizanțului.

¹⁶ Armata de elită a Bizanțului. Era sub comanda directă a basileului, fiind formată din patru corpuri speciale numite Scholi, Exkubitori, Vigili și Hicanați. Fiecare corp (tagma) avea în frunte un șef militar, supranumit domestic. Tagmata trebuia să intervină acolo unde pericolul era foarte mare, ajungând, în secolul al X-lea, să formeze un segment de 24.000 de militari profesioniști (mercenari).

¹⁷ În acest sens, în baza unui sigiliu care a aparținut lui Kegen, căpetenie pecenegă cu titlul de archon pentru regiunea dunăreană, avem atestat termenul „Patzinakia”, ce indică o formațiune teritorială pecenegă autonomă, aflată într-o câmpie fertilă în pășuni între Dunăre și Balcani, însă sub controlul Bizanțului. Kegen se răzvrățește împotriva hanului Tyrah și împreună cu 20.000 de oameni (războinici și familiile lor) se stabilește în thema Patrision, condusă pe atunci de Katakalon Kekaumenos. Este acceptat de bizantini ca „foederat”, primind în schimbul serviciilor militare pământ și cetăți. De la Ioan Zonaras, protasecretis (prim-secretar) al cancelariei imperiale și istoric bizantin din prima parte a secolului al XII-lea, aflăm detalii despre conflictul dintre Kegen și hanul Tyrah, provocat de refugiul lui Kegen în Bizanț cu două din cele treisprezece triburi ale pecenegilor. Kegen a fost primit de împăratul Constantin al IX-lea Monomachos „și, primind botezul mântuitor, fu cinstit cu titlul de patriciu”. Pentru detalii vezi, FHDR, III, p. 221-223; A. Madgearu, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2007, p. 107. Pentru o bibliografie a problemei, vezi, *Ibidem*, n. cu nr. 112.

Această manieră de apărare a frontierei dunărene a permis pătrunderea cu ușurință, în Imperiu, a altor triburi pecenege, gonite de uzi din ținuturile lor.

Chiar și după restabilirea autorității centrale peste regiunea dunăreană, spre sfârșitul secolului al XI-lea, Bizanțul revine la vechea politică de recrutare a localnicilor, bulgari și vlahi, în unități militare profesionale. Doveditor pentru acest fapt este sigiliul unui anume Gheorghios, „strateg al vlahilor“, descoperit la Isaccea. Conform lui Ion Barnea¹⁸, acest Gheorghios ar putea fi de origine vlahă, iar studiul și interpretarea legendei sigiliului atestă existența unei tagmată formată din vlahi¹⁹. Iată așadar, încă o dovadă a existenței unei formațiuni militare recrutată din vlahii de la sud de Dunăre, probabil de pe platforma Munților Balcani, de unde se va declanșa, la mai puțin de un secol, mișcarea Asăneștilor.

Vlahii din Munții Balcani erau recunoscuți pentru cunoașterea și supravegherea trecătorilor și pasurilor greu accesibile și poate din acest motiv erau solicitați în diverse misiuni de cercetare. Acești oameni ai munților, recrutați în special în armata bizantină, aveau un rol specific, de ghidare a unităților militare bizantine prin trecătorile munților și de recomandare a locurilor prielnice pentru așezarea taberelor.

Se pare că vlahii balcanici, grupați în categoria călătorilor sau „kjelători“, care se ocupau cu cărăușia și paza drumurilor importante, erau folosiți de Imperiul bizantin, cel puțin de la apariția acestora în sursele grecești începând cu răscrucea secolelor X-XI. Sugestivă ar putea fi întâmplarea relatată de Kedrenos pe la anul 976, referitoare la uciderea unuia dintre comitopuli, de „niște vlahi călători“, între localitățile Castoria și Prespa. În această zonă se află astăzi localitățile aromânești Pisuderi și Vlahoclisura, care ocupă o poziție strategică în trecătorile montane pe direcția est-vest. Incidentul de mai sus, se derulează „îndată după moartea împăratului Ioan“²⁰, cel care a desființat monarhia Bulgariei și a transformat patriarhia ei într-o arhiepiscopie supusă patriarhiei de la Constantinopol, când Tzimiskes se afla la apogeul puterii sale. Deși nu avem suficiente elemente pentru clarificarea termenului de „călători“ la care se referă Kedrenos, contextul istoric ne îndreaptă mai degrabă către categoria „kjelătorilor“ decât spre cea a păstorilor. În aceste condiții, considerăm că acești vlahi „călători“ nu sunt altceva decât recruți în armata bizantină, care aveau misiunea de a păzi trecătorile importante din zonă. Însuși termenul Vlahoclisura sugerează ocupația de bază a locuitorilor din zonă, într-o traducere mai liberă însemnând „Trecătoarea Vlahilor“, adică păzită de vlahi.

În episodul premergător pătrunderii cumanilor la sud de Munții Balcani (1094-1095), Anna Comnena pomeneste despre „trecătorile pe care limba populară

¹⁸ I. Barnea, *Sigilii bizantine din nordul Dobrogei*, în „Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul“, Chișinău, 28-30 mai 2000, București, 2001, p. 103-104.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Împăratul bizantin Ioan Tzimiskes moare la 10 ianuarie 976.

le numește clisuri²¹. Tot Anna Comnena, în relatarea ei despre un oarecare Poudilas (Pudilă, Budilă, Bădilă), „fruntaș al vlahilor și aducând vestea trecerii cumanilor peste Dunăre²², ne lasă impresia că acesta s-a înfățișat împăratului Alexie I Comnenul, în calitatea sa de cercetaș în armata bizantină. Se crede că acest Budilă ar putea fi „un celnic din părțile Dunării²³, „dacă nu cumva chiar un comandant integrat în armata bizantină²⁴.

Din nou Anna Comnena ne ajută să demonstrăm existența unei populații românești (vlahe) între Dunăre și Balcani. Buni cunoscători ai potecilor montane, aceștia le indică și cumanilor modalitățile prin care pot evita punctele fortificate. „Îndată ce cumanii, care au aflat de la vlahi potecile ce străbat clisurile, au trecut cu ușurință prin Zygos și s-au apropiat de Goloe, locuitorii acestuia, legând numaidecât pe cel căruia i se încredinșase paza fortăreței, l-au predat cumanilor²⁵. Iată, așadar, două cazuri din care constatăm că vlahii, denumiți de noi și oamenii munților, după mediul lor natural, colaborau atât cu Bizanțul, cât și cu invadatorii vremelnici.

Incursiunea cumanilor din anul 1095 în Peninsula Balcanică, datorită penetrării trecătorilor cu largul concurs al unor munteni vlahi, a reprezentat regândirea politicii de apărare a frontierei dunărene. Bizanțul și-a dat seama de importanța populației montane pentru apărarea trecătorilor și punctelor strategice de intrare în Imperiu. Câștigarea populației locale de partea Bizanțului și deținerea controlului asupra clisurilor prin amplasarea de puncte fortificate, păzite de munteni, constituia o măsură de securitate sporită, cel puțin la fel de importantă ca și controlul asupra gurilor Dunării.

Recrutarea populației de la munte, cu scopul de apărare a defileelor, presupunea instruirea și specializarea militară a acesteia, fără a-i schimba modul de viață tradițional. Totodată, sporirea importanței defileelor stă la baza dezvoltării unor cetăți care inițial au fost puncte fortificate, esențiale pentru protejarea zonei de securitate a Bizanțului. Este cazul cetății de pe valea râului Iantra, pe nume Tărnovo, locul de unde a izbucnit în anul 1185 răscoala vlahilor. Pe măsură ce

²¹ FHDR, III, p. 112-113.

²² *Ibidem*, p. 114-115; *Istoria Românilor*, vol. III (Tratatul Academiei Române), București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 428; A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanța, Editura Ex Ponto, 1998, p. 192.

²³ A. Madgearu, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XIII*, p. 117. Celnicii constituiau o subțire clasă feudală, compusă din fruntașii satelor, comparabili ca funcție cu juzii de la nordul Dunării. În *Istoria Românilor*, III, p. 428 se menționează că acest personaj, cu toate derivatele numelui său, ar fi o „căpetenie a unei comunități vlahi“.

²⁴ *Istoria Românilor*, III, p. 428.

²⁵ FHDR, III, p. 114-115.

Imperiul bizantin a acordat o importanță din ce în ce mai mare trecătorilor și punctelor fortificate, a crescut și rolul militar al vlahilor balcanici, ajungând ca la sfârșitul secolului al XII-lea vlahii din Haemus să joace rolul vieții lor pe scena politică a sud-estului european.

Confruntările bizantino-maghiare²⁶ au avut consecințe nedorite pentru regiunea dunăreană. Cumanii, considerați de Bizanț „un inamic mai puțin periculos decât regatul arpadian”²⁷, încep să facă incursiuni cât mai dese în Imperiu, iar din a doua jumătate a secolului al XII-lea vor deveni o forță de temut, la nord de Dunăre, pentru Bizanț. Lipsa preocupării pentru apărarea frontierei dunărene a Imperiului ne este prezentată de Ioan Kinamos, într-un episod ce reconstituie un dialog între un pescar de la Dunăre și împăratul Manuel I Comnenul²⁸. Omul de rând, nerecunoscându-l pe împărat, i se plânge de lipsa protecției bizantine pentru populația de la Dunăre. „Dacă împăratul se îngrijea de <nevoile> noastre, nici Demnitzikos²⁹ n-ar fi fost cucerit (căci așa se numea cetatea luată, cum s-a spus de sciți³⁰) și nici bunurile noastre n-ar fi fost luate și duse de barbari după bunul lor plac!”³¹.

În ciuda consolidării puterii cumanice în regiune, devenit un „imperiu al stepei”, care se întindea pe un teritoriu imens, situat între Dunărea de Jos și Volga, Imperiul bizantin nu a avut nici o reacție imediată, nici măcar nu a încercat atragerea tribului cuman, care va forma Cumania dunăreană³², sub influența Constantinopolului, așa cum a fost cazul cu „Patzinakia”.

Întărirea puterii cumanilor, într-un teritoriu locuit cu precădere de români, a generat unele contacte între români și cumani. Teritoriul nord dunărean era cunoscut sub numele generic de Cumania, românii trăind aparent sub stăpânirea fiilor stepei³³. Unii dintre românii balcanici, buni cunoscători ai potecilor montane,

²⁶ Deși politica împăratului bizantin Manuel I Comnenul de stopare a expansiunii Ungariei spre Balcanii de Vest a dat roade, cele 13 campanii (1149-1167) contra Ungariei au neglijat apărarea Dunării de Jos, de acest lucru profitând cumanii, care și-au consolidat puterea în regiunea dunăreană.

²⁷ A. Madgearu, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XIII*, p. 125.

²⁸ *Istoria Românilor*, III, p. 428-430.

²⁹ Cu privire la localizarea orașului Demnitzikos, vezi și FHDR, III, p. 234-235, n. cu nr. 8.

³⁰ Cumani.

³¹ FHDR, III, p. 232-235; *Istoria Românilor*, III, p. 430.

³² Cumania dunăreană a luat naștere datorită instalării în regiune a unui trib cuman adus acolo, din stepele Ucrainei, de cneazul Ivan Rostislavici. Acesta se afla în conflict deschis cu mai mulți principii ruși pentru stăpânirea Haliciului. Planul inițial a vizat jefuirea și descurajarea negustorilor ruși de la Dunăre, însă după îndeplinirea obiectivului cumanii s-au stabilit la nord de Dunăre, de unde lesne puteau face incursiuni de pradă în Imperiul bizantin.

³³ Sub denumirea de „Pecenegia” sau „Cumania” era cunoscut și teritoriul nord dunărean, locuit de români. Realitățile etno-politice sunt remarcate de istoriografii bizantini, aceștia denumindu-i pe autohtoni după numele stăpânitorilor vremelnici. Pe lângă etnonimul de

chiar i-au călăuzit pe invadatorii cumani în cursul atacului din 1095³⁴. Penuria surselor istorice nu ne permite să stabilim, în mod clar, relația dintre români (nord și sud dunăreni) și cumani, cert este că nu a existat, până la revolta Asăneștilor, o coaliție serioasă vlaho-cumană îndreptată contra Bizanțului.

Cumanii au pătruns pe teritoriul nord-dunărean către sfârșitul secolului al XI-lea, ocupând inițial doar părțile Moldovei. Însă, în veacul al XII-lea, ei și-au extins, treptat, autoritatea și asupra arealului cuprins între Carpați și Dunăre. Sosind pe teritoriul actual al României, din postura de cuceritori, turanicii cumani i-au obligat pe români, probabil, la plata tributului. Forma acestui tribut, ca și felul de plată achitat nu ne sunt cunoscute. Doar anumite indicii pot fi extrase din datele lingvistice și din aprecierea observațiilor arheologice și numismatice. Cumanii au beneficiat, evident, din partea comunităților românești de varii produse, precum: vite, pești, ceară, sare³⁵. Un alt mod de plată poate fi identificat în achitarea unor

„vlahi“, apărut în secolul al X-lea, cu referire directă la romanitatea sud dunăreană, ulterior extinzându-se și asupra teritoriului din nordul Dunării, tot în același secol este menționat un alt etnonim, acela de „daci“. „Dacii, care acum se numesc pecenegi“ este o sintagmă folosită în *Lexiconul Suidas* (o enciclopedie a intelectualilor din Constantinopol), fiind ulterior preluată, cu modificări formale, în conținutul unor note marginale ale unui manuscris aparținând lui Constantin Porphyrogenetul, datat pentru secolul al XI-lea. Manuscrisul îi amintește pe „pecenegii care se numeau mai înainte daci“. La Nichetas Choniates întâlnim formula „înainte se numeau misieni, iar acum se cheamă vlahi“, fiind vorba de vlahii de pe platforma din Haemus. În fine, discuția poate continua foarte mult, însă noi vrem doar să subliniem, mai ales, condiția ento-politică a românilor nord dunăreni, care, aflați sub stăpânire turanică, erau pomeniți de cărturari cu numele stăpânitorilor.

³⁴ *Istoria Românilor*, III, p. 428.

³⁵ Sarea este un produs extrem de folosit în toate timpurile și vital pentru comunitățile nomade, crescătoare de vite, așa cum erau pecenegii, cumanii și bulgarii, stăpânitori vremelnici ai spațiului românesc în perioada de care ne ocupăm. Neavând o organizare statală centralizată, probabil nici o preocupare directă pentru exploatarea sării, pecenegii și cumanii se mulțumeau să fie beneficiarii indirecti ai comerțului cu sare, desfășurat de autohtoni pe teritoriile pe care le controlau războinicii stepelor. Hanatul protobulgar, Cnezatul bulgar și Primul Țarat bulgar au stăpânit strategic teritoriile de la nord de Dunăre, în special cele legate de exploatarea sării. Abundența surselor saline de pe teritoriul actual al României i-a determinat pe stăpânitorii bulgari, turanici la origine, să organizeze un eficient comerț cu sare, preponderent axat spre sudul Dunării, un areal foarte mare și sărac în zăcămintele de sare. Hărțile trasate de istoriografia bulgară, în genere exagerate politic, indică un control al bulgarilor în strânsă legătură cu existența zăcămintelor de sare din zonele subcarpatice (Muntenia, Moldova, Oltenia) și, mai ales, din Podișul Transilvaniei. În jurul minelor de sare și în relație cu acestea s-a dezvoltat o întreagă industrie de exploatare și valorificare, știut fiind faptul că armata bulgară, luptând în stilul tradițional, se baza foarte mult pe cavalerie, iar legătura dintre războinic și cal era una specială în

sume de bani, ce vine în legătură cu răspândirea monedelor bizantine, din secolele XII-XIII, pe o vastă suprafață a teritoriului din stânga Dunării³⁶.

Din punct de vedere militar, în anumite împrejurări, românii au colaborat cu turanicii cumani, secolele XII-XIII, în expediții militare³⁷. Colaborarea dintre români și cumani este reliefată de istoriografia bizantină atunci când aceștia vin în contact direct cu Imperiul bizantin. Un asemenea episod pare să se fi consumat și în timpul unei invazii din anul 1148³⁸. Cumanii au trecut atunci la sud de Dunăre, devastând ținuturi ale Balcanilor de nord. Potrivit lucrării istorice a lui Ioan Kinnamos, ei au cucerit cu acest prilej și localitatea Demnitzikos, identificată cu Zimnicea³⁹. „Pe când tocmai ajunsese lângă Filipopole, împăratului îi ajunge zvonul că oști de sciți au trecut Istrul și distrug ce întâlnesc în cale și pradă totul și că au cucerit și un oraș însemnat...”⁴⁰. Împăratul Manuel I Comnenul, aflând de această invazie a cumanilor s-a abătut din drumul său⁴¹ și, după ceva vreme, a ajuns în zona Demnitzikos-ului. Aici s-au înfruntat oștile bizantine, care aveau în alcătuire un detașament de „sciți”⁴², cu forțele cumanilor. Cronicarul bizantin ne sugerează că înainte de începerea bătăliei, aliații cumanilor, „sciții”⁴³, se angajează primii în luptă. Atât bizantinii, cât și cumani aveau de partea lor unități militare recrutate din elemente etnice românești, obediente, dintre Carpați și Dunăre. Unul dintre conducătorii „sciți”, aflat în tabăra aliată cumano-vlahă, căzut în mâinile bizantinilor, se numea Lazăr. Cum la această dată nu putea fi vorba de cumani creștini, având un astfel de nume, acest Lazăr, foarte probabil creștin, pare să fi fost

toate culturile războinice asiatice, sarea fiind suplimentul alimentar de bază, mai ales pe timp de război, pentru cai. Pentru o mai bună documentare, vezi și hărțile din *Istoriya na Bălgarija*, II, Sofija, 1981, p. 140-141, p. 292-293, dar în special harta de la p. 352-353, unde este specificat Drumul Sării și centrele saline din Depresiunea Colinară a Transilvaniei, respectiv Ocna Dejului, Slănic Turda, Ocna Mureșului, Ocnișoara (Alba Iulia), Ocna Sibiului etc. Drumul Sării continuă prin vechea așezare Slon (Prahova), unde harta indică o cetate bulgărească și, trecând prin cetatea Dărstăr (Silistra), ajunge în Pliska și Preslav, apoi, unindu-se cu Via Militaris și cu Via Egnatia, are ca destinație finală Constantinopolul.

³⁶ În acea vreme, în zona Dunării de Jos, circula, cu rol de primat, moneda bizantină bătută de basileii bizantini la Constantinopol și care, după anul 1204, a fost emisă la Niceea, la Thessalonic și în alte orașe romeice.

³⁷ *Istoria Românilor*, vol. III, p. 388-392.

³⁸ *Ibidem*, p. 388.

³⁹ Oraș românesc de pe malul stâng al Dunării, situat în fața Sviștovului.

⁴⁰ FHDR, III, p. 232-233.

⁴¹ Împăratul se îndrepta cu trupele sale spre insula Corfu, pentru a o elibera de sub stăpânirea regelui normand Roger al II-lea.

⁴² Vlahi.

⁴³ Este vorba de alți vlahi.

o căpetenie a românilor de la nord de Dunăre⁴⁴. „Au căzut mulți barbari și au fost prinși ca la o sută, între care era și Lazăr, bărbat de foarte mare vitejie, cu vază între căpeteniile lor”⁴⁵. În secolul al XII-lea, ca și o bună parte a secolului al XIII-lea, Moldova și partea răsăriteană a viitoarei Muntenii, din stânga Oltului⁴⁶, se aflau, fie și nominal, sub controlul cumanilor⁴⁷.

Colaborarea românilor cu cumanii s-a manifestat, mai ales, în timpul răscoalei Asăneștilor⁴⁸. Izvoarele narrative ne relevă contribuția cumanilor de la nord de Dunăre la reușita revoltei Asăneștilor. Cronicarul bizantin N. Choniates ne informează despre trecerea lui Petru și Asan în stânga Dunării, încă de la începuturile răscoalei, cu scopul de a solicita ajutorul cumanilor⁴⁹.

Victoria finală a lui Manuel I Comnenul asupra Ungariei, din anul 1167, a însemnat controlul deplin al Constantinopolului în Balcanii de vest și în regiunea dunăreană. În armata lui Leon Vatatzes, unul din comandanții lui Manuel I Comnenul, au fost înrolați „chiar și o mare mulțime de vlahi, despre care se spune că sunt colonii de demult ai celor din Italia”⁵⁰. Pasajul, care a suscitat vii dispute istoriografice, cu privire la originea geografică a vlahilor⁵¹ înrolați în corpul militar al generalului Vatatzes, indică un contingent numeros⁵², ce ar fi putut constitui chiar o formație de militari munteni. Conform unor opinii, „nu există nici o probă în sprijinul afirmației că acești români proveneau din Munții Balcani și că erau constituiți într-un fel de corp de luptători montani”⁵³. Cât ne privește, considerăm că acești militari vlahi puteau proveni aproape de oriunde din thema Paristrion, chiar și din Dobrogea. În spiritul ideilor expuse în acest studiu, avem totuși mai multe motive să considerăm apartenența militarilor vlahi la populația vlahă dintre Dunăre și Balcani. Din cadrul vlahilor din Balcani, zonă aflată în cuprinsul Bizanțului, se puteau recruta mult mai ușor trupe regulate și fidele armatei

⁴⁴ *Istoria Românilor*, vol. III, p. 388-389.

⁴⁵ FHDR, III, p. 236-237.

⁴⁶ Poate chiar și teritoriile din dreapta Oltului.

⁴⁷ Controlul politico-militar al cumanilor asupra regiunilor dunărene a fost strâns legat de realitatea prezenței românilor în aceste locuri, fapt remarcat de menționarea etnonimului de ulah (vlah, român).

⁴⁸ Printre răsculații, vlahi și bulgari, se poate să fi fost și grupe răzlețe de cumani, rămase la sud de Dunăre încă din timpul incursiunilor din secolele XI-XII.

⁴⁹ FHDR, III, p. 258-259.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 238-239.

⁵¹ În această privință, neclară încă, ne alăturăm celor care susțin originea sud dunăreană a vlahilor din armata lui Vatatzes, foarte probabil din thema Paristrion. FHDR, III, p. 238-239; S. Brezeanu, G. Zbucnea, *Românii de la sud de Dunăre*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 114.

⁵² *Istoria Românilor*, III, p. 428.

⁵³ A. Madgearu, *op.cit.*, p. 131.

bizantine. Probabil că acele opinii, contrare nouă, se bazează pe termenul *óμλος* care înseamnă gloată, fapt ce îi determină pe unii cercetătorii să considere că militarii vlahi formau o trupă neregulată, recrutată din Dobrogea. Acest lucru nu este deloc relevant, fie și din motivul, binecunoscut, al sfidătoarei literaturi bizantine care îi considera pe străini doar niște barbari, care foarte bine puteau forma o gloată, datorită originii lor nongrecești. Cronicarii bizantini îi asemuiau pe războinicii stepelor, care invadau Imperiul, cu niște gloate oribile, deși aceștia aveau un sistem militar bine organizat și eficient, de multe ori net superior armatelor bizantine. În concluzie, terminologia bizantină trebuie înțeleasă în spiritul ei și nu în înțelesul ei strict. Presupunând că dacă dintr-o provincie precum Dobrogea, lăsată de cele mai multe ori fără apărare și la cheremul războinicilor turanici⁵⁴, puteau recruta bizantinii doar o trupă de vlahi neinstruiți, atunci cu atât mai mult, dacă acei vlahi proveneau din Balcani, unde Imperiul avea autoritate, ei erau militari constituiți, probabil, într-o formațiune specifică de munteni.

•

În timpul domniei lui Andronic Comnenul (1180-1185), Imperiul bizantin va fi nevoit să suporte agresiunea Ungariei⁵⁵, care, sub pretextul luptei contra împăratului uzurpator în anii 1182-1183, ocupă o porțiune însemnată din Balcanii de vest⁵⁶. De același motiv⁵⁷ va profita și regele normand al Siciliei, William al II-lea (1166-1189). Normanzii cuceresc, în anul 1185, Dyrrachionul și Thessalonichul, după un asediu de nouă zile⁵⁸, fiind opriți cu greu din înaintarea lor către Constantinopol.

⁵⁴ Este vorba despre epoca stăpânirii bizantine (1018-1185).

⁵⁵ În planurile lui Manuel I de transformare a Ungariei în stat supus Bizanțului, intra și căsătoria dintre principele maghiar Bela și Maria, fiica lui Manuel I. Victoria din 1167 și încoronarea lui Bela ca rege al Ungariei de către Manuel, sub numele de Bela al III-lea (1176-1196), echivala cu intrarea Ungariei sub tutela Constantinopolului. Moartea lui Manuel I și uzurparea tronului de Andronic i-a oferit prilejul regelui Bela al III-lea de a se amesteca în treburile interne ale Bizanțului.

⁵⁶ C. Diehl, *Histoire de L'Empire Byzantin*, Auguste Picard (Éditeur), Paris, 1920, p. 166. Cele două campanii contra Bizanțului, purtate de regele Bela al III-lea cu sprijinul marelui jupan Ștefan Nemanija, al Serbiei, vizau Dalmația și Sirmium, atât de disputate între bizantini și maghiari, aceștia din urmă reușind să anexeze la Ungaria o zonă cuprinsă între Sirmium și Serdica (Sofia). G. Murnu, *Din Nichita Acominatos Honiatul*, traducere a părților privitoare la istoria Asanizilor cu introducere și index de G. Murnu, București, 1905, p. 19-20.

⁵⁷ Normanzii s-au folosit de uzurparea lui Andronic Comnenul pentru a-l susține la tronul Imperiului bizantin pe Alexie, fiul lui Bela al III-lea și nepotul lui Manuel I Comnenul.

⁵⁸ C. Diehl, *Histoire de L'Empire Byzantin*, p. 166; *Istoriја na Bălgariја*, tom III, *Vtora Bălgarska Dărjava*, Sofia, 1982, p. 119; T. Teoteoi, *Civilizația statului Asăneștilor între*

Noua dinastie conducătoare a Bizanțului, reprezentată prin Isaac al II-lea Angelos, a încheiat pacc cu Ungaria. În urma păcii, împăratul Isaac al II-lea Angelos a luat-o în căsătorie pe Margareta-Maria, fiica lui Bela al III-lea⁵⁹. Deoarece visteria Imperiului nu acoperea în totalitate cheltuielile de nuntă, s-a pus o taxă specială, constând în vite, împovărătoare în special pentru locuitorii munteni din Haemus.

În acest context a izbucnit revolta românilor și bulgarilor din regiunea fortificațiilor întărite ale Munților Balcani. După cum ne relevă *Istoria* lui Choniates, două motive⁶⁰ întemeiate au stat la baza declanșării revoltei antibizantine. Primul îl constituie taxa specială prilejuită de nunta basileului, suportată de locuitorii din estul Munților Balcani. Al doilea motiv este de fapt o revendicare a celor doi frunțași ai vlahilor din Haemus. Aceștia s-au înfățișat înaintea împăratului și i-au solicitat să fie recrutați în armata bizantină și să li se acorde un domeniu de tip pronoiar, așa cum au făcut și alți împărați bizantini, care au acordat privilegiile feudale românilor sud-dunăreni contra serviciilor lor militare.

Păstorii vlahi din „munții înalți ai Bulgariei“, obișnuți cu o largă autonomie, datorită caracterului transhumant al economiei pastorale și a înălțimilor greu accesibile, s-au simțit ofensați de noul bir impus de Isaac al II-lea Angelos⁶¹. Prin această taxă specială, care afecta în primul rând pe crescătorii de animale⁶², împăratul i-a „jecmănit, din meschinărie“ pe supușii⁶³ Imperiului, vlahi și bulgari deopotrivă. Atitudinea hrăpăreață⁶⁴ a Constantinopolului punea în pericol relația dintre metropola bizantină și supușii balcanici, aceștia din urmă nemaivăzând în Bizanț un stat protector, ci unul jecmănitor. Cât despre pretențiile celor doi frați vlahi, acestea erau îndreptățite ținând cont de tradiția existentă și întărită de Alexios I Comnenul, prin care trecătorile importante ale Balcanilor erau păzite de unități militare formate din localnici munteni. Acest lucru a încurajat înscrierea localnicilor în sistemul militar bizantin și formarea unei elite militare de origine

Roma și Bizanț, în Răscoala și statul Asăneștilor, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 70.

⁵⁹ Prințesa maghiară a primit ca zestre vastă zonă cucerită de Ungaria de la Bizanț în anii 1182-1183.

⁶⁰ FHDR, III, p. 254-255.

⁶¹ *Istoria Românilor*, III, p. 430; B. Primov, *Crearea celui de-al Doilea Țarat bulgar și participarea vlahilor*, în „Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII-XIX)“, vol. I, București, Editura Academiei R.S.R., 1971, p. 15.

⁶² „Așa că din toată împărăția romeilor erau adunate oi, porci și boi. Deoarece țara bulgarilor hrănește asemenea animale în număr mai mare decât altele, ei i se cereau mai multe“. Vezi, FHDR, III, p. 396-397.

⁶³ *Istoria Românilor*, III, p. 430.

⁶⁴ G. Murnu, *Din Nichita Acominatos Honiatul*, p. 21.

vlahă. Așadar, de ce ar surprinde cererea fraților vlahi de a fi înrolați în armată împreună cu romeii și să li se acorde prin carte împărătească un domeniu de tip pronoiar? Nu era totuși un drept câștigat de muntenii din Haemus, încă de pe timpul Comnenilor? Nu cumva pronoiă⁶⁵ era acordată frunțașilor munteni din Haemus care, prin aceasta, erau obligați să asigure trupe recrutate de pe domeniile deținute de aceștia în numele împăratului?

Pe de altă parte, acestui șir retoric, de mai sus, îi poate veni în contrapondere un fapt demonstrat în timp, care se referă la limitele instituției pronoiare de a rămâne atașată principiilor sub care s-a format. Însă, mai ales în cazul de față, pronoiă nu era ereditară și nu aducea decât un venit oarecare deținătorului (perceput sub formă de impozit bănesc sau în natură), care și acela era condiționat de respectarea obligațiilor militare, deci aparent, această posesiune viageră putea fi acordată unui feudal local, intrat în aristocrația bizantină. În aceste condiții, noul împărat al dinastiei Angelos nu ar fi avut motive să se opună intrării unor feudali locali în sistemul feudal bizantin, decât dacă nu ar fi fost conștient că pe termen lung feudali locali puteau transforma pronoiă în apanaje proprii, cu vădite tendințe centrifuge. Recrutarea pe criterii etnice, mai ales din rândul șefilor turanici, deveniți pronoiari cu tot cu oamenii lor în teritorii din Balcani, a făcut ca armata bizantină să-și îngroașe rândurile cu tot felul de nestatornici care aparent ar fi trebuit să fie locuitori rurali, din rândurile cărora pronoiarii să-și recruteze stratioții (țărani-soldați). Contingentele de stratioți turanici nu puteau fi considerate de încredere, ele fiind un real pericol pentru provinciile balcanice datorită caracterului războinic, cotropitor al acestora. Atât de mulți stratioți turanici, foști prizonieri ai Bizanțului, cereau să fie recrutați în armata bizantină, încât devenise o modă cumpărarea locurilor de soldați⁶⁶. De aici și suspiciunea bizantinilor legată de străini, „celălalt” fiind considerat un „barbar”, un nonelen, nedemn de încredere. Continuând în aceeași notă, în conceptul de „celălalt” intrau și vlahii, care nu de puține ori au cooperat cu turanicii, așa cum a fost cazul incursiunii de jaf a cumanilor în Imperiul bizantin din anul 1095.

⁶⁵ Pronoiă este o donație cu titlu viager, acordată de împărat, ca reprezentat al statului, cu condiția de ducere la îndeplinire a obligațiilor, în genere militare, asumate de către beneficiar. În schimb, Statul bizantin ceda pronoiarului dreptul de a strânge impozitele țăranilor de pe suprafața de pământ concesionată. Astfel, pronoiă capătă și denumirea sugestivă „daruri de pareci” (țărani dependenți). Prima mențiune a acestei instituții este din vremea lui Alexios I Comnen, însă epoca de glorie se afirmă în timpul Paleologilor, când capătă adevărate proporții feudale cu privilegii de imunitate fiscală. Se cunosc și cazuri cu caracter ereditar, dar nu se va ajunge niciodată la o situație de tip ereditar generalizat. Totodată, pronoiă a contribuit la descentralizarea statului și, implicit, la slăbirea autorității centrale.

⁶⁶ G. Zbucea, *O instituție sud-est europeană: stratioții, voinicii, vitejii. Încercare de istorie comparată*, în „Analele Universității Spiru Haret”, seria istorie, 2, 1999, p. 120-121.

Condițiile dure de viață pe care trebuiau să le suporte supușii din Bulgaria l-au determinat pe arhiepiscopul Teofilact de Ohrida să ia poziție împotriva încasărilor abuzive de impozite făcute de preceptorii locali bizantini, numiți pe bună dreptate „tâlhari”⁶⁷. În scrisorile sale, acesta își exprima nemulțumirea față de provocările dese la care erau supuși țăranii, îndemnând totodată autoritățile bizantine la prudență, „ca nu cumva răbdarea săracului să ajungă la capăt”⁶⁸.

Constituit pe un suport de lăcomie, sfidare, refuz și jignire, acest „casus belli” a concentrat toate frustrările populațiilor din Haemus care, în frunte cu românii din Haemus, s-au răsculat contra stăpânirii bizantine. Mai mult, frații Asan au profitat de pioșenia supușilor, preluând, așa cum ne demonstrează cronicarul Nichetas Choniates, cultul bizantin al sfântului Mare Mucenic Dimitrie și transferându-l la Tărnovo, ulterior dezvoltându-se un adevărat cult al sfinților militari la Asănești⁶⁹.

⁶⁷ D. Obolensky, *Un Commonwealth medieval*, p. 241.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ G. Lazăr, *Despre cultul bizantin al sfinților militari în Țaratul Asăneștilor*, în „Muzeul Național”, vol. XXI, București, 2009, p. 3-20.

Fig. 1. Reprezentare a unui lider bogomil (popă eretic). Miniatură din *Antologia nr 10*. Muzeul de Stat de Istorie din Moskova. Foto: *Istoriya na Bălgarija*, II, p. 385.

Depiction of a Bogomil leader (heretic priest). Miniature from Antologia nr.10. The State Historical Museum in Moscow. Photo: Istoriya na Bălgarija, II, p. 385.

Fig. 2. Răsculați bulgari îl proclamă pe Petăr Delian țarul lor. Miniatură a unui manuscris păstrat la Biblioteca Națională din Madrid, copiat după *Cronica* lui Ioan Skylitzes. Secolele XII–XIII. Foto: *Istoriya na Bălgarija*, III, p. 20.

Bulgarian rebels proclaim Petăr Delian their Tsar. Miniature from a manuscript kept at the National Library of Spain, copied after the Chronicle of Ioan Skylitzes. 12–13 centuries. Photo: Istoriya na Bălgarija, III, p. 20.

Fig. 3. Tezaur de monede bizantine din aur, descoperit la Veliki Preslav. Secolele XI-XII.

Foto: *Istorijska Bălgarija*, III, p. 61.

Hoard of Byzantine gold coins, discovered at Veliki Preslav.

12–13 centuries. Photo: Istorijska Bălgarija, III, p. 61.

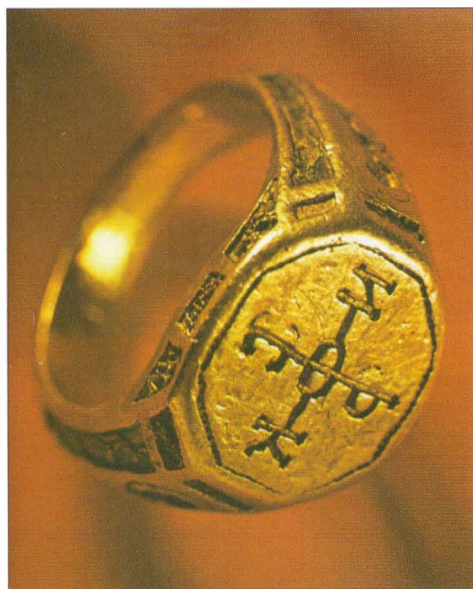

Fig. 4. Inel cu inscripția „Nikiforov”, secolul al XI-lea. Muzeul Național de Arheologie din Sofija. Foto: *Istorijska Bălgarija*, III, p. 24.

Ring with the inscription “Nikiforov”, 11th century, The National Archeological Museum in Sofia. Photo: Istorijska Bălgarija, III, p. 24.

Fig. 5. Cetatea Perperek (Perperikon) din Munții Rodopi. Regiunea Kargiali. Fotografie aeriană. Foto: *Istoriya na Bălgariya*, III, p. 45.

The Perperek (Perperikon) fortress in the Rhodope Mountains, the Kardzhali region. Aerial photograph. Photo: Istorija na Bălgarija, III, p. 45.

Fig. 6. Pecete a bulgarului Samuil Alusian, ocupând o funcție bizantină. Secolul al XI-lea. Muzeul Național de Arheologie din Sofija. Foto: *Istoriia na Bălgarija*, III, p. 29.

Seal of Bulgarian Samuil Alusian, Byzantine functionary. 11th century. The National Archeological Museum in Sofia. Photo: Istoriia na Bălgarija, III, p. 29.

Fig. 7. Peceți aparținând feudalilor și demnitarilor bizantini din Bulgaria. Secolele XI–XII. Foto: *Istoriia na Bălgarija*, III, p. 42.

Seals belonging to Byzantine landowners and dignitaries from Bulgaria. 11–12 centuries. Photo: Istoriia na Bălgarija, III, p. 42.

SCURTE CONSIDERAȚII ASUPRA ÎNCEPUTURILOR ORGANIZĂRII BISERICII DIN SCYTHIA MINOR. PRIMII EPISCOPI

BRIEF CONSIDERATIONS ON THE BEGINNINGS OF THE ORGANIZATION OF THE CHURCH IN SCHYTIA MINOR. THE FIRST BISHOPS

Vasile Mărculeț*

Abstract

The beginnings of the Christian Church of Scythia Minor organization are dating from the end of the 3th century and from the beginning of the 4th century, from the era of Diocletian's persecutions (284-305). From the same era of the martyr papers that we have, testify the first hierarchs of the Church of Scythia Minor. The first bishop testified was Ephraimius who was the priest of the Church of the province situated between the Danube the Black Sea between an unspecified date during 20th November 300 and 19 November and most likely 7 March 304. Ephraimius was followed at the lead of the Church of Scythia Minor by Evangelicus. Thus he becomes the second hierarch that was priest at the Church of Scythia Minor. His functioning can be dated from a posterior date of 7 March 304 and until an unknown date, posterior to August same year (*Theodora Mărculeț*).

Keywords: Scythia Minor, Ephraimius, Evangelicus, Diocletian, Christian Church, the first bishops.

Începuturile organizării Bisericii creștine din Scythia Minor sunt încă puțin cunoscute. Precarele surse de care dispunem i-au determinat pe specialiști să plaseze acest moment la sfârșitul secolului al III-lea și la începutul secolului al IV-lea, în epoca persecuțiilor lui Diocletianus (284-305)¹. Alte aspecte precum

* Profesor la Colegiul Tehnic „Mediensis” din Mediaș; doctor în istorie.

¹ E. Braniște, *Martiri și sfinți pe pământul Dobrogei de azi*, în vol. *De la Dunăre la mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1979, p. 34-62 (*Martiri și sfinți*); I. I. Rămureanu, *Sfinți și martiri la Tomis-Constanța*, în BOR, XCII, 1974, 7-8, p. 975-1011; V.H. Baumann, *Mărturii ale persecuțiilor religioase din zona Dunării de Jos în primele secole ale erei creștine*, în vol. *Izvoarele creștinismului românesc*, Constanța, 2003, p. 99-113 (*Mărturii ale persecuțiilor religioase*); Em. Popescu, *Martiri și sfinți din Dobrogea* (I), în ST, seria II, anul XLI, 1989, 3, p. 39-65 (*Martiri și sfinți*, I), Em.

identificarea episcopilor și a eparhiilor lor, anii de păstorie ai acestora sunt probleme la fel de obscure și de controversate. Identificarea primilor episcopi și a datării păstoririlor lor rămân de asemenea aspecte încă insuficient clarificate.

Primii episcopi ai Bisericii Scythiei Minor. Principala metropolă politică și economică a Scythiei Minor, orașul Tomis (Constanța) avea să devină încă din epoca de început a organizării bisericești și principalul centru religios al provinciei. Se poate afirma cu certitudine că aici ființa încă din debutul secolului al IV-lea o episcopie.

Conform majorității specialiștilor, opiniei la care am aderat și noi, dar pe care astăzi suntem în măsură să o reconsiderăm, primul episcop cunoscut ar fi fost *Evangelicus* menționat în actul martiric al sfinților Epictetus și Astion, misionari veniți din Asia Mică, martirizați în timpul domniei lui Diocletianus la Halmyris (Murighiol, jud. Tulcea, România) în Scythia Minor. În *Passio Epicteti et Astionis* se precizează faptul că în momentul martirizării celor doi creștini „în acea provincie era pe atunci episcop, păzitor al sfințelor lui Dumnezeu Biserici, preafecitul Evangelicus”².

Multă vreme s-a considerat că, cel puțin, până în a doua jumătate a secolului al IV-lea, informațiile referitoare la Episcopia Tomisului și a întâistătorilor ei ar aparține mai degrabă unor tradiții semi-legendare decât realității concrete. Descoperirea în 2001 a *martyrium*-ului de la Halmyris, conținând și o inscripție fragmentară în limba greacă ce a conservat însă numele lui *Astion* (*ACTION*) și identificarea prin analiză antropologică a osemintelor celor doi martiri, Epictetus și Astion, reprezintă o confirmare certă a informațiilor transmise de *Passio*³. Prin această descoperire, începuturile Episcopiei Tomisului și arhieriei săi din această perioadă ies din zona semi-mitică intrând în istoria reală.

Popescu, *Martiri și sfinți din Dobrogea* (II), în ST, seria II, anul XLI, 1989, 4, p. 64-77 (Martiri și sfinți, II).

² *Acta Sanctorum Julii*. Ex Latinis et Graecis, aliorumque gentium Monumentis, servata primigenia veterum Scriptorum phrasi, Collecta, Digesta, Commentariisque et Observationibus illustrata a Conrado Janningo, Joanne Bapt. Sollerio, Joanne Pinio, tomus II. *Quo dies quartus, quintus, sextus, septimus, octavus et novus continentur*. Antverpiae: Apud Bernardum Albertum Vander Plassche, MDCCXXI, p. 546 (*Acta Sanctorum Julii*, II); *Viețile Sfinților Dobrogeni. Sfinții Epictet preotul și Astion monahul, martiri almirideni din Scythia*,

http://www.arhiepiscopiatomisului.ro/i_istoric/1_vietile_sf_dobrogeni/7sf_epictet_astion.html, III, 26 (accesat în 17 mai 2005; 9 septembrie 2014); *Viața sfinților mucenici și doctori fără de arginți, Epictet preotul și Astion monahul, martiri ai Halmirysului în Dobrogea*, http://www.biserica-romana-berlin.de/docs/viata_sfinților_mucenici_si_doctori_fără_de_arginți.doc, III, 26 (accesat în 17 mai 2005; 9 septembrie 2014), (*Epictet preotul și Astion monahul*).

³ M. Zahariade, O. Bounegru, *Despre începuturile creștinismului la Dunărea de Jos: Martyrium-ul de la Halmyris*, în vol. *Izvoarele creștinismului românesc*, Constanța, 2003,

Pe baza informațiilor din *Passio*, Evangelicus a fost considerat primul episcop tomitan al cărui nume este menționat în sursele scrise. Păstorirea lui a fost datată de unii specialiști în intervalul 290-300, în timp ce alții optează pentru începutul secolului al IV-lea, până prin anii 303-304⁴.

Informațiile pe care le deținem pun însă sub semnul întrebării, atât datarea propusă pentru păstorirea lui Evangelicus în intervalul 290-300/304, cât și statutul de prim episcop cunoscut al Bisericii Scythiei Minor. În consecință, aceste aspecte se cuvine a fi reevaluate.

Știrile transmise de *Passio*, coroborate cu cele deținute privitoare la persecuția lui Diocletianus permit o reconsiderare a datării păstoririi lui Evangelicus. Conform actului martiric, în momentul execuției, Epictetus și Astion erau împreună de 17 ani⁵. Raportat la domnia lui Diocletianus, cuprinsă între 20 noiembrie 284 și 1 mai 305, acest an al șaptesprezecelea ar cădea între 20 noiembrie 301 și 19 noiembrie 302. Știm însă din aceeași sursă, că întâlnirea dintre Epictetus și Astion nu s-a produs chiar de la începutul domniei lui Diocletianus, când Epictetus practica preoția undeva în Asia Mică, ci ceva mai târziu, probabil chiar câțiva ani mai târziu⁶. Această constatare conduce la decalarea cu perioada de timp respectivă și a momentului martirajului celor doi.

În acest punct al demersului nostru, elucidarea cât mai exactă a problemei abordate impune luarea în discuție a perioadei declanșării persecuției creștinilor de către Diocletianus. Așa cum se știe, între 24 februarie 303 și ianuarie/februarie 304, împăratul a emis patru edicte succesive împotriva religiei creștine. Primul edict din 24 februarie 303 comporta în esență interzicerea cultului creștin: confiscarea cărților și a vaselor sacre, distrugerea bisericilor, interzicerea adunărilor. Edictul nu prevedea ucidere, ci cei care nu apostaziau urmau a fi pedepsiți în felul următor: cei bogați își pierdeau drepturile și privilegiile, iar cei săraci erau transformați în sclavi fără posibilitatea de a se elibera. Al doilea edict, emis în aprilie 303, ce lovea în clerul bisericesc, ordona arestarea episcopilor, preoților, diaconilor, lectorilor și exorciștilor și obligarea lor să apostazieze, cei care refuzau putând fi uciși. Al treilea edict, din 27 septembrie 303, îndreptat tot împotriva clerului, prevedea eliberarea celor închiși în condițiile în care acceptau să săvârșească libații și sacrificii, cei care refuzau urmând a fi uciși. În sfârșit, cel de-

120-126; N. Mirițoiu. A.D. Soficaru, *Studiu antropologic al osemintelor descoperite în cripta bisericii de la Murighiol (anticul Halmyris)*, BOR, anul CXXII, 2004, 1-4, p. 275-291.

⁴ Em. Popescu, *Martiri și sfinți*, I, p. 46, 53-54; N. Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, București, 2003, p. 71, notele 12-13; V. Mărculeț, *New Observations on the Organization of the Church in Scythia Minor at the end of 3rd C. and beginning of 4th C.*, în Istros, XIV, 2007, p. 347.

⁵ *Acta Sanctorum Julii*, II, p. 546; *Epictet preotul și Astion monahul*, III, 26.

⁶ *Acta Sanctorum Julii*, II, p. 540-541; *Epictet preotul și Astion monahul*, I, 1-5.

al patrulea edict, dat în februarie 304, îi obliga pe toți locuitorii imperiului să aducă jertfe zeilor sub amenințarea celor mai crâncene torturi, a unei morți crude sau a deportării în mine⁷.

Coroborând aceste informații cu cele transmise de *Passio* putem conchide că martirizarea lui Epictetus și Astion s-a produs, cel mai probabil, după emiterea celui de-al patrulea edict emis la începutul anului 304. Conform știrilor transmise de *Passio*, martirizarea lui Epictetus și Astion a avut loc „în a opta zi a lunii iulie, în timpul tiranului Diocletianus”⁸. Pe baza acestor informații, considerăm că acceptarea datei de 8 iulie 304 ca dată a martirizării lui Epictetus și Astion apare ca fiind cea mai plauzibilă soluție⁹. Această constatare ne permite concluzia că episcopul Evangelicus era în funcție înainte de această dată. Din aceeași sursă cunoaștem că la patruzeci de zile după martirizare, episcopul „a venit în orașul almiridensilor” unde i-a botezat pe părinții lui Astion împreună cu care, relatează *Passio*, a rămas „timp de opt zile, după aceea s-a dus în alt oraș, care era în apropiere”¹⁰.

Constatarea firească ce rezultă din știrile transmise este aceea că momentul prezentat de sursă trebuie datat undeva spre sfârșitul lunii august 304. Conchidem deci că în această lună el își exercita funcția. În concluzie, păstorirea lui Evangelicus în fruntea Episcopiei Tomisului poate fi datată cu certitudine ante iulie și post august 304. Nu este însă exclusă posibilitatea ca ea să fi debutat cu ceva timp înainte și să se fi prelungit și după această dată. O astfel de concluzie este permisă de faptul că din acest moment nu mai avem nicio informație despre el, ca urmare că nu știm când și în ce condiții și-a încheiat păstorirea.

În ceea ce privește calitatea sa de prim episcop cunoscut al Bisericii din Scythia Minor, informațiile pe care le deținem infirmă însă acest lucru. Din aceeași *Passio* deducem că în momentul declanșării marii persecuții anticreștine a lui Diocletianus, Evangelicus conducea o Biserică locală pe deplin organizată exercitându-și jurisdicția asupra întregii provincii. Organizarea instituției la un asemenea nivel în condițiile persecuției ar fi fost categoric imposibilă. Conchidem deci că organizarea deplină a Bisericii Scythiei Minor este anterioară acestei dificile perioade, ea datorându-se altui arhiereu, nu lui Evangelicus.

Cine a fost, deci, episcopul care a organizat Biserica Scythiei Minor? Poate fi el identificat pe baza informațiilor pe care le deținem? Un răspuns afirmativ dat acestor întrebări ne este permis de conținutul câtorva surse de care dispunem. Spre exemplu, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitane* înregistrează în dreptul datei

⁷ H.-I. Marrou, *Biserica în antichitatea târzie (303-604)*, București, 1999, p. 21; N. Chifăr, *Istoria creștinismului*, vol. I, Iași, 1999, p. 58-59.

⁸ *Acta Sanctorum Julii*, II, p. 551; *Epictet preotul și Astion monahul*, IV, 49.

⁹ Al. Madgearu, *Securitatea provinciei Scythia la începutul secolului al IV-lea. În legătură cu data pătimirii sfinților Epictet și Astion de la Halmyris*, în RIM, 5-6 (127-128), 2011, p. 6.

¹⁰ *Acta Sanctorum Julii*, II, p. 551; *Epictet preotul și Astion monahul*, IV, 47.

de 7 martie informația conform căreia, „în timpul domniei lui Diocletianus, Hermon, episcop de Hierosolyma, i-a trimis ca episcopi în Scythia pe Ephraimus, iar în Chersones pe Basileus”¹¹. O informație asemănătoare ne oferă *Acta Sanctorum*, conform căreia „în al șaisprezecelea an al domniei lui Diocletianus, întrucât Hermon, preafericitul episcop al Hierosolymeii, trimise episcopi la felurite neamuri, care să predice, după obiceiul apostolic, cuvântul lui Dumnezeu și să-l vestească pe Christos, au fost trimiși de către el în regiunea tauroscitică acești părinți ai noștri ca purtători ai [cuvântului] lui Dumnezeu: Ephraimus în Scythia, iar Basileus în Chersones”¹².

Raportând informațiile transmise de această sursă la domnia lui Diocletianus, al șaisprezecelea an de domnie a împăratului cade în perioada 20 noiembrie 300 și 19 noiembrie 301. Conchidem deci pe baza informațiilor transmise de *Acta Sanctorum* că sosirea episcopului Ephraimus în Scythia Minor s-a produs la o dată cuprinsă în respectivul interval de timp. Cine a fost acest episcop, ce rol a jucat el și în ce perioadă în cadrul Bisericii Scythiei Minor, sunt principalele probleme pe care le ridică persoana sa.

Persoana și activitatea lui Ephraimus au generat o serioasă controversă în istoriografie. Faptul se datorează informațiilor confuze cu privire la locul păstoririi și martirizării sale transmise de diversele surse de care dispunem, în primul rând de martirologii care, în marea lor majoritate, îl includ pe Ephraimus între episcopii martiri din Chersones din Crimeea. Astfel, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitane* consemna: „În Chersones, pătımirea sfinților Părinți cei care au fost episcopi, Basileus, Eugenios, Agathodoros, Capiton, Elpidios, Aitherios și Ephraimus”¹³. *Martyrologium Romanum*, care datează pătımirea la 4 martie înregistrează o informație asemănătoare: „Apud Chersonesum passio sanctorum Episcoporum Basilii, Eugenii, Agathodori, Elpidii, Aetherii, Capitonis, Ephrem, Nestoris et Arcadii”¹⁴. Știri similare ne oferă și alte surse precum *Acta Sanctorum*, care înregistrează la 7 martie știrea: „De sanctis Episcopis martyribus Ephraem, Basileo, Eugenio, Agathodoro, Elpidio, Aethero, Capitone, Chersone in Taurica Chersoneso”¹⁵.

Pe baza informațiilor prezentate, unii specialiști – Grigore Musceleanu, Constantin Erbiceanu, Ioan Rămureanu, Nelu Zugravu, Nicolae Dură – contestă activitatea lui Ephraim în Scythia Minor, susținând că acesta ar fi păstorit în

¹¹ FHDRCh, p. 752-753, nr. CXIV/3.

¹² *Acta Sanctorum Martii*, a Ioanne Bollando, tomus I, Antverpiae, MDCLXVIII, p. 642; FHDRCh, p. 794-797, nr. CXXII/2.

¹³ FHDRCh, p. 752-753, nr. CXIV/3.

¹⁴ *Martyrologium Romanum Gregorii XIII*. Jussu editum Urbani VIII et Clementis X, auctoritate recognitum. Editio novissima a Sanctiss dom. Nostro Benedicto XIV Pontifice Maximo, Venetiis, MDCCXCII, p. 42.

¹⁵ FHDRCh, p. 794-795, nr. CXXII.

Biserica din regiunile nord-pontice, din sudul Ucrainei actuale, în Scythia Maior, la Chersones¹⁶. Alții, precum Vasile Pârvan, Hippolyte Delehay, Richard Netzhammer, Ioan Dinu, Radu Vulpe, Gheorghe I. Moisescu, Ștefan Lupșa, Alexandru Filipașcu sau Ion Barnea, fie consideră îndoielnică, fie neagă, direct sau indirect prin omisiune, însăși existența istorică a episcopului Ephraïmus, unii considerându-l chiar o figură legendară¹⁷.

La polul opus se situează numeroși istorici ai Bisericii, precum și alți specialiști care îl consideră pe Ephraïmus episcop în Scythia Minor. Între aceștia, patriarhul Ierusalimului Dositheos II Nottaras (1669-1707), Jacques Zeiller, Carol Auner, Ilie I. Georgescu, Nicolae Șerbănescu, Ș. Nicolae, Ene Braniște, Emilian Popescu, Mircea Păcurariu, Victor Heinrich Baumann, Nicolae Runcan, Traian Petrescu, Adrian Rădulescu, Ioanichie Bălan, Ionuț Holubeanu și alții, exprimă această opinie în termeni mai reținuți sau mai categorici¹⁸.

¹⁶ Gr. Musceleanu, *Triumful creștinismului și dicționarul salvatorilor creștinătății*, București, 1874, p. 116-117; C. Erbiceanu, *Ulfila, viața și doctrina sa*, în BOR, XXII, 1898-1899, 3, p. 289-290, XXII, 1898-1899, 4, p. 386, 389-390; I.I. Rămureanu, *op.cit.*, p. 980-982; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 238 și nota 92; N.V. Dură, „Scythia Minor” (Dobrogea) și Biserica ei apostolică. Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (sec. IV-XIV), București, 2006, p. 17, 110-111, 138, 260.

¹⁷ V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, în Idem, *Studii de istoria culturii antice*, edit. N. Zugravu, București, 1992, p. 161; H. Delehay, *Saints de Thrace et de Mésie*, în AnBoll, XXXI, 1912, p. 161-300; R. Netzhammer, *Antichități creștine din Dobrogea*, edit. Al. Barnea, București, 2005, p. 8 și nota 6, p. 22; C. Auner, *Dobrogea*, în *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, tome IV, part 1, editée par F. Cabrol et H. Leclercq, Paris, 1920, col. 1239; I. Dinu, *În jurul episcopilor: Tomis și Durostor – Priviri retrospective*, în vol. *Eparhia Constanța. 10 ani de autonomie bisericească*, Călărași, 1936, p. XVIII-XIX, XXXVI-XXXVII; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 289; Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa, Al. Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, vol. I, București, 1957, p. 80.

¹⁸ J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans la provinces danubiennes de l'Empire Romain*, edizione anastatica, Roma, 1967, p. 171; I.I. Georgescu, *Viața creștină în Tomis*, în MMS, 38, 1962, 1-2, p. 20; N. Șerbănescu, *1000 de ani de la prima mărturie documentară despre existența Episcopiei Tomisului*, în BOR, LXXXVII, 1969, 9-10, p. 994; N. Șerbănescu, *Pătrunderea și răspândirea creștinismului în Scythia Minor*, în *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1979, p. 29; E. Braniște, *Martiri și sfinți*, p. 39; E. Braniște, *Sfinți mărturisitori și martiri cinstiți de strămoșii noștri pe pământul românesc dintre Dunăre și Mare, în lumina mărturiilor istorice, epigrafice și arheologice*, în vol. *Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos în trecut și astăzi*, Galați, 1981, p. 121; Em. Popescu, *Creștinismul pe teritoriul României până în secolul al VII-lea, în lumina noilor cercetări*, <http://crestinismulpeiteritoriulRomaniei.htm>, p. 5 și nota 27 (accesat în 17 mai 2005); Em. Popescu, *Martiri și sfinți*, I, p. 58; Em. Popescu, *Ierarhia ecleziastică pe teritoriul României. Creșterea și structura ei până în*

Dintre opiniile exprimate de istoricii din această ultimă categorie se detașează cea a lui Ionuț Holubeanu, care îl consideră pe Ephraimus ca fiind un episcop misionar în Scythia Minor, prin 303-304, contemporan cu Evangelicus¹⁹. Concluzia este însă contestată de istoricul, Nelu Zugravu, care consideră că „*asemenea opinie este greșită din mai multe motive: de la sfârșitul secolului I, episcopatul era în relație strictă cu un territorium precis delimitat (fines episcopatus); nu se sfințea niciodată un episcop pentru a fi trimis într-o misiune de evanghelizare, ci pentru a organiza nucleeele deja existente [...]; chiar și la această dată timpurie, când încă nu se stabiliseră prin canoane cu valoare universală principiul stabilității și cel al teritorialității, interferențele jurisdicționale sunt greu de admis; trimiterea de către un episcop de Ierusalim a unui misionar tocmai în provincia de la Dunărea de Jos fără o motivație serioasă [...] e lipsită de orice logică*”²⁰.

Prezența lui Ephraimus în Scythia Minor nu este una lipsită de logică. Trimiterea lui în Scythia Minor de către episcopul Ierusalimului s-a datorat fără îndoială necesității organizării Bisericii locale în condițiile în care, foarte probabil, un ierarh local nu exista. În concluzie, începutul organizării Bisericii Scythiei Minor a fost rezultatul unei acțiuni externe, în cazul de față a celei a Bisericii Ierusalimului, primul său episcop cunoscut fiind Ephraimus, probabil evreu de origine²¹.

În ceea ce privește păstorirea lui Ephraimus în Scythia Minor, știm din *Martyrologium Hieronymianum* că ea s-a încheiat odată cu martirizarea sa prin decapitare. Când anume s-a întâmplat acest lucru, este dificil de precizat. Credem

secolul al VII-lea, în BOR, CVIII, 1990, 1-2, p. 151 și nota 9, p. 163; Ș. Nicolae, *Pătrunderea și dezvoltarea creștinismului în Scythia Minor*, în vol. *De la Dunăre la mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1979, p. 29; M. Păcurariu, *Viața creștină și organizarea bisericească în ținuturile Tomisului și Dunării de Jos de la începuturi până în anul 1864*, în vol. *Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos în trecut și astăzi*, Galați, 1981, p. 14, 17; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, București, 1991, p. 87; M. Păcurariu, *Scurtă istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, Cluj-Napoca, 2002, p. 36; M. Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, Iași, 2007, p. 33; V.B. Baumann, *op.cit.*, p. 303; I. Bălan, *Patericul românesc. Cuprinde viața și cuvintele unor sfinți și cuvioși părinți ce s-au nevoit în mănăstirile românești (secolele III-XX)*, ediția a V-a, 2005, p. 17; V. Mărculeț, *op.cit.*, p. 347-348; I. Holubeanu, *Despre aria misionară a Sfântului episcop Mucenic Ephraim*, în Pontica, XL, 2007, p. 415-425.

¹⁹ I. Holubeanu, *op.cit.*, p. 415-425.

²⁰ N. Zugravu, *Câteva probleme ale creștinismului din spațiul românesc în mileniul I în lumina izvoarelor literare*, în *Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis (Izvoarele istoriei creștinismului românesc)*, Iași, 2008, p. 78-79.

²¹ Cf. I. Dinu, *op.cit.*, p. XXXVII.

că acesta a fost consecința a unuia dintre edictele imperiale emise de Diocletianus între februarie 303 și februarie 304.

Pe baza informațiilor pe care le deținem, considerăm că începutul păstorirea lui Ephraimus în Scythia Minor se va fi consumat de la o dată cuprinsă între 20 noiembrie 300 și 19 noiembrie 301. Cel puțin ipotetic, ca dată a martirizării lui, și implicit a sfârșitului episcopatului său, ar putea fi avansate, fie 7 martie 303, fie 7 martie 304. Dacă avem în vedere faptul că primul edict anticreștin, din februarie 303, nu prevedea uciderea acestora, cea mai probabil dată rămâne 7 martie 304, în urma celui de-al patrulea decret împotriva creștinilor.

Constatarea făcută ne permite să conchidem că indiferent care dintre cele două date se dovedește a fi veridică, Ephraimus ni se relevă drept *primul întâistătător cunoscut al Bisericii Scythiei Minor*. Păstorirea lui s-a întins între o dată neprecizată, cuprinsă între 20 noiembrie 300 și 19 noiembrie 301 și, cel mai probabil, 7 martie 304.

Foarte probabil, după martirizare, Ephraimius a fost urmat în fruntea Bisericii Scythiei Minor de către episcopul Evangelicus. Acesta devine astfel *al doilea arhiereu* care a păstorit Biserica din Scythia Minor. Ca urmare, în acest punct al demersului nostru, putem afirma cu titlu de ipoteză că păstorirea lui Evangelicus ar putea fi datată de la o dată posterioară celei de 7 martie 304 și până la o dată necunoscută, posterioară lunii august a aceluiași an. Așa cum am precizat deja, sfârșitul său și condițiile încheierii păstoririi sale ne rămân necunoscute.

Considerații finale. Începuturile organizării Bisericii Creștine din Scythia Minor sunt încă puțin cunoscute. Precarele surse de care dispunem i-au determinat pe specialiști să plaseze acest moment la sfârșitul secolului al III-lea și la începutul secolului al IV-lea, în epoca persecuțiilor lui Diocletianus (284-305). Din aceeași epocă, actele martirice de care dispunem atestă cei dintâi întâistătători ai Bisericii Scythiei Minor.

Primul episcop atestat a fost Ephraimius, care a păstorit Biserica provinciei dintre Dunăre și Marea Neagră. Păstorirea lui în Scythia Minor poate fi datată între o dată neprecizată, cuprinsă între 20 noiembrie 300 și 19 noiembrie 301 și, cel mai probabil, 7 martie 304, când a sfârșit martirizat.

Foarte probabil, după martirizare, Ephraimius a fost urmat în fruntea Bisericii Scythiei Minor episcopul Evangelicus. Acesta devine astfel *al doilea arhiereu* care a păstorit Biserica din Scythia Minor. Sfârșitul său și al păstoririi sale nu-l cunoaștem. Funcționarea lui ar putea fi datată de la o dată posterioară celei de 7 martie 304 și până la o dată necunoscută, posterioară lunii august a aceluiași an.

INSTITUȚII, DEMNITARI ȘI DOCUMENTE CU CARACTER RELIGIOS ÎN ISLAMUL OTOMAN

INSTITUTIONS, DIGNITARIES AND RELIGIOUS DOCUMENTS IN OTTOMAN ISLAM

Roxana Gâscă*

Abstract

The institutions of the Ottoman State had a vital role into the governance of the state, there were created organisms to watch over the good activity of the state apparatus, from the sovereign power, the sultanate, to the small provincial institutions, meant to ensure the tranquillity over the edges of the Empire. The leaders of these institutions were ottoman officials that had the power to issue legal and religious documents in order to normalize the institutional activity of the state.

Keywords: divân, Mosque, imâm, cheikh ül-Islâm.

La origini, Marele divân (precursor al divân-i hümayûn-ului otoman) a fost o înaltă curte de justiție, însă în timp s-a adaptat la conceptul est-oriental, păstrându-și astfel importanța încă din timpul Sassanizilor, practic era o întrunire, în cadrul căreia sultanul asculta plângerile ce veneau din partea cetățenilor oprimați¹.

Termenul gîmie a intrat în uzajul occidental sub altă denumire, aceea de moschee, în esență este vorba despre același lucru, marea moschee (djâmi=marea moschee, masdjid=moschee mică) era centrul orașului musulman, locul de adunare al comunității pentru oficierea rugăciunii, meditație, ascultarea predicii, de asemenea, îndeplinea și rolul de școală coranică pentru copii dar și pentru dezbaterea diferitelor chestiuni de interes public. Moscheea este un edificiu ce poate evoca măreția divină și prezența Islamului, îndreptată spre Mecca mărturisește orientarea pe care trebuie să o aibă și musulmanii².

Analiza termenului djâmi (gîmie, mare moschee) este necesară pentru a evidenția relevanța și frecvența cu care era folosit în viața cotidiană a musulmanilor.

* Istoric asociat M.N.I.R.

¹ Halil Inalcık - *Imperiul Otoman. Epoca clasică (1300-1600)* traducere de Dan Prodan, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 184.

² Robert Mantran (coord.) - *Istoria Imperiului Otoman*, traducere de Cristina Bîrsan, B.I.C. All, București, 2001, p. 548-549.

În dicționarul Bianchi-Kieffer, termenul divân este scris sub forma واند (dîvân), traducerea este simplă, este interpretat ca fiind audiența publică a monarhului, sală de audiență, tribunal, curte, consiliu, adunare, dar de asemenea termenul a fost tradus și sub forma de registru sau colecție de poezii. În conformitate cu acest termen, de asemenea, dicționarul pune la dispoziție și anumite formule folosite pentru a desemna anumite activități, spre exemplu, sala unde se ținea audiența la Constantinopol se numea خانوان يد divân khane; ministerul Porții otomane, care este în opoziție cu وراس (serai/ seray/saray-curtea marelui senior), și se numea واندون دهمای (divani humayun), se întrunea de patru ori pe săptămână la palatul marelui vizir; Marele Consiliu ce se întrunea de două ori pe săptămână la palatul marelui senior se numea واند ليه (ghalebe divân), și nu în ultimul rând, consiliul extraordinar pe care sultanul îl convoca pentru afaceri de o mare importanță se numește واند آياق (aiiaq divân)³.

În dicționarul Kelekian, forma cuvântului este aceeași واند (divân), traducerea fiind mai puțin detaliată comparativ cu celălalt dicționar, aici este tradus ca fiind curte sau consiliu suprem, de asemenea colecție de poezii. Și aici, dicționarul oferă alte construcții în care termenul era folosit, spre exemplu واندون دهمای (divâni harb) era formula folosită pentru a numi consiliul de război; واند قلمی (divân qalmy) erabiroul unde erau scrise actele de ordonanță ale marelui vizir ș.a.m.d.⁴.

Termenul djâmy este tradus puțin diferit de cum ne-am aștepta, interpretarea sa este mai mult abstractă în ambele dicționare, sugerând astfel caracterul instituției în sine. Scris واند جامع (djâmy), dicționarul Bianchi-Kieffer vorbește prima dată de ceva care reunește, include, apoi asociază termenul cu marea moschee unde se ținea rugăciunea de vineri⁵.

În dicționarul Kelekian, termenul este scris la fel واند جامع (djâmy), și la fel ca mai sus, sensul este același, de ceva care reunește, include, conține, îmbrățișează, însă aici, în plus, dicționarul mai oferă niște informații, împreună cu formațiunea de cuvinte واند جامع اسلاميه ا-جهت (hat islâmi divân) este tradus ca fiind locul religios care unește musulmanii, sugerând în același timp solidaritatea între musulmani⁶.

Printre cei mai importanți demnitari otomani, se numărau imâm-ul, cadiulemâlele și şeyh ül-Islâm. Imâm era numit comandantul religios în practicile musulmane, cadiu judecător al legii musulmane, ulemâ-lele erau doctorii teologiei

³ J. D. Kieffer et T. X. Bianchi- *Dictionnaire Turc-Français à l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commerçants, des navigateurs, et autres voyageurs dans le Levant*; Seconde édition, Typographie de Mme Ve Dondey-Dupré, Paris, 1850, vol. I, p. 897.

⁴ Diran Kelekian – *Dictionnaire Turc-Français*, Éditeur-Imprimeur: Mihran, Constantinople, 1911, p. 601.

⁵ *Ibidem*, p. 591.

⁶ Diran Kelekian - *Dictionnaire Turc-Français*, Éditeur-Imprimeur: Mihran, Constantinople, 1911, p. 430.

și jurisprudenței religiei musulmane, iar şeyh ül-Islâm avea sarcina de "cap al învățaților" sau "șeful cărțurilor preoți din Imperiul Otoman"⁷.

În dicționarul Bianchi-Kieffer, termenul imâm este scris امام (imâm), și pentru traducerea sa s-a arătat un deosebit interes (dicționarul oferă o explicație bogată acestui termen, dar am ales numai explicația aspectelor prioritare), astfel că termenul a fost interpretat ca desemnând un șef, ofițer care se afla în fruntea comunității, șef al religiei mahomedane, și avea sarcina de a ghida oamenii la rugăciune⁸.

Referitor la atribuțiile imâm-ului marii învățați afirmă că acesta putea denunța un tratat care nu a fost respectat, fără a se considera că prin această metodă a încălcat regulile dreptului islamic al popoarelor⁹.

În dicționarul Kelekian, forma termenului este aceeași امام (imâm), însă pe lângă traducerea sensurilor pe care le oferă termenul, adică, de șef, comandant, prelat, pontif al religiei musulmane, dicționarul mai oferă câteva informații referitoare la cum mai este interpretat termenul, anume, imâm este un titlu dat și lui Ali, dar și marelui șef de școală Abu Hanifa, de asemenea, prin intermediul său erau numiți și marii savanți, scriitori și șefi de școală¹⁰.

Termenul cadiu este destul de comun cititorilor, folosit frecvent în scrierile de specialitate, el reprezintă denumirea dată unui judecător. Transliterat sub forma termenului qazy/kazy și sub forma vulgară qady/kady, în dicționarul Bianchi-Kieffer, el este scris قاضی (qazy) și este tradus simplu, ca judecător. De asemenea, este prezentă și formula cadiasker, scrisă عسكر قاضی (qazy asker) sau لشكر قاضی (qazy lechker), și tradusă ca reprezentând denumirea de judecător al armatei sau mare judecător. Mai mult, dicționarul oferă și denumirea cadiilor celor două părți ale imperiului, cel al Rumeliei și cel al Anatoliei, astfel că قاضی عسکری و میلیہ (rumili qazy askeri) este denumirea dată cadiului de Rumelia, și قاضی عسکری ناطولی (anatoli qazy askeri) celui de Anatolia, totodată se face precizarea că aceste două grade erau cele mai eminente dintre cele ale legii religioase¹¹.

⁷ Viorel Panaite - *Dreptul păcii și războiului în Islamul otoman. Glosar și bibliografie*, Editura Universității din București, București, 2008, p. 137.

⁸ *Ibidem*, vol. I, p. 192.

⁹ Idem - *Considerații privind legea păcii în Islamul medieval (III)*, extras din *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol*, XXVI/I, Universitatea "Al. I. Cuza", Iași, 1989, p. 483,3-484,4.

¹⁰ Diran Kelekian - *Dictionnaire Turc-Français*, Éditeur-Imprimeur: Mihran, Constantinople, 1911, p. 142.

¹¹ J. D. Kieffer et T. X. Bianchi - *Dictionnaire Turc-Français à l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commerçants, des navigateurs, et autres voyageurs dans le Levant*; Seconde édition, Typographie de Mme Ve Dondey-Dupré, Paris, 1850, vol. II, p. 420.

În dicționarul Kelekian, termenul se regăsește transliterat în ambele variante, forma literară și cea vulgară, iar forma în limba turco-osmană este aceeași قاضی (qazy), tradus ca judecător al legii musulmane, cel care execută, efectuează ordine; de asemenea, este prezentă și formula compusă pe care am observat-o și în celălalt dicționar, anume قاضی عسکر (qazy asker) pentru care explicația este ceva mai detaliată, anume, este prezentat cadiasker-ul ca fiind cea mai înaltă demnitate a ierarhiei ulemâlelor, cea care prezidă imediat după şeyh ül-Islâm¹².

Ulemâ-lele erau alese din cadrul medreselor (instituții educaționale), și aveau un dublu rol, de interpreți și executanți ai legii islamice¹³.

Dicționarul Bianchi-Kieffer, oferă o traducere simplă a acestui termen, scris علما ('ulemâ), desemnează categoria savanților religiei musulmane, organisme ce exercitau o influență foarte mare asupra afacerilor publice dar și asupra consiliului sultanului¹⁴.

În dicționarul Kelekian, forma cuvântului este aceeași علما ('ulemâ), și traducerea este și mai puțin detaliată, interpretat fiind ca savanți, persoane cu știință de carte, doctori în teologia și jurisprudența religiei musulmane¹⁵.

Şeyh ül-Islâm. Termenul şeyh în sine este tradus ca fiind o persoană respectabilă, șeful unui oraș sau trib, predicatorul unei moschei.

Construcția سلام لا شیخ (cheikh ül-Islâm), în dicționarul Bianchi-Kieffer este tradusă pontif al Islamului, titlu dat unui muftiu¹⁶.

În dicționarul Kelekian, scrierea aceluiași termen diferă foarte puțin, este folosită o altă variantă a construcției lâm-elif.

După cum se poate observa سلام لا شیخ (cheikh ül-Islâm), și este tradus ca fiind titlul dat primului demnitar religios din Turcia, interpretul cel mai acreditat al legii religioase¹⁷.

Documentele cu caracter religios ale legii musulmane la care m-am oprit sunt cele de o importanță majoră pentru viața instituțională dar și religioasă a cetățenilor Imperiului Otoman. Sunt acte care se ocupau direct de aceste aspecte ale vieții musulmane. Primul document analizat este cartea de căpătâi a Islamului, anume Coranul; Coranul nu este altceva decât concretizarea în limba arabă a cuvântului revelat lui Muhammad de către Allah, și potrivit afirmației hanbalitului

¹² *Ibidem*, p. 929.

¹³ Halil Inalcık - *Imperiul Otoman. Epoca clasică (1300-1600)* traducere de Dan Prodan, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 349.

¹⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 280.

¹⁵ Diran Kelekian - *Dictionnaire Turc-Français*, Éditeur-Imprimeur: Mihran, Constantinople, 1911, p. 857.

¹⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 73.

¹⁷ *Ibidem*, p. 740.

Ibn Taimiyya, acesta este format din principiile fundamentale ale religiei numite *usûl*¹⁸.

Este scris în dicționarul Bianchi-Kieffer *قُرْآن* (qour'ân), și primele două variante ale traducerii vorbesc despre acțiunea de a reuni și de a citi, celei de a treia variantă adăugându-i-se și un articol transformă termenul în *قُرْآنًا* (el-qour'ân), și este tradus ca lectură, carte prin excelență, Coranul. De asemenea, pentru că este un termen important, îi este atribuită o serie de informații utile; spre exemplu, dicționarul aduce la cunoștință faptul că musulmanii sunt de părere că această carte derivă din marea carte a decretelor divine, și că a coborât din ceruri foaie cu foaie, verset cu verset. Pe lângă această precizare, sunt oferite și informații despre conținutul acestei cărți, anume, că este format din 114 capitole, 6666 de versete și 36 de secțiuni¹⁹.

Spre deosebire de acest dicționar, dicționarul Kelekian, este foarte succint în traducerea și explicarea acestui termen, scris sub aceeași formă *قُرْآن* (qour'ân), este tradus simplu, cartea sacră a musulmanilor, Coranul²⁰.

Sunna Profetului (în limba turcă *Sünnet*). La origini, era o noțiune preislamică conform căreia orice personaj important al lumii arabe avea dreptul să lase moștenire o cantitate de cuvinte, atitudini, fapte și gesturi, care să fie considerate demne de urmat de către urmași. Sunna a fost definită în literatura de specialitate ca o sumă de reguli și practici care nu își au originea în Coran, ci derivă din cuvintele și acțiunile Profetului²¹.

Scris în dicționarul Bianchi-Kieffer *سنة* (sunnet) sau *سنة* (sunne), este tradus ca fiind un traseu, o cale, un obicei, cutumă, dar și ca tradiție relativă a unui fapt sau cuvânt din viața Profetului, folosind și pe post de precept obligatoriu în anumite cazuri sau în cazul legii scrise. În concluzie, Sunna este tradiția muhammedană, legea orală a musulmanilor²².

În dicționarul Kelekian, acest termen apare doar sub forma simplă *سنة* (sunnet), și este tradus la fel de simplu ca regulă, obicei; de asemenea, mai poate fi

¹⁸ Viorel Panaite - *Diplomație occidentală, comerț și drept otoman (secolele XV-XVII)*, Editura Universității din București, 2004 (reeditare 2008), p. 19.

¹⁹ J. D. Kieffer et T. X. Bianchi - *Dictionnaire Turc-Français à l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commerçants, des navigateurs, et autres voyageurs dans le Levant*; Seconde édition, Typographie de Mme Ve Dondey-Dupré, Paris, 1850, vol. II, p. 457.

²⁰ Diran Kelekian - *Dictionnaire Turc-Français*, Éditeur-Imprimeur: Mihran, Constantinople, 1911, p. 952.

²¹ Idem - *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, Editura B.I.C. ALL, București, 1997, p. 68.

²² J. D. Kieffer et T. X. Bianchi - *Dictionnaire Turc-Français à l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commerçants, des navigateurs, et autres voyageurs dans le Levant*; Seconde édition, Typographie de Mme Ve Dondey-Dupré, Paris, 1850, vol. I, p. 1057.

interpretat și ca act religios care nu e prescripționat de Coran dar pe care musulmanii îl practică în mod voluntar în vederea imitării vieții Profetului Muhammad²³.

Fetvâ-ua făcea parte dintr-o categorie aparte de documente, în care autoritatea competentă (muftiul sau chiar și marele muftiu, depinde de importanța problemei în cauză), își prezenta părerea asupra unei probleme juridice, baza fiind legislația musulmană. Era practic o interpretare a dreptului canonic muhamedan asupra unor cazuri concrete²⁴.

Scriș sub două forme în dicționarul Bianchi-Kieffer فتویٰ و افق, transliterarea pentru ambele forme este aceeași, fetvâ, și este tradus ca fiind răspuns juridic, decizie a muftiului, aplicare a legii în cazurile ce o necesită²⁵.

Formele acestui termen în dicționarul Kelekian sunt aceleași فتویٰ و افق (fetvâ), și este tradus ca fiind răspunsul unei consultații juridice, sentința juridică dată de muftiu sau de şeyh ul-Islâm, în termeni generali și aplicabili în toate cazurile analoage²⁶.

Scopul principal al fetvâ-lelor era de a explica și aplica șariat-ul la cazuri concrete, sau de a face cunoscute textele juridice celor ce nu aveau acces la ele pentru a le putea consulta²⁷.

Termenii care se referă, unul la actul eliberat atunci când cineva face un așezământ pios, și celălalt la o sentință a cadî-atului sunt vakîfnâme (denumit uneori și vakfiye) și hüdjġet (sau hoġet).

Pentru a desemna acțiunea și actul oficial de a face un așezământ pios, în dicționarul Bianchi-Kieffer, termenul se poate găsi sub două forme, scris و اق (vaqf) desemnează acțiunea de a face legi pioase în sine, și scris و اق (vaqfiyet), desemnează diploma fundației pioase, act juridic prin care se stabilea o lege pioasă, de asemenea mai putea fi și un registru unde legile pioase sunt scrise²⁸.

În dicționarul Kelekian, pe lângă cele două forme, mai putem găsi încă una, anume termenul vakîfnâme în sine; apare prima formă و اق (vaqf), lege pioasă, și a doua و اق (vakfiye-aici folosindu-se forma simplă a literei he final) act

²³ *Ibidem*, p. 693.

²⁴ Mihail Guboglu - *Paleografia și diplomatica turco-osmană. Studiu și album*, București, 1958, p. 82.

²⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 350.

²⁶ *Ibidem*, p. 886.

²⁷ Viorel Panaite - *Dreptul păcii și războiului în Islamul otoman. Glosar și bibliografie*, Editura Universității din București, București, 2008, p. 71.

²⁸ J. D. Kieffer et T. X. Bianchi - *Dictionnaire Turc-Français à l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commerçants, des navigateurs, et autres voyageurs dans le Levant*; Seconde édition, Typographie de Mme Ve Dondey-Dupré, Paris, 1850, vol. II, p. 1193.

constituant al legii, al fundației pioase, și a treia formă قفنامو (vakyfnâme), tradusă ca actul donației pioase, actul constituant al legii²⁹.

Termenul hüdjjet a pătruns și în vechea limbă românească (acest termen a putut fi observat în diferite vechi documente românești) sub forma de hoget (zapis), și era practic sentința judecătorilor musulmani (a cadi-atului)³⁰.

Scriș în dicționarul Bianchi-Kieffer تھج أو تھج (heudjejet) este tradus simplu ca, dovadă, argument, sentință judecătorească, document scris³¹.

În dicționarul Kelekian, se poate găsi sub o singură formă, anume تھج (hudjedjet), și este tradus ca fiind document, titlu, dovadă, argument, sau document oficial care putea dovedi posesia unui imobil³².

În concluzie, instituțiile, demnitarii și documentele cu caracter religios în statul otoman, aduceau un aport important vieții cotidiene musulmane, baza fiind aceeași lege musulmană pe care își desfășura activitatea, și care veghea la menținerea corectă a stabilității aparatului de stat otoman.

De aici reiese imaginea statului otoman, în care se poate observa echilibrul existent între toate organismele statului, conviețuirea aceasta a tuturor ramurilor aparatului de stat a menținut pentru o mare perioadă de timp echilibrul necesar oricărui stat.

²⁹ Diran Kelekian - *Dictionnaire Turc-Français*, Éditeur-Imprimeur: Mihran, Constantinople, 1911, p. 1313.

³⁰ Mihail Guboglu - *Paleografia și diplomatica turco-osmană. Studiu și album*, București, 1958, p. 82.

³¹ *Ibidem*, vol. I, p. 684.

³² *Ibidem*, p. 498.

PANDURI, ARNĂUȚI, HAIDUCI ȘI TÂLHARI LA 1821 PANDOURS, ARNAOUTS AND HAJDUKS IN 1821

Daniel Dieaconu*

Abstract

This article focuses on a period of political-military effervescence for Romanian countries when, for the first time in a long time, Romanians are an important part of the events. It is the period around 1821, the years that have prepared both Eteria and Tudor Vladimirescu's movement and the following years with the fierce Turkish repression. The article tries to capture the causes of the actions, sometimes contradictory, division into groups, political-diplomatic backstage, the struggles for national ideals and social justice, but also those for power or wealth, which generated disunity of Christians in front of Turkish army. We wanted to divide them in outlaws (meaning fighters for freedom and justice of their people) and robbers, being convinced that at the year 1821 outlaws and robbers were in all Christian groups (arnaouts, Greeks, Russians, pandours or boyars).

Key words: Eteria, Tudor Vladimirescu, arnaouts, pandours, 1821.

Anul 1821 a fost unul de efervescență politico-militară. Au fost implicate în evenimente și alte forțe decât cele obișnuite (trupele ruse, turce și austriece aflate într-un nesfârșit război). Tudor Vladimirescu¹ ridică „Adunarea Norodului” condusă de foștii săi tovarăși voluntari în armata rusă – pandurii. Greci veniți din Rusia se alătură grecilor din Principate, arnăuți și voluntari moldoveni se alătură Eteriei. Dacă generalul Ipsilanti, eforul Eteriei, „credul, jalnic” și slab comandant, nu și-a putut controla armata spre o acțiune unitară și de limitare a jafurilor, Tudor

* Profesor; doctor în istorie.

¹ Tudor Vladimirescu s-a născut pe la 1780 în satul de moșneni Vladimiri. Este căpitan peste întreaga oaste de panduri în războaiele purtate de ruși cu turcii la 1806-1812. Este administrator de moșii, vătaf al plaiului Cloșani (județul Mehedinți), face negoț, cumpără părți de moșii. Un sârb, Popovici, într-o scrisoare adresată voievodului Obrenovici, îl descrie ca fiind „de vârstă mijlocie, are fața prelungă, plină, ochi de culoare închisă (...) Este înarmat cu două pistoale și un cuțit, vorbește destul de bine nemțește, pare a avea sânge rece”. (*Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu - Documente externe*, Editura Academiei RSR, București, 1980, p. 214; *DIR - Răscoala de la 1821. Documente interne*, vol. III, Editura Academiei RPR, București, 1960, p. 549).

a reușit să-și instruiască bine trupele și a încercat să stăvilească acțiunile de jaf, uneori și cu metode dure, dar era greu să stăpânești pe țăranul ce luase arma-n mână și nu putea uita împilarea ciocoiului și-a boierului². Dar să urmărim firul evenimentelor spre ceea ce Ivan Petrovici Liprandi, ofițer rus cu atribuțiuni de culegere de informații, numea „sfârșitul lamentabil al ambelor mișcări” („răscoala pandurilor sub conducerea lui Tudor Vladimirescu în anul 1821 și începutul acțiunii eteriștilor în Principatele Dunărene sub conducerea prințului Ipsilanti”)³, iar omul din popor a numit „zavera”.

Contextul politic părea favorabil. Este ceea ce credea și Tudor. Rusia părea înclinată spre război împotriva turcilor, așa cum fusese de multe zeci de ani, se ridicase împotriva turcilor și Ali-pașa din Ianina. În țările române ale Moldovei și Valahiei regimul era detestat de întreaga societate, dar cei care sufereau erau tot țăranii, după cum aflăm din „Obșteasca tânguire”: „De șase ani tiranul Caragea alt nu a lăsat bieților patrioți țărani decât numai ticăloasele suflete din trupurile dosădite de necazuri”⁴.

Ultimul domn fanariot al Țării Românești, Alexandru Suțu, venea și el la București cu 80 de rude, o suită de 800 de persoane și o gardă puternică de arnăuți, văzuți cu toții ca spoliatori. Nu e de mirare că s-au înțetit fugile, haiducia sau răscoalele, precum cele ale pandurilor⁵ sau a tătarășenilor din Moldova la 1820, când domnul Scarlat Callimachi „au poruncit arnăuților să împușci în norod”⁶.

Și arnăuții au o tentativă de „rebelie” la 1818 sub conducerea lui Iordache Olimpiotul, iar, în 1819, 40 de arnăuți sub conducerea lui Milko Petrovici, fratele lui Haiduc Velcu, s-au închis în mănăstirea Sinaia mai bine de o lună în semn de protest împotriva concedierii⁷.

Scena evenimentelor s-a împărțit între Moldova și Țara românească, între Adunarea Norodului, Eteria și trupele turcești. În Moldova, venirea eteriștilor a însemnat instaurarea unor vremuri tulburi. Eteriștii au încercat să pregătească terenul pentru plănuita lor venire cu sprijinul celor doi domnitori fanarioți și arnăuții și căpitaniilor lor au fost împărțiți pe județe sub pretextul întăririi puterelor pentru prinderea tâlharilor⁸.

La sosirea eteriștilor, cei care au avut de suferit au fost turcii și evreii. Jafurile eteriștilor s-au transformat în adevărate atrocități. Liprandi scria că „i-au

² DIR, *Răscoala de la 1821. Izvoare narative*, vol. V, red. responsabil A. Oțetea, Editura Academiei RPR, București, 1962, p. 273, 283-284.

³ *Ibidem*, p. 271 și urm.

⁴ DIR, *Răscoala de la 1821. Izvoare narative*, vol. V, p. 531.

⁵ coord. D. Berindei, *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 23.

⁶ I. Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, p. 32-33.

⁷ S. Iancovici, *Revolta unor arnăuți în 1819*, în SAI, (V), 1963, p. 447-459.

⁸ *Călători străini. Sec. XIX*, s.n., II, p. 294 - notele lui I. P. Liprandi.

întrecut în grozăvii chiar și pe turci”, cei mai aprigi fiind Duca și Caravia, ultimul numit fiind autorul unor barbarii la Galați, unde au fost înecate familiile turcilor trăitori în acest oraș⁹.

Boierilor și negustorilor din Moldova (și în special din Iași) li s-au cerut de către eteriși bani, dar fiind considerate contribuțiile neîndestulătoare au fost prădate hanuri și dughene și chiar și case, sub pretextul că ar căuta arme și cai¹⁰. Locuitorii satelor, țărani sau robi ȝigani din multe ținuturi, au profitat de conjunctură și au atacat pe stăpâni, boieri, arendași, mănăstiri. Menționăm astfel de cazuri la Urziceni, unde clăcașii au luat bunurile adunate de arendaș, pe plaiul Slănic, Buzău, locuitorii au jefuit pe niște arendași evrei, păgubindu-i de 11.727 taleri; la Epureni (Fălciu), locuitorii au atacat pe banul Dumitrache Iamandi¹¹, robii ȝigani de la mănăstirea Slatina au jefuit averea mănăstirii cât și a boierilor care și-au lăsat aici lăzi cu lucruri în păstrare¹², la mănăstirea Nucetul, țăranii și robii ȝigani au „năvălit în această răzvrătire în pădurea mănăstirii”¹³.

Stoian Inge, cunoscut în istoriografia problemei ca însemnat haiduc bulgar, s-a stabilit la Iași, unde era arnăuț al curții domnești și la 23 aprilie 1821 și „s-au făcut bașa piste câțiva voluntiri, fățăș au prădat averea numitului Mehmet”¹⁴.

La 1821 au aderat la Eterie căpitani de arnăuți importanți (unii dintre ei chiar din 1820) precum Iordache Olimpiotul, Sava Fochianos, Ianache Farmache¹⁵ și puterea arnăuților a crescut sub pretextul puterilor domnești¹⁶. Boierii moldoveni sunt nemulțumiți de „guvernarea eteristă” și acest fapt este confirmat și de un memoriu adresat lui Metternich: „toți tâlharii de arnăuți coprinzând și stăpânind în scurt mai toate județele țării și cele dimprejurul orașului, sate, nu numai toate mănăstirile și bisericile țării le-au jefuit și pe tăți i-au despuiet, i-au împrăștiat, i-au zdruncinat”¹⁷.

Tudor Vladimirescu, fostul conducător al celor 6.000 de panduri în războiul ruso-turc, a păstrat legătura cu aceștia și strânge arme la Cerneți. Era văzut ca un om cu știință juridică, cu o largă cultură și care făcuse negoț. Cunoștințele

⁹ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 283; Conform lui C. D. Aricescu, Caravia s-a remarcat prin beții și hoții. A strâns sume mari de bani. După măcelărirea turcilor la Galați a fost ridicat în grad. (C. D. Aricescu, *Istoria revoluției române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 68).

¹⁰ I. Corfûs, *Însemnări de demult*, p. 40.

¹¹ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. III, Documente interne, p. 164, 165.

¹² Hurmuzaki, XX, p. 681.

¹³ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. III, Documente interne, p. 249.

¹⁴ *Ibidem*, p. 342-343.

¹⁵ Farmache era căpitan de tâlhari, patriot, crud cu turcii și care în perioada 1806-1812 a fost autorul unor „tâlhării nemaizute”. (C. D. Aricescu, *Istoria revoluției române de la 1821*, p. 67).

¹⁶ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. IV, Eteria în Principatele Române, p. 120-121.

¹⁷ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. II, p. 159.

sale, relațiile cu o parte a boierimii, cu pandurii, știința sa militară l-au propulsat în postura de lider al ridicării norodului. Era la curent cu contextul politic, dar, după cum afirma C. D. Aricescu, Iordache Olimpiotul l-a inițiat pe Tudor în problema Eteriei „doar pe jumătate”¹⁸. Are contacte cu boierii, chiar și cu cei mari ai țării, precum Grigore Ghica și Nicolae Văcărescu. Aceștia au crezut că se pot folosi de Tudor și de prestigiul lui în rândul pandurilor și țăranilor, deși în corespondența lor îl numeau „acel tulburător și tâlhar”¹⁹. Văzând că Tudor anunță în documentele programatice măsuri împotriva boierimii, au fost trimiși împotriva lui amăuți în frunte cu căpitanii Iordache Olimpiotul, voievodul sârb Hagi Prodan, Stoica, Ciolac, Bojin și serdarul Iamandi, conduși de marele boier Nicolae Văcărescu. Ar fi urmat o confruntare cu pandurii lui Dimitrie Macedonschi care se alăturase lui Tudor. Dar și căpitanii de amăuți se alătură lui Tudor, Iordache Olimpiotul cerându-i acestuia să se încadreze în Eterie. La refuzul lui Tudor, îi jură credință și primește bani „pe poliță” pentru recrutări. „Șiretul Iordache”, după spusele lui Liprandi, se întoarce la București și spune boierilor că Tudor Vladimirescu este cu Eteria și lasă pe amăuți să se dedea la jafuri²⁰.

Aduarea Norodului s-a îndreptat către București și în ciuda eforturilor lui Tudor n-au lipsit jafurile. Ion Dârzeanu, în cronica sa, arată că pandurii și amăuții s-au împrăștiat și au făcut jafuri: „au prădat fără omenire pe cine au găsit”. Gheorghe Cârjaliul a făcut multe jefuiri peste Olt și deși Tudor dori să-l pedepsească, el se puse sub ocrotirea lui Iordache Olimpiotul și „sub oblăduirea acestuia s-a înhăit cu alți hoțomani și au jefuit pe unii boierii craioveni cât și alte băjării, obrăznicind de au rănit pe mulți cu tăieri precum pe medelnicerul Petrache Poenaru de la Craiova și alții, ajungând acești prădători până aproape de vama de la Căineni, jefuind și prădând în toate părțile încât nu se pot scri nespusele jafuri ce-au făcut”²¹.

Boierul Ion Otetelișanu scrie despre atacul pandurilor împotriva boierilor la Benești. Țăranii din oastea lui Tudor nu i-au putut ierta pe boierii „cruzi”. Ion Otetelișanu scrie că oastea lui Tudor era o „adunătură mai mult de străini, sârbi și amăuți și cei mai mulți dintre ei cei mai stricați și fără caracter; apoi au fumuri în cap că adecă fiecare dintre ei este deopotrivă cu Tudor. Precum vedeți Iova și Ienciu nesocotiseră pe Hagi Prodan, deși acesta avea la Tudor mare valoare”²².

Kreuchely raporta la 29 martie 1821 că deja de la 20 martie Iordache și Ghencea se aflau la București, iar orașul e plin de „albanezi și de oameni îmbrăcați

¹⁸ C. D. Aricescu, *Istoria revoluției române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 39.

¹⁹ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 36. C. D. Aricescu aflase că boierii divaniți îl vedeau pe Tudor ca pe un „tâlhar, un căpitan de codru care jefuia pe călători pentru răzbunare sau înavuțire”. (C. D. Aricescu, *Istoria revoluției române de la 1821*, p. 4).

²⁰ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 273.

²¹ *Ibidem*, p. 63.

²² *Ibidem*, p. 577.

după maniera albaneză precum și alți oameni înarmați cu arme de toate speciile”; (...) „la sate însă au fost destule și se pretinde că mulți boieri și negustori fuseseră jefuiți și maltratați în drum spre Brașov”²³.

Tudor a trimis la închisoare pe Nicolae Belivacă, Florea fiul lui Soare și pe alții care au jefuit pe sătenii din Bolovani și pe Dincă din Ogrăzeni (Vlașca), dar pe Nicolae Belivacă l-a luat Iordache Olimpiotul la el²⁴. Și căminarul Sava (Sava Fochianos - Bimbașa-Sava) încearcă să mențină ordinea la București, să împiedice jafurile. A trimis la pușcărie pe Alexandru paraclisierul de la Sf. Sava pentru că „ar fi făcut sfat cu alții” să ia lucrurile din lăzile ce sunt în acea mănăstire. La închisoare a fost trimis și Mincu, sârb din Razgrad, dar pe acesta l-a eliberat Hagi Prodan²⁵. În mai 1821, Tudor dă ordin ca 40 de panduri care au făcut jafuri să fie pedepsiți prin primirea a 200 de nuiiele pe spate, iar două căpetenii au fost trimise la ocnă pentru șase luni²⁶. Gheorghe Cârjaliul scapă mâniei lui Tudor datorită intervenției lui Iordache Olimpiotul, dar Iova și Ienciu sunt executați pentru jafuri; Ghiță Haiducul și Ilie Rogobete, amintiți anterior ca tâlhari înainte de 1821, scapă cu viață, dar sunt îndepărtați din lagărul principal²⁷.

Gheorghe Cârjaliul, care fusese în banda lui Bujor, s-a alăturat cauzei lui Tudor Vladimirescu. A jefuit pe unii dintre boierii olteni, după cum arăta căpitanul Ion Dârzeanu lui Tudor, considerându-l „jăfuitor”. Nu trebuie să-l confundăm pe acest haiduc din Țările Românești cu celebrul Cârjaliul, răzvrătitul care a devastat Tesalia și împrejurimile Olimpului. Banda pe care o conducea se numea a „cârjaliilor”. Ofițerul eterist I. P. Lipandri își amintea că în detașamentul său format din 1.200 de oameni, în mare parte tâlhari, erau unii care și-au adăugat numelui porecla „cârjaliul”, cu mare rezonanță în epocă, fiind printre ei unii care chiar luptaseră în banda olimpiotă. Căpitanul Gheorghe Cârjaliul era cunoscut pentru curajul său neobișnuit; după risipirea bandei și-a aflat scăparea la nord de Dunăre. Pe Gheorghe Cârjaliul l-a cunoscut marele scriitor rus Pușkin (care se afla la acea vreme exilat la Chișinău) și l-a eternizat, închinându-i un poem pe care l-a tradus pentru români Costache Negruzzi, iar Mihail Kogălniceanu relatează călătoria lui Demidoff, cu fragmentele despre vestitul haiduc²⁸.

Ura pentru turci a lui Cârjaliul se datora și faptului că soția sa pe care o iubea mult i-a fost răpită de un turc și pierdută. Atunci când Tudor s-a ridicat cu Adunarea Norodului și Ipsilanti se pregătea să intre în Moldova, ceata lui Cârjaliul

²³ *Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, p. 152.

²⁴ „Arhivele Olteniei”, X (1931), nr. 53, p. 84.

²⁵ *Ibidem*, p. 53

²⁶ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. II, p. 144.

²⁷ D. Berindei, *Revoluția română de la 1821*, Editura Academiei Române, București, 1991, p. 118, 225.

²⁸ Gh. Bezviconi, *Despre haiduci*, p. 14.

se împarte: căpitanul Mihalache merge cu el la Ipsilanti, iar căpitanul Svetco merge spre oastea lui Tudor, alăturându-se cu oamenii săi lui Iancu Jianu²⁹.

Despre Gheorghe Cârjaliul scria Naum Râmniceanu, care-l numea „vestitul tâlhar Cârjaliul care, în perioada ce a urmat retragerii caimacamilor la Brașov, după ce a prădat o biserică a avut nerușinarea să-și ungă cizmele cu Sf. Mir”³⁰.

După înfrângerea de la Drăgășani, mai mulți dintre eteriști trec în Austria și apoi în Basarabia, printre ei și Cârjaliul. Fuge din Basarabia, după ce intrase în atenția autorităților, spre Moldova, spre codrii pe care-i cunoscuse alături de Ștefan Bujor. A intrat în slujba lui Eip Aga (fostul pașă de la Isaccea). Conform notelor lui Liprandi, pe când inspecta granița de la Prut, la Sculeni, Cârjaliul a intrat în cortul generalului turc și i-a spus că i-a trecut prin cap să-l omoare. Fără o altă vorbă, a luat pistolul din perete și i-a străpuns pieptul cu un glonț și a dispărut. Și-a strâns o bandă puternică, mulți alăturându-i-se datorită faimei sale. Urmărit de către turci, scapă de țepele lor, dar nu și de spânzurătoarea moldovenească la 1824³¹.

Haiduci de seamă ai timpului au fost parte activă a evenimentelor: Iancu Jianu, Ghiță Haiducul, Gheorghe Cârjaliul, Iordache Olimpiotul, Nicolae Grozea, Constantin Grecu, Gheorghită Gheorghelaș. Iancu Jianu este trimis ca diplomat la Mehmet Selim, pașa din Silistra, și este întemnițat din aprilie până în august, așa cum am menționat deja.

Căpitanul Iordache Olimpiotul, originar, după cum ne spune și numele, din zona muntelui Olimp, dintr-un mic sat, a fost și el în banda „cârjaliilor”, iar atunci când turcii au intervenit în forță, și-a aflat scăparea în Serbia, alăturându-se lui Haiduc Velcu, altă figură proeminentă a haiduciei dunărene, iar după înfrângerea răscoalei sârbe a trecut în Țara Românească³².

Un alt sârb, care a luptat în răscoala antiotomană (alături de vestitul Milen Stoicovici) și care apoi a trecut în Oltenia, a fost Ghiță Haiducul³³. La început, cu

²⁹ C. D. Aricescu, *Istoria revoluției române de la 1821*, p. 68.

³⁰ DIR, *Răscoala de la 1821. Izvoare narative*, vol. V, p. 70.

³¹ *Documente privind istoria României - Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 458; Gh. Bezviconi, *Despre haiduci*, p. 14.

³² *Documente privind istoria României - Răscoala de la 1821*, vol. V, Editura Academiei RPR, București, 1962, p. 329, 414, 480; V. Alecsandri, *Opere, I, Poezii*, p. 140.

³³ Era originar din Curiace, munții Homolic și luptase sub ordinele lui Milenco Stoicovici în perioada 1804-1813. Soția sa Ielena a haiducit cu el în ținutul Vidinului și al Nișului, ca mai apoi să ajungă la curtea lui Miloș Obrenovici. În 1820 se ridică împotriva regimului despot al lui Miloș Obrenovici ca haiduc în munți și apoi trece în Țara românească. (S. I. Gârleanu, *Haiducie și haiduci*, p. 90-91). Într-un document de arhivă se spunea despre Pencea (Ponea?) și Ghiță Haiducul că „pe vremea apostaziei umbla tâlhărind în ceată de 25 pe la Țâmburești, județul Dolj. Ei sunt trecuți peste Jiu de Vasile Arambașa, care după aceea a organizat ceata sa de haiduci”. (A.N.R., *Condica Departamentului de Cremenalion Craiova*, 101, f. 301-302).

Ponea Arnăuțul avea o bandă de 25 de „hoțomani” în părțile Doljului. În martie, când turcii au intrat în Țara Românească, a prins vreo 40, le-a tăiat nasul și urechile și i-a trimis astfel la Vidin, cum arată un document sârbesc din 14 martie 1821³⁴. S-a alăturat lui Papa Vladimirescu, deși Tudor nu prea era de acord cu jafurile pe care le făcea Ghiță. În iulie, Țara Românească a căzut sub turci și mulți dintre căpitani eteriști au trecut în Ardeal sau în Moldova, printre ei și Iordache Olimpiotul. Ghiță rezista în munții Mehedințiului cu vreo 1.000 de oameni. La 26 iulie 1821, 200 de turci au ieșit din Cerneți și au înnoptat în sate. Ghiță Haiducul a prins 50 de turci vii și a omorât 20, răspândind groaza printre turci. În septembrie, Ghiță și Papa Vladimirescu sunt prinși și trimiși la Istanbul, unde-și află sfârșitul, turcii trăgându-i în țepe pe căpitani eteriști sau panduri și ridicându-le lângă ziduri³⁵.

În Moldova, parte dintre țărani sau robi țigani se ridică împotriva boierilor și a arendașilor; sunt consemnate jafuri la Buhuși, Ruginoasa, Cucuteni, Budilata, Trifești, Corni și Tatomirești³⁶.

În aprilie, ispravnicul de Neamț, Sturdza, îi îndeamnă pe locuitorii ținutului să se ridice împotriva eteriștilor, căci aceștia au făcut „jacuri și cruzimi” și „au spart târguri și sate”³⁷. Mitropolitul Veniamin Costache descria astfel Moldova condusă de Pendedeca: „Câmpii cu necuprinse de ochi întindere erau plini de norod cerul având acoperământ și așternut numai pământul. Șiruri necurmăte pe drumuri și bărbați și femei cu copii în brațe îmbulzindu-se, năvălea la scăpare. Codrii cei mai adânci gemeau de norod rătăcit”³⁸.

După intrarea lui Ipsilanti în Țara Românească jafurile s-au înțepit. Iordache Olimpiotul jefuia mănăstirea Argeș, Ghiță Haiducul prăda în Dolj³⁹; în Muscel fusese ridicat ispravnic de către Iordache Olimpiotul clucerul C. Eliadi, la origine albanez, și acesta jefuia împreună cu căpitanul de arnăuți Ciontolac⁴⁰.

După împărțirea țării între Tudor și Ipsilanti din aprilie, în județele nordice ispravnicii eteriști au dat mână liberă neferilor să prade târguri și sate, mănăstiri și boieri⁴¹. Boierul C. Vișoreanu a încercat să fugă spre Brașov în mai 1821, dar spre Căneni este prins de 4 arnăuți care l-au jefuit și l-au dezbrăcat⁴²; Pandelis treti-

³⁴ *Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, Editura Academiei RSR. București, 1965, p. 378.

³⁵ *Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, p. 378-379; S. Iancovici, *Cine este Ghiță Haiducul de la 1821?*, p. 218-219.

³⁶ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. III, Documente interne, p. 351, 357.

³⁷ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. II, p. 116.

³⁸ V. Vasilache, *Mitropolitul Veniamin Costache, Mănăstirea Neamț*, 1941, p. 134.

³⁹ A.N.R., *Condica Departamentului de Cremonalio Craiova*, 905, f. 31-32

⁴⁰ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 81.

⁴¹ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 124.

⁴² A.N.R., *Condica domnească*, 104, f. 338-339.

logofăt a fost jefuit de „au rămas vrednic de jale de a fi ajutat” și a fost trimis la mănăstirea Mărgineni pentru a fi ținut acolo⁴³; clucereasa Stanca Socoteanca și stolnicul Ioan Lahovary din Vâlcea au fost călcați de o ceată de arnăuți și le-au luat „calabalăcurile și actele”⁴⁴.

Tudor nu a putut stăvili ura pandurilor împotriva „lipitorilor satului” și s-au petrecut multe acte de jaf și de răzbunare. Execuția lui Iova și Ienciu Turculeț, puși de Iordache Olimpiotul să prade, sporește ura căpitanilor de arnăuți apropiați Eteriei⁴⁵. S-a aflat și de tratativele lui Tudor cu turcii, sultanul admitând unele reforme în schimbul non-combativității oștii lui Tudor, mergând și mai departe în cazul în care ar fi luptat împotriva lui Ipsilanti (s-a emis și ideea ca Tudor să devină domn sau un boier apropiat lui)⁴⁶.

Iordache Olimpiotul atrage pe Ipsilanti la București, arătând neadevărat că poate face joncțiunea cu Tudor și Sava Fochianos. Ipsilanti se arată credul, chiar „jalnic”, după părerea lui Liprandi, arată încredere lui Iordache și privește cu suspiciune pe Sava, deși acesta era un eterist zelos, patriot convins, foarte viteaz și cu prestigiu mare între arnăuți⁴⁷.

Intrigile din cadrul Eteriei au fost multe și Ipsilanti nu reușea să gestioneze situația, mai ales după scăderea moralului în urma dezavuării ruse, care îl face și pe Tudor să vizeze retragerea spre mănăstirile oltene, unde își avea provizii și arme și unde ar fi putut rezista cât mai mult până ar fi putut obține condiții favorabile⁴⁸.

Tudor a încercat să rupă aripa eteristă din armata sa, executând o parte dintre căpitani, printre ei și pe tânărul Ioniță Urdăreanu, iubit de panduri, care a fost spânzurat. Pierde sprijinul lui Dimitrie Macedonschi și Hagi Prodan care-l acuză de înțelegere cu turcii la instigarea lui Iordache. În urma conflictului, cei doi căpitani, Macedonschi și Prodan, au reușit să îndepărteze pe Tudor de lagărul pandurilor, de cei apropiați lui care au fost sloboziți la casele lor, înlocuindu-i cu 300 de sârbi. Dimitrie Macedonschi devenea comandantul pandurilor dacă îl îndepărta pe Tudor, iar Iordache îi dorea chiar moartea. Tudor este arestat și trimis spre judecata Divanului Țării, în fapt, cu violență ajunge în fața lui Ipsilanti și este judecat după codul eterist, deși nu făcea parte din această societate⁴⁹. Condamnat la moarte, interogată și chinuit, arată un curaj deosebit. Iertat într-o primă fază, este

⁴³ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. III, Documente interne, p. 165.

⁴⁴ A.N.R., *Condica domnească*, 104, f. 194-195.

⁴⁵ Liprandi își amintea că lagărele pandurilor și eteriștilor deveniseră adevărate baze orientale.

⁴⁶ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 273.

⁴⁷ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 284.

⁴⁸ coord. D. Berindei, *Istoria Românilor...*, p. 27.

⁴⁹ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 300-302.

apoi împușcat, tăiat bucăți și aruncat în Dâmbovița. Zelosul criminal este nimeni altul decât Caravia⁵⁰.

La 18 mai 1821, turcii sunt la București, apostatii și mavroforii care se pregăteau să fugă au fost prinși și omorâți și capetele lor au fost ridicate drept pildă în țepe înalte pe la capurile podurilor⁵¹. În ciuda vitejiei tinerilor mavrofori și a pandurilor, la 7 iunie turcii înving la Drăgășani. Armata lui Tudor ce intrase sub comanda lui Macedoschi în Eterie se dezagregase. Amintim rezistența fără succes a lui Pavel Macedonschi la Slobozia și a lui Ghiță Haiducul ce se retrăsese în munți⁵². După Drăgășani, Iordache Olimpiotul se retrage spre Cozia, dar cei 600 de oameni ai săi sunt o adunătură pe care nu o poate controla și trece în Austria prin Turnu Roșu. Dă o proclamație și vestea despre fuga lui face ca mulțime de oameni să aleagă același drum. Arnăuții călări îi jefuiau pe cei pedestri și mai slabi, iar creșterea apelor Oltului a făcut alte numeroase victime. Preotul sârb Vasile, care recrutase arnăuți pentru Eterie la București, fuge în Austria, dar este extrădat. Predat turcilor la vamă, se repede asupra lor cu pumnalul și cu sabia și omoară 11 turci până ce este ucis cu pistoalele de la depărtare⁵³. Generalul Cantacuzino luptă cu turcii la Buzău, dar trupele sale sunt măcelărite, scăpând doar 17 oameni care s-au ascuns în păduri. Turcii au călcat schitul Găvana și au tăiat pe paharnicul Costache Hrisosculen, pe 2 țigani, pe iconom și au luat „calabalăcurile băjenarilor”⁵⁴. Arnăuții care au ajuns primii în Moldova, la 15 iunie 1821, jefuiesc biserica Sf. Sava și cele mai înstărite case din Iași⁵⁵. Conform mărturiilor vremii, turcii când au ajuns la Iași s-au purtat mai bine cu localnicii ca eteriștii, dar fără cruțare față de „volintiri”⁵⁶.

La 18 iunie se dă bătălia de la Sculeni și eteriștii sunt învinși, mulți dintre ei aruncându-se în apele Prutului⁵⁷.

Iordache Olimpiotul ajunge cu 900 de oameni la Dorna. Bulucbașa Stoico și Gheorghe Cârjaliul cer bani pentru a împărți oamenilor și datorită tergiversărilor 300 de oameni trec în Austria. S-au dat lupte la mănăstirea Slatina la 18 iulie, în afara zidurilor și apoi în biserică, iar când turcii au dat foc, eteriștii au fugit. Țigani

⁵⁰ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 302; Academia Română, *Istoria Românilor*, p. 45.

⁵¹ Ion Dârzeanu, *Revoluțiunea de la 1821*, în DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 77.

⁵² Academia Română, *Istoria Românilor*, p. 45; *Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, p. 378-379.

⁵³ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 321, 328; constatăm existența unor cete de tâlhari alcătuite din localnici și arnăuți, precum Matei Păiuș, care cu ceata sa s-a alăturat lui Bimbașa Hoțul, om al lui Ipsilanti, ce prădau în iunie 1821. (ANIC, *Condica Domnească* 905, f. 6 v.).

⁵⁴ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 89.

⁵⁵ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. IV, p. 199.

⁵⁶ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 328.

⁵⁷ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. IV, p. 199.

au profitat și au jefuit mănăstirea, luând și niște lăzi ale postelnicului Vârnăv, pârandu-l pe arhimandrit că a fost cu eteriștii și că i-a nedrăpțit⁵⁸.

Surprinși de turci pe când se deplasau spre granița cu Austria, eteriștii se baricadează în spatele zidurilor de la mănăstirea Secu. Călugării de Neamț și de la Secu, în număr de vreo 200, fug în Basarabia în fața iminenței unor măsuri represive ale turcilor⁵⁹. La Secu, Iordache și Farmache conduc rezistența celor 350 de eteriști. Turcii au aruncat dopuri de câlți care au ajuns în niște stuf ce se afla în curtea mănăstirii și incendiul s-a extins repede, cuprinzând și turnul în care se aflau Iordache și încă șapte oameni. Ia foc și scara și acoperișul și cei opt mor arși, lui Iordache îi arsese partea superioară a capului, partea stângă a pieptului și un picior⁶⁰. Moare la 49 de ani; după un anonim grec a fost un adevărat Leonidas, ce văzând că tovarășii săi vor să se înțeleagă cu turcii, se aruncă în aer cu toată odaia cu muniții⁶¹.

Căpitanul Farmache rezistă încă 14 zile, apoi încearcă tratative prin consulul prusac Wolf, care garantează capitularea. Sunt dezarmați, dar nu se respectă condițiile. Luptă cu mâinile goale și sunt omorâți 40 de turci; dintre eteriști sunt uciși 330, 18 sunt luați prizonieri, trimiși în fiare la Istanbul, unde sunt uciși în chinuri groaznice⁶².

La 12 septembrie, mănăstirea Secu a fost cucerită de turci și jefuită, atât de averea ei proprie, cât și de multele lucruri depozitate aici de familii boierești⁶³.

Alexandru Ipsilanti a emis la 6 iunie „blestemul său politic”, acuzând pe toți tovarășii săi, inclusiv pe Sava Fochianos. Acesta dovedise credință fără vreun alt interes decât eliberarea țării sale. Curajul său deosebit era recunoscut și de dușmanii săi. A fost vădit atunci când a fost chemat de chehaia-bey și când, în ciuda sfaturilor și a „semnelor” care i s-au arătat, a intrat în curte cu doar trei însoțitori. A fost omorât cu pumnalele la 7 august, la vârsta de 42 de ani. Corpul său a fost aruncat în stradă, acesta fiind semnalul de începere a represiunii⁶⁴. Arnăuții erau omorâți peste tot în oraș, se luau capetele sau urechile, căci se acorda un bacșiș de 25 de taleri pe cap. Serdarul Iamandi este trimis cu apropiații săi la Țarigrad unde este ucis după chinuri pilduitoare pentru grecii din Istanbul. Căpitanul albanez Athanasie cu 30 de oameni se retrag în biserica Olarilor, unde sunt atacați cu tunurile. Terminând gloanțele, arnăuții trăgeau cu mahmudele;

⁵⁸ Hurmuzaki, XX, p. 667, 681.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 685-686.

⁶⁰ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 102.

⁶¹ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. IV, p. 241.

⁶² DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 331-334.

⁶³ Hurmuzaki, XX, p. 685-686.

⁶⁴ Sava Fochianos, cunoscut de popor sub numele de Bimbașa-Sava, a fost cântat în spațiul balcanic și de greci și de bulgari și de români, în această regiune curajul fiind foarte prețuit.

aruncau monede pe ferestre și trăgeau în cei care se repezeau să le strângă. Apoi au ieșit cu săbiile provocând pierderi însemnate turcilor, fapt care mai tare i-a îndârjit și timp de opt zile Bucureștiul a căpătat imaginea unui tablou îngrozitor. Turcii măcelăreau pe toți care le ieșeau în cale, în prima zi fiind adunate 300 de capete, multe dintre ele de simpli români, consecință a furiei sau zelului turcilor⁶⁵.

Sfârșitul nefast al „Zaveriei” a însemnat năruirea unor speranțe ale unor țărani ce-au crezut în „domnul Tudor” și Adunarea Norodului. Anul 1821 a fost unul în care s-au făcut fapte mărețe și eroice, dar și fapte josnice, în care orgoliile, dragostea de bani, indisciplina, lipsa de pregătire militară au făcut ca cele două mișcări de răscoală să n-aibă o acțiune unitară și să nu reușească în îndeplinirea scopurilor nobile urmărite. Dincolo de densitatea evenimentelor politice, militare, diplomatice, anul 1821 a însemnat o perioadă în care tâlhăria a cunoscut o desfășurare cum n-a mai fost de pe timpul campaniilor lui Mihai Viteazul. Prădau arnăuții, prădau pandurii, sârbii și alți balcanici, prădau românii încadrați ca „volintiri” sau cei care și-au făcut cete profitând de instabilitatea autorității centrale, prădau turcii. Jefuiau țăranii pe boieri și arendași, jefuiau robii ȝigani pe stăpânii, fie ei boieri, fie mănăstiri. Eteristii au căpătat numele de „dărămători ai altarelor” și nu puține au bisericile și mănăstirile jefuite. Au fost prădați boieri și negustori, au fost prădate târguri și orașe și sate, cum spunea o cronică amintită anterior, „fără omenire”.

Turcii și-au dorit să pacifice țăările române într-un timp cât mai scurt, trimițând trupe însemnate care să prindă cetele de arnăuți, de panduri și de haiduci. Documentele din anii ce-au urmat revoluției arată efortul turcilor și al noii stăpâniri „pământene” de a-i afla, de a-i prinde și de a-i pedepsi.

Perioada post-revoluție a fost caracterizată de o puternică instabilitate administrativă, o mai accentuată imixtiune a turcilor în treburile interne românești, exploatare excesivă, înmulțirea bandelor de tâlhari și haiduci, intervenții ale trupelor turcești și ale autorităților românești care atrag de partea lor pe panduri pentru păstrarea ordinii, ei fiind, de altfel, singurii cu știință militară dintre români. Datorită acestei stări de fapt, mai multe sate se răscoală, mai intense fiind ridicările la luptă de la Tismana și Șercaia⁶⁶. În Țara Românească, în primul deceniu de după „Zaveră”, cele mai cunoscute sunt ceata lui Maxim Călugărul, a lui Duță, „harambașa de tâlhari” sau a lui Ion ăl Mare, care avea o ceată de 26 de oameni în ținutul Doljului, Vlad Hoțul din Săcele, Anghel din Mehedinți și Dinu Bălosu din Vlașca⁶⁷.

La 1826, la Cloșani, doi dintre foștii căpitani ai lui Tudor, Simion Mehedințeanu și Gheorghe Cuțui, se revoltă. Deși poporul era de partea haiducilor și a marilor căpetenii de panduri, alianța cu Șerif turcul a fost una care n-a putut să

⁶⁵ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. V, p. 103-104, 269, 339, 340.

⁶⁶ *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei RPR, București, p. 914.

⁶⁷ I. I. Neacșu, *Haiducia în Țara Românească între 1822-1828*, p. 228.

placă și, fără sprijinul maselor, Nicolae Glogoveanu reprimă răscoala⁶⁸. Cei doi sunt spânzurați, iar alți 5 „tâlhari apostati” sunt trimiși la ocnă⁶⁹.

Șase tâlhari în frunte cu Stan, fiul lui Drăgoaru, au săvârșit în vremea „apostasiei” călcări și jafuri asupra locuitorilor din ținutul Buzăului. Sunt prinși și judecați în 1824⁷⁰. Dumitru Corcodel din Plopi, județul Olt, a haiducit în 1820-1821; este prins și dus la chehaia-bey, dar reușește să se dezvinovățească și să-l înduplece pe turc să-l lase cu viață. O ceată de haiduci era condusă de Tănase în munți în zona schitului Lainici. Urmăriți de trupele turcești, scapă căluziți de călugărul Maxim⁷¹. Lazăr al Jienii din Pistișești, județul Gorj, intră într-o ceată de haiduci la 1821 după ce fusese acuzat pe nedrept de tâlhărie și haiducește până în 1823 când căpitanul Magheru sparge ceata⁷². Prinși au fost și Anghel al lui Ioan Bimbircea din Pitulați, județul Mehedinți care a făcut ceată la 1821, „hoți cu arme”, împreună cu alții din comuna Ploștina și Babăta și au săvârșit tâlhării la Colibași și Vârciorova⁷³.

Unii tâlhari sunt iertați, precum Duță – „Harambșa de tâlhari”, care conducea nouă oameni ce-au prădat doi ani în Gorj („prăzi și cazne făcute locuitorilor”); la intervenția ispravnicului județului primește „carte de iertare” la 14 octombrie 1822⁷⁴. Tot dintr-un astfel de document aflăm despre un anume Velcu, haiduc la „Zaveră” pe valea Prahovei, și despre el și ceata lui s-a spus în fața judecății: „Acești oameni la negustori, locuitori și călători până acum nici cea mai mică supărare n-au făcut”⁷⁵.

Au durat mult judecățile dintre cei jefuiți și jefuitori. S-au emis numeroase cărți de blestem pentru aflarea vinovaților. Banul Dumitrachi Iamandi cerea să fie cercetați locuitorii din Epurenii, ținutul Fălciu, care l-au atacat când au venit „volintirii” în țară. Și la Drăgănești au fost atacuri ale țăranilor de pe moșie; în Vâlcea locuitorii ce-au făcut jafuri la 1821 și au fost prinși erau încă în temniță la 1823, căci nu se găsiseră chezași pentru ei⁷⁶.

Mulți dintre eteriști și-au aflat adăpost în Transilvania, aparținând pe atunci Imperiului habsburgic. De aici au trecut de multe ori munții în Țara Românească în scop de jaf. Spre exemplu, aflăm dintr-un document că în iunie 1823 „hoții armăuți” ce au ieșit din „ținutul Sibiului” au jefuit în Oltenia⁷⁷.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. III, p. 357.

⁷⁰ A.N.R., *Condica Domnească* 905, f.119.

⁷¹ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. III, p. 158.

⁷² A.N.R., *Condica Domnească* 905, f. 110 v.

⁷³ *Ibidem*, f. 240 v.

⁷⁴ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. III, p. 165.

⁷⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, VIII, p. 131.

⁷⁶ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. III, p. 164-165.

⁷⁷ DIR, *Răscoala de la 1821*, vol. III, p. 107.

Revoltele țărănești sunt tot mai numeroase. Kreuchely, într-un raport din 15 decembrie 1823, scria că țăranii sunt tot mai greu de potolit. „Ațățătorii” erau pedepsiți cu bătaia la tâlpi pe Podul Târgului din afară⁷⁸. O ceată de tâlhari care amenința deseori mahalalele Bucureștiului este prinsă de polcovnicul de puteră a județului Ilfov în Vlăsia. Acesta dă ordin să se taie capul căpeteniei bandei, îl înfige într-o sulită și-l trimite „pitac” marelui spătar, străbătând Podul Mogoșoaiei. Înfricoșătorul cortegiu a înspăimântat pe locuitorii capitalei⁷⁹.

Mănăstirea Nucetul a fost jefuită de eteriști la 25 august 1821. Apoi au venit turcii și mănăstirea a fost jefuită și de robii țigani, care se plâneau de comportament abuziv al egumenului Sofronie încă din 1818: „Când vreun rob cade în vreo învinovățire, îl bagă cu mâinile în butuce, îl pune de face 500 de mătânii și îl bate de moarte, ne ține nevestele în fiare”. Când au venit volintirii și apoi turcii, robii țigani au profitat și au pus mâna pe „râmători, buți, farfurii”, grâu ș.a. În octombrie 1822, după mai multe luni de cercetări, țiganii au dat „obștească mărturie”, recunoscându-și vina. Egumenul cere ca mănăstirea să fie despăgubită și „apoi pe acei țigani răzvătitori ... să-i pedepsească cu falangă, făr' de a-i mai aduce aice de a li se face și osânda închiderii în pușcărie, căci de astă dată îi iertăm”⁸⁰.

Colonelul Ion Solomon a fost de la 1821 până în 1826 în Imperiul austriac, abia în august 1826 se întoarce în Țara Românească și Grigore Ghica îi dă „dojană”, dar îl iartă și îi dă căpitănia puterii Prodilei, iar în 1827 devine cârc-serdar⁸¹.

După revoluția de la 1821, mulți dintre căpitani de bande – „atamani de tâlhari” – s-au alăturat lui Liprandi și detașamentului său. Rușii ofereau alimente și praf de pușcă, voluntarii având cai proprii, bulgarii fiind pedestri și fără arme. „Au primit arme de la ruși, dar în scurt timp făceau rost de arme de la prizonierii turci și, pentru prizonieri, voluntarii primeau cai și vite. S-au împărțit după etnii: arnăuți (albanezi), sârbi, bulgari, muntenegreni, macedoneni și și-au ales căpitani, dar 92 dintre ei n-au vrut să intre în nicio ceată sub comanda nicunei căpetenii, ei recunoscând autoritatea doar a lui Liprandi. Erau vechii șefi de bande”⁸². Dintre foștii căpitani eteriști care s-au alăturat rușilor la 1828 a fost și Panaiot Fochianos, fratele lui Bimbașa Sava, care conducea 120 de voluntari. În armata rusă erau la acea vreme 1.200 de voluntari bosnioci, macedoneni, bulgari, muntenegreni, sârbi⁸³. Atunci când a început războiul ruso-turc la 1828, populația Bucureștiului fuge de frica turcilor, fiind proaspete în memoria populară represiunea turcească de

⁷⁸ Hurmuzaki, X, p. 210-212

⁷⁹ Gr. Dianu, *Istoricul închisorilor din România*, p. 35.

⁸⁰ A.N.R., *Condica Domnească* 99, f. 201-202.

⁸¹ *Din vremea lui Tudor Vladimirescu (1821) - Amintirile colonelului Ioan Solomon. Biografia Polcomnicului Ioan Solomon*, p. 31.

⁸² DIR, *Răscala de la 1821*, vol. V, p. 489.

⁸³ C. Neagoe, *Arnăuții în Țările Române*, p. 132-133.

la 1821. În ambele principate, cete de hoți profitau de graba și teama locuitorilor și făceau drumurile nesigure. La două leghe de București, călătorii erau jefuiți și uciși în plină zi și forțele polițienești colaborau cu răufăcătorii, doar turcii mai mențineau ordinea⁸⁴. O ceată condusă de Ioan Harambașa prăda în timpul războiului ruso-turc și este capturată abia în epoca regulamentară⁸⁵. Într-un document al Visteriei Țării Românești se arată că au fost puși sub urmărire „pandurii turcești hoți Nicolae Hortopan și Gheorghe Ungureanu, fugiți de la mănăstirea Văcărești”⁸⁶.

Epoca regulamentară a dorit să aducă țărilor române stabilitate politică și economică și o modernizare a instituțiilor. Era greu pentru o lume ce se învățase cu violența. Instituțiile centrale însă se implică pentru a stopa tâlhăria și puterile capătă putere, dar dacă tâlharii erau prinși, nu la fel de ușor era după prinderea lor, căci nu existau închisori îndeajuns pentru ei și în Țara Românească pedeapsa cu moartea nu mai era folosită⁸⁷. Nu la fel se întâmpla în Moldova, unde Mihail Sturdza recurge la această „pilduitoare pedeapsă” care s-a practicat până la 1839, Gavrilă Buzatu fiind ultimul călău al Moldovei.

⁸⁴ Hurmuzaki, XVII, p. 20-23; 55-56.

⁸⁵ I. Vulpe, *Mentalități în Oltenia perioadei regulamentare (1831-1847). Tâlhăria în documentele judecătorești*, Editura Autograf MJM, Craiova, 2005, p. 94-95.

⁸⁶ I. I. Neacșu, *Revolta pandurilor...*, p. 134.

⁸⁷ La 26 august 1833 au trecut Dunărea în Țara Românească „patru panduri turcești și anume: Pătru Mârtea, Ion Știrbu, D. Cioabă, Constantin Bică, care sunt haiduci prea vestiți pentru răotățile pe care le făcea pă acia”. Cei patru au venit să se predea. (I. I. Neacșu, *Revolta pandurilor...*, p. 134).

PLANUL BORROCZYN. SCURT ISTORIC

THE BORROCZYN PLAN. A SHORT HISTORY

Mihai Florea*

Abstract

Rudolf Arthur von Borroczyn was a Russian officer of German descent who after participating in the Russian-Ottoman war of 1828-1829 settled in Wallachia, where he worked as military and later civil topographical engineer. In 1844 he was assigned with the mapping of Bucharest, a task whose fulfilment brought him the headship of the Engineering Department within the Internal Affairs Ministry. Whereas the current surface of Bucharest is 228 sq. km., that measured by Borroczyn in 1846 was 79.52 sq. km., as it is indicated by Johann Ferdinand Neigebauer in *The Description of Moldavia and Wallachia*, published in Leipzig in 1848¹. The disproportion is big, but all European capitals have, throughout time, known expansions of their inhabited surface which are even more spectacular. As for the population, Bucharest had in 1846 a bit more than 100.000 inhabitants, according to the census of 2010 it numbered no less than 1.926.334 inhabitants and based on that of 2012 it had 1.883.400 inhabitants. During the 156 years that have passed since the plan of the city was made, Bucharest underwent continuous changes, from narrow streets paved with wooden beams to the subway and the internet. Old neighbourhoods and streets were replaced with boulevards and spacious neighbourhoods. But all these led to the disappearance of numerous buildings, some considered true architectural "jewels", which gave place to new ones. However, it seems that there is something which has remained unchanged in Bucharest, something that foreign travellers passing through the capital of Wallachia immediately noticed: a mixture of Oriental and Occidental features, *a society struggling between its old Oriental customs and the new European manners and which took from the Western civilization mostly its exterior forms and its elegance rather than its spirit and its character; a state of transition visible in all aspects - in houses, in clothes, in laws and even in language - this is the appearance now displayed by the Principalities*².

* Muzeograf, Secția Patrimoniu M.N.I.R.

¹ Paul Cernovodeanu, *Călători străini ai epocii regulamentare*, în „Biblioteca Bucureștilor” (2), nr. 11 (1999), p. 7.

² Saint Marc Girardin, 1836 în Paul Cernovodeanu, *Știri privitoare la București din izvoarele și călătorii străini în secolele XVIII și XIX* (Arhiva MMB, 1955), f. 479.

Keywords: Borroczyn plan, Bucharest, Russian-Ottoman war.

Prima jumătate a secolului XIX aduce schimbări însemnate în procesul de modernizare a Bucureștiului. Aceasta a coincis în mare măsură cu perioada administrației militare provizorii rusc și a domniilor regulamentare. Regulamentul Organic prevedea printre altele – în afara reorganizării administrative a capitalei prin crearea Sfatului Orășnesc, care însemna și prima formă a ceea ce va deveni ulterior Primăria Capitalei³ – și anumite norme de modernizare și sistematizare conținute într-un „Regulament pentru starea sănătății, înfrumusețarea și paza bunei orânduiei în Politia Bucureștilor”, adoptat de Adunarea Obștească de revizie la 14 aprilie 1831⁴. Acest proiect, dar și altele ce i-au urmat⁵, nu făceau decât să alinieze urbea la noile tendințe social-economice impuse de dezvoltarea relațiilor comerciale în strânsă legătură cu toate centrele comerciale europene și nu numai.

Deși planurile de modernizare vizau Bucureștiul în ansamblu, măsurile edilitar-urbanistice (pavări de ulițe, alinieri de clădiri, începuturi de canalizare, extinderea iluminatului public, crearea de fântâni și cișmele ș.a.⁶), mahalalele mărginașe vor rămâne mai departe în mizerie și în lipsurile statornicite de veacuri sporindu-se contrastul dintre centru⁷, ce a căpătat o înfățișare relativ civilizată, și periferie. Lipsa de interes, opoziția unei însemnate părți a boierimii, precum și o sumedenie de alți factori (cutremure, incendii etc.) au făcut ca dezvoltarea orașului să se facă în mod anarhic. Presiunea exercitată permanent de înmulțirea numărului populației, ce ducea inevitabil la extinderea limitelor orașului, a determinat administrația orășenească la enunțarea unor principii de sistematizare pentru care s-a resimțit nevoia ridicării unui plan foarte dezvoltat al Capitalei, cu indicarea curbelor de nivel, spre a se putea studia alinierea străzilor și a clădirilor, crearea de piețe și grădini, secarea bălților și desființarea maidanelor ș.a.

În lucrarea de față, realizată sub forma unui scurt istoric pe baza documentelor bibliografice publicate de-a lungul timpului în diferite reviste și studii de specialitate, vom încerca să descriem contextul istoric în care ia naștere unul dintre primele planuri de detaliu ale Bucureștiului realizat de maiorul Rudolf Arthur von Borroczyn la mijlocul veacului XIX (Planșa 1). Beneficiind și de

³ Constantin Moisil, *Primul sfat orășnesc al Bucureștilor*, în *Bucureștii Vechi I-V* (1934) (1935), p. 136-154.

⁴ Florian Georgescu, *Marele plan al orașului București ridicat de maiorul Borroczyn între 1844-1846*, în „Materiale de Istorie și Muzeografie”, nr. 1 (1964), p. 39.

⁵ În deceniile șapte și opt ale secolului XIX, municipalitatea Bucureștiului realizează planul general de lucrări edilitare: pavarea străzilor, rectificarea și adâncirea cursului Dâmboviței, asigurarea apei potabile de bună calitate.

⁶ Dan Berindei, *Dezvoltarea urbanistică și edilitară a orașului București în perioada regulamentară și în anii Unirii (1829-1861)*, în „Studii” XIII, nr. 5 (1959), p. 133-158.

⁷ Am considerat zona centrală a Bucureștiului de la începutul secolului XIX aproximativ ceea ce astăzi numim generic *Centrul Istoric*.

ilustrația foilor de hartă⁸ suprapuse peste situația actuală, putem reda în parte imaginea Bucureștiului topografiat de echipa condusă de Borroczy, chiar înainte de incendiul care va mistui orașul în martie 1847 (Planșa 5, 1.).

Situația planurilor cartografice ale Bucureștiului la începutul sec. al XIX-lea

Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, planurile Bucureștiului, cunoscute de noi astăzi, au fost ridicate de ofițeri topografi ai armatelor străine, din necesități militare, în timpul șederii lor la București în decursul războaielor ruso-austro-turce.

Multă vreme s-a crezut că cel mai vechi plan cartografic al Bucureștiului este „Grund Riss der Haupt Stadt Bukurest in der Walachei” a lui Franz Joseph Sulzer publicat la Viena în anul 1781, în vol. I din lucrarea *Geschichte des Transalpinischen Daciens*⁹. Însă, în anul 1957 s-au descoperit în Arhiva Centrală de Stat din Moscova nu mai puțin de cinci planuri cartografice ale Bucureștiului, în manuscris. Cel mai vechi a putut fi datat ca fiind realizat la 1770. Sunt localizate în el peste o sută de clădiri importante (biserici, mănăstiri, hanuri, poduri, mori, străzi)¹⁰.

Războiul ruso-austro-turc desfășurat între 1787-1791 (1792) face ca Bucureștiul să fie în atenția topografilor militar austrieci și să beneficieze de două planuri cartografice, primul cunoscut drept planul Ernst, ridicat de Ferdinand Ernst – „Plan der Wallachischen Haupt und Residenz Stadt Bukurest” (Planșa 2), cel de-al doilea cunoscut drept planul Purcel, ridicat de Franz Purcel – „Plan von der Haupt und Residenz Stadt Bukurescht in der grossen Wallachey” (Planșa 3). Ambele sunt destul de detaliat lucrate și oferă o imagine a Bucureștiului care reflectă modul de organizare haotic, extinderea exagerată a orașului în raport cu numărul de locuitori. Dispunerea caselor fără o regulă anume, destul de rare și de cele mai multe ori construite în mijlocul grădinilor, lipsa de aliniere a străzilor/ulițelor, toate acestea dând orașului un aspect dezorganizat. Detaliile din planurile redactate de Ernst și Purcel nu se vor mai regăsi decât în planul realizat de Borroczy la 1846, respectiv 1852. Ar mai fi de amintit și planul semnat de generalul rus Harting la 1807 („Planul orașului București cu arătarea situației

⁸ Este vorba de o mapă cu o sută de file, pe prima filă găsindu-se următorul text: „Planul Bucureștiului ridicat și nivelat din porunca dumnealui Marele Vornic al Departamentului Trebilor din Năuntru Barbu Știrbei, după întocmirea Secției Inginerești sub direcția specială a Maiorului Baron Rudolf Artur Borozin, în zilele prea înaltului Domn Stăpânitor Gheorghe Dimitrie Bibescu V.V. Anul 1846”. Acestei mape i-a urmat o hartă a centrului Capitalei și una cu patru file a orașului, întocmită în 1852. Hărțile lui Borroczy au fost redeseinate în anul 1915 de o echipă de cartografi condusă de Sfințescu.

⁹ cf. Ana Toșa-Turdeanu, *Orașul București în cartografie la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în „Materiale de Istorie și Muzeografie”, nr. 1 (1964), p. 211.

¹⁰ *Ibidem*, 212.

campamentului făcut în anul 1807 de funcționarii secției de geniu de pe lângă armata de sub comanda generalului de cavalerie Michelson”¹¹.

Există mențiuni despre un plan al Bucureștiului executat la 1819 de către arhitectul Gustav Freywald la inițiativa marelui agă Nicolae Golescu și bineînțeles cu aprobarea lui Alexandru Vodă Suțu¹². Planul trebuia să conțină toate podurile cele mari, toate ulițele târgului, toate mahalalele și ulițele acestora, și nu în ultimul rând, toate coticurile apei Dâmboviței. Nu se știe astăzi dacă planul a fost ridicat, însă câteva mărturii documentare, câteva schițe realizate cu îndemănare și care reprezintă sectorul bisericilor Sf. Vasile și Sf. Nicolae Tabacu de pe Podul Mogoșoaiei, având casele însemnate cu cifre și litere, lasă să se înțeleagă că planul a existat și că nu a ajuns până la noi nici măcar în copie. O altă mențiune despre o posibilă pregătire a executării unor lucrări ce ar conduce la realizarea unui plan al Bucureștiului găsim într-o scrisoare a unui arhitect anonim care se adresează unui arhon-paharnic cum că s-ar apuca de ridicat planul Bucureștiului dacă s-ar găsi banii necesari să fie plătit pentru aceasta, adică suma de 500 de lei¹³. La 1823, Bucureștii se bucurau de un plan ridicat cu grija "arhitectonului" Moritz von Ott¹⁴. În perioada 1836-1841, arhitectul capitalei, Heinrich Feiser, îl va folosi pe Moritz von Ott drept consultant în probleme edilitare precum „numerațiile caselor”, adică înregistrarea tuturor clădirilor și a proprietarilor lor¹⁵.

Primul plan administrativ al orașului a fost realizat la 1828 de către sublocotenentul Sernskant și de topograful Kuzmin; planul arată împărțirea pe sectoare sau „culori”, în număr de cinci pe vremea aceea, indicând totodată și numărul de case din cuprinsul fiecăruia. În 1842, Vladimir Blaremburg întocmește un plan administrativ al Bucureștiului, probabil în calitatea sa de inginer al statului și din ordinul generalului rus Pavel Kiseleff (Planșa 4.1.).

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Bucureștii vor beneficia de planuri de mare amănunt. Primul va fi cel al maiorului Rudolf Arthur Borroczyński realizat între 1843-1846 în 99 planșe colorate, manuscrise, foarte îngrijit lucrate. În plan sunt delimitate toate proprietățile construite și neconstruite, păstrându-se forma și orientarea lor, în tabele sunt indicate marginile, mahalalele, bisericile, hanurile, morile, clădirile principale. De asemenea, sunt indicate coordonatele geografice ale orașului și altitudinea sa absolută. Planul era însoțit și de un volum de text cu explicațiile detaliate privind unele clădiri sau amenajări mai importante, precum și un fel de jurnal al desfășurării lucrărilor.

¹¹ *Ibidem*, 213.

¹² În cea de-a treia domnie a sa din Țara Românească 1818-1821.

¹³ cf. Georgescu, *Marele plan al orașului București ridicat de maiorul Borroczyński între 1844-1846*, p. 41 nota 3; planul nu a ajuns până în zilele noastre nici sub formă de copie.

¹⁴ *Ibidem*, 42.

¹⁵ Andrei Pippidi, *Un vechi proiect pentru sistematizarea Bucureștilor*, în „Dilema Veche”, 17 noiembrie 2011.

Următoarele planuri cartografice ce vor apărea de acum încolo vor fi superioare ca realizare, metodă și tehnică folosită. Amintim aici doar câteva creații ulterioare planului Borroczy: planurile realizate de Pappazoglu (cu elemente de statistică asupra clădirilor și populației), tot Pappazoglu a realizat și un plan care era însoțit de un ghid alfabetic al străzilor (1871), planul Marsillac însoțit la rândul său de un ghid, planul Orescu, realizat cu ocazia amenajării cursului Dâmboviței și a unor alinieri de străzi și deschiderea de noi bulevarde.

Prin Înaltul Ordin de Zi nr. 83 din 12 noiembrie 1859, se înființează Corpul de Stat Major General. De lucrările topo-geodezice se va ocupa Biroul de Geniu al Armatei care, conform articolului 7 litera *a* urmează să execute „*tot ce atinge de lucrările topografice, geodezice și statistice, precum și ridicarea și lucrarea planurilor de acest fel și aplicarea acestor lucrări la facerea hărții cadastrale a Principatelor Unite*”. Ulterior, aceste atribuții vor fi preluate de Institutul Geografic al Armatei înființat prin Înaltul Decret nr. 2358 din 05 mai 1895¹⁶ conform căruia serviciul de stat major se împărțea în trei mari servicii: Serviciul de Stat Major General al Armatei, Serviciul Geografic și Topografic al Armatei și Serviciul de Stat Major al Marilor Comandamente. În această lege se specifica că „cel de-al doilea serviciu se execută de un personal de ofițeri cu cunoștințe speciale de geodezie și topografie și constituie Institutul Geografic al Armatei”. De acum producția cartografică a Bucureștiului, dar nu numai, este caracterizată prin abundență, varietate de conținut, tehnică înaintată și precizie. Apar elemente noi în redarea științifică a reliefului, curba de nivel, iar dezvoltarea tehnicii fotografice ajută și ea la perfecționarea și creșterea preciziei în redactarea cartografică.

Scurtă biografie a lui Rudolf Arthur von Borroczy

Rudolf Arthur baron von Borroczy, ofițer rus de origine germană, după ce a participat la campania din Principate în timpul războiului ruso-turc din 1828-1829, s-a stabilit în Țara Românească, servind în miliția pământeană ca inginer topograf. Cum ajunge să se stabilească în Principate și mai apoi să întocmească cea mai importantă lucrare cartografică din Țările Române la acea vreme, aflăm dintr-o scrisoare a ofițerului, trimisă generalului Kiseleff la 20 februarie 1843¹⁷. Documentul relevă faptul că între 1813-1815 Borroczy era tânăr ofițer în armata prusacă care a participat la campaniile anti napoleoniene. Emigrează în Rusia unde este recomandat generalului Pavel Kiseleff de către contele Ioan Anton de Capo d'Istria (Planșa 4.2.), fost ministru de afaceri externe al Țării Românești între 1816-1822. În 1832 a fost numit de Kiseleff, pe atunci președinte plenipotențiar al Divanurilor Țării Românești și Moldovei, „căpitan și inginer în miliția valahă”, înființată cu doi ani mai înainte prin prevederile Regulamentului Organic.

¹⁶ „Monitorului Oastei” nr. 23/16.05.1895, p.145-154.

¹⁷ Florian Georgescu, *Date noi privitoare la biografia maiorului Borroczy*, în „Materiale de Istorie și Muzeografie” nr. 2 (1965), 223.

Prima afirmare ca inginer topograf o face în anul 1832, când primește sarcina să ridice planul moșiei Băneasa din apropierea Bucureștilor, fiind răsplătit pentru acest lucru cu suma de 174 lei. Îndeplinind sarcina cu toată seriozitatea este desemnat de către Kiseleff, prin ordinul adresat la 6 ianuarie 1834 Comitetului administrativ al orașului Brăila, să ridice planul acelei localități „spre îndreptarea ulițelor și închipuirea clădirilor”, misiune pe care a executat-o pînă la 18 martie 1834.

În timpul domniei lui Alexandru Ghica, Borroczyński este înaintat la rangul de maior. Din epistola amintită mai sus, aflăm că după plecarea generalului Kiseleff din Principate, Borroczyński urma să se întoarcă la rândul lui în Rusia, „*dar domnitorul Alexandru Ghica mă ispită să rămân pe loc în schimbul unor mari promisiuni, care nu s-au realizat nici pînă astăzi, el mă numește în 1834 aghiotant al său și mă înaintă la 6 noiembrie 1836 la rangul de maior (căci statul său major nu alcătuiă un corp deosebit). În această calitate am servit pînă la sfîrșitul guvernării sale timp de unsprezece ani...*”¹⁸.

În 1843 a fost eliberat din armată spre a servi în cadrul secției ingineresti create pe lângă Departamentul Treburilor din Lăuntru. Inițial, supărat că este retras din serviciul militar, Borroczyński refuză postul de inginer civil, considerând oferta nedemnă pentru rangul său¹⁹. În 1844 primește sarcina de a ridica planul Bucureștiului la o scară foarte mare și „a obșteștii ei nivelatii”, sarcină cu răspundere, având în vedere problemele administrative și ingineresti ale orașului din acea perioadă. Seriozitatea și sârgul de care a dat dovadă și în îndeplinirea acestei sarcini îi aduc funcția de șef al secției ingineresti, la 30 iunie 1844, unde îl înlocuiește pe Vladimir de Blaremburg (care încetase din viață). În anul 1853, Barbu Dimitrie Știrbei îl înaintează la gradul de colonel în rezervă. După mai bine de trei decenii de activitate în Principatele Române, în 1858 colonelul Borroczyński se retrage definitiv din viața publică.

Activitatea lui Rudolf Arthur Borroczyński nu s-a rezumat numai la realizarea de planuri cartografice. De-a lungul șederii sale în București a fost solicitat de mai multe ori în diferite probleme ce țineau de urbanism. Astfel în 1847 a făcut parte, alături de horticultorul saxon Karl Wilhelm Mayer și inginerul hidrotehnician Jean Baptiste Marsillon, din Comitetul de Organizare a serbării inaugurării fântânilor de pe Șoseaua Kiseleff. În urma marelui incendiu din 23 martie 1847 (Planșa 5.1.). ce a pustiit centrul orașului București, agentul din Principate al Societății de asigurări austro-italiene din Triest, a înaintat domnitorului Gheorghe Bibescu la 29 aprilie/ 11 mai 1847 un memoriu privind stabilirea unui birou de asigurări împotriva pagubelor provocate de foc. Acesta a însărcinat pe Borroczyński să procure datele necesare cerute de amintita companie de asigurări. Conformîndu-se dispozițiilor primite, după cum rezultă din raportul șefului Departamentului Treburilor din Lăuntru, Alexandru Villara, din 16 iulie 1847, Borroczyński a înaintat agentului

¹⁸ *Ibidem*, 224.

¹⁹ Acesta a fost și motivul scrisorii adresate lui Pavel Kiseleff.

interesat datele privind numărul caselor din București, întinderea orașului, felul construcțiilor ș.a. Pe de altă parte, pentru a se înlătura urmele dezastrului din martie 1847 și a se sistematiza porțiunea din oraș distrusă de incendiu, a fost instituită prin ofis domnesc o comisie – alcătuită din marele agă Iancu Mănu, șeful Poiliției, vornicul Ioan Oteteleşeanu, fost Președinte al Sfatului Orășenesc al Politiei Bucureștilor, maiorul Borroczy în calitate de șef al secției ingineresti și arhitectul Anton Heft – însărcinată cu elaborarea unui plan de reconstrucție și aliniere a clădirilor Capitalei, recomandându-i-se și rezervarea unor locuri de piețe la Sf. Gheorghe și pe locul vechii pușcării de la Sf. Anton. La 4 decembrie 1847, pentru felul în care a reușit să sistematizeze partea incendiată a orașului din jurul mănăstirii Sf. Gheorghe Nou, comisia orânduită pentru alinierea și împărțirea locurilor proprietarilor bătuiți de foc, a adresat mulțumirile sale maiorului Borroczy considerat a fi „un bărbat cu cunoștințe tehnice și cu o sânguință și pătrundere cinstită” ce a izbutit „printr-o dreaptă și exactă întocmire de împărțire a locurilor să poată împăca a fieșcăruia nălucită pretenție...”.

De opera cartografică a lui Borroczy se mai leagă și ridicarea în plan a cunoscutului han Constantin Vodă de pe Podul Mogoșoaiei, efectuată la 30 martie 1848, precum și litografierea în 1852, la dispoziția domnitorului Barbu Știrbei, a marelui plan al orașului alcătuit sub directivele sale între anii 1844-1846, însă la o scară redusă de 1:10.000 stânjeni.

Demararea și desfășurarea lucrărilor

Seriozitatea și puterea de muncă a lui Borroczy l-au determinat pe Pavel Kiseleff să apeleze direct la serviciile sale în ceea ce privea sectorul topo-geodezic dar și administrativ atunci când era nevoie de execuții de mare amploare și costuri ridicate. Tot pentru aceste merite, la 19 august 1843, prin adresa nr. 912 a Departamentul Treburilor din Lăuntru, i se încredințează „ridicarea planului regulat al acestii capitale și nivelafiei ulișelor ei”²⁰, operațiune ce primise și aprobarea domnitorului Gheorghe Bibescu (1 ianuarie 1843 - 25 iunie 1848) prin ofisul nr. 615. Odată cu aprobările amintite se specificau și detaliile cerute la execuția planului de către Sfatul Orășenesc al Politiei Bucureștilor, în raportul nr. 3003 prin care se cerea „ca să se coprinză în plan și lărgimea fiecărei uliși din Capitală” pentru ca „să se poată da ulișelor și alinierea cuvenită”, cheltuielile urmând a fi suportate de Casa Sfatului Orășenesc²¹. Se poate deduce de aici că ceea ce urma să se realizeze din punct de vedere cartografic era un plan la o scară foarte mare, necesar cunoașterii amănunțite a extinderii orașului și fixării marginilor sale, localizării instituțiilor publice, edificiilor civile și religioase, grădinilor și terenurilor virane, repartiției diferitelor proprietăți în oraș, în vederea viitoarei sale

²⁰ F. Georgescu, *Marele plan al orașului București ridicat de maiorul Borroczy între 1844-1846*, p. 49.

²¹ *Ibidem*.

sistematizări de către serviciul de arhitectură al Sfatului Orășenesc. Pentru ca lucrurile să decurgă normal, fără incidente neplăcute, la 23 septembrie 1843 prin adresa nr. 3973, Sfatul Orășenesc aducea la cunoștință populației Capitalei că *„hotărîndu-se a să ridica planul Capitalei București și obșteasca nivelare a ulițelor... este a să începe lucrarea în cursu acestor zile și pentru ca să se îndeplinească această lucrare după toată cuviința, să face poftire tuturor de obște ca să privegheze fiecare de a nu să scoate sau a se sminti vreunii din semnele ce să vor pune de orînduții în această lucrare ca să se poată săvîrși cu eczacitate și fără cea mai mică greșală”*²². Johann Ferdinand Neigebauer, Consulul Prusiei în Principate între 1843-1844, amintea și el că „...lucrarea a fost poruncită de Prințul Bibescu odată cu o nivelare precisă, în scopul de a distribui apa din mareașă conductă realizată în anul 1845, și de a croi străzi noi”²³.

Pentru demararea lucrării propriu zise erau necesare câteva etape preliminare de măsurători și calcule, specifice ridicării topo-geodezice. Acestea au început la 24 martie 1844, Borroczyń având o echipă formată din inginerul Karl Weyrach (arhitectonul orașului Craiova), Hermann (calfa de dulgheri de la secția tehnică) și Ștefan Doda, care făcea parte din personalului Sfatului. Pentru înlesnirea deplasării în teren, Borroczyń cere concursul dorobanților de la Agie și de asemenea insistă asupra punerii în aplicare a dispozițiilor Sfatului privind interzicerea scoaterii semnelor, instalate ca repere în diferite locuri ale orașului, de către populație. Lucrările preliminare sunt încheiate la data de 21 mai 1844, conducătorul lucrărilor înaintînd Sfatului un raport cu rezultatele muncii (alcătuirea triangulației, observațiile astronomice etc.)²⁴. Pentru demararea măsurătorilor necesare întocmirii planului, Borroczyń solicită domnitorului Gheorghe Bibescu sprijinul a încă opt ingineri topografi, pe lângă cei doi (Grigorie Politimos și Ștefan Lespezeanu) solicitați anterior. După punerea la punct a detaliilor privind metodologia de lucru ce urma să fie aplicată de către toate echipele ce vor face măsurători²⁵ urmează începerea lucrărilor propriu zise. Orașul a fost împărțit în 99 de sectoare, cel de-al 100-lea sector urmînd să fie cel care îngloba și mănăstirea Văcărești, ce se afla atunci în afara marginilor orașului. Se cerea totodată și un supliment financiar de 600 de lei adăugat la cei 2.264 de lei deja primiți. Astfel, în primăvara lui 1845, au putut începe măsurătorile. O lucrare de asemenea amploare, cu desfășurarea echipamentelor necesare măsurătorilor, pe străzi și în zone circulate, nu putea să se desfășoare fără incidente. Un astfel de incident îl obligă chiar pe coordonatorul lucrărilor să facă plîngere către secția

²² *Ibidem*, p. 50.

²³ Paul Cernovodeanu, *Călători străini ai epocii regulamentare*, în „Biblioteca Bucureștilor” (2), nr. 11 (1999), p. 4.

²⁴ F. Georgescu, “Marele plan al orașului București ridicat de maiorul Borroczyń între 1844-1846”, 51.

²⁵ Aceste amănunte au fost cuprinse în formularul de “instrucții pentru ingineri” alcătuit de Borroczyń și acceptat de ceilalți ingineri topografi ce urmau să facă parte din echipă.

inginerească din cadrul Departamentul Treburilor din Lăuntru, prin care solicita pedepsirea vinovaților ce pricinuiseră stricăciuni grave aparatului echipei conduse de Karl Weyrach, pe șoseau de lângă Târgul d-Afară. Incidentul se producea la 13 august 1845.

Cu toate greutățile întâmpinate de către echipele ce desfășurau măsurători în teren, uneori chiar și din cauza administrației, lucrarea va fi finalizată la 18 aprilie 1846. Borroczyn înaintează la această dată, către Secția Inginerească, planul orașului astfel: 92 de planșe ce acopereau suprafața orașului, trei planșe ce conțineau explicațiile tehnice și legenda, o planșă cu scara de realizare a planului, o planșă schema generală, o planșă ce reprezenta mănăstirea Văcărești din afara orașului, două planșe rămase albe deoarece indicau terenuri ce depășeau limitele teritoriale ale Bucureștiului. Planul a fost desenat pe curat de Ștefan Lespezeanu însărcinat cu operațiunea la 18 februarie 1846, pentru suma de 1.820 lei și colorat de Alex. Freiwald pentru suma de 910 lei.²⁶ În final costul lucrării s-a ridicat la suma de 86.290 lei, achitată de către casa Sfatului Orășenesc. Planul original a fost predat „arhitectonului” orașului, Xavier Villacrosse spre a-i servi la proiectul de sistematizare al capitalei.

În 1852, din porunca domnitorului Barbu Știrbei, Borroczyn litografiază planul cu legenda și explicațiile în caractere latine, dar cu scara redusă 1:10000 de stânjeni, în două forme, o ediție mai rară – cu patru planșe –, cealaltă într-o singură planșă, ce a cunoscut o largă circulație²⁷.

Planul Borroczyn manuscris a fost ținut aproape un secol în arhivele Primăriei Municipiului București, de unde a ajuns, prin donație, în proprietatea Bibliotecii Academiei Române, unde se păstrează și astăzi în cabinetul de hărți, atlase și planuri. Din nefericire nu au parvenit aici însă toate planșele originale, 13 din ele pierzându-se în decursul timpului²⁸. La 1914 *Planul Bucureștiului 1846* se mai păstra în copie în arhiva Primăriei. Astfel a fost încredințat arhitectului urbanist C. Sfințescu care îl publică cu un scurt comentariu, în nr. 5-6 din mai 1937 a revistei „Urbanismul” cu titlul *Bucureștiul în trecut*.

La peste 150 de ani de la întocmirea planului Bucureștiului de către Borroczyn, capitala nu mai are între „ulițele” ei multe din edificiile existente la 1846. Parte din ele au dispărut chiar în anul următor mistuite de flăcările unui uriaș incendiu²⁹ izbucnit chiar în ziua de Paști (Planșa 5.2.). Altele au fost dărmate din

²⁶ F. Georgescu, Marele plan al orașului București ridicat de maiorul Borroczyn între 1844-1846”, 57 nota 1.

²⁷ „Planul Bukureștiului, ridicat, tras și publicat din porunca prea înaltzului domn stăpînitor Barbu Dimitrie Știrbeiu v[oe]v[od] de maior baron Rudolf Artur Borroczyn 1852. Scara de 1:10.000 sau 1000 stînjeni, 1 deget decimal, stînjinu Cherban Vodă”

²⁸ Planșele cu număr de ordine 1, 9, 11, 28, 39, 40, 49, 50, 60, 72, 76, 98, 100.

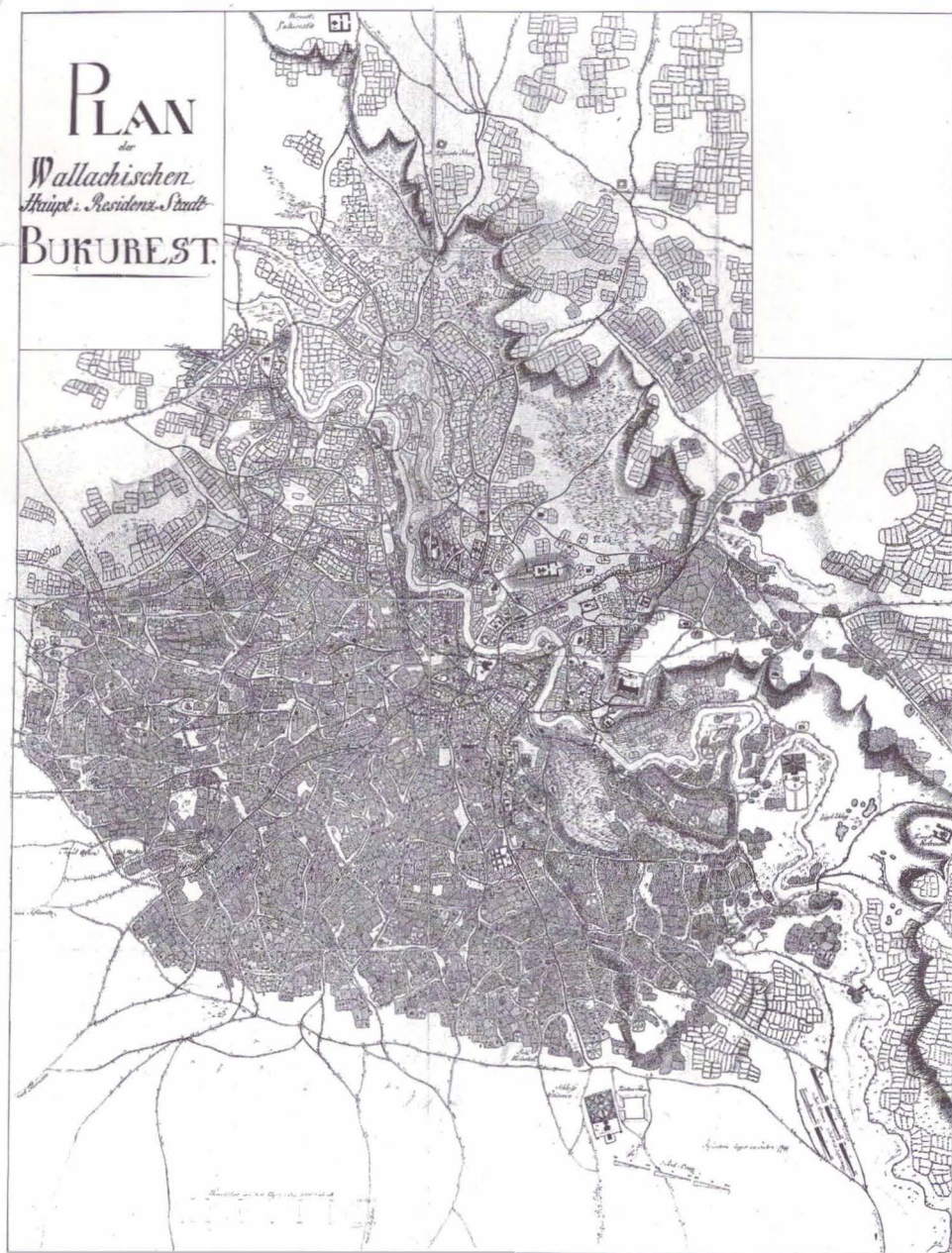
²⁹ Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștiului din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Editura pentru literatură, București, 1966, p. 130.

rațiuni de securitate (fiind prea ruinate, puneau în primejdie trecătorii). Cele mai multe însă, au fost înlăturate pentru a face loc planurilor de modernizare care au preocupat atât edilii capitalei, cât și pe conducătorii statului modern (de la Casa Regală până la familia Ceaușescu) (Planșa 6). Nu în ultimul rând, natura și-a dat și ea concursul, cutremurând capitala la intervale aproape ciclice, făcând din multe construcții vechi adevărate ruine. Am lăsat la urmă cele două războaie mondiale ce au lăsat urme adânci în plan urbanistic. Nu putem vorbi astăzi despre planurile Borroczyn ca despre o realizare cartografică oarecare. Ea a devenit una din principalele surse documentare, în unele cazuri unica sursă privind organizarea orașului, dimensiunile sale și amplasarea celor mai importante edificii de la mijlocul secolului al XIX-lea, unele ajungând până în zilele noastre, altele rămânând doar în documente și amintiri.

Planșa 1: Împărțirea cadranelor rezultate în urma planificării topo-geodezice a Planului Bucureștiului 1846.

Plate 1: The division into quadrants as resulted from the topo-geodesic planning of Bucharest's plan, 1846.

PLANUL FERD. ERNST

Planşa 2: Planul Ernst (1791).

Plate 2: The Ernst plan.

PLAN

Von der Haupt und Residenz-Stadt Bukharscht, in der gresen Wallachij; welche den 9ten November 1789, von denen kaiserlichen königlichen Cetrirückischen Truppen, unter Commando zu-
 nur Durchlaucht des Feldmarschals Prinzen von Saxe Coburg, in Besitz genommen werden.

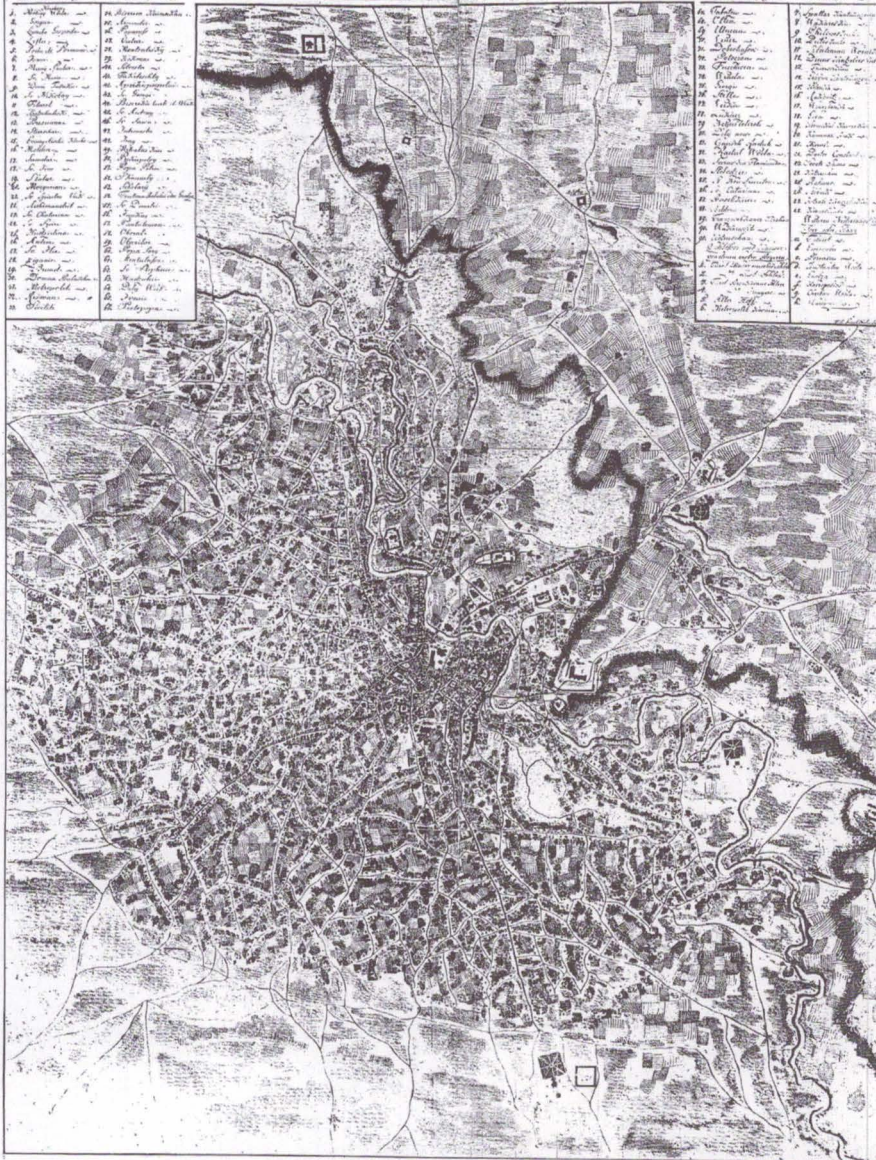
Maaßstab von 1000 Klaftern

Erklärung der Nummern

1. Stadt-Wälle	20. Schloss
2. Festung	21. Schloss
3. Festung	22. Schloss
4. Festung	23. Schloss
5. Festung	24. Schloss
6. Festung	25. Schloss
7. Festung	26. Schloss
8. Festung	27. Schloss
9. Festung	28. Schloss
10. Festung	29. Schloss
11. Festung	30. Schloss
12. Festung	31. Schloss
13. Festung	32. Schloss
14. Festung	33. Schloss
15. Festung	34. Schloss
16. Festung	35. Schloss
17. Festung	36. Schloss
18. Festung	37. Schloss
19. Festung	38. Schloss
20. Festung	39. Schloss
21. Festung	40. Schloss
22. Festung	41. Schloss
23. Festung	42. Schloss
24. Festung	43. Schloss
25. Festung	44. Schloss
26. Festung	45. Schloss
27. Festung	46. Schloss
28. Festung	47. Schloss
29. Festung	48. Schloss
30. Festung	49. Schloss
31. Festung	50. Schloss
32. Festung	51. Schloss
33. Festung	52. Schloss
34. Festung	53. Schloss
35. Festung	54. Schloss
36. Festung	55. Schloss
37. Festung	56. Schloss
38. Festung	57. Schloss
39. Festung	58. Schloss
40. Festung	59. Schloss
41. Festung	60. Schloss
42. Festung	61. Schloss
43. Festung	62. Schloss
44. Festung	63. Schloss
45. Festung	64. Schloss
46. Festung	65. Schloss
47. Festung	66. Schloss
48. Festung	67. Schloss
49. Festung	68. Schloss
50. Festung	69. Schloss
51. Festung	70. Schloss
52. Festung	71. Schloss
53. Festung	72. Schloss
54. Festung	73. Schloss
55. Festung	74. Schloss
56. Festung	75. Schloss
57. Festung	76. Schloss
58. Festung	77. Schloss
59. Festung	78. Schloss
60. Festung	79. Schloss
61. Festung	80. Schloss
62. Festung	81. Schloss
63. Festung	82. Schloss
64. Festung	83. Schloss
65. Festung	84. Schloss
66. Festung	85. Schloss
67. Festung	86. Schloss
68. Festung	87. Schloss
69. Festung	88. Schloss
70. Festung	89. Schloss
71. Festung	90. Schloss
72. Festung	91. Schloss
73. Festung	92. Schloss
74. Festung	93. Schloss
75. Festung	94. Schloss
76. Festung	95. Schloss
77. Festung	96. Schloss
78. Festung	97. Schloss
79. Festung	98. Schloss
80. Festung	99. Schloss
81. Festung	100. Schloss

Erklärung der Nummern

1. Schloss	11. Schloss
2. Schloss	12. Schloss
3. Schloss	13. Schloss
4. Schloss	14. Schloss
5. Schloss	15. Schloss
6. Schloss	16. Schloss
7. Schloss	17. Schloss
8. Schloss	18. Schloss
9. Schloss	19. Schloss
10. Schloss	20. Schloss
11. Schloss	21. Schloss
12. Schloss	22. Schloss
13. Schloss	23. Schloss
14. Schloss	24. Schloss
15. Schloss	25. Schloss
16. Schloss	26. Schloss
17. Schloss	27. Schloss
18. Schloss	28. Schloss
19. Schloss	29. Schloss
20. Schloss	30. Schloss
21. Schloss	31. Schloss
22. Schloss	32. Schloss
23. Schloss	33. Schloss
24. Schloss	34. Schloss
25. Schloss	35. Schloss
26. Schloss	36. Schloss
27. Schloss	37. Schloss
28. Schloss	38. Schloss
29. Schloss	39. Schloss
30. Schloss	40. Schloss
31. Schloss	41. Schloss
32. Schloss	42. Schloss
33. Schloss	43. Schloss
34. Schloss	44. Schloss
35. Schloss	45. Schloss
36. Schloss	46. Schloss
37. Schloss	47. Schloss
38. Schloss	48. Schloss
39. Schloss	49. Schloss
40. Schloss	50. Schloss
41. Schloss	51. Schloss
42. Schloss	52. Schloss
43. Schloss	53. Schloss
44. Schloss	54. Schloss
45. Schloss	55. Schloss
46. Schloss	56. Schloss
47. Schloss	57. Schloss
48. Schloss	58. Schloss
49. Schloss	59. Schloss
50. Schloss	60. Schloss
51. Schloss	61. Schloss
52. Schloss	62. Schloss
53. Schloss	63. Schloss
54. Schloss	64. Schloss
55. Schloss	65. Schloss
56. Schloss	66. Schloss
57. Schloss	67. Schloss
58. Schloss	68. Schloss
59. Schloss	69. Schloss
60. Schloss	70. Schloss
61. Schloss	71. Schloss
62. Schloss	72. Schloss
63. Schloss	73. Schloss
64. Schloss	74. Schloss
65. Schloss	75. Schloss
66. Schloss	76. Schloss
67. Schloss	77. Schloss
68. Schloss	78. Schloss
69. Schloss	79. Schloss
70. Schloss	80. Schloss
71. Schloss	81. Schloss
72. Schloss	82. Schloss
73. Schloss	83. Schloss
74. Schloss	84. Schloss
75. Schloss	85. Schloss
76. Schloss	86. Schloss
77. Schloss	87. Schloss
78. Schloss	88. Schloss
79. Schloss	89. Schloss
80. Schloss	90. Schloss
81. Schloss	91. Schloss
82. Schloss	92. Schloss
83. Schloss	93. Schloss
84. Schloss	94. Schloss
85. Schloss	95. Schloss
86. Schloss	96. Schloss
87. Schloss	97. Schloss
88. Schloss	98. Schloss
89. Schloss	99. Schloss
90. Schloss	100. Schloss

PLANUL FR. PURCEL

Planşa 3: Planul Purcel (1791)

Plate 3: The Purcel plan

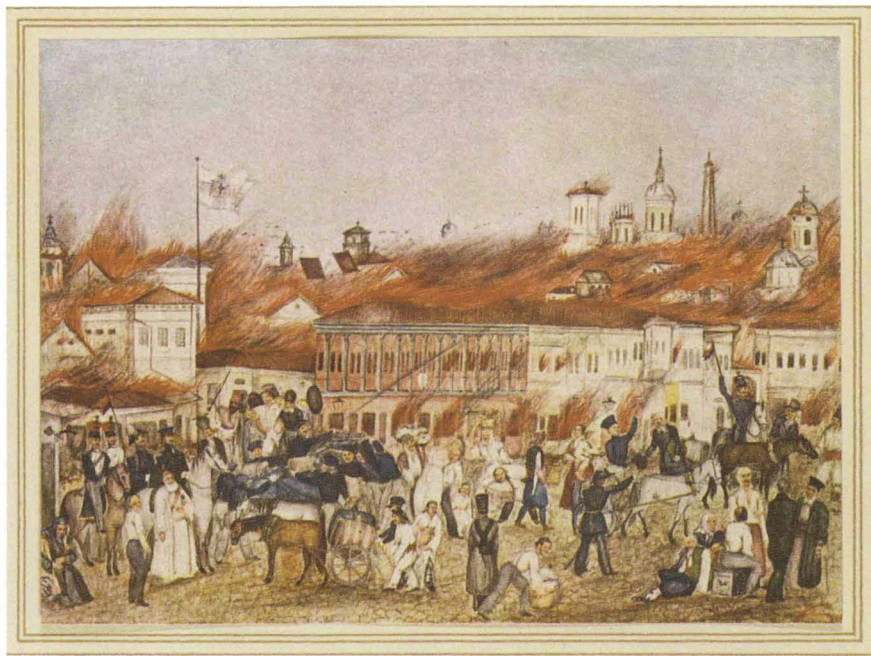
Planşa 4: 1 Pavel Kiseleff. 2.
Ioannis Antonios Kapodistrias
*Plate 4: 1. Pavel Kiseleff. 2. Ioannis
Antonios Kapodistrias*

1

2

(c)Valentin Mandache www.historo.wordpress.com

Planșa 5. Focul cel mare 1847: 1. Marele foc din București la 1847, acuarelă de Mustacoff; 2. Urmele incendiului, săpături arheologice 2011.

Plate 5: The great fire of Bucharest, 1847: 1. The great fire of Bucharest in 1847, watercolour by Mustacoff; 2. Traces of the great fire, archaeological diggings 2001

Planșa 6. Translatarea bisericii mănăstirii Mihai Vodă
 Plate 6: The moving of the church of the Mihai Vodă monastery

UN RAPORT DE EVALUARE PSIHIATRICĂ DE LA 1855 A PSYCHIATRIC EVALUATION REPORT FROM 1855

Alexandra Mărășoiu*

Abstract

In Wallachia the first mental asylum was founded by the authorities in 1839/1840, following the re-organization and modernization of the sanitary system during the Russian occupation and administration of the Principalities between 1828-1834. However, the asylum was destined only to people coming from society's lower classes and during its first years of existence its purpose was the mere confinement of the mentally impaired without providing them any psychiatric assistance. Whether they were admitted into the asylum or attended at home or in monasteries, those suspected of suffering from a mental disease were evaluated by a medical commission, who assessed their mental capacities. This article presents a set of archival documents from 1855 about such a psychiatric evaluation and offers information about the care that the wealthy or the poor insane could receive at that epoch in Wallachia.

Keywords: Wallachia, 19th century, psychiatric evaluation, mental asylum.

În Europa occidentală aziluri mintale – spații pentru izolarea celor considerați nebuni, dar și a infirmilor și săracilor – existau încă din Evul Mediu, iar de la sfârșitul secolului al XVII-lea a apărut interesul pentru găsirea unor metode de tratare și chiar vindecare a bolnavilor mintal¹. În Țara Românească, unde „smintiții” – așa cum sunt numiți în documente cei considerați nebuni – erau trimiși la anumite mănăstiri pentru a evita ca ei să creeze probleme, o instituție medicală pentru internarea acestor persoane a fost întemeiată de-abia în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea, ca urmare a reorganizării pe baze moderne a sistemului sanitar de către autoritățile rusești ce au administrat Principatele române în timpul ocupației dintre 1828-1834. Însă în ospiciul de la Mărcuța, înființat în 1839/1840 și destinat numai bolnavilor săraci, pacienților a început să li se acorde tratament psihiatric doar aproximativ douăzeci de ani mai târziu. În acest articol vor fi prezentate câteva documente de arhivă din 1855 ce ilustrează modul în care

* Muzeograf, secția Istorie.

¹ Edward Shorter, *A Historical Dictionary of Psychiatry*, New York, Oxford University Press, 2005, p. 4-5. (www.googlebooks.com).

autoritățile locale din București procedau în cazul unei sesizări despre o persoană suspectată a fi „smintită”² și, pornind de la ele, vor fi oferite informații despre cum erau îngrijiți la acea dată bolnavii mintal din Țara Românească.

Pe 22 octombrie 1855, Diomid, starețul mănăstirii Cernica, adresa „cinstitei dvornicii din năuntru” (Ministerul de Interne) o plângere privitoare la „dl. Iordache Crăciunescu, fiul și moștenitorul răposatului Crăciun fierarul, lăcuior în mahalaua Colții”³, care „deși era și mai den-naainte stricat la minte, precum este știut, pentru care l-au și pus răposatu tată-său, Crăciun, prin diata sa, supt îngrijirea sfintei mănăstiri Cernica și a altor doi epitropi, tovarăși ai răposatului, dar, de când a murit soția sa, Ecaterina, de marți acum pe două luni, s-au zmintit cu totul, urmând el multe netrebnicii și stricăciuni în casa-i. Căci după ce a tăiat 12 minee, cărți bisericești, și le-au îngropat în bălgar, apoi s-au pus de au spart și două sfinte icoane, băgându-le în foc, din care avem și semne, răsipind și alte multe lucruri din casă-i. Zminteala sa a ajuns la un grad serios, încât ne temem a nu face el și altele mai mari nerorânduielei, adică a da foc caselor sale, ca să amerințe primejdie (Ferească Dumnezeu) apoi și în toată mahalaua întreagă sau și în tot târgul. Și fiindcă de a rămânea el așa slobod în voie-i aici în politie, în casa sa, fără o mai de aproape îngrijire, este cu neputință, ne rugăm plecați supt iscăliții să se facă de către înalta stăpânire cât mai fără zăbavă cuviincioasa punere la cale de a se trimite prin paznici ai cinstitei poliții la sfânta mănăstire Cernica unde, prin cuvenita îngrijire despre ale hranei, să se ajutoreze și cu slujbele sfintei biserici, masluri, privegheri și rugăciuni, că doar se va milostivi Dumnezeu a-l însănătoși”⁴. Plângerea, semnată, în afară de arhimandritul Diomid, și de epitropii lui Iordache Crăciunescu, Gheorghe Nicolau și Ion Stan, și de martorul Ioan Crăciunescu,

² Documentele se găsesc în dosarul 77/1855 din fondul *Ministerul de Interne. Direcția Generală a Serviciului Sanitar* păstrat la Arhivele Naționale ale României. Dosarul cuprinde documente privind „lucrările Consiliului Medical”, instituție ce reunea cei cinci medici aflați în fruntea celor cinci sectoare ale Bucureștiului și care subordonată Comitetului Sanitar al Principatului.

³ Conform Catagrafiei orașului București din 1838, în mahalaua Colței locuia pe atunci un Gheorghe Coșereanu, de 80 de ani, fierar, împreună cu soția sa Voica (65 de ani) și familia fiului său, Crăciun (50 de ani), tot fierar: soția, Catinka și cei doi fi: Costandin (18 ani) și Gheorghe (12 ani). Având în vedere că „Iordache” este o variantă a prenumelui „Gheorghe”, că în trecut se întâmpla frecvent ca prenumele capului familiei să fie preluat ca patronim de descendenți și că „răposatul Crăciun” fusese fierar, cel mai probabil „Gheorghe” din catagrafie este același cu „Iordache Crăciunescu”. Cf. Arhivele Naționale ale României (A.N.R.), fond *Catagrafii*, dosar 18/1838 (București, culoarea roșie), fila 35. În plus, vârsta pe care Gheorghe ar fi avut-o în 1855 (29 de ani) se potrivește cu cea indicată pentru Iordache Crăciunescu („este de vârstă ca de 30 de ani aproape”) într-un alt document din dosarul 77/1855, respectiv raportul doctorilor care l-au examinat (filele 61-62).

⁴ A.N.R., fond *Ministerul de Interne. Direcția Generală a Serviciului Sanitar*, dosar 77/1855, fila 59.

trebuia, conform unei rezoluții însemnate pe spate, să fie verificată de către poliția capitalei, iar concluziile sale, împreună cu „actul doveditor că este smintit”, urmau să fie prezentate ministerului de interne⁵. La rândul său, poliția capitalei a delegat comisiei de roșu cercetarea cazului⁶. Pe 24 octombrie la fața locului s-a prezentat sub-comisarul Ioniță Comănescu, ce a obținut de la cinci mahalagii o declarație scrisă cum că Iordache Crăciunescu avea probleme mintale⁷. Crăciunescu a fost văzut și de către un doctor, care a „dat verbală relație că l-a găsit liniștit, dând răspunsuri sănătoase la toate întrebările ce le-a făcut, adăugând însă că pentru pomenitul ar fi existând și act al onor. comisii medicale, încheiat la cercetarea ce i-ar fi făcut în anii trecuți după cererea răposatului părinte, prin care s-a dovedit de adevărat zmintit și urmează să se lase acela de temei, căci, nebunia sa fiind periodică, nu este de mirare ca să aibă și ceasuri bune”⁸. Primind de la poliția capitalei raportul comisiei de roșu bazat pe informațiile strânse de Comănescu, la care erau atașate declarația celor cinci mahalagii și, ca dovezi, bucăți din icoanele arse de Crăciunescu⁹, Departamentul din Năuntru a trimis toate documentele Consiliului Medical. Acestuia i se solicita „ca, luând cu băgare de seamă cât se cuprinde în arătatele hârtii pentru starea acestui bolnav, să binevoiască a cerceta cu scumpătate și a se încredința dacă în adevăr se află smintit, aducând vătămare în soțietate. Și, prin raport din parte-i, să arate departamentului adevărul, prin chibzuire din parte-i despre mijlocul ce s-ar întrebuința mai bine pentru însănătoșirea sa”. Consiliul Medical a hotărât ca dintre membrii săi să se alcătuiască o comisie care să analizeze situația împreună cu un angajat al poliției¹⁰. Au fost desemnați doctorii Laib, Bacalogu și Baraș, care au mers, însoțiți de sub-comisarul Comănescu, la domiciliul lui Crăciunescu pe 17 noiembrie, „la 11 ore nainte de amiază și, urmând cu dânsul o cercetare ecsactă spre a ne încredința dacă acest om se bucură într-adevăr de facultățile sale mentale sau nu, am găsit cele următoare. Iordachi Crăciunescu este de vârstă de treizeci de ani aproape, de un

⁵ *Ibidem*, fila 59v.

⁶ *Ibidem*, fila 59v. Poliția capitalei cuprindea cinci comisii, corespunzătoare celor cinci sectoare (numite „culori” sau „vapsele”: de roșu, de galben, de verde, de albastru, de negru) ale Bucureștiului.

⁷ *Ibidem*, fila 60. „Dovadă prin care arătăm noi, supt iscăliții, mahalagii ai mahalalei Colței că d. Iordache Crăciunescu îl cunoaștem în adevăr de zmintit, precum din parte-i s-au urmat mai multe necuviințe, cu băgarea sfintelor icoane în foc și ruperea a mai multor cărți ce se numesc minee bisericești și pentru care ne-am iscălit. 24 octombrie 1855. Crăciunescu Ioan, staroste, Gheorghe Neculau, Teodor Dima, Gheorghe Dobre, Mihalache Dimitrescu.

⁸ *Ibidem*, fila 58. Copie după raportul poliției de roșu cu nr. 10999, 27 octombrie 1855.

⁹ *Ibidem*, fila 57. Copie după raportul poliției cu nr. 27553 către Departamentul din Năuntru, 28 octombrie 1855.

¹⁰ *Ibidem*, fila 56. Departamentul din Năuntru către Comitetul Medical, 5 noiembrie 1855. Pe document este trecută rezoluția Comitetului privind comisia ce trebuia să fie întocmită pentru cercetarea stării psihice a lui Iordache Crăciunescu.

temperament bilio-holerice, având o înfățișare foarte tristă și apatică. Ochii săi nu strălucesc cu vioiciune, ca la un om sănătos care se bucură de o energie psihică normală, ci, din contră, sunt fără expresiune; această apatie și întristare se manifestează în toate mișcările și expresiunile sale și are o analogie foarte mare cu starea oamenilor tineri care au făcut abuz de onanie¹¹.

Această împrejurare o confirmă până la un grad mare și arătările lui George Nicolai, tovarășul său, și a lui Crăciun Ioan, finul Crăciunescului, care au zis că, când a trăit nevasta Crăciunescului, s-a jeluie în mai multe rânduri că el nu se apropie de dânsa din cauza numitului viciu căruia este supus. Iar o altă împrejurare care dă bănuială că această supoziție este adevărată este aceea că numitul Crăciunescu își petrece timpul totdeauna în singurătatea cea mai absolută, fiind porțile închise, și când vrea cineva să intre acolo trebuie să bată la ușa camerei sale. Apoi, intrând acolo, nu găsește nici un obiect vizibil cu care acest Crăciunescu ar fi putut petrece zilele sale de singurătate. Afară de acestea, Crăciunescu are o aversiune mare în contra secului femeesc, încât nici o slujnică sau bucătăreasă nu suferă să fie împrejurul lui. Acest simptom de misoginie (aversiune de femei) îl găsim mai totdeauna la onaniști.

Subiscăliții, intrând într-o conversație cu numitul I. Crăciunescu, au văzut că acest om nu se află încă până acum în stare de zădărnici completă (dementia, démence), căci a dat răspunsuri raționabile, nici de mania furioasă, căci n-a manifestat nici o dată o asemenea furie către nimine, mai cu seamă în lunile trecute, în care nu i s-a întâmplat ca să bată vreo slugă. Apoi nici un fel de monomanie (idée fixă) n-am putut descoperi la dânsul: chiar vorbind de călugări cu dânsul, n-a arătat vreo ură pronunțată și, la întrebarea noastră de ce a ars două icoane și cărți bisericești, a răspuns că nu a ars icoanele și că, curățând odaia lui, a dat peste niște hârtii netrebuincioase (dar nu peste cărți de rugăciune) și le-a ars.

Dar dacă pe de-o parte nu putem clasa pe numitul Crăciunescu între zădărnici complecți, dar pe de altă parte nu putem zice că acest om se bucură de facultățile sale mentale în toată întregimea lor, ca un om sănătos, căci:

un om limpede, fiind sănătos la trup, nu șade luni întregi închis într-o odăiță mică și necurată, totdeauna fiind îmbrăcat în neglijența cel mai complet, neșind afară nici chiar la înmormântarea părinților lui, precum a urmat Crăciunescu la moartea tatălui său, ce s-a întâmplat acum câteva luni;

toată înfățișarea lui, chiar până la expresiunile răspunsurilor sale, nu este ca la un om limpede și un observator bun va conaște numaidecât că acest Crăciunescu este atacat de depresiunea facultăților mentale, o stare psihică în care facultățile inimii, deși nu sunt perverse și stricate, dar sunt cu totul slăbite în

¹¹ În secolul al XIX-lea aceasta era considerată o cauză a bolilor mintale. Peter Lewis Allen, *The Wages of Sin: Disease, Past and Present*, University of Chicago Press, 2002, p. 97-99 (www.google.com).

resortele lor respective și au pierdut energia lor normală, adică gradul acțiunilor lor cerute spre a eșua ordinele voinței și a manifesta o viață umană, cum se cade.

Asemenea oameni sunt, în general, supuși la niște esaltațiuni momentane, care se arată din timp în timp ca un fel de reacțiune momentană în contra stării depresiei, dominante mai totdeauna. De aceea nu trebuie să ne mirăm că și numitul Crăciunescu a putut comite niște acte de ecsaltație din vreme în vreme și că aceste acte poate că se vor repeta și în viitor, dându-i-se pricină.

După această espozițiune, venim la răspunsul pentru întrebările următoare, care au fost scopul misiunii noastre, adică:

Lordachi Crăciunescu poate să rămână și acum înainte fără priveghere, ca un om sănătos, sau nu?

Noi răspundem că Nu!, căci ar fi o pierdere morală pentru dânsul și chiar un pericol pentru societate ca să rămână el în starea actuală, abandonat la singurătatea lui, și, după toate probabilitățile, la ocupația vicioasă care urmează el în această singurătate reclusă și care îl va arunca la sfârșit într-un abrutisment moral și într-o melancolie paralică incurabilă. Apoi, în momentele de ecsaltație poate și să comită acte de vătămare pentru societatea publică.

Lordache Crăciunescu poate să rămână el acasă, însă sub privegherea unui guardian sau nu?

Noi răspundem că Nu!. Guardianul nu va împiedica progresele stării apatice și va fi o garanție foarte slabă exceselor posibile. Apoi este acum un axiom la toți psihiatrii că orice zămintit, măcar fiind în gradul cel mai ușor, trebuie cât se poate de curând scos din casă. Căci, după legea axiologică a asociațiunii ideilor, vederea obiectelor care îl au înconjurat până acum va menține la dânsul starea de zămintire în care a rămas până acum.

Lordache Crăciunescu poate să fie trimis la un monastir, unde se va urma cu dânsul reclusiune, rugăciuni și alte mijloace ale religiei? Aceste metode poate ca să-i aducă un folos în starea sa mentală sau nu?

Noi, ca medici, trebuie să răspundem aici: Nu! Căci deși actele religiei și a cultului divin poate să fie d-o mare influență făcătoare de bine asupra unei inimi rănite și zămintite în urma evenimentelor nenorocite și de deseserare, <deși> acolo, <în mănăstire>, religia cu toate actele ei urmează misiunea sa sublimă, consolatrică și chiar divină, <deși> acolo ea rămâne în mâna psihiatrului ca o armă puternică și ca o ancoră sacră în contra invasiunii ideilor de nenorocire și de zămintire în inteligența omului, dar la pățimașul nostru nu-i așa. Pe d-o parte creerile sale sunt umplute de niște idei rău înțelese și nedigerate ale lui Voltaire asupra ateismului și scheptișmului în lucrurile de religie (precum am avut ocasiunea a ne încredința în conversațiunea ce am avut cu dânsul). Apoi, unde nu e credință, acolo lipsește mediul cel mai puternic prin care religia influențează asupra omului. Dar, pe de altă parte, starea apatică și de depresiune mentală a venit lui Crăciun prin singurătate și neocupație, poate și acompagnat de onanie; apoi o reclusiune monastică nu va

remedia la nici una de aceste cauze vătămătoare și numai un tratament moral, conform cu starea psihică a lui și însoțit cu o ocupațiune distractivă, va fi în stare a desrădăcina răul, iar cel mai puțin a pune o stavilă la progresele sale amenințătoare. Acum venim cu răspunsul întrebării a patra, adică:

Ce loc ar fi convenabil pentru Iordachi Crăciunescu ca să fie trimis acolo?

Noi răspundem că locul cel mai convenabil pentru dânsul ar fi una din casele alienaților (maison de santé) din Europa. Spre exemplu, stabilimentul Charenton lângă Paris¹², sau stabilimentul zmintiților din Viena¹³ sau și institutul lui Gergen la Doblînț lângă Viena¹⁴ sau vreun alt de asemenea stabiliment care să găsească în Europa, conduse de oameni de știință, având în dispozițiunea lor toate mijloacele spre a produce zmintiților ocupațiuni diverse în sfera fizică și morală, distractive și plăcute, conform cu modul traiului zmintiților de mai nainte, cu pozițiunea lor socială și cu educația lor¹⁵, acest trai fiind însoțit de un regim

¹² În 1641, la Charenton, o localitate din apropierea Parisului, a fost înființat de către consilierul regal Sebastian Leblanc un spital cu șapte paturi, ce a fost pus în grija călugărilor din ordinul Frații Carității. Aceștia au întemeiat acolo și un stabiliment pentru alienați, iar în timp spitalul de la Charenton s-a transformat în ospiciu. După 1789, a fost trecut în subordinea Ministerului de Interne și a fost reorganizat și modernizat. Între 1838-1845 a fost construit un nou complex pentru bolnavii de sex masculin. Existau locuri gratuite, dar și cu plată. Pacienții din a doua categorie erau împărțiți în trei clase, după venit. Cei mai bogați puteau plăti în plus pentru a avea servitori particulari. (Charles de la Valette, *Les etablissements generaux de bienfaisance places sous le patronage de l'imperatrice*, Paris, Imprimerie Imperiale, 1866, pp. 63-73, p. 76).

¹³ În Viena un spital pentru bolnavii mintal, cunoscut ca „Turnul Nebunilor”, a fost întemeiat în 1784 de către împăratul Joseph al II-lea. Între 1848-1851 a fost construit un azil mintal nou, unde pacienții plăteau o taxă în funcție de avere, cei bogați beneficiind de condiții mai bune, cum ar fi a avea propria cameră (Pliny Earl, *Institutions for the insane in Prussia, Austria and Germany*, New York, Samuel & William Wood, 1854, p. 118-119; *Vienna, a faithful sketch of the Austrian metropolis*, Vienna, Charles Gerold Son, 1869, p. 127-128).

¹⁴ Institutul Gergen, primul azil mintal privat din Austria, a fost întemeiat în 1819 de doctorul Bruno Gergen în Gumpendorf (district în apropiere de centrul Vienei). Ulterior, Bruno Gergen a cumpărat un teren întins și o vilă spațioasă în Ober-Döbling (district în nordul Vienei) Vila a fost transformată în spital, iar Gergen și-a mutat pacienții aici în 1831. După moartea sa, în 1842, conducerea azilului a fost preluată de fiul său, Gustav Gergen, ce a fost director până în 1860. În acest institut a fost internat, între noiembrie 1883 - martie 1884, Mihai Eminescu. (*Die Privatheilanstalt zu Ober-Döbling*, Leipzig und Wien, Franz Deuticke, 1891, p. 2; George Potra, *Eminescu, cauzele morții sale. Studiu*, București, Editura Librăriei „Cultura Poporului”, 1934, p. 6.).

¹⁵ De exemplu, la Charenton pacienții aveau la dispoziție o grădină pentru a se plimba, o sală de biliard, un salon - în care se aflau fotolii, scaune, mese și un pian - unde se strângeau pentru a asculta muzică, a dansa și a juca jocuri de societate, o sală de studiu, o capelă. Femeile coseau și brodau, bărbații luau lecții de mânăuire a armelor, unii din pacienți se ocupau cu agricultura, alții primeau însărcinări înăuntrul azilului, de exemplu

igienic, care, <toate acestea>, dintru mod înțeles priveghesc ca nici un act abusiv, atacând sănătatea și slăbind corpul, să nu se urmeze. Și tractament moral, cu toate resursele sale infinite, contribuie mult a corobora puterile slăbite și la însănătoșire. Numai acolo ar fi un loc favorabil pentru Iordachi Crăciunescu, care se află în posesiunea mijloacelor spre a putea fi condus și predat într-una de asemenea case de alienați din Europa”¹⁶. Raportul întocmit de doctorii Laib, Bacalogu și Baraș pe 22 noiembrie 1855 a fost remis Departamentului din Năuntru pe 7 decembrie¹⁷, însă din păcate dosarul nu mai cuprinde și alte documente legate de Iordache Crăciunescu.

Din faptul că arhimandritul Diomid și tutorii lui Iordache Crăciunescu propuneau ducerea lui la mănăstirea Cernica, iar doctorii recomandau să fie trimis în străinătate, s-ar putea crede că în Țara Românească nu exista încă la 1855 un spital pentru bolnavii mintal. Însă la acea dată funcționa deja de 15 ani ospiciul de la Mărcuța, numai că era destinat celor săraci, în timp ce Iordache Crăciunescu era, după cum reiese din raportul celor trei doctori, un tânăr înstărit.

Până spre sfârșitul deceniului al patrulea al secolului al XIX-lea, în Țara Românească „smintiții” erau îngrijiți acasă, de către familii, sau în mănăstiri precum Sărindar, Sf. Vineri, Sf. Gheorghe Nou - în București, Căldărușani, Cernica, Snagov, Țigănești - lângă București, Negoiești și Mărgineni din jud. Prahova, Madona-Dudu din Craiova, Bistrița din jud. Vâlcea, Jitia din jud. Dolj etc.¹⁸. În primăvara lui 1834, când Principatele se aflau încă sub ocupație și administrație rusească, Adunarea Obștească a votat un „Proiect pentru organizarea mănăstirilor neînchinat”, în care se prevedea și că „se va hotărî și pentru primirea și ținerea celor smintiți o mănăstire ce se va socoti mai cuviincioasă pentru această trebuință”¹⁹. Ca urmare, în noiembrie 1837 Mitropolia și Departamentul Credinței au stabilit ca mănăstirile Negoiești și Jitia să fie destinate îngrijirii „smintițiilor”. Apoi, anul următor, printr-o decizie a Departamentului Credinței din 28 iunie, întărită pe 27 august printr-un ofis al domnitorului Alexandru D. Ghica, s-a hotărât trimiterea lor la schitul Malamuci (jud. Ilfov), Eforia Spitalelor Civile fiind însărcinată de către Ministerul de Interne cu numirea de infirmieri care să se ocupe

la bucătărie (E. Esquirol, *Des maladies mentales considérées sous les rapports médical, hygiénique et médico-légal*, vol. II, Paris, J. B. Bailliere, 1838, p. 290; „L’Illustration. Journal universel”, tome V, nr. 18, 31 mai 1845, p. 220.).

¹⁶ A.N.R., fond Ministerul de Interne. Direcția Generală a Serviciului Sanitar, dosar 77/1855, filele 61-62.

¹⁷ *Ibidem*, fila 56.

¹⁸ Pantelimon Miloșescu, *Mărcuța, de la ospiciul smintiților la institutul de alienați*, Oltenița, Editura Tridona, 2010, p. 13-14.

¹⁹ „Analele Parlamentare ale României”, tom IV, partea I (1833-1834), București, Imprimeria Statului, 1839, p. 266.

de bolnavi și a unui doctor care să facă două vizite săptămânale²⁰. Dar, din cauza stării proaste în care se găsea schitul Malamuci²¹, spre sfârșitul lui 1839 bolnavii au fost mutați într-o clădire de lângă mănăstirea Mărcuța²², una din mănăstirile unde erau ținuti cerșetorii. În 1839 s-au construit la Mărcuța două „odăi pe seama smintiților”, la care au mai fost adăugate în 1840-1841 încă cinci, iar începând cu 10 februarie 1840 Nicolae Gănescu fost numit doctor „pentru căutarea cerșetorilor și smintiților” internați în „Institutul Cerșetorilor și Zmintiților de la Mărcuța”²³. La Mărcuța erau aduși atât bărbați, cât și femei, cărora întreținerea (haine, mâncare, lemne pentru foc, plata îngrijitorilor) le era asigurată de către stat. Condițiile din spital nu erau însă potrivite unor persoane cu o situație financiară mai bună și ceea ce se putea face pentru ele în țară era, așa cum se poate observa din raportul medicilor ce l-au consultat pe Iordache Crăciunescu, fie să rămână în grija familiei, fie să fie duse la vreo mănăstire. Pentru a găsi o soluție acestei situații, în iulie 1857 poliția capitalei a prezentat Ministerului din Năuntru, spre a fi transmis Comitetului Sanitar, un raport privind „persoanele alienate din capitală” ce „se preumblă pe ulițe tulburând liniștea publică și de multe ori pot pune în pericol chiar securitatea orașenilor, ceea ce face ca prefectura să fie silită a-i aduce în arestul său”. Deoarece poliția nu dispunea de suficient spațiu pentru a „ține la sine un număr însemnat de asemenea persoane” și luând în considerare „măsurile de o mai serioasă îngrijire ce umanitatea reclamă pentru acești nenorociți”, poliția propunea întemeierea la Mărcuța, „pe lângă secția destinată pentru alienații fără mijloace” a câtorva camere pentru „oamenii de o oarecare considerație”, pentru a căror întreținere să plătească familiile lor²⁴. Patru doctori numiți de Consiliul Medical al Principatului au analizat raportul poliției, iar concluzia lor a fost că deși un asemenea azil reprezenta o „mare necesitate”, mult mai importantă ar fi fost o reformă generală „în așezământul smintiților”, și de-abia după realizarea acesteia ar fi putut fi luată în calcul „creația unei despărțiri particulare pentru plătitori”²⁵. Un ospiciu privat a fost întemeiat în Muntenia de-abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea, când Alexandru Suțu, medic șef al institutului Mărcuța între 1866-1909 și

²⁰ Alexandru Găleşescu, *Eforia Spitalelor Civile din București*, București, Tipografia G. A. Lăzăreanu, 1899, p. 803.

²¹ Ioana Cristache Panait, *Considerații documentare asupra asistenței bolilor nervoase la București în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Materiale de Istorie și Muzeografie”, vol. I/ 1963, p. 371.

²² „Analele Parlamentare”, tom XI (1841-1842), p. 556.

²³ *Ibidem*, p. 534-535.

²⁴ A.N.R., fond Ministerul de Interne. Direcția Generală a Serviciului Sanitar, dosar 100/1857, Copie după raportul poliției nr. 15012, 11 iulie 1857, fila 2.

²⁵ *Ibidem*, Consiliul Medical al Principatului către Comitetul Sanitar, 13 august 1857, fila 4-4v.

director între 1867-1878 și 1880-1892, a fondat în București Institutul Medical Caritatea (1877)²⁶.

În ceea ce privește evaluarea facultăților mintale a celor suspecți că suferă de boli psihice, era, așa cum reiese din dosarul lui Iordache Crăciunescu, una din atribuțiile Consiliului Medical. Acesta este o instituție introdusă în Principatele române prin Regulamentele Organice, ale căror prevederi referitoare la organizarea serviciilor sanitare din Moldova și Țara Românească au impus o administrație centrală în domeniul sănătății, până atunci inexistentă²⁷. Astfel, în Țara Românească autoritatea sanitară superioară devenea comitetul carantinelor (sau comitetul sănătății/comitetul sanitar) care, pe lângă administrarea carantinelor, „era însărcinat cu privegherea asupra stării sănătății din lăuntrul Principatului”. În București, pentru fiecare plasă era desemnat un medic, iar medicii celor 5 plase alcătuiau o comisie medicală permanentă (Consiliul/Comitetul Medical), aflată în subordinea Comitetului Sanitar și care, printre altele, rezolva solicitări venind din partea poliției²⁸, cum ar fi cele legate de bolnavii mintal²⁹.

Printre cheltuielile făcute pentru azilul Mărcuța în 1840, ce e practic primul său an de funcționare, se numără și cumpărarea a cincisprezece „cămăși întrebuintate la furia nebuniei zmințiților” și a „zece lanțuri cu lacătele lor”, ceea ce sugerează cum erau ținuti sub control bolnavii. În număr de maxim 35-36 de-a lungul lui 1840, de ei se ocupau un îngrijitor și două ajutoare, iar tratamentul medical consta în „doctorii” prescrise de medicul spitalului, și luări de sânge și aplicare de lipitori, procedee efectuate periodic doi bărbieri³⁰. Medicul francez Joseph Caillat, ce s-a aflat în Țara Românească între 1845-1848, scria la 1856 despre Mărcuța că „nebunii sunt amestecați, bărbați cu femei, copii cu bătrâni, într-

²⁶ Valentin Veron Toma, *Alexandru Sutz. Începuturile psihiatriei științifice în România secolului al XIX-lea*, București, Editura Dominor, 2008, p. 22.

²⁷ I. Felix, *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea*, partea I, București, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1901, p. 31.

²⁸ *Ibidem*, p. 33.

²⁹ Având în vedere că psihiatria a devenit disciplină universitară de sine stătătoare de-abia la sfârșitul secolului al XIX-lea, medicii din Consiliul Medical ce erau însărcinați cu evaluarea psihiatrică a celor considerați „smințiți” nu erau specialiști în domeniu. Dintre doctorii ce l-au consultat pe Crăciunescu, despre Laib și Bacalogu nu am găsit informații. În schimb, Baraș (Iuliu Baraș/Barasch, 1815-1863), un medic de origine evreiască stabilit în România după 1841, a fost cel datorită căruia s-au pus bazele primului spital de copii din București. Pornind de la un proiect prezentat în 1857 de către Baraș caimacamului Țării Românești, principele Alexandru Dimitrie Ghica, Eforia Spitalelor a întocmit un altul, aprobat de principe pe 20 martie 1858. În aprilie, spitalul a început să funcționeze ambulatoriu în casele doctorului Baraș de pe calea Dudești, unde a fost amenajat până în octombrie. Baraș a fost directorul spitalului până la moartea sa, în 1863. Al. Găleşescu, *op.cit.* p. 736-755.

³⁰ „Analele Parlamentare”, tom XI (1841-1842), p. 563-564 și 561.

o stare de semi-nuditate și o mizerie înspăimântătoare. Biciul rezolvă toate problemele acestor bolnavi”³¹. Dacă nu ar fi fost înstărit, de același „tratament” ar fi avut parte și Iordache Crăciunescu. De-abia după 1860, în timpul lui Petre Protici, cel de-al șaselea director al ospiciului (între 1854-1867), s-au luat măsuri pentru îmbunătățirea condițiilor de igienă din azil, s-a renunțat la disciplinarea lor prin bătaie, a început folosirea de medicamente special destinate tratării bolilor psihiatrice și s-au introdus metode moderne de tratament, cum ar fi ergoterapia (terapia prin muncă)³², Protici înființând la Mărcuța două ateliere, unul de tâmplărie, pentru bărbați, și unul de lucru manual, pentru femei³³.

Prin urmare, la mijlocul secolului al XIX-lea în Țara Românească problema bolnavilor mintal era gestionată de Ministerul de Interne, prin poliție și prin Consiliul Medical și cel al Sănătății, dorindu-se în principal ca aceste persoane să nu prezinte un pericol pentru societate. Exista însă doar un azil mintal, unde erau internați bolnavi cu venituri modeste și unde pacienții nu beneficiau încă de asistență medicală de specialitate.

³¹ Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, serie IX, vol. VI (1852-1856), București, Editura Academiei, 2010, p. 80.

³² O. Buda, S. Hostiuc, E. Drima, L. Ghebaur, I. Popescu, L. Staicu, C. Doboș, *The institutionalization of asylum and forensic psychiatry in Bucharest. An historical outline*, în „Romanian Journal of Legal Medicine”, vol. 21/2013, nr. 1, p. 81. (<http://www.rjlm.ro/index.php/arhiv/287>). Ergoterapia – Metodă de tratament a unor boli psihice în care munca manuală depusă de bolnav constituie factorul activ al vindecării.

³³ Pantelimon Miloșescu, *op.cit.*, p. 86.

MEDALIA DIN AUR EMISĂ CU OCAZIA JUBILEULUI DE 25 DE ANI DE DOMNIE A REGELUI CAROL I

THE GOLD MEDAL FOR THE 25th JUBILEE OF THE REIGN OF CHARLES I

Cristiana Tătaru*

Abstract

The purpose of this article is to present the golden medal issued in 1891 for the celebration of 25 years of reign of Charles I of Romania. This medal, designed by Anton Scharff, an Austrian sculptor, was made in bronze, silver and gold, but the golden type was not known in the academic field.

In 2010 the personal archive of the Romanian numismatist Octavian Iliescu was donated to the National History Museum of Romania and in the letters archive I found some old photos with this golden medal, which was kept in the private collection of Aurelian Răuță. Also, through the study of the sales market of heritage objects I was able to find that in 2012, in an auction, a similar medal was sold.

Keywords: Charles I, medal, jubilee, Octavian Iliescu.

Emiterea medaliilor cu anumite ocazii festive a reprezentat în cultura monarhică o obligație, prin care suveranul putea transmite un mesaj sub forma unui discurs imagistic și textual, în care bunul gust și înalta educație trebuiau să se contopească. Prin urmare, sărbătorirea celui de-al XXV-lea an de domnie al regelui Carol I nu a rămas un eveniment nedocumentat în domeniul artei medalistice din România.

Anul 1891 este marcat în medalistica românească prin emiterea a peste zece medalii jubiliare¹, care sunt caracterizate pe de-o parte de utilizarea unor

* Muzeograf, Secția Cabinet Numistic și Tezaur Istoric.

¹ *Catalogul medaliilor moldo-române, cunoscute de la anul 1600 până la 1906*, în BSNR, III, 1906, p. 68-72 – sunt menționate 10 medalii; Gheorghe Buzdugan, Gheorghe Niculiță, *Medalii și plachete românești*, București, 1971, p. 244 – sunt menționate doar opt medalii; Ernest Oberländer-Târnoveanu, Katiușa Pârvan, *Carol I în medalistică*, în „Muzeul Național”, XIII, 2001, p. 149-150 – catalog în care sunt prezentate 13 medalii jubiliare emise în 1891; *Idem.*, *Moartea Regelui Carol I reflectată în medalistică – Reacție publică și reacție personală* –, în „Muzeul Național”, XIII, 2001, p. 227 – din

programe iconografice variate, și, pe de altă parte, de o bogată diversitate în ceea ce privește morfologia acestora. Pentru a celebra acest eveniment, care coincidea cu o perioadă de stabilitate și prosperitate, au fost emise medalii ale căror dimensiuni variau de la 24 mm până la 80 mm și care erau realizate din aramă, bronz, argint sau aur, ceea ce denotă faptul că se dorea ca discursul festiv să fie recepționat de cât mai mulți oameni, prin adaptarea acestuia pentru fiecare categorie socială. De aceea, pe lângă medalii oficiale realizate din aur, argint și bronz de mari dimensiuni, au fost realizate și așa-numitele medalii „populare”, de mici dimensiuni, care cel mai adesea prezentau toarte de formă circulară, pentru a putea fi prinse de haine.

Deși, până în prezent, s-a păstrat un număr impresionant de medalii emise în timpul domniei lui Carol I, perioadă considerată a fi epoca de aur a medalisticii românești², în colecțiile publice din România nu le este cunoscută specialiștilor nicio medalie de aur emisă în anul 1891, ceea ce i-a determinat pe cei mai mulți dintre cercetători să se îndoiască de supraviețuirea acestora perioadei comuniste, fiind foarte bine cunoscut faptul că între anii 1948-1989 chestiunile care priveau istoria monarhică a României au fost ignorate intenționat și lăsate într-un con de umbră³. Cu toate acestea, o contribuție nesperată în cercetarea medalisticii românești mi-a fost oferită de activitatea de arhivare a corespondenței științifice a numismatului Octavian Iliescu⁴, dar și de investigarea piețelor internaționale de vânzare a obiectelor de patrimoniu.

În anul 2010, arhiva personală a lui Octavian Iliescu care conține: articole și cărți de specialitate, manuscrise de cărți și articole, dar și corespondența

275 de medalii și plachete pe care este prezentă efigia sau numele și titulatura lui Carol I, 13 sunt dedicate sărbătoririi jubileului de 25 de ani de domnie; Egon Groner, *Rumänische Medaillen vom Jahre 1600 bis einschliesslich 1900*, București, Editura Carol Göbl, 1905, p. 65-67 – menționează șapte medalii.

² Ernest Oberländer-Târnoveanu și Katiușa Pârvan identifică pentru perioada cuprinsă între 1866-1914 un număr de 345 de medalii. Vezi: *Moartea Regelui Carol I reflectată în medalistică – Reacție publică și reacție personală* –, ed.cit., p. 226-227.

³ O mărturie a acestei probleme de istoriografie, în ceea ce privește cercetarea medalisticii din timpul lui Carol I, este reprezentată de lucrarea lui George Buzdugan și a lui Gheorghe Niculiță, *Medalii și plachete românești*, publicată în anul 1971, în paginile căreia nu sunt prezentate medalii emise de către Carol I, fiind omise intenționat orice aspecte puteau aduce în atenția publicului cititor personalitățile monarhice românești. Cu toate acestea, în catalogul de la finalul volumului se regăsesc câteva medalii în titulatura cărora este menționat și Carol I, precum o parte dintre medalii jubiliare.

⁴ Pentru contribuțiile în domeniul numismatiei vezi: Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Octavian Iliescu (22 august 1919 – 24 iunie 2009)*, în „Cercetări Numismatice”, XV, 2009, p. 15-39.

științifică purtată cu diferiți colegi din țară, dar și din străinătate⁵, între anii 1965 și 2000, a fost donată Muzeului Național de Istorie a României, cercetarea materialelor fiind integrată în activitățile Cabinetului Numismatic din cadrul muzeului. Această activitate de valorificare a arhivei Octavian Iliescu presupune ordonarea bibliotecii, realizarea unei arhive digitale în care să se regăsească articolele și corespondența cu caracter științific, dar și cercetarea manuscriselor numismatului, cu scopul de a le pune la dispoziția publicului interesat de studiile numismatice.

În prima fază a investigării arhivei, atenția ne-a fost atrasă de bogatul material epistolar care ne-a permis, în primul rând, să observăm modul în care informațiile din domeniul numismatic erau împărtășite între cercetătorii români și străini, corespondența lui Octavian Iliescu fiind un exemplu remarcabil de comunicare între cercetători ai diferitelor instituții prestigioase din Europa vestică și Statele Unite ale Americii, într-o epocă în care România era separată de Occident. În al doilea rând, acest material brut s-a dovedit a fi o sursă inedită de informații, sursă pe care o vom utiliza și în cadrul acestui articol.

Unul dintre interlocutorii cei mai activi ai lui Octavian Iliescu a fost profesorul Aurelian Răuță, emigrant care părăsește România în anul 1941 și care de-a lungul anilor va susține din exil o intensă activitate de propagandă culturală românească, încununată de traducerea în limba spaniolă a principalelor opere literare românești și de întemeierea Asociației Culturale Hispano-Române din Salamanca și a Fundației Culturale Române de la Madrid. În mediile numismatice românești, Aurelian Răuță a fost cunoscut datorită pasiunii sale pentru monedele moderne, pasiune care s-a concretizat prin publicarea catalogului *Modern Romanian Coins, 1867-1966: A detailed and historical description of every Romanian coin from the first until the present time*. De menționat faptul că acest catalog s-a constituit în jurul celebrei colecții de monede românești moderne pe care Aurelian Răuță a alcătuit-o în încercarea de a crea o veritabilă colecție de monede din aur emise sub Carol I.

⁵ Dintre colegii români și străini cu care Octavian Iliescu a corespondat în scris am dori să îi menționăm pe următorii: Laura Balletto (Universită di Genova), Ernesto Bernareggi (Universită di Padova), Tommaso Bertelé, Buzdugan George (Societatea Numismatică Română), Alexei Bykov (Muzeul Ermitaj), Eugen Chirilă (Institutul de Istorie din Cluj), Clain-Stefanelli Vladimir (Smithsonian Institute), Crawford Michael (University of Cambridge), Todor Gerasimov, Jean Gouillard (Bibliothèque Nationale de France), Philip Grierson (University of Cambridge), Eva Kolnikova (Muzeul din Brno), Michael Metcalf (Oxford University), Virgil Mihăilescu-Bârliba (Institutul de Arheologie Iași), Cécille Morisson (CNRS Paris), Radu Ocheșeanu (Muzeul de Arheologie Constanța), Mande Oeconomides (Muzeul de Numismatică din Atena), Franco Panivi Rosato (Muzeo Nazionale Romano Il Medagliere), Georges le Rider (Bibliothèque Nationale de France), Juditha Winkler (Institutul de Istorie Cluj).

În scrisoarea datată 5 februarie 1975, Aurelian Răuță îi mulțumește lui Octavian Iliescu pentru ajutorul oferit și, în plus, alătură scrisorii fotografii ale aversului și reversului medaliei comemorative din aur emise cu ocazia jubileului a 25 de ani de domnie a regelui Carol I⁶, pe care ar fi dorit să o vândă statului român.

„Madrid, 5 februarie 1975

Dragă domnule Iliescu,

Conform convorbirii telefonice de azi dimineață, îți mulțumesc mult pentru tot ce te-am rugat. Aștept diapozitivele pentru conferință.

Îți trimit fotocopii din oferta – licitație – din Viena – pentru dinarul lui Vlaicu! – ca să vezi ce prețuri au.

La fel îți trimit fotografiile medaliei de la Carol I – ca să îmi spui cui și în ce formă să scriu o ofertă ca să o cumpere statul român.

medalia are: 292 grame și –
Ø 65 mm –
épaisseur – 4 mm

Pe mine m-a costat acum 15 ani, deci când banii aveau altă valoare: 10.000 \$.
– acum face de cel puțin 3 ori mai mult.

Dacă o pot vinde, banii îi dau familiei mele, deci plata în lei acolo.

Aștept cu nerăbdare informația matale și îți trimit

Mulț și drag, Aurelian Răuță”

După cum am afirmat anterior, această medalie nu s-a păstrat în nicio colecție publică românească⁷, existența ei fiind cunoscută grație lucrării lui Egon Groner, *Rumänische Medaillen vom Jahre 1600 bis einschlieslich*, în care este menționată emisiunea din aur a acestei medalii, nefiind însă precizat numărul de medalii care au fost realizate și nici numele persoanelor cărora le-au fost conferite.

Dincolo de prețul metalului din care este realizată medalia, ceea ce face extrem de importantă această piesă medalistică este valoarea istorică și artistică, precum și raritatea ei. Realizată de către sculptorul Anton Scharff⁸ într-un atelier

⁶ *Catalogul medaliilor moldo...*, p. 68; Wolfgang von Wurzbach, *Katalog meiner Sammlung von Medaillen, Plaketten und Jettons*, Zürich, 1937, nr. 4355; Egon Groner, *op.cit.*, p. 65.

⁷ În colecția medalistică a Muzeului Național de Istorie a României se păstrează o astfel de medalie din argint. Vezi: Ernet Oberländer- Târnoveanu, Katiușa Pârvan, *Carol I în medalistică, ed.cit.*, p. 149, nr. 26.

⁸ Această medalie poate fi considerată a doua lucrare a lui Anton Scharff realizată pentru familia regală. Este cunoscut faptul că în anul 1878 artistul a realizat medalia pentru comemorarea Războiului de Independență, medalie care nu a fost pusă în circulație. Vezi: Ernest Oberländer-Târnoveanu, Katiușa Pârvan, *art.cit.*, p. 144.

din Viena, medalia poate fi considerată o oglindire în metal a discursului ținut de Carol I la 10 mai 1891:

Noi, Carol I, Rege al României, la chemarea poporului român, care s-a rostit prin plesbicitul de la 8 aprilie 1866 și prin votul dat de reprezentanții săi în Adunarea electivă de la 1 Mai același an, plecat-am de la Castelul strămoșesc, de la obârșia Dunării, și încredințându-ne destinul acestui popor [...]. La 10 Maiu același an, Locotenența Domnească, Guvernul țării, întreaga națiune, Ne-a primit sărbătorește la prima intrare a Noastră în capitala București.

[...] În 10 Maiu 1877, prin votul unanim al Corpurilor legiuitoare, proclamat-u-s'a independența României. Votul acesta își avu îndată răsunet în granitul Balcanilor, prin glasul puternic al tunului, care în ziua de 17 Maiu 1877, la Calafat, sub comanda Noastră, începu războiul României contra Turcilor pentru independență.

Curând apoi, la 17 Iulie 1877, lauri nevesteșiți au încununat drapelele oștirii Nostre, condusă de Noi peste Dunăre, la Nicopole, Rahova, Smârdan, Grivița, Opanez; iar în 28 Noembrie 1877, prin luarea Plevnei, vitejia oștenului român a înscris pentru tot-deauna independența României în cartea istoriei neamurilor.

[...] La 10 Maiu 1881, națiunea română, prin reprezentanții sei, a pus pe capul Nostru Corona de oțel, făurită în Arsenalul Armatei din Dealul Spirii din unul din tunurile luate vitejesce de la neamic, - Coroană prin care țara a simbolizat stabilitatea și independența sa.

[...] Noi am veghiat zi și noapte ca ea să pășească tot înainte, și când am văzut că decretele divine au voit ca Noi să nu avem un fiu, căruia să încredem mai apoi conducerea mai departe a operei Noastre, am chemat lângă Noi, conform Constituțiunii, pe iubitul Nostru nepot Ferdinand, Principe al României, ca Moștenitor presumpțiv al Coronei.

Astăzi, având lângă Noi pe iubita Noastră soție, Regina Elisabeta, și pe Moștenitorul Tronului Ferdinand, Principele României, înălțăm rugi lui Dumnezeu spre a-i mulțumi că, condus de mâna lui puternică, am străbătut 25 ani până la ziua de 10 Maiu 1891, când, serbăm nunta Noastră de argint cu România [...]⁹.

Discursul iconografic și textual reprezentat pe cele două fețe ale medaliei nu este deloc inovator, respectând structura clasică impusă de medaliile realizate de Pisanello în prima jumătate a secolului al XV-lea: pe avers este reprezentată efigia personajului căruia îi este dedicată medalia, abordată dintr-o perspectivă psihologică, în timp ce pe revers este reprezentată o compoziție alegorică

⁹ Discurs ținut la 10 mai 1891, preluat din: *1866-1896 Trei-Deci de Ani de Domnie ai Regelui Carol I. Cuvântări și Acte*, Vol. II, 1881-1896, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1897, p. 276-280.

emblematică, care ne vorbește despre personajul reprezentat pe avers și care este însoțită de un *motto*¹⁰. Prin urmare, realizând o analiză descriptivă completă acestei medalii putem observa faptul că pe avers este reprezentat din profil Carol I, cu trăsăturile chipului destul de aspre, prototip de imagine care va deveni reprezentativ în cea de-a doua parte a vieții¹¹. În plus, Carol I este reprezentat în hainele militare, având pe piept o serie de decorații, dintre care cele mai importante sunt: ordinul *Pour le Mérite* în grad de cavaler, ordinul casei regale de Hohenzollern în grad de colan, ordinul *Steaua României* în grad de mare cruce și ordinul Lâna de aur. În stânga și în dreapta efigiei sunt inscripționați anii 1866 și 1891, iar legenda circulară „ramură de măslin / CAROL I REGE AL ROMÂNIEI / ramură de măslin” este delimitată de un cerc perlat exterior și de un cerc liniar interior. Numele gravorului, A. SHARFF, este inscripționat în spatele efigiei regale.

Pe revers este reprezentată într-o cunună de lauri alegoria României învingătoare, stând în picioare, ușor orientată spre stânga. Alegoria purtând coroană închisă și vâl pe cap, este înveșmântată în peplum și chlamys, încinsă cu o centură și spadă, aceasta se sprijină cu mâna stângă de un scut pe care este reprezentată stema României, iar în mâna dreaptă ține o ramură de palmier. La picioarele acesteia în partea dreaptă sunt depuse mai multe arme, iar în partea stângă lângă ea este reprezentat un leu. De cununa de lauri sunt prinse mai multe panglici pe care sunt inscripționate numele localităților: PLEVNA, RAHOVA, SMÂRDAN, CALAFAT, GRIVITZA, precum și anii 1877, 1881 și 1889. De partea superioară a cununii este prinsă o panglică mai mare pe care este inscripționată deviza familiei regale: NIHIL SINE DEO.

Medaliile din aur se realizau într-un număr extrem de mic și erau cel mai adesea păstrate în colecția familiei regale și rareori oferite cadou unor înalți demnitari. După cum am afirmat mai sus, numărul medaliilor din aur emise cu această ocazie nu este cunoscut. Însă, acestei medalii menționate în corespondența numismatului Octavian Iliescu i se mai adaugă o medalie identică vândută la 2 februarie 2012 în cadrul unei licitații organizate de Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. Kg¹², cu suma de 42.000 euro. Ceea ce deosebește această piesă de medalie descoperită în corespondența lui Octavian Iliescu este, pe de-o parte, greutatea acestora și, pe de altă parte, starea mult mai bună de conservare a celei de-a doua

¹⁰ Michel Patoureau, *La naissance de la médaille: la problème emblématique*, în „Revue Numismatique”, seria 6, XXIV, 1982, p. 207; *Idem*, *La naissance de la médaille: des impasses historiographiques à la théorie de l'image*, în „Revue Numismatique”, seria 6, XXX, 1988, p. 227-231.

¹¹ Pentru tipurile de portret ale lui Carol I, regăsite în iconografia medalistică vezi: Carmen Tănăsioiu, *Iconografia regelui Carol I. De la realitate la mit*, București, Editura Amarcord, 1999, p. 24-25.

¹² Menționăm faptul că în cadrul aceleiași licitații a fost vândută cu o valoare de 36.000 euro și o monedă de 5 ducăți emisă de Constantin Brâncoveanu, precum și o monedă de 20 de lei din aur emisă în anul 1870, cu prețul de 3.200 euro.

medalii. Așadar, piesa aflată în colecția lui Aurelian Răuță, cântărea, conform scrisorii acestuia, 292 de grame, în timp ce medalia vândută în anul 2012 are o greutate de 209,13 grame. Deși este foarte mare, este posibil ca greutatea dată de Aurelian Răuță să fie una greșită, dat fiind faptul că diametrul celor două piese este aproape identic, 64 mm în scrisoare și 64,18 mm pentru piesa licitată. O identificare corectă ar fi putut fi realizată dacă s-ar fi cunoscut și grosimea medaliei vândute în 2012.

În descrierea medaliei de la licitația numărul 201 Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. Kg este menționat faptul că datorită rarității, această piesă este probabil unicat. Comparând fotografiile celor două medalii putem constata că este vorba despre două obiecte medalistice diferite, acest fapt observându-se din analiza stării de conservare a muchiei celor două piese. Prin urmare, piesa aflată în colecția Aurelian Răuță prezintă pe muchie mai multe semne rezultate probabil în urma unor lovituri, în timp ce muchia medaliei vândute la licitație nu prezintă aceleași defecte, fiind mult mai bine conservată. Din păcate, din cauza calității slabe a fotografiilor este foarte dificil să identificăm și alte semne distinctive.

În concluzie, prin acest articol dorim să atragem atenția asupra identificării existenței a două medalii comemorative din aur emise cu ocazia sărbătoririi jubileului de 25 de ani de domnie a regelui Carol I, în două colecții private. De asemenea, prin acest articol am dorit să subliniem importanța surselor excepționale care ne-au permis să ajungem la aceste două piese medalistice, pe de-o parte arhiva corespondenței științifice a numismatului Octavian Iliescu și, pe de altă parte, cercetarea piețelor de vânzare-cumpărare a obiectelor de patrimoniu.

Aurelio Rauta - MADRID-14 - Montalbán, 5 - Tel. 2219486

Madrid 5 Februarie 1975. -

Subite domnule Iliescu,

Conferința convocarea telefonică de azi dimineață,
 s-a multumesc mult pentru tot ce te-am rugat.
 Este dragă pentru conferință. -

Îți trimit fotografiile din oferta - licitație - din
 Viena - pentru Dracul lui Vlaicu - ca să vezi ce prețuri
 are. -

La fel îți trimit fotografiile medaliai de a
 Carol I. - ca să-ți faci o idee, și în ce formă să
 scrii o ofertă ca să o cumpere Statul Român. -

Medalia are : 292 gr aur, și -

ϕ 65 mm -

grosor. 4 mm -

Te nune m'a costat acum 15 ani, deci când banii
 erau alta valoare : 10.000. \$. - acum face cel
 puțin de trei ori mai mult. -

Dacă o pot vinde, banii îi dau familiei mele, deci
 plăta în lei, acolo. -

Este ce vrei să vezi în oferta și îți trimit

Marele și dragă Octavian Iliescu

1. Scrisoarea trimisă de Aurelian Răuță lui Octavian Iliescu la 5 februarie 1975

The letter sent by Aurelian Răuță to Octavian Iliescu on 5th February 1975

2-3. Fotografiiile medaliei oficiale comemorative a jubileului de 25 de domnie a regelui Carol I din arhiva Octavian Iliescu
The photos of the official medal of 25 years of reign jubilee of Charles I of Romania from the Octavian Iliescu archive

4. Fotografiiile medaliei oficiale comemorative a jubileului de 25 de domnie a regelui Carol I vândute în cadrul licitației din 2 februarie 2012
The photos of the official medal of 25 years of reign jubilee of Charles I of Romania sold in the 2nd February 2012 auction

ANIVERSĂRI ÎN MEMORIA LUI AVRAM IANCU

ANNIVERSARIES IN MEMORY OF AVRAM IANCU

Ionela Simona Mircea*

Motto: *Duhul lui Iancu rămână de-a pururi în inima poporului nostru, ca o întărire pentru cei șovăielnici, ca o neînfricăată împintinare spre jertfă a tuturoră și ca o călăuză bună în vremile grele de care nu este scutită soarta niciunui popor. (I. P. S. Mitropolitul Ardealului Nicolae Bălan, Țebea, 31 august 1924)¹.*

Abstract

After the denationalization process initiated in Transylvania, following the Austro-Hungarian dual pact, the Romanian memorial writings, after Avram Iancu's death and the revolution years of 1848-1849, proved the gradual formation of a national conscience. The events of the revolution are filtered and reinterpreted according to the social and political practice and are demystified, made more accessible and accurate, establishing causes, presenting the facts and assigning blame to the parties involved.

Until the Great Union the memory of Avram Iancu, the leader of the Transylvania revolution, is preserved untouched by Romanians, through their writing and acts against Hungarian attacks. The events commemorating Avram Iancu are fairly constant until the Great Union and become a custom there after.

Keywords: 1848, revolution, Avram Iancu, modern history, anniversary.

În condițiile politicii de deznăționalizare, promovată în Transilvania prin toate mijloacele după încheierea pactului dualist austro-ungar², scrierile

* Muzeograf, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

¹ *Transilvania*, nr. 8-9/ aug.-sept. 1924, p. 291.

² În sistemul de stat austro-ungar, guvernele de la Budapesta s-au axat pe principiul Ungariei uninaționale, întreaga legislație adoptată după 1867 oficializând politica de asimilare prin maghiarizare. Amintim doar câteva dintre legile adoptate în acest sens: *Despre regulare amănunțită a uniunii Ungariei cu Transilvania* (1868), *Despre egala îndreptățire a*

memorialistice românești, ulterioare morții lui Avram Iancu, referitoare la anii revoluționari 1848-1849 și la destinul Craiului Moților în istoria neamului românesc dovedesc maturizarea treptată a conștiinței naționale³. Explicarea rațională a conjuncturii politice și a evenimentelor sângeroase de atunci oferă imaginea conturării etapei finale a luptei naționale a românilor pentru unitate, dreptate și libertate. Evenimentele revoluției sunt filtrate și reinterpretate în corelație cu practica social politică fiind supuse demistificării, făcute accesibile și mai apropiate de modul real, concret, în care s-au derulat, dovedindu-se argumentat că românii au dorit și au luptat atunci, ca oricând, pentru afirmarea lor ca națiune liberă.

Până la Marea Unire, amintirea personalității lui Avram Iancu, liderul de necontestat al revoluționarilor transilvăneni, este păstrată și apărută cu sfințenie de către români, cu ajutorul condeii sau prin faptă, împotriva atacurilor calomnioase maghiare.

Mai mult, în 1888, *Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român*, Astra, asumându-și pe deplin rolul în acțiunea de emancipare culturală și politică a românilor din Transilvania într-o perioadă extrem de dificilă, încearcă, pe bani proprii, fără însă a reuși, unele lucrări de restaurare a casei părintești a lui Iancu, casă pe care o avea în proprietate în baza testamentului redactat de revoluționarul român încă din 1850⁴.

O puternică opoziție maghiară trezește, cu precădere, și încercarea repetată a românilor de a (re)învia chipul Craiului Munților prin înălțarea unui monument în cinstea acestuia. În perioada derulării procesului Memorandiștilor, un comitet românesc având în frunte pe Vasile Fodor lansează la Abrud un apel pentru strângerea de fonduri în scopul ridicării unui monument al lui Avram Iancu în Munții Apuseni. Această inițiativă pornită în 1894 nu a condus la rezultatul scontat datorită intervenției rapide și eficiente a autorităților austro-ungare⁵. Un an mai târziu, însă, dorința materializării acestui obiectiv determină colectarea de către români a unei sume de bani. Astfel, Ioan Rusu Șirianu, închis la Seghedin, trimite redactorilor *Tribunei* banii strânși de la țărani de către Nicolae Lăzărescu din Țiria,

naționalităților (1868), Legea electorală (1868), Legea Tréfort (1879), Legea a doua Tréfort (1883), Legea azilelor (grădinițelor) de copii (1891) etc. (Vezi Mihai Racovițan, *Despre starea românilor din Ungaria dualistă la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, în *Tribuna*, Sibiu, 11 octombrie 2011).

³ Vezi: Ion Ciurileanu, *Fragmente istorice din anii 1848-49*, București, 1887; George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1890; Vasile Moldovan, *Memorii (1848-1849)*, Brașov, 1895; Iosif Sterca Șuluțiu de Cârpeniș, *Avram Iancu*, în *Transilvania*, nr. 5-6, Brașov, 1897, etc.

⁴ Valer Moga, *Astra și Societatea. 1918-1930*, Cluj Napoca, 2003, p. 428; „Transilvania”, nr. 11-12/nov.-dec. 1922, p. 729.

⁵ L. M. Badea, Gh. I. Bodea, *Avram Iancu în conștiința poporului român*, Cluj, 1976, p. 149.

cu cerința expresă a acestora de a contribui la construirea monumentului în onoarea lui Iancu. Demersul lui Șirianu, susținut de tribuniști și, mai apoi, de Comitetul Central al Partidului Național Român, este imediat obstrucționat de către guvernul maghiar. Printr-o Circulară specială, din 15 martie 1895, unde era din nou profanată memoria Crăișorului, ministrul de interne maghiar, Perczel Dezső, interzice orice acțiune care ar viza un monument al lui Avram Iancu⁶.

Dacă acest act a trezit un protest românesc general, pentru maghiari apare ca un act just. De pildă, Ürmössy Lajos, în „Budapesti Hirlap”, din 25 iulie 1895 sublinia că: „Iancu a fost un inamic human, el a luptat pentru principii. Cu toate acestea bine a făcut guvernul că a oprit colecta pentru monumentul lui Iancu, pentru că acel monument ar fi fost Mecca, unde ar fi peregrinat valachii spre a demonstra în contra statului maghiar. Și de aceasta zău n-aveam trebuință”.

Pentru a salva banii strănși, s-a hotărât depunerea acestora într-o bancă din București. Dar în 1899, sub pretextul unor fraude în păstrarea fondului Iancu creat pentru construirea monumentului atât de dorit de către români, lui Tit Liviu Albini, administratorul acestuia, i se înscenează un proces de către autoritățile austro-ungare, prilej de noi acuze și calomnii la adresa eroului din Apuseni. Reacția românească este, și acum, promptă⁷. La Tribunalul din Alba Iulia, unde se judecă procesul, în sprijinul lui Albini și pentru apărarea memoriei lui Iancu, pătată de către procurorul Miklos Lázár care-l cataloghează pe liderul român drept un „tăciunar” și „un conducător de bandiți”, intervine Ștefan Cicio Pop⁸. Iar în piața publică, în micul oraș din inima Transilvaniei, localnicii români protestează considerând procesul drept o „cutezanță neînchipuită” prin felul în care un procuror regesc întinează memoria celui „mai mare și iubit fiu al națiunii române”⁹. La 17 decembrie 1899, 52 de studenți semnează „Protestul tinerimii universitare române din Cluj” manifestându-și nemulțumirea iar dincolo de Carpați, în semn de solidaritate, studenții bucureșteni adoptă și ei o moțiune adresată autorităților austro-ungare în care se subliniază că „răbdarea a atins culmea”, că s-a răbdat „cât omeneste se poate răbda”, că sufletele românilor sunt cuprinse de indignare și revoltă.

Șirul de acțiuni românești inițiate în scopul (re)memorării personalității marelui luptător continuă și după 1900. Periodic, la mormântul Craiului Moșilor sunt depuse coroane de flori, sunt organizate parastase, se citesc rugăciuni „întru odihna eroului Iancu”. Și mereu împotriva organizatorilor sunt declanșate procese sub acuza agitației contra națiunii maghiare. Dintre acestea, un mare răsunet a avut

⁶ *Ibidem*, p. 152 și urm.

⁷ Amos Frâncu, *Pentru memoria lui Avram Iancu. Apelul dat către ministrul de interne Dizider Perczel în cauza fondului pentru monumentul lui Iancu, Cu patru anexe*, Sibiu, 1899.

⁸ *Iancu și Ungurii. Amintiri de sub stăpânirea maghiară*, în *Vestea*, 26 iulie 1924.

⁹ „Tribuna”, 21 decembrie 1899; *Iancu și Ungurii (Amintiri de sub stăpânirea maghiară)*, în *Vestea*, 26 iulie 1924.

procesul intentat de autoritățile maghiare împotriva lui Ioan Scurtu, George Novacovici și Coriolan Steer, trei studenți clujeni care în noaptea de 31 decembrie 1899/1 ianuarie 1900 au depus pe mormântul de sub gorunul lui Horea, la Țebea, o cunună cu lauri având o placă în culorile tricolorului românesc pe care a fost gravată inscripția: *Tinerimea română, lui Avram Iancu. Dormi în pace, noi veghem*. Condamnați de către autorități, cei trei tineri s-au bucurat de susținerea puternică a maselor populare, pelerinajele la mormântul lui Avram Iancu devenind din ce în ce mai numeroase¹⁰.

La începutul secolului al XX-lea, politiciile de maghiarizare forțată promovată cu insistență de guvernul de la Budapesta¹¹ românii îi răspund prin acțiuni de susținere a cauzei naționale românești printr-un continuu recurs la trecut, exemplul lui Iancu reprezentând o adevărată chemare la rezistență atât pentru țărani, cât și pentru intelectuali. În 1904, încercarea lui Ion Vidu de a (re)aduce în prim plan figura marcantă a Craiului Munților, prin armonizarea Marșului lui Iancu pentru o interpretare corală și răspândirea pe foi volante a partiturii, atrage intervenția brutală a autorităților. Compozitorul a fost chemat în judecată de către judele de instrucție al Tribunalului Timișoara sub acuza de îndemn la revoltă, iar foile volante tipărite la Tipografia diecezană din Caransebeș au fost rapid confiscate.

În ciuda măsurilor tot mai restrictive, luate de către autorități, publicații românești transilvănene țin încă trează amintirea lui Iancu prezentând articole despre viața și faptele lui. Numele lui Avram Iancu devine tot mai cunoscut, un adevărat liant pentru lupta românilor pentru dreptate, libertate și adevăr.

Dacă până la Marea Unire a românilor, amintirea lui Avram Iancu a fost viu întreținută mai ales în zona Munților Apuseni, creația folclorică dovedind din plin acest lucru, după 1918 cultul lui Iancu a depășit limitele Transilvaniei. Din noiembrie 1918, anunțând programul Adunării naționale constituante a națiunii române din Transilvania, Comitetul organizatoric, în apelul adresat românilor, face trimitere la marile personalități care și-au dat viața pentru popor, amintindu-i pe marele voevod Mihai Viteazul, pe martirii Horea, Cloșca și Crișan, pe Craiul

¹⁰ B.C.U. Cluj, fond *Colecții speciale*, mss. sertar 324/4; B.C.U. Cluj, fond *Colecții speciale*, mss. sertar 251/1; „Tribuna”, 28 oct./10 nov. 1900.

¹¹ Apogeul politicii de maghiarizare a fost marcat de Legile Apponyi (1907) și de crearea, în 1917, după intrarea României în Războiul de Reîntregire împotriva Austro-Ungariei, a așa numitei „zone culturale” în regiunile de graniță cu România, zonă unde învățământul se făcea numai în școli cu predare în limba maghiară.

Munților Avram Iancu¹². Mitul lui Iancu crește considerabil, tot mai mulți istorici și scriitori fiind atrași de marea personalitate a acestuia¹³.

Într-un asemenea context, serbările centenarului nașterii lui Avram Iancu au reprezentat un punct central pe agenda de lucru a conducerii Astrei. Asociațiunea nu putea lăsa să treacă acest moment important din istoria neamului (centenarul nașterii) fără să dea în mod vrednic tributul său de recunoștință faptelor acestui erou național.

Deși inițial se dorise comemorarea Craiului Moților în 1922, cu ocazia împlinirii a jumătate de veac de la moartea acestuia, în cele din urmă a câștigat punctul de vedere susținut de Ioan Lupaș, potrivit căruia aniversarea unei nașteri era mai îmbietoare, până în anul 1924, când se împlineau 100 de ani de la nașterea eroului, existând timpul necesar pregătirilor¹⁴. S-au purtat discuții în legătură cu amploarea evenimentului pomindu-se de la ideea ca serbările să aibă un ecou mai ales în spațiul transilvănean. În cele din urmă, concluzia a fost că o personalitate de anvergură lui Avram Iancu impunea serbări generoase la care să participe mulțime de oameni, cadru unde să se oficializeze poziția de erou național a Craiului Moților, iar acest lucru era posibil doar cu implicarea Suveranului și a guvernului României. De aceea, Regelui Ferdinand, președintele de onoare al Astrei, i s-a solicitat să patroneze serbările ce urmau să fie organizate de Asociațiune, prin Asociațiune și cu ajutorul material al Statului.

În acest demers încununat cu succes, Vasile Goldiș, președintele Astrei, a fost susținut de primul ministru al României, Ion I. C. Brătianu, care fusese crescut de tatăl său, fost revoluționar pașoptist, în spiritul respectului și al admirației față de Avram Iancu.

Goldiș a adus la cunoștința conducerii Astrei acordul de principiu al Suveranului de a patrona pregătirile și serbările propriu-zise și a propus, în cadrul ședinței plenare a secțiilor științifice și literare, ținută la Sibiu în 14 iulie 1924, un program de acțiune care viza, pe de o parte, manifestările culturale ce urmau să se desfășoare pe parcursul câtorva zile și, pe de alta, realizarea unor edificii durabile în timp care să amintească de această sărbătoare a românilor.

Serbarea a fost concepută ca o sărbătoare a întregii țări. Comitetul organizator a fost pus sub președinția de onoare a M. S. Regele care promisese deja participarea la serbări însoțit de întreaga sa familie. „Orator festiv” este propus prof. univ. Silviu Dragomir care a primit o bursă cu scopul de a scrie o biografie a lui Avram Iancu pe baza unei documentații în Arhivele vieneze, volum pentru publicarea căruia ministrul de externe I. G. Duca va alocă suma de 40.000 lei. De

¹² „Românul”, nr. 17 din 16/29 noiembrie 1918, apud M. Badea, Gh. I. Bodea, *op.cit.*, p. 163.

¹³ Apar lucrări științifice semnate de: Nicolae Bota, Ioan Georgescu, Silviu Dragomir, Ion Lupaș, Gh. Bogdan Duică, Vasile Goldiș, Ion Agârbiceanu, T. V. Păcățianu, Zenovie Păclișanu etc.

¹⁴ V. Moga, *op.cit.*, p. 491-492.

asemenea, în urma concursului organizat de Astra, încă din 1921, pentru realizarea unei lucrări având ca temă *Istoria anilor 1848/49 în legătură cu faptele de arme ale lui Avram Iancu*, Teodor V. Păcățian, declarat câștigător, primește suma de 10.000 lei. Deosebit de importantă pentru Astra este amenajarea Casei lui Iancu din Vidra, pentru care Goldiș primise asigurarea că toate cheltuielile se vor acoperi din fondurile societății culturale I. C. Brătianu (cheltuieli care se vor ridica la aprox. 1.100.000 lei). Se propune amplasarea la Baia de Criș a unui bust al lui Iancu¹⁵. La Găina să se ridice o troiță. Cimitirul din Țebea să fie reamenajat într-o manieră simbolică cu ajutorul Societății Mormintele Eroilor. Tot la Țebea să se construiască un pavilion pentru serbări și jocuri populare, construcție care să rămână în timp la dispoziția comunității. Începutul serbărilor închinat lui Avram Iancu să se țină la Țebea unde să se officieze un serviciu divin și parastasul. La Cluj să se țină o mare paradă militară. La Câmpeni să se organizeze o ședință festivă a Asociațiunii, urmând ca prin octombrie 1924 să se țină o adunare generală a Astrei la Arad sau la Cluj.

La sfârșitul prezentării propunerilor în vederea serbărilor centenarului nașterii lui Avram Iancu, Goldiș a cerut acordul secțiilor pentru a continua discuțiile cu autoritățile statului, iar secțiile îl împuternicesc pe Goldiș să o facă¹⁶.

În cadrul ședinței organizată la Palatul Regal în 20 iulie 1924, prezidată de Suveran, ședință la care au luat parte miniștrii Ion I. C. Brătianu, Alexandru Lapedatu, Alexandru Constantinescu, Gheorghe Mărdărescu, mitropoliții Miron Cristea și Pimen Georgescu, vicepreședintele Academiei, Gheorghe Țițeica și președintele Astrei, Vasile Goldiș, a fost definitivat programul serbărilor, Alexandru Lapedatu fiind desemnat din partea guvernului pentru coordonarea acțiunilor incluse în program¹⁷. Bugetul preliminar al serbărilor a fost stabilit la suma de 1.500.000 lei. În final, pentru pregătiri și pentru serbări, cheltuielile au fost mult mai mari, suma ridicându-se la 2.476.160 lei, bani proveniți în principal din bugetul statului, dar și din donații făcute de Ion I. C. Brătianu, din subvențiile acordate de Fundația Ion C. Brătianu, de Comisiunea Monumentelor Istorice etc¹⁸.

Este lansată, în același timp, tuturor Societăților culturale, o chemare de solidarizare, de unire a eforturilor pentru un scop comun.

Încă din august 1924, Ionel Brătianu și Alexandru Lapedatu au dispus îmbunătățirea stării șoselei de la Câmpeni la Vidra de Sus și construirea unui drum de acces către Muntele Găina. Între timp, Astra pune în aplicare planul stabilit din 1921 de a ridica o Casă Națională și un Muzeu în jurul casei din Vidra, în care se născuse eroul. Guvernul, întreaga oficialitate, Societatea Monumentelor Istorice,

¹⁵ Bustul va fi realizat de sculptorul Romul Ladea.

¹⁶ „Proces verbal nr. 2013/1924 luat în ședința plenară a secțiilor științifice literare, ținută la Sibiu, în 14 iulie 1924”, în „Transilvania”, nr. 10-11/oct.-nov. 1924, p. 475.

¹⁷ *Idem*.

¹⁸ V. Moga, *op.cit.*, p. 494.

Societatea Mornintele Eroilor, Societatea Caselor Naționale și organele Asociațiunii din despărțământul Abrud Cămpeni și din despărțământul Baia de Criș, înțelegând marea însemnătate a Serbărilor și, în legătură cu ele, a lucrărilor monumentale proiectate să rămână în urma acestora, au dat Asociațiunii tot concursul pentru săvârșirea lor. Destul de repede Casa lui Iancu din Vidra a fost renovată cu scopul de a fi pusă în circuitul public¹⁹. Au fost construite și dependințe. În partea dreaptă a casei memoriale, din cele cinci camere care trebuiau să constituie viitorul muzeu, două au fost atribuite secției istorie, două, secției de etnografie și ultima, obiectelor de cult. La stânga casei s-a deschis Casa Națională care cuprindea mai multe camere, fiecare cu o destinație precisă: bibliotecă, sală de lectură, Banca populară și cooperativa din sat, antreul servind drept sală de consultații. Întregul Complex a primit mobilier nou (dulapuri, lavițe, lămpi, pulțuri).

Din Raportul general prezentat de comitetul central al *Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român* asupra lucrărilor sale și a situației acestei instituțiuni în anul de gestiune 1923/24, semnat de Vasile Goldiș, în calitate de președinte, și de Romul Simu, în calitate de secretar, publicat în revista *Transilvania*, nr. 10-11 din octombrie/noiembrie 1924, aflăm că dispozițiile date de comitetul central al Astrei, încă din toamna anului 1923, pentru accelerarea lucrărilor, au fost de bun augur, până la sfârșitul lunii august 1924, cu sprijinul tuturor factorilor de decizie implicați, tot ceea ce s-a hotărât, vis-a-vis de pregătirea serbărilor, fiind finalizat.

Pentru aranjarea unui muzeu istoric al anilor 1848-1849 în casa lui Avram Iancu din Vidra, Astra a lansat un apel către români îndemnându-i să doneze: *tablouri, desene, fotografii, stampe, gravuri* „cari reprezintă pe eroii noștri naționali de atunci” (Avram Iancu, Simion Balint, Andreica, Clemente Aiudeanu, Buteanu, Dragoș, Corcheș, Vlăduț, Simionuț, Ecaterina Varga, Pelagia Roșu, Axente Sever, V. Moldovan și alții); „*vederi* ale comunelor și câmpurilor de luptă mai însemnate: Abrud, Mărișel, Fântânele, Buceș, Aiud, Mihalț ș.a.; *arme* din acel timp: puști, pistoale, lănci, tunuri de cireș, buciume (tulnice), goarne, trompete, dobe, ghioage, măciuci, furci de fier, coase, pumnale ș.a.; *costume* (șepci sau capele, pălării, sumane, cioareci, opinci de atunci, eventual uniforme diferite de legionar și glotași, inele, ș.a.; *chipuri* ce reprezintă grupuri de ostași, scene din viața de tabără, încăierări de luptă, ș. a., lucrate în miniatură din ghips, lemn, ceară sau din alte materiale; *apеле, proclamațiuni, ziare, memorii, însemnări, notițe, scrisori*, eventual chiar *corespondența* întreagă a diferitelor personaje istorice;

¹⁹ La solicitarea comitetului central al Astrei, Alexandru Constantinescu, ministru al Agriculturii și Domeniilor, a pus la dispoziție lemnul de construcție necesar. Iar Alexandru Lapedatu, președintele secției din Cluj a Comisiunii Monumentelor Istorice l-a desemnat pe inginerul Rudolf Wagner să definitiveze planurile de construcție și să estimeze cheltuielile. (Vezi: V. Moga, *op.cit.*, p. 429).

cărți, studii, hărți cu referință la trecutul istoric al Munților Apuseni și, mai ales, la mișcarea din 1848-1849”. De asemenea, Astra îi îndemna pe români să strângă de la bătrâni și „felurile *tradiții, legende, povestiri, anecdote, snoave, amintiri, versiuni* despre oamenii mari de atunci, despre luptele din diferitele localități, *poezii populare, ș.a.*”, subliniind că „e o datorie națională primordială ca toate amintirile istorice, cari le mai putem strânge încă, să le strângem cât mai neamânat în proiectatul muzeu” fiindcă „dacă toate acestea, risipite și uitate în casele românilor, nu au valoare, adunate, ele sunt un mare bun comun, un adevărat tezaur național”²⁰. La sfârșitul apelului, românii sunt rugați să predea obiectele pe care doresc să le doneze pentru muzeul lui Iancu avocatului dr. Candin David din Abrud și avocatului dr. Z. Chirtop din Câmpeni, persoanele însărcinate cu primirea donațiilor.

După campania de strângere a obiectelor, Asociațiunea a aranjat în aripa dreaptă a Casei Naționale, clădită în jurul casei marelui erou, un muzeu în patru secții: o secție a anilor 1848-49 și o secție etnografică, o secție bisericească și casa veche a lui Avram Iancu, renovată și mobilată.

Secția anilor 1848-49 număra 504 obiecte printre care: drapelul mamei eroului, 10 scrisori autografe A. Iancu, o litografie Iancu și prefecții, fluierul și pipa Crăișorului, 86 documente și scrisori referitoare la anii 1848-49, 36 proclamații referitoare la anii 1848-49, 13 puști, un ținător de praf de pușcă, șapte săbii cu teci, un cuțit cu teacă, 19 pistoale cu două tocure, opt lănci, două buzdugane, sfeșnicul lui Andrei Mureșan, ceasul, masca și călimara lui Axente Sever, 118 fotografii reprezentând pe Avram Iancu, prefecți și oameni care s-au distins în anii 1848-49 și locurile unde s-au întâmplat evenimentele mai însemnate în acei ani, drapelul fostului Regiment de casă al Moșilor (ulterior Regimentul 50 Infanterie Alba Iulia), drapelul Regimentului Horia, alte trei drapele²¹, un tun de lemn utilizat de moși la 1848²². Cele 118 fotografii mari au fost înrămate. Marea majoritate a obiectelor și a documentelor care au format colecția secției istorie au fost adunate de către aștrști în anii anteriori. Acestea, însă, li s-au adăugat și câteva noi donații făcute de Aurel Gomboș (o pușcă), Grigore Nicola (pipa lui Iancu), Iuliu Albin (un pistol), Nicolae Muntean (o gravură a lui Horia), Gheorghe Muncuș (un document semnat de prefectul Axente Sever), Chirilă Truța (un pistol), Alexandru Drăgan (o carabină), Ion Rațiu (o cruce din lemn), Ioan Groza (o lance).

²⁰ *Apel către toți Românii pentru un muzeu istoric al anilor 1848-1849 în casa lui Avram Iancu din Vidra* în „Transilvania”, nr. 1-2/ian.-febr. 1924, p. 62-63; „Vestea”, nr. 35/31 august 1924, p. 2.

²¹ „Raportul general prezentat de comitetul central al *Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român* asupra lucrărilor sale și a situației acestei instituțiuni în anul de gestiune 1923-24”, în „Transilvania”, nr. 10-11/oct.-nov. 1924, p. 388-390.

²² Alexandru Ciura, *Amintiri despre Avram Iancu*, în „Transilvania”, nr. 11-12/ nov.-dec. 1922, p. 279.

Secția etnografică cuprindea 84 de obiecte: fețe de masă, catrințe, ștergare, traiste, cârpe, ii, poale, cămăși, mărgelile, pieptare, căpătaie, culmărițe, cânceauă, cojoace, Țoale, lavițe, furci de tors, cumpărate de abrudencele Sabina Borzea și O. Buzoianu cu suma de 30.000 de lei pusă la dispoziție în acest scop de către Ministerul Cultelor și Artelor. nouă furci de tors și două câni au fost donate secției de etnografie de către d-na O. Buzoianu²³.

Secția bisericească număra 38 de obiecte: icoane, prapori, sfeșnice, un triod, o cruce, fețe de masă, ulcioare, un tetrapod, toate donația bisericii din Vidra medie care a primit la schimb patru sfeșnice noi (două mari și două mici), un aer vechi și un Minei oferite de Biserica ortodoxă din Cricău (care a primit un aer nou) și un covor de îngenunchat dăruit de O. Buzoianu²⁴.

Casa veche a lui Iancu a fost integral refăcută. În odaia mare, respectându-se specificul zonei, s-au aranjat: trei lavițe, un colțar, un podișor, un pat, o masă, o cameniță cu frigare, o ladă, un cuier, 13 ștergare, o culme, un străjac, un Țol, cinci căpății, o gluguță, două icoane, o cruce, șapte cânceauă, o ploscă, trei farfurii, patru linguri, o furculiță, o sălăriță, un ținător de brici. În odaia mică, în manieră tradițională, s-au așezat două lavițe, un colțar, un pat, un scaun, un leagăn, o cameniță, o masă, două cuiere, un străjac, un cearceaf, 12 cânceauă, furculițe, linguri, farfurii și alte obiecte casnice. Cu excepția unui colțar, donat de Aurel Gomboș din Vidra de Sus, toate celelalte au fost cumpărate²⁵.

În aripa stângă a ansamblului casei memoriale, Asociațiunea a aranjat o bibliotecă și o sală de lectură înzestrate cu mobilier nou (mese, scaune, dulapuri, etajere) și utilate cu ustensilele necesare (mașină de scris, lămpi), biblioteca adăpostind 809 volume, cea mai mare parte fiind donația Ministerului Muncii, prin bunăvoința lui Emanoil Bucuța. Au mai donat cărți, colecții de reviste și ziare, potrivite pentru popor, Centrala Caselor Naționale, Ministerul Cultelor și Artelor, Fundația Culturală Principele Carol și Asociațiunea.

Muzeul și Biblioteca au fost asigurate la Prima Ardeleană. Custode al muzeului și bibliotecar a fost numit Aurel Gomboș, descendent al lui Avram Iancu și proprietar în Vidra de Sus, responsabilitate în care, potrivit hotărârii conducerii Astrei, urma să fie sprijinit de preotul Grigore Nicola, președinte al agenturii din Vidra de Sus a Despărțământului Abrud-Câmpeni al Astrei.

Cu dorința clar exprimată de a imprima serbărilor omagiale un caracter popular, conducerea Astrei a depus eforturi invitând la această mare sărbătoare pe toți cei doritori să împărtășească o mare bucurie a românilor. Urmărind acest obiectiv, Goldiș a obținut din partea guvernului o reducere cu 75% a prețului

²³ „Raportul general prezentat de...”, în „Transilvania”, nr. 10-11/oct.-nov.1924, p. 388-390.

²⁴ *Idem*.

²⁵ *Idem*.

biletului de tren oferindu-se, și în acest fel, posibilitatea participării la evenimente a cât mai mulți români²⁶.

Au fost invitați prefecții județelor din Transilvania, reprezentanți ai asociațiilor și fundațiilor culturale românești, lideri ai formațiunilor politice ale timpului²⁷.

La serbări, pe întreaga durată a desfășurării acestora, la Țebea, Câmpeni, Muntele Găina, Vidra de Sus și Cluj, au participat Regele Ferdinand și Regina Maria, prințul moștenitor Carol și principesa Ileana, membrii ai guvernului, în frunte cu Ionel Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri, șeful Marelui Stat Major, ofițeri superiori, Mitropolitul Primat Miron Cristea, Mitropolitul Ortodox Nicolae Bălan și Mitropolitul Greco-Catolic Vasile Suci, Nicolae Ivan, Episcopul Ortodox al Clujului, Gurie Grosu, Arhiepiscopul Chișinăului, Octavian Goga reprezentând Academia Română, generalul Alexandru Averescu, președinte al Partidului Poporului. Rivalitățile politice și refuzul de a gira prin prezență o manifestare, fie ea și națională, organizată sub umbrela guvernării liberale, i-au determinat pe Nicolae Iorga și Iuliu Maniu să-și decline participarea.

Serbările centenarului nașterii lui Avram Iancu au debutat în ziua de 28 august 1924, zi de praznic bisericesc, ziua Adormirii Maicii Domnului. În toate bisericile ortodoxe și unite române din întreaga Românie s-a oficiat un parastas pentru odihna sufletului lui Avram Iancu. Nu a fost localitate românească unde să nu fi fost rostit, cu toată pietatea, la slujba bisericească, numele eroului. Cuvântări ocazionale, de pe amvon și în casele naționale, au completat momentele de reculegere sufletească.

La 30 august, în jurul orei 13, la Baia de Criș a sosit comitetul central al Astrei, într-un vagon special dintr-un tren care a circulat de la Sibiu, pe la Arad. Oaspeții au fost întâmpinați cu fanfară militară de dr. Nerva Oncu, directorul despărțământului Baia de Criș al Astrei. Din partea oaspeților, Mitropolitul dr. Nicolae Bălan, membru în comitetul central al Astrei, i-a mulțumit pentru buna primire. La ora 17, în frunte cu președintele Astrei, Vasile Goldiș, membrii comitetului central, ceilalți oaspeți și numeroși localnici au făcut un pelerinaj la mormântul de la Țebea (la o distanță de aproximativ 2 km) unde, în numele Astrei, pe mormântul lui Iancu a fost depusă o coroană din frunze de stejar, cu panglici tricolore. În fața mormântului, dr. Ioan Lupaș a rostit câteva cuvinte subliniind că toți cei prezenți, veniți „din toate unghiurile țării”, îngenunchează aici „cu gând cucernic ca la un altar de închinare”, că „tuturor celor împreună luptători” pentru țară și neam „se cuvine cinste, laudă și mărire în veci”²⁸. În aceeași zi, seara, la ora

²⁶ „Vestea”, nr. 35/31 august 1924, p. 2.

²⁷ V. Moga, *op.cit.*, p. 494.

²⁸ *Sărbătorirea memoriei lui Avram Iancu. 100 de ani de la nașterea lui*, în „Transilvania”, nr. 8-9/aug.-sept. 1924, p. 284-285.

20, în sala mare a hotelului din Baia de Criș, prof. Sabin Oprean a prezentat o conferință pe tema revoluției pașoptiste din Transilvania.

În fața mulțimii adunate, duminică, 31 august, după o slujbă religioasă, în prezența lui Alexandru Lapedatu și a lui Vasile Goldiș, care au rostit câte un discurs din partea guvernului și a Astrei, au fost dezvelite bustul lui Iancu, creație a sculptorului bănățean Romul Ladea²⁹, și placa comemorativă amplasată pe zidul casei în care Iancu s-a stins.

Revista „Transilvania”, din august-septembrie 1924, consemnează cu lux de amănunte întreaga desfășurare a evenimentelor.

„În aceeași zi, la ora 10, a sosit trenul regal aducând familia regală cu suita și o mulțime de oaspeți la gara din fața cimitirului Țebea, gara care din acest moment va purta numele lui Avram Iancu. Onorurile au fost date de o companie a Regimentului 31 Infanterie. M.S. Regele a primit raportul generalului Papp, comandantul Corpului VI Armată și a trecut în revistă generală compania de onoare. În suită se aflau: M.S. Regina, A.A.L.L.R.R. Principele Moștenitor și Principesa Ileana, A.S. Principele de Hohenlohe, A. S. Principesa Maria a Rusiei, Mareșalul Curții, Maestrul Vânătorilor Regale, Antoniu Mocsony, Doamna de onoare și adjutanții de serviciu. În fruntea comitetului de primire a suveranilor s-au aflat I.P.S. Mitropolitul Primat, I.P.S. Arhiepiscopul Chișinăului Gurie, președintele Consiliului de miniștri, membrii guvernului, președintele Astrei și membrii ai comitetului central, generalul Averescu, generalul Prezan, generali inspectori de armată, Octavian Goga din partea Academiei Române.

Prefectul județului Hunedoara le-a urat bun venit Suveranilor iar M.S. Regele l-a asigurat de sentimentele de dragoste pe care le păstrează moșilor. Pe tot parcursul drumului, străbătut pe jos până la mormântul lui Iancu, populația adunată în număr mare i-a aclamat frenetic pe Suverani aruncându-le flori în cale.

În fața mormântului, Maiestățile Lor și Altețele Lor Regale au fost întâmpinate de I. P. S. Nicolae Bălan al Ardealului, cu evanghelia și crucea. M.M.L.L. au luat loc la o tribună specială, construită lângă mormânt, la dreapta așezându-se membrii guvernului și persoanele oficiale, la stânga, inspectorii generali și comandanții corpurilor de armată.

A urmat serviciul divin oficiat de I.P.S. Nicolae Bălan asistat de 12 preoți. Răspunsurile liturgice au fost date de corul studențimii universitare din Cluj.

Mormântul lui Iancu, în cimitirul de la Țebea, remarcabil prin simplitate, a produs emoție participanților. Morții din jurul mormântului lui Iancu au fost deshumați lăsându-se loc liber, jur-împrejur, de vreo 600 de metri. În dreapta mormântului lui Iancu se afla gorunul lui Horia, iar în stânga un teren unde au fost înhumate osemintele lui Buteanu și Simion Groza, apropiați ai lui Iancu.

²⁹ Bustul a fost topit iar monumentul actual, refăcut de Cornel Medrea, poartă inscripția: „Avram Iancu 1848-1849”.

Societatea Mormintelor Eroilor, prin vocea generalului Ion Manolescu, și-a asumat sarcina de a se îngriji de mormintele de la Țebea. În cimitirul de la Țebea mai sunt îngropați 72 de eroi morți în războiul pentru reîntregirea neamului, fiecare având la cap o troiță. Aceștia la dreapta, iar la stânga încă 18, alcătuiesc anul morții lui Iancu. Lângă mormântul lui Iancu au fost aduse și două tunuri de prin 1848. Pe crucea simplă din piatră s-a inscripționat *Avram Iancu, Adv., Pref. leg gem. Rom. în anii 1848/9-1872*³⁰.

După serviciul bisericesc au rostit discursuri mitropolitul Nicolae Bălan, Alexandru Lapedatu, Ionel Brătianu, reprezentantul tinerimii universitare și, după intonarea imnului regal, însuși Regele. Lui Iancu, „Român viu, de Dumnezeu înсуflat”³¹, toți cei prezenți i-au adus prin cuvânt, simțire și gest, cu recunoștință, omagiu.

„Mulțimea a ascultat cu răsuflarea tăiată toate discursurile. Toți au privit cu ochii în lacrimi cum regina a împodobit cu flori mormântul lui Iancu și al celorlalți doi tribuni, precum și cele 72 de morminte proaspete. Bătrânul George Simion de 98 de ani, din comuna Dupăpiatră, contemporan al lui Iancu, luptător în armata acestuia, a fost decorat de Suveran cu ordinul Coroana României în gradul de cavalier în aclamațiile mulțimii prezente.

La ora 12 a avut loc o masă oficială în pavilionul ridicat anume, la marginea șoselei. La aceasta au participat Maiestățile Lor și Altețele Lor Regale cu suitele, membrii guvernului, mitropoliți și episcopi, foștii președinți ai consiliului, foștii miniștri, președinți și membri ai Astei, președinții, vicepreședinții și membrii camerei și ai senatului, șeful Marelui Stat Major, generali inspectori și comandanți de corpuri de armată, secretarii generali ai ministerelor, prefectii județelor din Transilvania, reprezentanții presei”³².

A avut loc și o masă câmpenească. Mii de țărani au primit din partea Astei câte o icoană a lui Avram Iancu, ca să aibă ce duce acasă ca amintire, apoi biografia eroului, scrisă de Silviu Dragomir, o ulcică cu vin (ulcica drept amintire de la sărbătoare) și un colăcel de sufletul mortului.

Cu această ocazie, în prezența regelui și a reginei a fost plantați doi stejari purtând numele Suveranilor. Astfel, spre miazăzi, la aproape șase metri de Gorunul lui Horea, a fost plantat gorunul regelui Ferdinand, iar regina Maria și-a plantat gorunul spre răsărit, la aproximativ 20 de metri de arborele secular.

La ora 14, cea mai mare parte a oaspeților au plecat în automobile spre Cămpeni. În drum spre Cămpeni, localnicii satelor i-au ovaționat pe Suverani. Pentru câteva momente, familia regală s-a oprit la Brad și Abrud ca să primească

³⁰ „Transilvania”, nr. 8-9/ aug.-sept. 1924, p. 286-288.

³¹ *Ibidem*, p. 296.

³² *Ibidem*, p. 297-301.

aclamațiile mulțimii. A.S.R. Principele Carol s-a oprit la Abrud ca să asiste la ceremonia de punere a pietrei de temelie a unui spital al moșilor.

Ajunși la Câmpeni, în jurul orei 18, oaspeții au fost întâmpinați de moși și moațe în costume populare. În mijlocul sunetelor de tulfice și a pocnetelor de treascuri, de pe culmile munților, familia regală a pășit în Câmpeni, oraș îmbrăcat în haină de sărbătoare. Niciodată orașul nu fusese atât de aglomerat. Erau pline piețele, pline casele, pline câmpurile din împrejurime.

În dimineața zilei de 31 august au fost sfințite cele trei clopote noi ale bisericii ortodoxe române de către Mitropolitul Primat și Episcopul Nicolae. Răspunsurile le-au dat membrii corului episcopiei din Cluj, condus de Vasile Petrașcu. La final, credincioșilor li s-a mulțumit pentru efortul financiar asumat, lor datorându-li-se cumpărarea noilor clopote cu suma de 200.000 de lei, bani strânși în cadrul unei colecte benevole, pentru că, în 1916, clopotele vechi fuseseră luate de către autoritățile maghiare pentru a fi topite, din ele fiind turnate tunuri. S-a oficiat serviciul divin și la biserica română unită de către Mitropolitul Blajului dr. Vasile Suciu.

Publicul a plecat apoi la vernisajul expoziției organizată în două mari săli ale Băncii Doina unde au fost prezentate obiecte din industria lemnului și din industria minieră din Apuseni. În prima sală nu au lipsit donițele și ciubarele moșilor. Din satele Certeje, Scărișoara, Neagra și Albac moșii au trimis donițe, donicioare cu pirogravuri, șteanduri, ciubere, tulfice de brad, buciune, o moară în miniatură. În a doua sală au fost expuse minerale și cristale de prin Abrud, Roșia, Buciumani, Baia de Arieș. Școala de Arte și Meserii din Zlatna a prezentat prețioase obiecte din aragonit și alabastru lucrate cu gust³³.

La ora 18, într-o sală de teatru improvizată într-un pavilion construit în piața centrală a orașului Câmpeni, s-a desfășurat ședința festivă a secțiilor Asociației, prezidată de M. S. Regele, ședință la care a luat parte o mulțime de oameni.

Goldiș, în calitate de președinte al Astrei, a rostit un cuvânt de salut și a deschis ședința spunându-le tuturor celor prezenți că: „Progresul spre fericirea omenirii pe pământ se realizează prin armonizarea intereselor individuale cu interesele comunității. Dreptatea supremă este desăvârșirea acestei armonizări. (...) Locul neamurilor pe scara ierarhiei valorilor în concurența istorie se fixează prin măsura acelor jertfe pe cari le aduce fiecare într-o îndeplinirea idealelor umanității. (...) Avram Iancu, prin faptele sale și prin jertfa amară a vieții sale a consacrat definitiv îndeptățirea națiunii noastre la libertate și unitate”³⁴.

M. S. Regele, în discursul prin care și-a exprimat, în primul rând, aprecierea pentru eforturile Astrei în promovarea culturii românești și, mai ales, pentru organizarea sărbătoririi centenarului nașterii lui Avram Iancu, a anunțat donația de 100.000 de lei pe care Casa Regală a României hotărâse s-o facă cu

³³ *Ibidem*, p. 302.

³⁴ *Ibidem*, p. 305-306.

scopul constituirii unui fond pentru ajutorarea fiilor de moți la îmbrățișarea meseriilor și a industriei casnice, insistând pe importanța păstrării tradițiilor care confereau identitate întregii zone.

Într-o expunere amplă, profesorul universitar clujean Silviu Dragomir a prezentat apoi, publicului prezent, marea personalitate a lui Avram Iancu și faptele sale de arme în timpul revoluției, subliniind solidaritatea de atunci a românilor pentru un ideal al tuturor. De atunci „noi am crescut sub vraja povestirilor duioase cari încoronau fruntea senină a lui Avram Iancu, Regele Munților, cu o cunună împletită din florile celei mai curate mândrii naționale. Bătrânii noștri, tribuni sau lăncieri ai eroului, ne-au învățat să vedem în el simbolul prin care revoluția a căpătat semnificația adevărată”³⁵.

Au luat cuvântul și Mitropolitul Primat dr. Miron Cristea, Mitropolitul Blajului dr. Vasile Suci, Arhiepiscopul Chișinăului Gurie. În cuvântul său, ierarhul ortodox Miron Cristea, subliniind lupta lui Iancu pentru apărarea gliei strămoșești și a tuturor bogățiilor țării, a amintit că, din păcate, bogățiile mai mari ale țării „au ajuns pe ușor și aproape în întregime pe mâini străine și de neam și de țară și de sufletul ei”, iar „mântuirea poate veni numai dacă toți câți au cădere și răspundere întru împlinirea poruncilor de sus, fie mic, fie mare, vor fi la locul lor stărpind și îndreptând încorectitățile și relele, slujind neamului, iar nu lui Mamona”³⁶.

Vorbind în numele basarabenilor, Arhiepiscopul Chișinăului, Gurie Grosu, a precizat că mormântul de la Țebea este dovada că și după moarte Avram Iancu este alături de moți, rămânând credincios norodului din care a făcut parte.

În discursul pe care l-a rostit în numele Academiei Române, Octavian Goga a declarat că: „Moții sunt Tirolul nostru, pumnul Ardealului, iar cele două inimi mari în care a clocotit uraganul, sunt eroii lor Horia și Avram Iancu”. Dacă „Horia e revoluționarul țaran care întrupează instinctele de viață ale unui popor prin prisma revendicărilor locale”, drama lui fiind „un preludiu numai al reînvierii”, Avram Iancu este „o verigă într-un lanț complex de evoluțiune universală, (...) e soldatul conștient al ideii naționale, (...) prin Iancu cere cuvânt poporul însuși cu adevărurile programatice asvârlite în cumpăna istoriei (...) deschizând drumul dezrobirilor viitoare”³⁷.

Din partea *Asociațiunii bucovinene pentru literatura și cultura română*, dr. Vasile Gheorghiu a adus eroului aniversat un omagiu al românilor „din apropierea mormântului Marelui Voevod al Moldovii de odinioară Ștefan cel Mare”, pentru că „Iancu întruchipa pe vremuri toate aspirațiunile unui popor”, iar „știrea despre curajul neîntrecut al lui Avram Iancu de a-și apăra împotriva ungarilor asupritori pe frații săi și a cere dreptate și libertate pentru poporul său” a străbătut până la

³⁵ *Ibidem*, p. 322.

³⁶ *Ibidem*, p. 325-326.

³⁷ *Ibidem*, p. 331.

frații români bucovineni încălzindu-le inimile „la focul sacru al dragostei lui de țară, neam și lege”³⁸.

În calitate de gazdă, Goldiș a încheiat lucrările ședinței mulțumind, pe de o parte, tuturor celor care s-au implicat în organizarea manifestărilor aniversative și, pe de alta, tuturor celor prezenți, care și-au adus prinosul de recunoștință marelui luptător.

În același pavilion, la ora 21, în fața familiei regale și a celorlalți oaspeți, a fost pusă în scenă piesa teatrală în cinci acte intitulată *Doamna munților*, un episod al revoluției pașoptiste, o piesă în versuri realizată de I. U. Soricu și jucată de artiștii Teatrului Național din București, actrița Olimpia Bârsan având rolul principal.

În dimineața zilei de 1 septembrie, oaspeții au pornit spre Muntele Găina unde au fost întâmpinați cu onoruri militare de către Batalionul 5 Vânători de Munte. Aici, Mitropolitul Primat, asistat Episcopul Nicolae al Clujului, a ținut o slujbă religioasă și a sfințit o cruce comemorativă. Batalionului 5 Vânători de Munte din Abrud, printr-un decret regal citit de către ministrul de război, i-a fost conferit numele *Avram Iancu* de către M.S. Regele care, în discursul său, i-a îndemnat pe ostași să poarte cu demnitate numele „celui mai mare erou național”³⁹. A urmat defilarea Batalionului 5 Vânători de Munte *Avram Iancu*, având pe A.S.R. Principele Moștenitor la dreapta plutonului.

După defilare, în corturile instalate pe platou a fost servit micul dejun. Oaspeților li s-a prezentat apoi un program de dansuri populare încheiat cu o horă la care au fost invitați să participe toți cei prezenți. Spre bucuria generală, membrii familiei regale și comandantul flotei britanice, amiralul Beatty, s-au prins în horă alături moți.

Între orele 14 și 16 întregul alai a coborât de pe Muntele Găină la Vidra, în fața casei lui Avram Iancu. În prezența Maiestăților Lor și Altețelor Lor Regale, casa părintească a lui Iancu a fost sfințită de către Episcopul Nicolae Ivan și s-a inaugurat muzeul, ambele devenite, din acest moment, „loc de pelerinaj pentru cei ce doresc să se inspire din virtuțile marilor înaintași, de dragostea de neam și lege”, „loc de întărire în patriotism pentru români”, loc de amintire și (re)generare națională pentru că, deși „a căzut eroul, ideea dezrobirii nu a murit odată cu el”⁴⁰. După aprecierea făcută de Goldiș cu acest prilej, „casa de naștere a lui Avram Iancu e biserică de evlavioasă închinare pentru națiunea română”⁴¹.

După inaugurarea muzeului, familia regală însoțită de oaspeți veniți de departe au plecat spre Câmpeni pentru a vizita expoziția de obiecte din activitățile de minerit și de prelucrare a lemnului, specifice Apusenilor, apoi, în drum spre

³⁸ *Ibidem*, p. 337-338.

³⁹ *Ibidem*, p. 339.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 341.

⁴¹ *Ibidem*, p. 342.

Turda, au făcut un popas pentru a aduce un omagiu și pentru a depune o coroană de flori la mormântul lui Mihai Viteazul.

În ultima zi a serbărilor, în data de 2 septembrie, la Cluj, după trecerea în revistă a companiei de onoare, în sala festivă a prefecturii Suveranii au participat la întâlnirea cu delegațiile tuturor confesiunilor, a corpului consular, ale diferitelor oficii, ale altor societăți culturale etc. În fața Teatrului Național, lângă locul rezervat pentru ridicarea statuii în memoria lui Avram Iancu, a fost oficiat serviciul divin de către Mitropolitul Primat, înconjurat de Mitropolitul Ardealului, Arhiepiscopul Chișinăului, Episcopul Ortodox al Clujului, Episcopul Armatei și de înaltul cler, în prezența familiei regale și a unei mari mulțimi de oameni.

În discursul rostit după slujba religioasă în calitate de ministru al Cultelor și Artelor, Alexandru Lapedatu a afirmat că la Cluj, alături „de monumentală catedrală în curs de zidire, consacrată Adormirii Maicii Domnului, templu menit să preamărească gloria lui Ștefan cel Mare, ctitorul Episcopiei Vadului”, un monument închinat lui Avram Iancu este cel pe care „prima generație a României întregite ține să-l lase celor viitoare ca dovadă nepieritoare a sentimentelor sale de admirațiune pentru memoria marelui Erou”, mărturie pentru viitorime că numai cultivând credința și virtuțile străbune nația își va putea împlini misiunea istorică.

Adresându-se celor prezenți, în numele comitetului de inițiativă și ca inspector de armată, generalul de divizie Petala a subliniat că sărbătoarea este una a înălțării, căci dacă în viață Avram Iancu a fost „un simbol de luptă și de bărbăție, după moarte va fi un simbol de pace și de dreptate înfăptuită”. De la acest mare praznic al neamului, toți cei adunați în jurul amintirii lui Avram Iancu nu pot pleca decât mai buni, mai încrezători, căutând în învățăturile trecutului, pilde și îndrumări pentru viitor.

Programul a continuat cu defilarea trupelor garnizoanei: cohorte de cercetași, delegațiile regimentelor de voluntari ardeleni, ofițerii din garnizoană, Regimentul 83 Infanterie, compania sanitară, trupele de aviație, Regimentul 31 Artilerie, Regimentul 32 Obuziere, Regimentul 11 Călărași, Divizionul 6 Tren.

În finalul serbărilor, după masa oficială organizată la primărie, înalții oaspeți ai Clujului, înainte de a părăsi orașul de pe Someș, au vizitat „Târgul de mostre”, imagine fidelă, prin exponatele prezentate, „a îndeletnicirilor speciale ale Ardealului în multiplicitatea lor”. În cadrul expoziției organizată la Cluj, pe parcursul mai multor zile, în perioada 31 august - 14 septembrie 1924, au fost prezentate mașini agricole, utilaje din industria metalurgică, obiecte de industrie casnică, sticlărie, ceramică, materiale de construcție, pielărie, articole de îmbrăcăminte, blănărie, materiale textile, bijuterii. Au fost prezente numeroase firme din București, Cluj, Câmpia Turzii, Oradea, Satu Mare, Zalău, Arad, Alba Iulia, Sibiu, Jimbolia, Buhuși, Prejmer⁴².

⁴² „Vestea”, nr. 35/31 august 1924, p. 2.

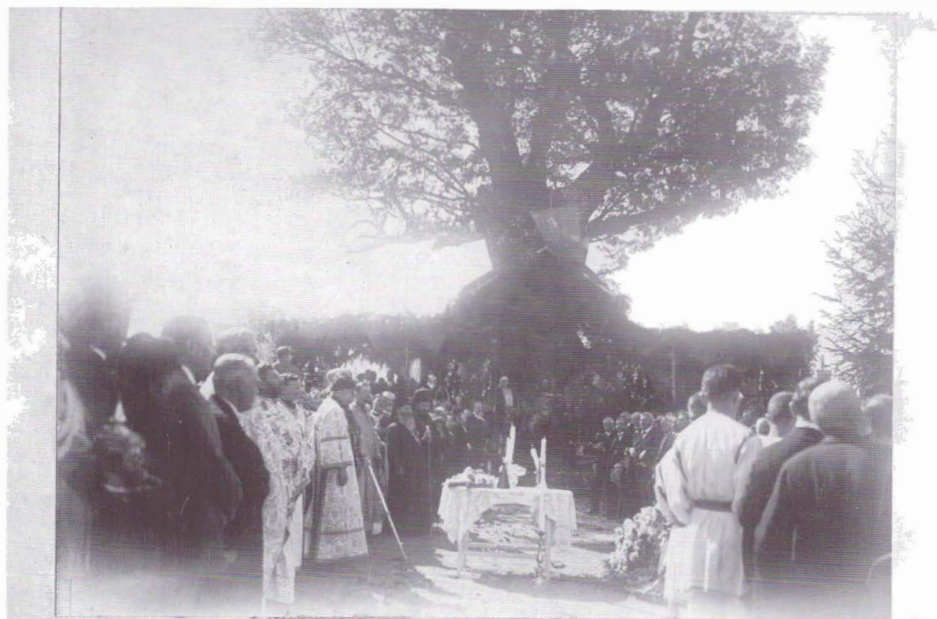
Cele câteva zile dedicate sărbătoririi celor 100 de ani de la nașterea lui Avram Iancu, prin desfășurarea de forțe, prin efortul financiar și uman care a stat la baza unui program de mare diversitate, prin implicarea directă a Casei Regale a României în susținerea unui eveniment organizat în amintirea unui revoluționar pașoptist român ardelean, prin acțiunile care i-au adus pe români din nou împreună pentru a omagia un erou și un martir și, o dată cu el, pe toți cei care nu au precupețit nimic pentru binele țării, au reprezentat, poate, cea mai mare realizare a guvernului și a Astrei în acel an. Iar acest lucru e dovedit de faptul că anvergura acestor serbări închinată memoriei Craiului Moșilor nu a mai fost atinsă de celelalte aniversări ale sale din întreaga perioadă interbelică. Pelerinajele românilor la mormintele de la Țebea au continuat an de an, iar Casa părintească a lui Avram Iancu, deschisă cu prilejul aniversării centenarului nașterii acestuia, și-a așteptat totdeauna, cu porțile deschise, vizitatorii.

La împlinirea unui deceniu de la făurirea României Mari, la 1 decembrie 1928, în semn de aducere aminte, cu respect și recunoștință, istoricii Gheorghe I. Brătianu și Constantin C. Giurescu au așezat pe mormântul lui Iancu o placă comemorativă realizată din marmură albă de sculptorul Gheorghe M. Cantacuzino care a gravat pe ea sabia Craiului Munților și o coroană de lauri pe un câmp cu frunze de stejar. Pe acest fundal, pe placă se putea citi un text compus de Nicolae Iorga: „*Craiului Munților. Națiunea Română întregită în hotarele ei firești și unită în spiritul libertății. MDCCCXLVIII - MCMXVIII*”, inscripția făcând practic trimitere, pe de o parte, la anii 1848 și 1918, ani care au marcat nașterea României moderne și nașterea României Mari, și, pe de alta, la rolul pe care Avram Iancu l-a avut în realizarea celui mai mare ideal românesc, deplina unitate națională.

Indiferent de vremuri sau de încercările de calomniere, Avram Iancu a fost și rămâne pentru noi toți un om providențial, născut pentru acțiune, pătruns în adâncul sufletului de focul sacru al libertății la care s-au încălzit toți cei din jur, foc care l-a mistuit în cele din urmă. Avram Iancu a fost și rămâne spiritul puternic care și-a împlinit misia și destinul martiric în slujirea neamului din care a răsărit. Omul care a sacrificat totul pentru idealul românilor de a fi liberi și stăpâni în propria țară. Un Român viu, de Dumnezeu însuflat.

1. Țebea, 1919, La gorunul lui Horea, MNUAI.
Tebea, 1919. At the sessile oak of Horea

100 de ani dela nașterea lui **AVRAM IANCU**
 Sărbătorile din Sept. 1924

La Gorunul lui HORIA

2. Țebea, 1924, La 100 de ani de la nașterea lui Avram Iancu, MNUAI.
Tebea, 1924. 100 years from the birth of Avram Iancu

3. Țebea, 1924, La 100 de ani de la nașterea lui Avram Iancu, MNUAI.

Țebea, 1924. 100 years from the birth of Avram Iancu

4. Vidra, 1924, La 100 de ani de la nașterea lui Avram Iancu, MNUAI.

Vidra, 1924. 100 years from the birth of Avram Iancu

5. București, 1929, Cortegiu istoric, Avram Iancu, MNUAI.
Bucharest, 1929, Historical cortege

ILIE IGHEL-DELEANU (1870-1938) ȘI AL SĂU DICȚIONAR DE RIME. O CARTE RARĂ

ILIE IGHEL-DELEANU (1870-1938) ET SON DICTIONNAIRE DE RIMES. UN LIVRE RARE

George Trohani *

Résumé

Une figure pittoresque de la fin du XIXème siècle et de la première moitié du XX, dans la vie littéraire roumaine a été Ilie Ighel-Deleanu – éditeur et rédacteur de journaux, auteur de pièces de théâtre, traducteur, auteur de romans et de poésies ... et d'un livre rare aujourd'hui, un *Dictionnaire de rimes*, publié en 1890.

Mots clefs: Ighel, Eminescu, dictionnaire de rimes, littérature.

O figură pitorească a vieții literare românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX o reprezintă Ilie Ighel-Deleanu.

Despre el, Dimitrie R. Roșeti în *Dicționarul contemporanilor din România. 1800-1898*, nota: „poet, publicist, născut în București la 8 iunie 1870. A făcut studiile primare și gimnaziale la Pitești și apoi cele universitare în București, unde a urmat cursurile de drept. A colaborat ca redactor literar la <<Românul>>, <<Națiunea>>, <<Adevărul>>, <<Familia>>, <<Fontâna Blanduziei>> și a scris pentru teatru: *Hipnotismul*, *Păcatul*, *Voluntarul*, comedii într-un act. Versurile sale cu titlul *Melancolie* au apărut într-un volum în 1892”¹.

Peste aproape un secol, în volumul *Traian Demetrescu – Elena Farago. Corespondență*, Editura Minerva, București, 1976, la pagina 9, se reproduc două scrisori ale lui Tr. Demetrescu adresate lui Ilie Ighel-Deleanu. Iar în nota însoțitoare se spune, relativ la Ighel: „a scris: *O dragoste*, nuvelă, 1889; *Încercări critice asupra lui Eminescu*, 1890; *Banditul Simion Licinski*, roman, 1890; *Melancolie*, versuri, 1892; *Voluntarul*, idilă în versuri, f.a.; *Dragoș*, *hoțul Tecucilor*, roman, 1892; *Tîlharul Fulger*, roman, 1892; *Boala Veacului*, 1895; *Vechi și noi*, versuri, 1904”².

* Istoric asociat M.N.I.R.; doctor în istorie.

¹ Dimitrie R. Roșeti, *Dicționarul contemporanilor din România. 1800-1898*.

² *Traian Demetrescu – Elena Farago. Corespondență*, Editura Minerva, București, 1976, p. 9.

La rândul său, Dinu I. Pillat în *Itinerarii istorico-literare*, Editura Minerva, București, 1978, la paginile 63-105 comentează *Romanul de senzație în literatura română din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Vorbind de Ilie Ighel spune că „romanțează biografiile de tâlhari”, el făcând trecerea de la romanul haiducesc al lui Nedea Popescu prin Panait Macri la cel tâlhăresc. La Ighel, „fost redactor pe la Românul”, „sexualismul se îmbină cu cruzimile cele mai feroce”³.

Câteva informații mai amănunțite se găsesc însă la Lucian Predescu în a sa *Enciclopedia Cugetarea*, apărută în 1941, unde la vocea Deleanu, Ilie Ighel aflăm și data decesului, ce s-a petrecut în ziua de 29 martie 1938, în București. Iar ca lucrări apărute mai sunt de menționat *Carmen Sylva, poezile unei regine*, traducere, 1897, precum și teza sa de licență *Divorțul*, 1900.

Din alte lucrări, apărute mai mult sau mai puțin recent, mai aflăm că Ilie Ighel, printre alele, a fost redactor al revistei bilunare „Ecoul. Revistă pentru Litere – Arte – Știință”, care a apărut în doar șase numere între 15 martie și iunie 1895⁴. Este de remarcat că în ultimul număr apărut, este publicată pentru prima dată o scurtă traducere din *Luceafărul* lui Mihai Eminescu în limba germană. Traducerea este datorată lui Edgar von Herz.

Și fiindcă veni vorba de Eminescu, menționăm că în 1976 apărea sub auspiciile editurii Albatros, al său *Dicționar de rime*. Editorul cărții este Marin Bucur care în *Prefață* face și un expozeu asupra unor astfel de dicționare. Printre contemporanii lui Eminescu, „în epocă la noi” sunt amintiți Brochet și Senea, cu un *Dicționar de rime*, apărut la București, la editura librarului Pinath, în 1890 (fig. 1-2), precum și Timoleon G. Nebunelli, cu al său *Dicționarul complet de rime*, Galați, f.a.

Ajungem astfel la *Dicționarul Literaturii Române de la origini pînă la 1900*, apărut în 1979, la București, în Editura Academiei, unde la vocea Ighel-Deleanu Ilie (1870 – 1938), autoarea G. D. (Gabriela Drăgoi) scrie printre altele: „versurile (lui), deși prozaice, sînt bine meșteșugite, chiar cu o anume armonie a sonurilor. De altfel, în 1890 i-ar fi apărut, nesemnată, o primă fascicolă dintr-un dicționar de rime” (s.n.). Ori tocmai acest dubitativ „i-ar fi” denotă că autoarea nu a putut verifica existența *Dicționarului de Rime*, cartea nefigurând în colecțiile Bibliotecii Academiei Române.

Numai că revenind la Eminescu, în 1890 când Ilie Ighel a publicat *Încercare critică asupra lui Eminescu*, cu prețul de 50 bani, pe contrapagina foi de titlu sub mențiunea „De acelaș” este trecut: „A. Fascicola *Întîiul Dicționar Românesc de Rime* făcut de Ilie Ighel publicist București, 1890”.

³ Dinu I. Pillat, *Itinerarii istorico-literare*, Editura Minerva, București, 1978, pp. 63-105, *passim*.

⁴ G. Răduică și N. Răduică, *Dicționarul Presei Românești*, Editura Științifică, București, 1995, p. 175, nr. 2582.

Prin urmare despre un *Dicționar de rime* al lui Ilie Ighel, în afara acestei mențiuni publicitare, doar Gabriela Drăgoi face o vagă aluzie. În rest tăcere ...

Din cele spuse mai sus reiese că în prima parte a anului 1890 ar fi apărut două *Dicționare de rime* – unul al lui Brochet și Senea și un altul al lui ... Ighel. Dar cel al lui Ighel a apărut oare cu adevărat?

Punem întrebarea retorică deoarece în lucrarea *Bibliografia Românească Modernă, 1831-1918*, vol. II, editată de Biblioteca Academiei Române din București, în anul 1986, la pag. 669 se menționează: (I.A. Candrea și Ilie Ighel Deleanu) *Dicționar de rime*, București, Edit. Librăriei Pinath, 1890, 12x18 cm, 48 pp., iar Cota de la Biblioteca Academiei este I 409687. Respectivul Dicționar este cel scris de Brochet și Senea ...⁵. (fig. 3). Iar în *Prefață* autorii spun că au alcătuit un dicționar ce este „**primul în felul seu**, care apare în limba română”. (fig. 4-5). Dar Brochet și Senea este pseudonimul literar al filologului și folcloristului ... Ioan Aurel Candrea⁶ (1872 – 1950), la naștere numindu-se A. Hecht. Prin urmare, autorii *Bibliografiei Românești Moderne* au unit cele două Dicționare într-unul singur, alăturându-i pe cei doi autori ...

Dar iată, colecțiile particulare își fac și de data aceasta datoria ... Proba existenței Dicționarului lui Ilie Deleanu-Ighel – un exemplar, în formatul de 15 x 10 cm⁷, pe a cărui foaie de titlu ce este și copertă scrie : A. FASCICOLA / ÎNTÎIUL / DICȚIONAR ROMÂNESC / DE / RIME / FĂCUT DE / ILIE IGHEL publicist / BUCUREȘTI / Tipografia Frații Popescu Calea Călărașilor 1, / 1890" (fig. 6).

Concluzia – în 1890 au apărut două Dicționare de rime ce s-au vrut a fi, fiecare în parte, primul (întîiul) ...

⁵ Informație primită de la doamna Maria Rafailă, de la Biblioteca Academiei, pentru care-i mulțumim.

⁶ M. Straje, *Dicționar de pseudonime* ..., Editura Minerva, București, 1973, pp. 102, 121-122.

⁷ Exemplarul provine din Biblioteca Părintelui meu, Nicolae Trohani (1912-2003), mare admirator al lui Mihai Eminescu, care de altfel ne-a și semnalat raritatea lucrării.

Fig. 1. Brochet și Senea, *Dicționar de rime*, coperta
 Brochet et Senea, *Dictionar de rime*, la couverture du livre

DICȚIONAR DE RIME

*Conținând toate cuvintele românești
așezate după rimă și accent în
ordine alfabetică.*

DE
Brochet și Senea

La poesia non muore !

Bernardino Zendriai

BUCUREȘCI

Editura Librăriei Pinath, Calea Văcăresci 33.

1890

Fig. 2. Brochet și Senea, *Dicționar de rime*, pagina de Titlu
Brochet et Senea, *Dicționar de rime*, la page de Titre

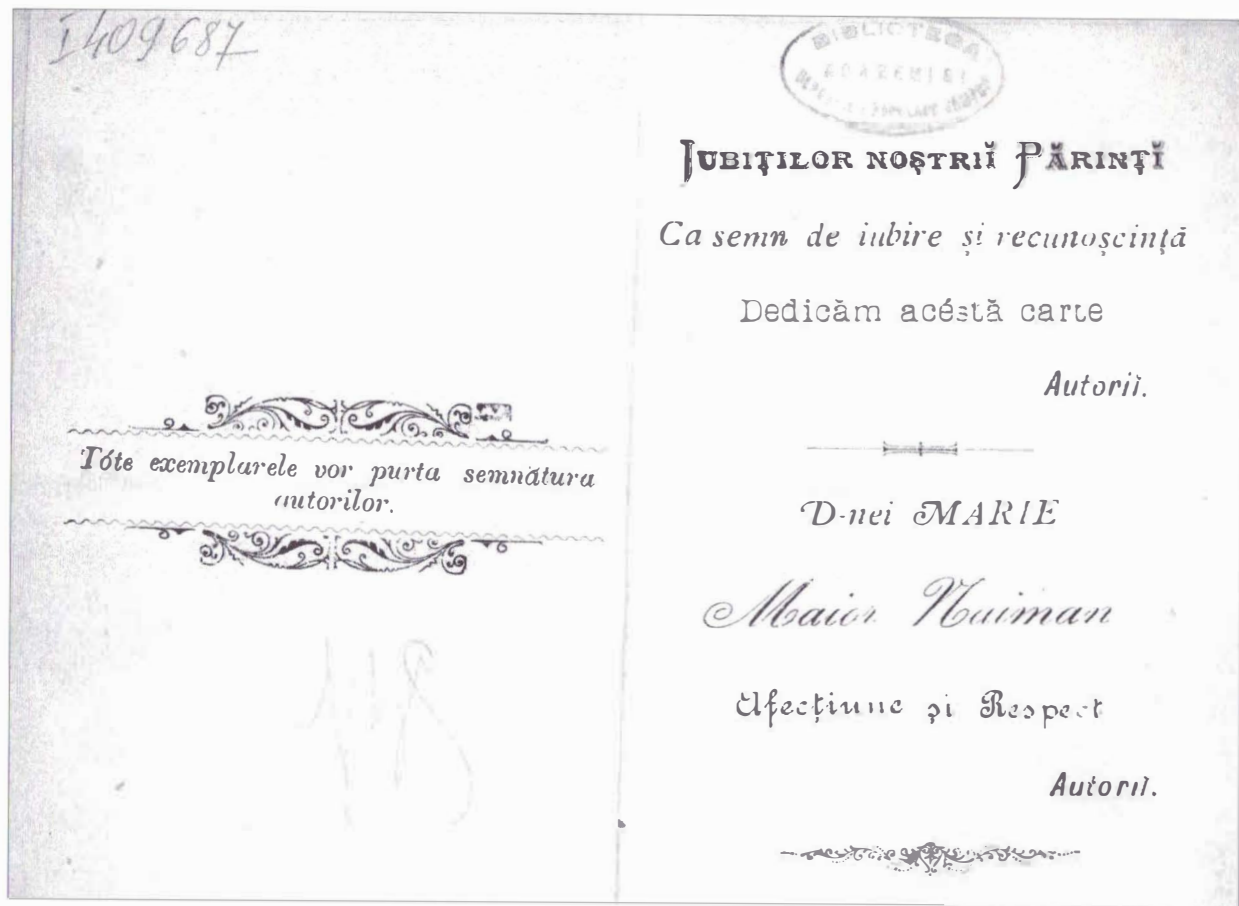

Fig. 3. Brochet și Senea, *Dicționar de rime*, pagina cu cota de la Biblioteca Academiei și pagina cu mulțumirile autorilor Brochet et Senea, *Dicționar de rime*, la page avec la cote de la Bibliothèque de l'Académie et la page avec les remerciements des auteurs

rimei în grupele mai mari, am subîmpărțit grupele de cuvinte cu aceeași terminațiune în altele mai mici, după vocala sau consona care precede terminațiunea, și le-am așezat în ordine alfabetică.

Ast-fel, spre a putea găsi o rimă la cuvântul **tenor**, ar fi fost greu de a căuta într-o grupă de peste 500 cuvinte, ce cuprind această terminațiune. Subîmpărțindu-le însă în grupe mai mici găsim imediat cuvântul **sonor** în grupa celor în **nor**.

Aceasta pentru cuvintele cu accentul pe ultima silabă.

Cât pentru cuvintele cu accentul pe penultimă sau antepenultimă, le-am clasificat asemenea după finala lor, însă în grupe deosebite, după cuvintele care se aseamănă în penultimă și ultimă, sau a căror terminațiune numai, fiind aceeași, au accentul pe aceeași silabă.

Ast-fel, pentru ca să găsim rima la cuvântul **darnic**, căutăm prin terminațiunea **ic**, grupa celor în **arnic** și găsim ca rimă: **amarnic**, **harnic**, **paharnic**, etc.

Pentru a evita la unele terminațiuni o aglomera-re zăclănică de cuvinte provenite din flexiune am pus o notiță în paranteză, prin care se a-

trage atențiunea asupra cuvintelor ce sunt a se adăuga la acea terminațiune.

Spre a putea fi siguri de proveniența adevărat românească a cuvintelor (afară de termenii tehnici, care nu au nume corespunzător în l. română), am consultat dicționarul româno-german de **D-1 LAZĂR ȘĂINEANU**, un lezaur prețios având completa nomenclatură a vocabularului românesc.

Terminăm prin a ruga pe cititori de a fi mai indulgenți față de greșelile ce s'ar putea ivi, având în vedere că autorii nu au avut de consultat în această privință nici o lucrare anterioară.

AUTORII.

Fig. 4. Brochet și Senea, *Dicționar de rime*, Prefața, prima pagină
Brochet et Senea, *Dicționar de rime*, Préface, première page

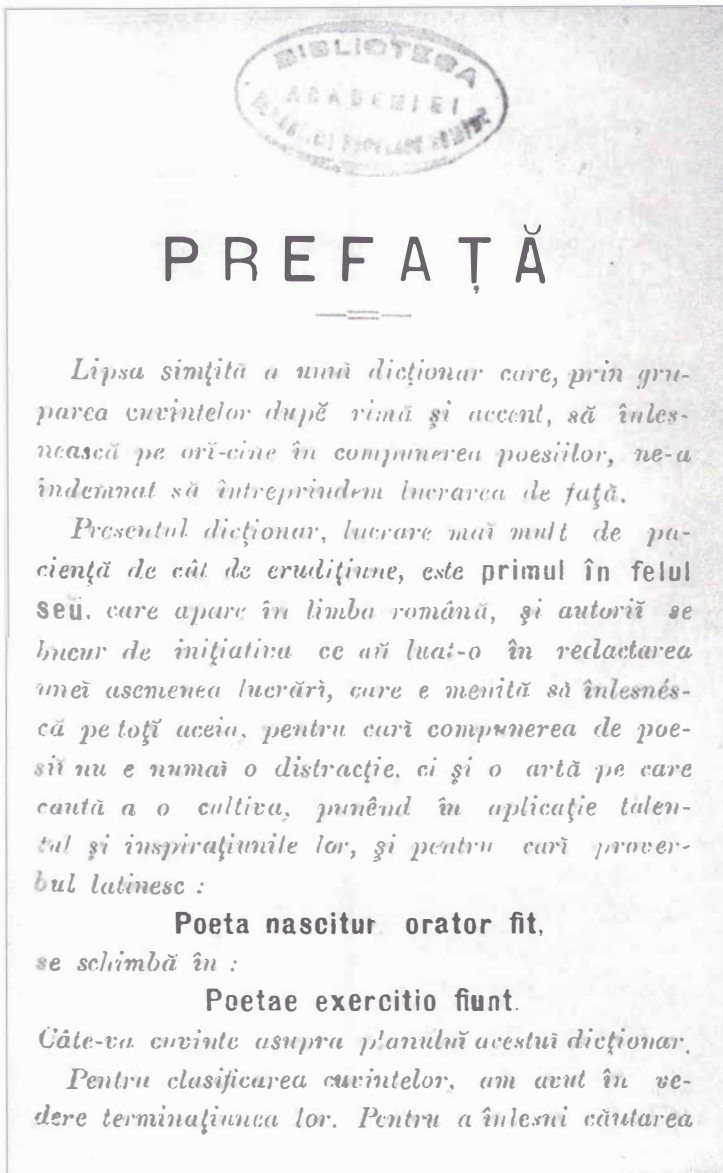

Fig. 5. Brochet și Senea, *Dicționar de rime*, Prefața, pagina a doua
Brochet et Senea, Dicționar de rime, Préface, deuxième page

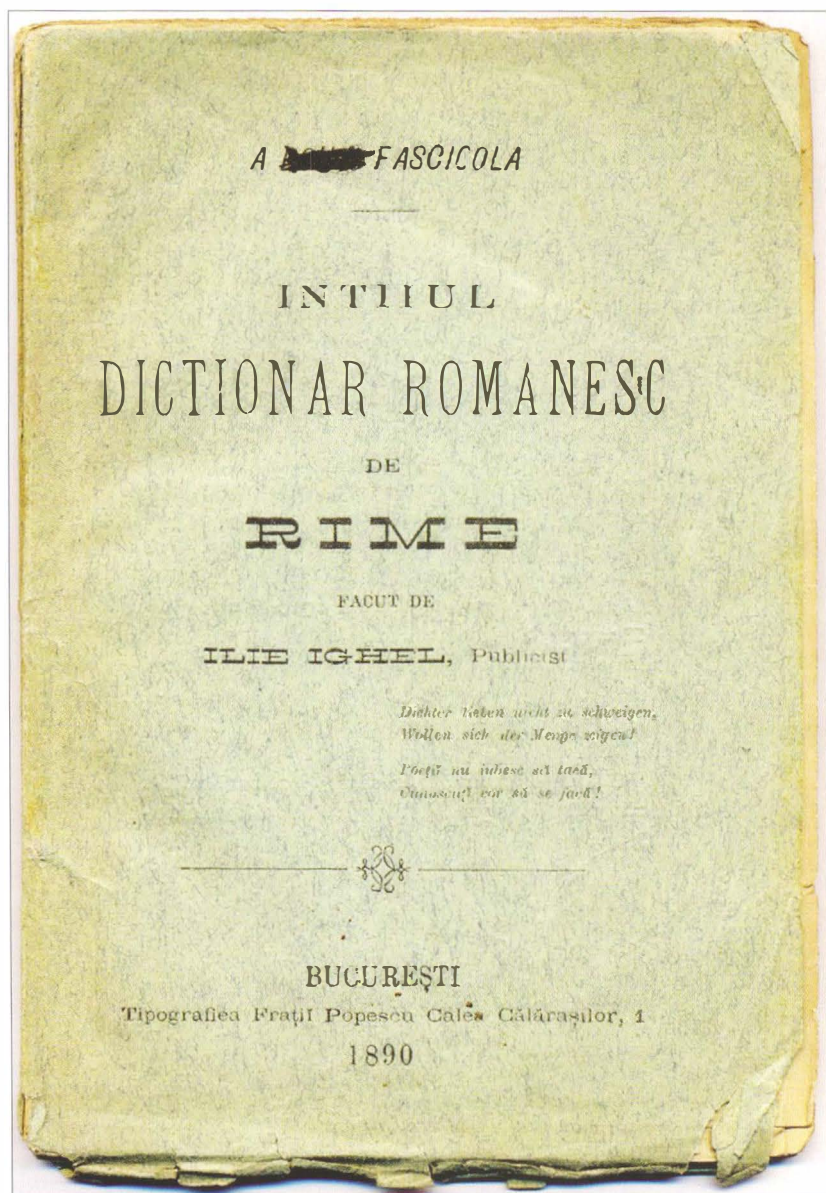

Fig. 6. Ilie (Deleanu) Ighel, *Dicționar de rime*, coperta Ilie
(Deleanu) Ighel, *Dicționar de rime*, la couverture du livre

**CASA INGINERULUI NICOLAE CERKEZ DIN BUCUREȘTI.
POVESTEA UNEI REȘEDINȚE DISPĂRUTE
ȘI A CELOR CARE AU LOCUIT-O**

**THE HOUSE OF ENGINEER NICOLAE CERKEZ IN BUCHAREST.
THE STORY OF A PERISHED HOUSE AND OF THE PEOPLE
WHO INHABITED IT**

Narcis Dorin Ion*

Abstract

The house of engineer Nicolae Cerkez has a story undoubtedly related to the family of engineers and architects who built it and who also had an important contribution to the urban development of Bucharest, Romania's capital, in the early 20th century. The story of successful architect Nicolae Cerkez is linked to the building of the Headquarters of the Finance Minister on Victoria Boulevard, the State Printing, School of Veterinary Medicine, School of Arts and Crafts, and more importantly the National Bank of Romania. The story of the house is detailed by two granddaughters of Nicolae Cerkez: Elisabeta Balaceanu – Stolnici and Alexandra Bucșan in extensive interviews.

Keywords: historical buildings, Nicolae Cerkez, Bucharest, architect.

Vom încerca să prezentăm în acest articol povestea uneia dintre frumoasele case boierești ale Bucureștiului de altădată, edificiu ce a aparținut unuia dintre inginerii și arhitecții care au avut o contribuție importantă la dezvoltarea urbanismului de la începutul secolului al XX-lea: Nicolae Cerkez.

Înainte de a prezenta istoria casei Cerkez din centrul Capitalei, care a fost demolată în 1964, vom încerca să schițăm o biografie a celui care a construit-o și locuit-o timp de patru decenii: inginerul Nicolae (Nicu) Cerkez¹. Asupra originilor

* Cercetător Științific, Muzeul Național Bran; doctor în istorie.

¹ Materialele documentare și iconografice pe baza cărora am realizat acest articol ne-au fost puse la dispoziție, cu generozitate, de către istoricul Ștefan D. Pleșia, strănepot al lui Nicu Cerkez, căruia – și pe această cale – îi mulțumim în mod deosebit. Precizăm, de asemenea, că informațiile genealogice și istorice privitoare la familiile Cerkez, Hagi-Mosco și celelalte familii înrudite provin din materialele redactate de istoricul și genealogistul Emanoil Hagi-Mosco.

familiei Cerkez istoricii și specialiștii în studii genealogice încă nu s-au pus de acord. Reputatul istoric Ion C. Filitti – văr primar cu Emanoil Hagi-Mosco, care avea să devină unul dintre ginerii lui Nicu Cerkez – a redactat, pe baza unor documente de arhivă și din colecția familiei Cerkez, o monografie în care menționează o posibilă descendență a neamului Cerkez din marele stolnic Andronic, fratele celei de-a doua soții a lui Vasile Lupu, domnitorul Moldovei². Așadar, o ascendență care coboară până la jumătatea secolului al XVII-lea, pentru ramura din Moldova a familiei Cerkez, ramură din care ar descinde și Dumitrache Cerkez, întemeietorul familiei din Valahia³.

Conform altor autori, cele două ramuri ale familiei Cerkez nu ar trebui confundate, Cerkezii munteni fiind „o familie de origine greacă, înrudită cu principele Mavrocordat și stabilită în Valahia din secolul trecut [al XVIII-lea – n.n.], când membrii ei avură titluri de boierie și din care astăzi sunt mai mulți reprezentanți”⁴. Un alt pasionat al studiilor genealogice – scriitorul Mateiu Caragiale – făcea următoarea adnotare la textul scris de Octav George Lecca: „Cerkez din Valahia – primul, fiul unei cerkeze cu o beizadea Mavrocordat”⁵. Această ascendență princiară legată de familia Mavrocordat a fost preluată și în tradiția familiei Cerkez, succesiunea urmașilor lui Dumitrache Cerkez (ante 1730-1784) fiind următoarea: din prima căsătorie a sa, cu Smaranda Psymeno, acesta a avut doi fii (Constantin și Scarlat), iar cu a doua soție, Zoița Cantacuzino, o fiică, Luxandra, căsătorită cu Ion Fotino⁶. Scarlat Cerkez a îmbrățișat o carieră militară și administrativă, devenind căpitan în 1795, polcovnic în 1797, serdar în 1802 și ispravnic în mai multe județe (Ialomița - 1812, Prahova - 1828). Ca rang de boierie, Scarlat Cerkez a ajuns paharnic în 1814 și era – după cum scria nepotul său, Iancu Cerkez – „de statură înaltă, cu mustăți lungi și bălane. Mai avea o forță corporală însemnată și era, se vede, om al trebii cu socoteală și îndrăzneț”⁷. Scarlat (m. 1828) și soția sa Eufrosina au avut cinci copii: Iancu (1800-1819), Tudorache (1802-1821), Profira (1804-1828), Costache (1807-1882) și Pandeles (1813-1959).

² *Monografia familiei Cerkez, scrisă de Ion C. Filitti, după acte prezentate de Emil I. Cerkez la 1925*. Manuscris aflat în posesia domnului Ștefan D. Pleșia.

³ Vezi întreaga discuție asupra originilor familiei în documentatul studiu al lui Ștefan D. Pleșia, *Politică și genealogie: Familia Cerkez din Țara Românească*, publicat în „Arhiva Genealogică”, II (VII), 1995, nr. 3-4, p. 157-165.

⁴ Octav George Lecca, *Familiiile boierești române. Istorie și genealogie (după izvoare autentice)*, cu adnotări, completări și desene de Mateiu Caragiale, ediție de Alexandru Condeescu, București, Libra, Muzeul Literaturii Române, 2000, p. 222.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Cf. Ștefan D. Pleșia, *Politică și genealogie: Familia Cerkez din Țara Românească*, în *loc. cit.*, p. 159.

⁷ Iancu Cerkez, *Însemnări din viața mea*, caiet nr. 5, manuscris aflat în arhiva domnului Ștefan D. Pleșia. Citat în studiul domniei sale *Politică și genealogie: Familia Cerkez din Țara Românească*, *loc. cit.*, p. 160.

Acest Pandeale Cerkez este tatăl celor cinci frați Cerkez – Iancu, Grigore, Nicolae, Constantin și Alexandru –, prin care s-a asigurat descendența în linie masculină a familiei. Întocmai ca și tatăl său, Pandeale Cerkez a îmbrățișat cariera militară, intrând în armată la 12 octombrie 1830, cu gradul de praporcic. „Așa se găsisse cu trebuință – scria Pandeale Cerkez în *Cronica familiei* – ca la începutul formării, până la anul 1831, să se primească în slujbă toți feciorii de boieri, ofițeri, până la gradul de paharnic al tată-său”⁸. Ulterior – scrie Pandeale Cerkez – „după un șmotru ce ne-a făcut ghenearul Kisseleff, m-au înălțat la rang de parucic”, ultimele grade primite fiind cele de căpitan (1834) și maior (1845), avansarea la gradul de colonel sau agă fiindu-i refuzată de autoritățile vremii. În decembrie 1846, Pandeale Cerkez s-a căsătorit cu Elisa Lahovary (1828-1903)⁹, fiica marelui clucer Ion (Iancu) Lahovary și a Bicăi Socoteanu, nași fiind Iorgu Bibescu, fratele domnitorului, și soția sa Anica Florescu, iar slujba religioasă fiind oficiată de mitropolitul Nifon.

Căsnicia celor doi soți a fost binecuvântată de nașterea a nu mai puțin de nouă copii, dintre care au ajuns la maturitate doar cinci băieți: Ion (Iancu; 1847-1921), jurist, membru al „Junimii”, înalt consilier la Curtea de Casație și Justiție, autor al unui amplu și foarte interesant *Jurnal*; Grigore (Gogu; 1850-1927), celebrul arhitect care a îmbogățit patrimoniul nostru arhitectural cu opere reprezentative; Nicolae (Nicu), personajul-cheie al articolului nostru; Constantin (Titu; 1854-1877), mort tânăr student la Paris; Alexandru (1857-1922), general de cavalerie și profesor la Școala Militară¹⁰. Este de remarcat faptul că toți cei cinci frați au făcut studii universitare (inginerie, arhitectură, drept și studii militare) la Paris și Saint-Cyr.

Nicolae (Nicu) Cerkez – al treilea fiu în viață (după Iancu și Grigore) al maiorului Pandeale Cerkez și al soției sale Elisa Lahovary – s-a născut în București, la 2 noiembrie 1851. După o primă perioadă de școlarizare la pensionatele Vichy și apoi Schewitz din București, Nicu Cerkez a urmat cursurile liceale la Școala *Sfântul Sava*¹¹. Prin certificatul de absolvire „se atesta că elevul Cerkez Nicolae a urmat în cursul anului școlar 1870-71 studiile liceale, conform programului oficial, după cum se arată mai jos: științele matematice, științele fizice, limba latină,

⁸ Apud Ștefan D. Pleșia, *loc.cit.*, p. 161.

⁹ Gheorghe Bezviconi, *Necropola Capitalei. Dicționar Enciclopedic*, ediția a II-a, revăzută și completată, editor Iurie Colesnic, Chișinău, Editura Museum, 1997, p. 71.

¹⁰ Ștefan D. Pleșia, *loc.cit.*, p. 163-164.

¹¹ Theodor Cornel, *Figuri contemporane din România*, anul al VI-lea, Coala nr. 12, p. 89. Este prima încercare de biografie, autorizată evident de Nicu Cerkez, ceea ce îi sporește valoarea documentară.

științele naturale și botanică, limba elină”¹². Între profesorii iluștri pe care i-a avut Nicu Cerkez îl menționăm pe Emanoil Bacaloglu (1830-1891), care a predat viitorului inginer-arhitect „sciintiele mathematice și sciintiele physice”, după cum scrie în certificatul în care regăsim semnătura marelui fizician, chimist și matematician, devenit apoi profesor la Universitatea din București și membru titular al Academiei Române (din 1879).

Interesant este faptul că Nicu Cerkez și-a obținut bacalaureatul la vârsta de 20 de ani, în 15 mai 1871, diploma cu nr. 146 din 23 iunie 1871 fiind eliberată nu de liceul unde își făcuse studiile viitorul inginer, ci de „Universitatea din București, în numele M.S. Domnitorului Românilor Carol I”¹³. „Spre a se bucura de toate drepturile ce-i acordă legea”, diploma de bacalaureat a lui Nicu Cerkez a fost autentificată de Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor, la 10/22 septembrie 1871, prin semnătura directorului C. Esarcu, legalizarea fiind făcută de Ministerul Afacerilor Străine, prin semnătura secretarului general N. Mitilineu¹⁴. În 1871, la 20 de ani, Nicu Cerkez este trimis la Paris, unde – după doi ani de cursuri speciale la liceele *Louis le Grand* și *Saint Louis*¹⁵ –, intră prin concurs, în 1873, la Școala Centrală de Arte și Manufacturi, pe care o absolvă în august 1876. Diploma eliberată de Ministerul Agriculturii și Comerțului din Franța la 12 august 1876, preciza că – „urmare a deliberării Consiliului Școlii din data de 6 august 1876, din care rezultă că d. Cerkez Nicolae, născut la București (România), la 2 noiembrie 1852, a satisfăcut într-un mod complet toate probele concursului” – i se acordă acestuia „diploma de inginer de arte și manufacturi, specialitatea de constructor”¹⁶.

Întors în țară, Nicu Cerkez a devenit, succesiv, inginer la Serviciul de întreținere al Căilor Ferate Române (sub conducerea lui Guilloux), inginer la Serviciul hidraulic al portului Giurgiu și sub-director la Serviciul hidraulic al

¹² *Certificat de absolvire*, aflat în arhiva domnului Ștefan D. Pleșia. Documentul a fost publicat, într-un foarte mic facsimil, și în lucrarea domnului ing. Nicolae Șt. Noica, *Banca Națională a României și personalități din istoria construcțiilor*, prefată de academician Mugur Isărescu, București, Editura Mașina de Scris, 2006, p. 143. Autorul dedică un capitol biografic ilustrat lui Nicolae Cerkez, la p. 141-158, bazat pe documente de familie și fotografii furnizate de domnul Ștefan D. Pleșia.

¹³ *Diplomă de bacalaureat* nr. 146 din 23 iunie 1871, aflată în arhiva domnului Ștefan D. Pleșia.

¹⁴ Pe verso-ul diplomei sunt scrise traduceri în limba franceză și legalizarea diplomei de către Ministerul Afacerilor Străine (semnată de N. Mitilineu, secretar general, la 10/22 septembrie 1871) la solicitarea Consulatului General al Franței la București (26 septembrie 1871).

¹⁵ Theodor Cornel, *Figuri contemporane din România*, p. 89.

¹⁶ Cf. *Diplome d'ingénieur des Arts et Manufactures*, eliberată la 12 august 1876 de École Centrale des Arts et Manufactures, sub antetul Ministerului Agriculturii și Comerțului din Franța. Document original aflat în arhiva domnului Ștefan D. Pleșia.

statului (1880)¹⁷. La scurt timp după absolvirea studiilor și angajarea ca inginer, Nicu Cerkez va deveni – alături de fratele său Grigore Cerkez – membru al *Societății de Arhitecți și Ingineri* din România, înființată în aprilie 1876, sub conducerea arhitectului Alexandru Orăscu. Scopul societății era „strângerea relațiilor dintre membri, ținerea în curentul științei în raport cu timpul, conferințe asupra rezultatelor practice obținute în lucrări, formarea unei biblioteci, abonamente la ziare științifice și tehnice, publicațiunea unui buletin al societății”¹⁸. Alături de doi dintre iluștrii membri ai acestei societăți, Anghel Saligny și Ioan G. Cantacuzino, Nicu Cerkez va fi și membru societății fondator al *Societății Politehnice*, înființată la 6 decembrie 1881. Este a doua organizație profesională a inginerilor și arhitecților în care Nicu Cerkez devine membru de vază. La despărțirea Societății Politehnice pe secțiuni, Nicu Cerkez devine membru al Secției de Arhitectură.

Un deceniu mai târziu, la 26 februarie 1891 se constituie *Societatea Arhitecților Români* cu scopul declarat de a pune „întrucâtva la adăpost interesele ce decurg zilnic din lucrările ce iau din ce în ce mai întinsă propășire, iar pe de alta, de a da impulsivitate, de a da viață corpului nostrum de arhitecți, ce astăzi se găsește risipit”¹⁹. Între membrii fondatori ai Societății Arhitecților Români îi regăsim pe frații Nicolae și Grigore Cerkez, care semnează procesul-verbal de constituire alături de cele mai de seamă personalități din domeniu: Alexandru Orăscu, Carol Beniș, M. Capuțineanu, George Duca, Alexandru Săvulescu, Ion Socolescu, Dimitrie Maimarolu, George Mandrea, Ion Mincu, Ștefan Ciocârlan, Toma Socolescu, Nicolae Gabrielescu, George Sterian, F. Xenopol și alții²⁰.

Societatea Geografică Română din București, condusă de A. Cantacuzino, a fost o altă organizație științifică al cărei membru a devenit Nicu Cerkez, în ziua de 1/13 octombrie 1876²¹. La 15 octombrie 1876 – prin adresa nr. 431 semnată de președintele A. Cantacuzino și secretarul G. I. Lahovary – Societatea Geografică Română avea „onoarea de a-l anunța” pe Nicu Cerkez că „în ședința de la 1/13 octombrie, după propunerea d-lor Cantacuzino și Lahovary, conform art. 30, sunteți

¹⁷ Theodor Cornel, *Figuri contemporane din România*, p. 89.

¹⁸ Șerban Orăscu, Nicolae Mihăileanu, *Alexandru Orăscu*, București, Editura Tineretului, 1966, p. 126.

¹⁹ Arhitect I. D. Enescu, *După o jumătate de veac*, în revista *Arhitectura*. 1891-1941. *Semicentenarul Societății Arhitecților Români*, 1 ianuarie - 1 martie 1941, anul VIII, nr. 1, redactor arhitect Victor Smigelschi, p. 7.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Diploma* nr. 138/13 octombrie 1876 a Societății Geografice Române din București. Document original din arhiva domnului Ștefan D. Pleșia.

votat și primit ca membru temporar al Societății Geografice Române. Totodată, vi se alătură pe lângă aceasta și statutele Societății”²².

Nicu Cerkez a făcut parte dintre membrii fondatori ai altei organizații culturale importante: *Societatea Enciclopedică Română*, înființată la 7 februarie 1882 sub conducerea lui Bogdan Petriceicu Hașdeu. Este ales chiar membru în Comitetul Societății Enciclopedice Române, alături Theodor Aman, Alexandru Macedonski și Constantin Olănescu²³. A avut o bună colaborare și cu Academia Română, căreia i-a făcut o importantă donație: aparatul foto care i-a aparținut lui Ioan (Zizin) Cantacuzino, fapt pentru care secretarul general, D. A. Sturdza, îi adresa lui Nicu Cerkez – la 13 februarie 1907 – „cele mai vii mulțumiri pentru sfaturile de bun cunoscător ce ați dat colegului nostrum, dl I. Bianu, la facerea atelierului fotografic din localul Academiei și pentru bunăvoința cu care ați cedat, pe un preț modest, aparatul fotografic”²⁴.

După Războiul de Independență din 1877-1878, inginerul Nicu Cerkez este delegat de guvernul român „pe lângă generalul comandant șef al comunicațiilor militare ruse din țară, spre a apăra interesele C.F.R. în regularea despăgubirilor de transport al armatelor imperiale pe liniile române și spre a negocia răscumpărarea liniei ferate militare ruse Frățești-Dunăre la Zimnicea”²⁵. Ca o recunoaștere a contribuției sale la negocierile cu partea rusă, în 7 noiembrie 1878 inginerul Nicu Cerkez va fi decorat de țarul Rusiei cu „Crucea Sfântului Stanislas” și cu „Medalia Războiului”, pentru civili²⁶. Prin adresa nr. 10441 din 7 noiembrie 1878, generalul maior Padimoff, șef al trupelor de Geniu rusești, îi scria lui Nicolae Cerkez – „comisar special, delegat al guvernului român pe lângă șeful comunicațiilor militare ale armatei ruse” – că „urmare a raportului meu către Șeful Comunicațiilor Militare, Excelența Sa a binevoit să mă autorizeze a vă înmâna medalia de bronz, instituită în memoria ultimului război împotriva Turciei. Îmi face o vie plăcere, Domnule, de a vă trimite alăturat medalia și de a vă exprima în același timp recunoștința noastră pentru sollicitudinea pe care ați pus-o întotdeauna în rezolvarea diverselor probleme pe care le-am avut de tratat împreună”²⁷.

²² Adresa nr. 431/15 octombrie 1876 a Societății Geografice Române; document original aflat în arhiva dlui Ștefan D. Pleșia.

²³ Nicolae Șt. Noica, *Banca Națională a României și personalități din istoria construcțiilor*, p. 147.

²⁴ Adresa nr. III. 891 din 13 februarie 1907 a secretarului general al Academiei Române către Nicu Cerkez; document original păstrat în arhiva domnului Ștefan D. Pleșia. Pentru aparatul foto respectiv, Nicu Cerkez a primit 500 lei din partea Academiei.

²⁵ Theodor Cornel, *Figuri contemporane din România*, p. 89.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Adresa nr. 10441 din 7 noiembrie 1878, a generalului maior Padimoff, șef al trupelor de Geniu rusești, către Nicu Cerkez. Document original aflat în arhiva domnului Ștefan D. Pleșia.

În anii următori, Nicu Cerkez a ocupat succesiv funcția de arhitect-șef la trei ministere: Ministerul de Finanțe, Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor (1883-1889)²⁸ și, în final, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (1890-1891), unde a fost și șef al Serviciului construcții. În această calitate de arhitect-șef al unor importante ministere, inginerul Nicu Cerkez a contribuit substanțial la ridicarea unora dintre cele mai importante edificii ale capitalei României, cum ar fi: aripa nouă a sediului Ministerului de Finanțe din Calea Victoriei, colț cu Calea Griviței (1881, cu supraetajări din 1884), care adăpostește astăzi Muzeul Colecțiilor de Artă din București; Imprimeria Statului (cu sediul pe bulevardul *Elisabeta*)²⁹; Școala Superioară de Medicină Veterinară (1886)³⁰; Școala de Arte și Meserii (1900; situată pe strada *Polizu*)³¹; clădiri pentru Ministerul Agriculturii, Comerțului, Industriei și Domeniilor, aripa nouă din Calea Victoriei (1884)³². Tot în București, Nicu Cerkez a mai construit Palatul Societății Petrolifere „Steaua Română”, situate vis-à-vis de Ministerul Agriculturii și Domeniilor și – împreună cu arhitectul Băicoianu – vechiul local al Curții de Conturi, transformat ulterior prin supraetajare. „Cele două clădiri cunoscute ca ale sale – aprecia arhitectul Toma T. Socolescu, un fin cunoscător în materie – dovedesc studii serioase, fiind două realizări dintre cele mai reușite în această arhitectură”³³. Inginerul Nicu Cerkez a lucrat și în țară, în Ploiești construind vechiul local al *Băncii Naționale*³⁴, ulterior modificat, iar în județul Vâlcea i se datorează construcția Hotelului și Stabilimentului de Băi din Călimănești³⁵,

²⁸ Cezara Mucenic, *București. Un veac de arhitectură civilă. Secolul al XIX-lea*, București, Editura Silex, 1997, p. 56.

²⁹ Theodor Cornel, *Figuri contemporane din România*, p. 90.

³⁰ Nicolae Șt. Noica, *Lucrări publice în vremea lui Carol I. Acte de fundare și medalii comemorative*, prefață de acad. Mugur Isărescu, guvernatorul Băncii Naționale a României, ediție îngrijită de Stelian Țurlea, București, Editura Cadmos, Asociația Kultura, 2008, p. 130-133. Actul de fundare a Școlii Superioare de Medicină Veterinară este datat 25 martie 1886 și a fost semnat de regina Elisabeta, regele Carol I, mitropolitul primat Calinic Miculescu, Ion C. Brătianu, Anastasie Stolojan și – alături de mulți alții – de arhitectul Nicu Cerkez, autorul planurilor clădirii.

³¹ Theodor Cornel, *Figuri contemporane din România*, p. 90; Nicolae Șt. Noica, *Lucrări publice în vremea lui Carol I...*, p. 124-129. În *Actul de fundare* din 25 martie 1886 este menționat la loc de cinste numele arhitectului Nicolae Cerkez, autorul proiectului.

³² Cezara Mucenic, *București. Un veac de arhitectură civilă...*, p. 56, cu reproducerea fațadei clădirii la p. LXIII, foto 44.

³³ Arh. Toma T. Socolescu, *Fresca arhitecților care au lucrat în România în epoca modernă. 1800-1925*, București, Editura Caligraf Design, 2004, p. 69.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Theodor Cornel, *Figuri contemporane din România*, p. 90.

inaugurat în anul 1885³⁶. În București, cu ocazia Expoziției Naționale organizate în Parcul Carol în anul 1906, Nicu Cerkez construiește împreună cu fratele său, arhitectul Grigore Cerkez, *Pavilionul Agriculturii*³⁷. Recepția finală a lucrării s-a făcut la 15 noiembrie 1906, prin semnarea procesului-verbal de către arhitecții Ștefan Burcuș, Victor G. Ștefănescu și Gr. N. Greceanu³⁸. Ca o concluzie – în opinia Cezarei Mucenic – lucrările lui Nicu Cerkez vădeau „eclectism cu repertoriu predominant neoclasic la locuințe și neoclasicism de factură franceză la clădirile publice”³⁹.

În dubla sa calitate de inginer-constructor și arhitect, Nicu Cerkez a făcut parte din mai multe comisii de verificare a unor proiecte și lucrări de construcție a unor edificii importante. Astfel, în anul 1890 Nicu Cerkez a participat – alături de Gr. Manu și Bogdan Petriceicu Hașdeu – la lucrările comisiei pentru analiza stării localului Arhivelor Statului de la Mănăstirea *Mihai-Vodă*⁴⁰. În același an, Nicu Cerkez a făcut parte – alături de arhitectul Mihail Capuțineanu și inginerul Scarlat Vâmv – și din comisia tehnică consultativă care a răspuns de construirea Palatului de Justiție (1890)⁴¹.

Și în cazul altui edificiu public important al Bucureștiului începutului de secol XX – Palatul Bursei – s-a făcut apel la experiența inginerului Nicu Cerkez. Astfel, la 6 aprilie 1907, Camera de Comerț și Industrie din București îl informa pe inginerul Nicu Cerkez că „a pus la concurs întocmirea unui ante-proiect pentru construirea unui Palat al său și al Bursei. În acest scop, s-au făcut publicațiunile necesare, conform alăturatului program și s-au depus de către concurenți 11 ante-proiecte, care se află expuse în localul acestei Camere”⁴². În adresa semnată de președintele Camerei de Comerț și Industrie, industriașul George G. Assan, se arăta apoi că „avem onoarea de a vă aduce la cunoștință că sunteți numit din partea Camerei noastre membru în juriul însărcinat cu judecarea proiectelor și cu

³⁶ V. Berbece, V. Botvinic, *Călimănești-Căciulata*, ediția a II-a, București, Editura Sport-Turism, 1978, p. 21.

³⁷ *Bucureștii în imagini în vremea lui Carol I. Expozițiunea Generală Română din 1906*, text de Nicolae Șt. Noica, București, Editura Fundației Pro și Asociația Kultura, 2006, p. 7.

³⁸ Virgiliu Z. Teodorescu, *Un parc centenar. Parcul Carol I*, București, Muzeul Municipiului București, 2007, p. 60. Autorul confundă pe Arta Cerkez cu Nicu Cerkez, probabil dintr-o lectură greșită a inițialei numelui (A/N), dar precizează într-o notă ulterioară că este vorba de „frații Cerkez” care solicită achitarea devizelor construcției (nota 383, p. 441). Alături de firmele celor doi frați Cerkez, la lucrări a mai participat și antrepriza lui F. Schmidts. Întreaga lucrare a costat 87.332,50 lei.

³⁹ Cezara Mucenic, *București. Un veac de arhitectură civilă...*, p. 56.

⁴⁰ Nicolae Șt. Noica, *Banca Națională a României și personalități din istoria construcțiilor*, p. 148-149.

⁴¹ Cezara Mucenic, *București. Un veac de arhitectură civilă...*, p. 56.

⁴² *Adresa Camerei de Comerț și Industrie din București nr. 523 din 6 aprilie 1907*, semnată de G. G. Assan; document original aflat în arhiva domnului Ștefan D. Pleșia.

distribuirea premiilor și vă rugăm să binevoiți a primi această însărcinare”⁴³. O săptămână mai târziu, la 14 aprilie 1907 – după jurizarea și adjudecarea proiectului câștigător, alcătuit de arhitectul Ștefan Burcuș (1871-1928)⁴⁴ – George G. Assan revenea cu o adresă către Nicu Cerkez prin care îi „exprima mulțumirile noastre pentru bunăvoința și osteneala ce ați depus în examinarea proiectelor clădirii Palatului Bursei și Camerei de Comerț pentru decernarea premiilor. Odată cu aceasta, ne facem o plăcută datorie de a vă remite suma de 500 lei, drept onorariu, rugându-vă să binevoiți a semna alăturata chitanță pentru justificarea noastră”⁴⁵.

Cu toate aceste realizări importante, numele inginerului-constructor Nicu Cerkez rămâne fundamental legat de lucrările de construcție a Palatului Băncii Naționale a României, lucrări pe care le-a executat și coordonat după planurile arhitecților francezi Cassien Bernard și Albert Galleron. În „Actul de fundare a Băncii Naționale” – redactat în „a douăsprezecea zi a lunii iulie, anul una mie opt sute opt zeci și patru al erei creștine, sub domnia Majestăților Lor Regelui Carol I și Reginei Elisabeta, fiind președinte de Consiliu și ministru de Interne Ion C. Brătianu” – numele inginerului Nicu Cerkez este menționat la loc de cinste: „s-a pus temelia clădirii din Bucuresci a Băncii Naționale a României, după planurile dresate de arhitecții Cassien Bernard și Albert Galleron din Paris, revăzute și executate de Nicolae Cerkez, inginer-arhitect, director general al lucrărilor, asistat de C. Băicoianu, arhitect-ajutor”⁴⁶.

Cel care l-a propus, în 27 octombrie 1883, pe Nicu Cerkez ca antreprenor general și arhitect coordonator al lucrării a fost Eugeniu Carada, directorul Băncii Naționale a României, care a precizat într-o notă aprobată de Consiliul de Administrație următoarele: „Construirea Băncii Naționale a României se va face direct de către Administrațiunea Băncii, sub conducerea unui arhitect român, putându-se da în întreprindere lucrările parțiale după specialități. Dl. N. Cerkez este numit arhitect primar al construcțiunii, cu obligațiunea de a supune aprobării

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Arhitectura. 1891-1941. Semicentenarul Societății Arhitecților Români*, 1 ianuarie - 1 martie 1941, p. 87-88 (sunt publicate planul parterului, Sala Bursei, detaliu de colț cu intrarea principală și vederea fațadei din str. Smârdan).

⁴⁵ *Adresa Camerei de Comerț și Industrie din București* nr. 582 din 14 aprilie 1907, semnată de G. G. Assan; document original aflat în arhiva domnului Ștefan D. Pleșia.

⁴⁶ *Actul de fundare a Băncii Naționale a României*, publicat în facsimil de Nicolae Șt. Noica, în volumul *Lucrări publice în vremea lui Carol I. Acte de fundare și medalii comemorative*, prefată de acad. Mugur Isărescu, guvernatorul Băncii Naționale a României, ediție îngrijită de Stelian Țurlea, București, Editura Cadmos, Asociația Kultura, 2008, p. 63.

băncii numirea ajutoarelor de care va avea trebuință în execuțiune”⁴⁷. O fotografie de epocă, datată 1883-1888, îi înfățișează pe arhitecții Nicu Cerkez și Constantin Băicoianu, alături de Anton Carp și Eugeniu Carada, pe șantierul Băncii Naționale, în mijlocul muncitorilor. În dreptul lui Nicu Cerkez este scris: „inginer-arhitect, directorul lucrărilor clădirii”⁴⁸.

La 9/21 noiembrie 1883, Consiliul General al Băncii Naționale a României a decis încheierea unui contract cu inginerul-arhitect Nicu Cerkez pentru terminarea proiectelor cu toate detaliile lor și pentru conducerea lucrărilor șantierului. În același timp a fost înființat și un Serviciu Tehnic, condus de Nicu Cerkez, care era retribuit lunar cu 1000 lei. În fața aceluiași Consiliu General al Băncii, Nicu Cerkez a prezentat, la 15/27 februarie 1884, planul fundațiilor viitorului palat, aprobat și pus în executare⁴⁹. Inaugurarea oficială a lucrărilor a avut loc la 12/24 iulie 1884, acestea fiind finalizate către sfârșitul anului 1888. În februarie 1889, un document emis de Consiliul de Administrație menționa că „execuția palatului este aproape terminată, cu excepția lucrărilor de decorație interioară ale unor părți ale clădirii”⁵⁰.

Alături de munca de antreprenor al unor lucrări importante din Bucureștiul sfârșitului de veac XIX și începutul celui următor, inginerul Nicu Cerkez a avut și o intensă activitate universitară, fiind, timp de aproape trei decenii de ani (1882-1911), profesor de fizică industrială la Școala Națională de Poduri și Șosele⁵¹. În anul 1882 numele lui Nicu Cerkez apare înscris în „Tabela cu numele directorilor și profesorilor școalei la diferite epoce”, alături de cel al fratelui său, arhitectul Grigore Cerkez, care era deja profesor încă din anul 1881⁵². Pentru anul 1882, Nicu

⁴⁷ Cristina Țurlea, *Banca Națională a României. Cronica restaurării Palatului vechi. Strada Lipscani nr. 25/ National Bank of Romania. Chronicle of the Old Palace Restoration, 25 Lipscani Street*, cuvânt înainte de acad. Mugur Isărescu, guvernatorul Băncii Naționale a României, ediție îngrijită de Stelian Țurlea, București, Editura Cadmos, 2010, p. 32.

⁴⁸ Legendă pe fotografia de epocă din arhiva domnului Ștefan Pleșia, pe care a publicat-o pentru prima dată Nicolae Șt. Noica, în lucrarea *Banca Națională a României și personalități din istoria construcțiilor*, p. 156; reluată și la Cristina Țurlea, *Banca Națională a României. Cronica restaurării Palatului vechi*, p. 37.

⁴⁹ Vezi, pe larg, monografia realizată de acad. Mugur Isărescu, Sabina Marițiu, Romeo Cârjan, *Palatele Băncii Naționale a României. Volumul I. Palatul Vechi*, Banca Națională a României, 2012, f. e., p. 57-59.

⁵⁰ Cristina Țurlea, *Centrul istoric financiar-bancar al Bucureștilor*, cuvânt înainte de acad. Mugur Isărescu, guvernatorul Băncii Naționale a României, ediție îngrijită de Stelian Țurlea, București, Editurile Kadmos și Meronia, 2011, p. 25.

⁵¹ Theodor Cornel, *Figuri contemporane din România*, p. 90.

⁵² Nicolae Șt. Noica, *Școala Națională de Poduri și Șosele din București. 125 de ani*, cuvânt înainte de academician Mugur Isărescu, guvernatorul Băncii Naționale a României, ediția I, București, Editura Vremea, 2010, p. 114.

Cerkez apare și cu un înlocuitor la curs, Luigi Giulini, fapt care nu se mai repetă în anul 1883, când fiecare ține cursuri separate. Numele inginerului Nicu Cerkez apare în *Tabela* mai sus citată până în anul 1906⁵³. La începutul carierei sale universitare, Nicu Cerkez a fost repetitor de cursuri (19 august 1882), devenind apoi – la scurt timp – profesor de motoare cu abur, cu aer și hidraulice (29 octombrie 1882). După înființarea cursului de mașini, Nicu Cerkez a predat, ca profesor titular, cursul de fizică industrială, până în momentul retragerii sale la pensie, la 1 aprilie 1911⁵⁴.

Ca orice membru al marii boierimi, Nicu Cerkez a intrat în 1888 în politică, aderând la Partidul Conservator, apoi la ramura desprinsă din acesta, care a format Partidul Constituțional (1 mai 1891) condus de Petre P. Carp⁵⁵, viitorul său cuscru, căruia i-a rămas mereu fidel. În această calitate, Nicu Cerkez devine în 1892 deputat în colegiul II de Ilfov⁵⁶. În noul Parlament, Nicu Cerkez a devenit membru al Comisiei de buget, calitate în care a fost – în toate sesiunile Legislaturii – raportorul bugetului C.F.R. și al bugetului Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. În Parlament, Nicu Cerkez a mai fost raportorul *Legii stabilirii etalonului de aur* în țară, prezentată de ministrul de Finanțe Menelas Ghermani și raportorul Legii învățământului profesional, prezentată de Petre P. Carp în calitatea sa de ministru al Industriei și Comerțului. În 1911 a fost ales senator în Colegiul I de Buzău și membru în Comisia de răspuns la Mesajul Coroanei⁵⁷.

Nicu Cerkez a fost un membru marcant al Jockey-Clubului Român, fiind ales în această societate elitistă la 15/27 februarie 1897⁵⁸. La Automobil-Clubul Român – organizație înființată la 5 aprilie 1904, al cărei prim-președinte a fost George Valentin-Bibescu – Nicu Cerkez a deținut funcția de vicepreședinte⁵⁹. Consiliul de Administrație al Fundației Așezămintelor Brâncovenesti l-a numărat printre membrii săi și pe Nicu Cerkez, tradiție păstrată și de unul dintre ginerii săi, Emanoil Hagi-Mosco. În anul 1881, datorită spiritului său de bun organizator, Nicu Cerkez a fost numit comisar extraordinar pe lângă Comitetul Executiv de

⁵³ *Ibidem*, p. 115-118. Autorul reproduce în facsimil „Tabela cu numele directorilor și profesorilor școalei la diferite epoce”, din anul 1852 până în anul 1906.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 120.

⁵⁵ Vezi Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Partidele Politice din România (1862-1994). Enciclopedie*, București, Editura Mediaprint, 1995, p. 43-46.

⁵⁶ Theodor Cornel, *Figuri contemporane din România*, p. 91. În lucrarea lui George D. Nicolescu, *Parlamentul Român. Biografii și portrete. 1866-1901* (București, Editura I. V. Soccec, 1903) nu apare biografia deputatului Nicu Cerkez.

⁵⁷ Theodor Cornel, *Figuri contemporane din România*, p. 91.

⁵⁸ Adresa nr. 33 din 15/27 februarie 1897 a Jockey-Club – Comitetul Cercului. Document original păstrat în arhiva domnului Ștefan D. Pleșia.

⁵⁹ Theodor Cornel, *Figuri contemporane din România*, p. 91.

organizare a serbărilor prilejuite de încoronarea primilor suverani ai României, regina Elisabeta și regele Carol I⁶⁰. Ca o recunoaștere a multelor sale merite, Nicu Cerkez a fost decorat cu următoarele ordine și medalii: *Crucea ordinului rus Sf. Stanislas*, cl. a III-a (1881)⁶¹, pentru activitatea depusă ca delegat al României pe lângă comunicațiile militare ruse în 1878; *Coroana României*, în grad de ofițer (21 iunie 1882)⁶² și apoi de comandor (10 mai 1895)⁶³; *Steaua României* în grad de ofițer (10 mai 1890)⁶⁴; *Medalia Jubiliară Carol I* (28 decembrie 1905)⁶⁵. Încununarea supremă a venit în anul 1911, când Nicu Cerkez a primit *Legiunea de Onoare a Franței*, în grad de cavaler⁶⁶.

La 25 ianuarie 1887 Nicu Cerkez s-a căsătorit cu Maria (Meta; august 1866 - noiembrie 1946), fiica lui Nicolae Iacovaki – fost prefect și senator – și a soției sale Smaranda, fiica marelui agă Petrache Poenaru și a soției sale Calliope (născută Hrisoscoleu), de la care intră în posesie moșia de la Slobozia-Câlnău (în județul Buzău), cumpărată de Petrache Poenaru. Din această căsătorie se nasc succesiv mai întâi trei băieți – în 1888 - Andrei, 1890 - Scarlat și 1891 - Constantin – morți în fragedă pruncie, iar apoi urmează trei fete care au supraviețuit: Maria-Simona (născută la 22 august 1892), Maria-Nicola (născută la 25 mai 1894) și Maria-Cristina (născută la 8 decembrie 1895).

În toamna anului 1911, familia Nicu Cerkez pleacă la Paris pentru a perfecționa educația fiicelor sale, care au urmat diverse cursuri și conferințe la Sorbonna și *les Annales* din rue Saint Georges. În această perioadă fiica sa Maria-Nicola a urmat cursuri de pian și a frecventat assiduul sălile de concert pariziene, *Gaveau* și *Théâtre des Champs Elysées*, unde a putut asculta pe unii dintre cei mai mari muzicieni ai momentului, cum ar fi Alfred Cortot, Jacques Thibaud, George

⁶⁰ *Ibidem*, p. 89.

⁶¹ *Brevetul* original – cu nr. 4031 din 25 februarie 1881, redactat în limba rusă, în numele împăratului Alexandru al II-lea –, este păstrat în arhiva strănepotului Ștefan D. Pleșia.

⁶² *Decretul* original, cu nr. 626 din 21 iunie 1882, este semnat de regele Carol I.

⁶³ *Decretul* nr. 2450 din 10 mai 1895, semnat de ministrul Afacerilor Străine, Al. Lahovary și secretarul general al Ministerului, Alexandru Ghika. Document original din arhiva domnului Ștefan D. Pleșia.

⁶⁴ *Decretul* nr. 1644 din 10 mai 1890, semnat de doi membri ai familiei Lahovary, rude apropiate ale lui Nicu Cerkez: Alexandru Lahovary, ministru al Afacerilor Străine, și Alexandru Emanuel Lahovary, secretar general al ministerului. Documentul original se află în arhiva domnului Ștefan D. Pleșia.

⁶⁵ *Decretul Regal* nr. 5384 din 28 decembrie 1905, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 218 din 1 ianuarie 1906. *Brevetul Medaliei*, cu nr. 26 din 10 mai 1906, a fost emis de Cancelaria Ordinilor din Ministerul Afacerilor Străine (fiind semnat de directorul A. I. Lenș) și se află în arhiva domnului Ștefan D. Pleșia.

⁶⁶ *Decretul* – cu nr. 14973 din 31 iulie 1911, emis în numele Președintelui Franței – este păstrat cu grijă în arhiva strănepotului Ștefan D. Pleșia.

Enescu, Pablo Casals, Ferruccio Busoni, Felix Weingartner⁶⁷. Nicu Cerkez revine în România cu întreaga familie în primăvara anului 1914, cu câteva luni înainte de începerea Primului Război Mondial.

În luna mai a anului 1917, Nicu Cerkez părăsește din nou România, pentru a pleca cu familia „în pribegie” prin Rusia până în Finlanda, de unde revine la sfârșitul lunii iunie la moșia sa de la Gârbovana (județul Bacău), unde găzduiește o parte din misiunea militară franceză, între care pe curierul acesteia, contele H. d' Audiffret, precum și pe membrii escadrilei Farman 6.

Nicu Cerkez s-a stins din viață la 22 februarie 1927, fiind înhumat la cimitirul Bellu, alături de mama sa Elisa, născută Lahovary (1828-1903)⁶⁸. Tot aici vor fi înmormântate soția sa, Meta (în noiembrie 1946), și cele trei fiice ale sale: Maria-Simona Koslinski (m. 12 aprilie 1934), Maria-Nicola Hagi-Mosco (m. 14 decembrie 1970) și Maria-Cristina Carp (m. 4 aprilie 1985). În același an 1927, dar trei luni mai târziu, la 12 mai, avea să părăsească această lume și fratele său, arhitectul Grigore Cerkez, în timp ce Iancu, fratele cel mai mare, se stinsese din viață în 5 noiembrie 1921, iar generalul de cavalerie Alexandru Cerkez, care urmărea Școala Militară de la Saint-Cyr, murise și el la 20 decembrie 1922.

Casa în care a locuit Nicu Cerkez în strada „Mercur” (devenită ulterior „Dimitrie Sturdza”) a fost construită în anul 1887, după planurile și sub directa sa conducere, în vecinătatea casei socrului său Nicolae Iacovaki și a Muzeului ctitorit de Atanase Simu. După decesul lui Nicu Cerkez, în casă au continuat să locuiască soția sa Maria (Meta), împreună cu cele trei fiice căsătorite fiecare, până în anul 1939, când Meta Cerkez a vândut imobilul Clubului *Tinerimea Română*, mutându-se împreună cu familia Koslinski în casa din Bulevardul *Ardealului* (cartierul Cotroceni). Ulterior, după anul 1944, Maria Cerkez s-a mutat la fiica sa Maria-Nicola Hagi-Mosco, în casa cumpărată de la familia Vlassopol, situată în strada care poartă acum numele arhitectului Grigore Cerkez.

Povestea casei lui Nicu Cerkez și a celor care au locuit-o ne este prezentată de două dintre nepoatele acestuia – Elisabeta Bălăceanu-Stolnici și Alexandra Bucșan – cu care am avut bucuria de a realiza o serie de ample interviuri ce vor forma substanța unei cărți speciale, în curs de redactare la Editura *Oscar Print* din București. Mărturia celor două verișoare primare este foarte prețioasă pentru descrierea atmosferei de epocă ce domnea într-o asemenea reședință urbană, în perioada interbelică. Înainte de a prezenta relatările celor două distinse doamne, vom încerca o scurtă schiță biografică a domniilor lor.

⁶⁷ Datele participării la aceste concerte pariziene și numele soliștilor sau dirijorilor sunt atent notate într-un *Jurnal* al Mariei-Nicola Cerkez, păstrat în arhiva domnului Ștefan D. Pleșia.

⁶⁸ Cf. Gheorghe Bezviconi, *Necropola Capitalei. Dicționar Enciclopedic*, ediția a II-a, p. 71.

Doamna Elisabeta Bălăceanu-Stolnici s-a născut la 1 aprilie 1921, la București, în casa bunicului său Nicu Cerkez, unde locuiau părinții domniei sale: Maria-Nicola Cerkez (25 mai 1894 - 14 decembrie 1970) și Emanoil Hagi-Mosco (5 octombrie 1882 - 29 aprilie 1976), cunoscutul ziarist, istoric și pasionat genealog, epitrop al *Așezămintelor Brâncovenești* și al Bisericii *Domnița Bălașa*. Elisabeta Hagi-Mosco s-a căsătorit, prima dată, la 5 septembrie 1940, cu diplomatul Dan Pleșia (27 decembrie 1912 - 7 ianuarie 1997), fiul lui Grigore Pleșia (1887-1976) și al Floricăi Vorvoreanu (27 decembrie 1884 - 4 septembrie 1973). Din această căsnicie au rezultat doi fii: Ion Pleșia (n. 4 mai 1943) și Ștefan Pleșia (n. 24 iunie 1949). După divorțul de Dan Pleșia, doamna Elisabeta Hagi-Mosco s-a recăsătorit, în 27 decembrie 1963, cu domnul prof. dr. Constantin Bălăceanu-Stolnici (n. 6 iulie 1923), reputat neurolog și distins om de cultură, membru de onoare al Academiei Române.

Doamna Alexandra (Adina) Bucșan s-a născut în 11 septembrie 1927 la Fiume (Italia), părinții săi fiind viceamiralul Gheorghe Koslinski (20 mai 1889 - 30 aprilie 1950, închisoarea din Aiud) și Maria-Simona Cerkez (22 august 1892 - 12 aprilie 1934)⁶⁹. S-a căsătorit în 1954 cu Andrei Bucșan (14 februarie 1921 - 20 martie 1995), nepot al lui Octavian Goga, doctor în etnografie și folclor, cercetător științific la Institutul de Etnografie și Folclor din București. Au împreună doi copii: Marica (n. 11 aprilie 1960) și Constantin (n. 5 decembrie 1955).

Să urmărim, așadar, mărturia celor două nepoate de fiică ale lui Nicu Cerkez și ale Mariei Iakovaki („mama-mare”) despre casa în care și-au petrecut o copilărie și o adolescență fericite. Discuției noastre despre casa familiei Cerkez i s-a alăturat și domnul Ștefan D. Pleșia, cu intervenții lămuritoare privind istoria și genealogia familiilor Cerkez, Hagi-Mosco și Pleșia.

Narcis Dorin Ion: Unde era situată această frumoasă casă a inginerului Nicu Cerkez?

Alexandra Koslinski-Bucșan: Când veneai din bulevardul *Brătianu* în strada *Dimitrie Sturdza* (fostă *Mercur*, actuala *Pictor Verona*), casa Cerkez era a treia pe stânga. Mai întâi era Muzeul Simu, colț cu bulevardul, apoi casa lui Nenea Bitzi (Alexandru Iakovaki)⁷⁰, fratele lui mama-mare Cerkez, apoi casa lui tata-mare, Nicu Cerkez. A fost construită de el în 1887, în față având grădina despărțită de stradă printr-un gard mare din fier forjat, care se termina cu o poartă dublă

⁶⁹ Despre istoria și genealogia familiei Koslinski, vezi excelentul studiu al lui Niculae Koslinski, *Familia Koslinski în România*, publicat în „Arhiva Genealogică”, Iași, Editura Academiei, an III (VIII), 1996, nr. 3-4, p. 161-166, cu un arbore genealogic.

⁷⁰ Alexandru Nicolae Iakovaki (24 iulie 1876 - 29 mai 1955), fiul lui Nicolae Iakovaki (1 noiembrie 1836 - 28 noiembrie 1909) și al Elenei Rizo-Nerulo (cea de a doua soție, din data de 8 iulie 1871). A fost diplomat, ministru plenipotențiar. Frate vitreg cu Maria Iakovaki, soția lui Nicu Cerkez, născută din prima căsătorie a lui Nicolae Iakovaki cu Smaranda Poenaru, decedată la Veneția în 5 martie 1867.

pentru vehicule și una mică pentru persoane. De casa Iakovaki era despărțită printr-un gard de scânduri, iar în partea opusă curtea era despărțită de casa Sturdza⁷¹ (colț cu strada *Nicolae Goleșcu*) și spatele unor blocuri printr-un zid mare, care mai există parțial și astăzi. De-a lungul zidului erau plantați niște castani mari, ca de altfel și în grădină, iar fiecare din noi, copiii, avea castanul lui. Țin minte că al Ilenei⁷² era în colțul format de gardul de fier și cel de scânduri. Restul nu mai știu.

Narcis Dorin Ion: Vă amintiți cum arătau interioarele casei bunicilor dumneavoastră?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Da, era o frumusețe, avea o scară monumentală. Se intra frumos – avea scări de marmură la intrare – într-un salon imens, din care pornea o scară frumoasă, foarte înaltă. Jos erau trei odăi mari, dintre care una era salonul mare, care era mobilat în stil *Louis XV* și era foarte greu de încălzit. Când mama ne dădea lecții de pian, ne înghețau degetele pe clape, pentru că era foarte frig.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Intrarea principală în casă se făcea din curte, în stânga. Era o ușă mare și grea, jumătatea de jos era din lemn, iar cea de sus din sticlă. Intrați într-un vestibul cu trei trepte lungi din marmură și două oglinzi mari în dreapta și stânga, în care – fiind așezate față în față – te vedeai la infinit. Apoi intrați într-un hol imens, printr-o ușă mare cu geamlăc colorat, în mijlocul fiecărui „batant” al ușii fiind o stemă cu inițialele „N.C.”. Holul, cum am spus, era foarte mare și avea în colțurile de lângă ușa vestibulului câte un scaun din lemn sculptat. Pe spătarul unuia dintre scaune era reprezentată masca comediei.

Apoi venea salonul mare, cu mobila în stil *Aubusson*, un cămin mare în același stil, cu tabloul lui mama-mare deasupra. Avea și un pian cu coadă și pe pereți erau tapiserii frumoase. Salonul comunica cu odaia lui Tanti Kita. Din salon ieșeau în seară, din care porneau niște trepte foarte mari spre grădină. Noi nu am mai apucat sera decât sub formă de depozit, dar vara – când salonul era deschis –

⁷¹ În această casă – situată pe fosta stradă *Mercur* – locuise familia colonelului Alexandru D. Sturdza (23 mai 1869 - 28 septembrie 1939), fiul lui Dimitrie A. Sturdza (10 martie 1833 - 21 octombrie 1914), cunoscutul om politic, președinte al Partidului Național Liberal, prim-ministru al României. Astăzi în această casă funcționează o cafenea (vis-à-vis de restaurantul *La Mama*), iar în casa lui Dimitrie Sturdza de pe strada *Pictor Verona* nr. 13-15, Librăria *Cărțurești* din București. În casa colonelului Sturdza s-a născut Ileana Carp, aceasta fiind nepoata de frate a Elisabetei (Dudu) Carp (1874-1963), sora lui Grigore Carp și soția lui Alexandru D. Sturdza.

⁷² Elena (Ileana) Carp (9 aprilie 1922 - 23 octombrie 2011), fiica lui Grigore P. Carp (1888-1971) și a Mariei-Cristina (Kita) Cerkez (8 decembrie 1895 - 4 aprilie 1985). Căsătorită cu Alexandru (Sandu) Negri (27 iulie 1913 - 30 august 1985), cu care a avut doi copii: Costache (n. 30 noiembrie 1947) și Alexandra (15 iunie 1944 - 29 septembrie 2010). Verișoară primară cu doamnele Elisabeta Bălăceanu-Stolnici și Alexandra Koslinski-Bucșan.

circulam prin ea. Salonul avea doar un cămin, nu avea sobe și trebuia să aducem lemne de la țară ca să-l încălzim, era foarte greu atunci.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Lângă acest salon, în stânga când intrai, era camera familiei Carp, a unchiului meu și a mătușii mele.

Narcis Dorin Ion: Adică Maria-Cristina Cerkez și soțul ei, Grigore P. Carp, fiul marelui om politic conservator Petre P. Carp.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Da, exact. Camera lui Tanti Kita și Nenea Gogore⁷³ – cum le spuneam noi, în familie – era situată în stânga holului și forma colțul casei dinspre grădină, în față. Fiind foarte mare, camera servea și de birou lui Nenea Gogore și avea tot o sobă mare, albă.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: În continuare era sufrageria, ultima pe stânga, care era mobilată destul de greoi, cu un gen de mobilă italienească cu picioare masive, de culoare maro închis.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Sufrageria era și ea imensă, cu boiserries de stejar maron, la fel și mobila, formată dintr-o masă mare care se putea lungi, scaune cu monograma „N.C.”, un bufet mare cu vitrină, altul mai mic fără și încă două mai mici, fără uși. Și aici era un cămin imens din același lemn. Geamurile, care ocupau un perete întreg, erau tot cu vitralii colorate și dădeau spre grădină. Lângă *cheminée*, la fel cu boiseria pereților, era o ușă care dădea pe un coridor și avea o fereastră prin care se pasau mâncărurile.

Narcis Dorin Ion: Această sufragerie a primit numeroși oaspeți, de-a lungul timpului. Cum erau organizate aceste recepții de familie?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Tocmai de aceea, în sufragerie era o masă foarte mare – care a fost vândută apoi, odată cu casa – la care încăpeau toți oaspeții care veneau la noi. La noi veneau aproape în fiecare duminică musafiri, în special din familia Hagi-Mosco. Cel mai simpatic era unchiul meu, căpitanul Georges Hagi-Mosco⁷⁴, fratele tatălui meu, care a luptat la Mărășești, în Primul Război Mondial, împreună cu tata. În război a explodat lângă el o grenadă și din această cauză surzise, săracul. Noi eram obraznici și tanti Lili îl întreba: „Georges, comment est-ce-qu' il fait dehors?”.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Sau „Georges, mai fumezi?”. Și el, săracul, răspundea: „A, e frumos, adevărat e foarte frumos afară”. Și noi, care eram acolo, ne prăpădeam de râs. „Georges, ia un măr”, îi spunea tanti Nicole. El, nimic. Și atunci Lisbeth îi arăta mărușul. El era foarte drăguț, de fiecare dată ne aducea bomboane.

⁷³ Grigore P. Carp (29 iunie 1888 - 8 august 1971), fiul Sevastiei Cantacuzino (1853-1947) și al lui Petre P. Carp (29 iunie 1837, Iași - 19 iunie 1919, Țibănești, județul Iași), om politic conservator, președinte al Partidului Conservator, prim-ministru al României.

⁷⁴ George Hagi-Mosco (18 iulie 1884 - 14 februarie 1949), fiul lui Nicolae Hagi-Mosco (6 decembrie 1828 - 4 august 1893) și al Pulcheriei (Profira) Slătineanu (22 septembrie 1845 - 26 octombrie 1917). Colonel de cavalerie și inginer hotarnic. Necăsătorit.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Ce vreți, domnule, eram copii! Mai venea și tanti Mișilica, adică Maria Hagi-Mosco, sora lui, căsătorită cu un domn Petrescu, care a dispărut. Era scurtă, îndesată, dar era foarte drăguță. Din 11 copii ai lui Nicolae Hagi-Mosco și ai Profirei Slătineanu au rămas doar patru: Georges, Emanoil, Elisabeta⁷⁵ și Maria⁷⁶. Era apoi – la mesele noastre – nevasta lui nenea Gogu Cerkez, arhitectul: tanti Lili, născută Ghermani⁷⁷. Urma tanti Beta Hagi-Mosco – Elisabeta, după care m-a numit pe mine. Ea a fost căsătorită Căpităneanu și apoi Arifeanu. A avut un băiat – Nicky Douglas Căpităneanu – care a dispărut în al Doilea Război Mondial, în Rusia. Mama lui nu a crezut niciodată că a murit și l-a așteptat întreaga viață să revină. Era o masă de 24 de persoane și avea o vedere splendidă spre grădină. În dreapta era o curticică, în care era casa lui nenea Bitzi Iacovaki, frate cu mama-mare.

Ca să trecem spre scară, lângă ea era o altă cameră mare, biroul lui tata, unde avea un birou masiv, care a fost mutat apoi în casa din strada *Grigore Cerkez*. Biroul avea dedesubt un fel de ascunzătoare, în care ne băgam noi când nu era tata acasă și ne ascundeam și când venea tata și ne prindea nu știam cum să alergăm mai repede, fiecare pe altă parte. Tata era singurul sever din casă, când făceam gălăgie prea multă ne pune la punct, fără să discute.

Narcis Dorin Ion: Îl deranjați la studii, la cercetările sale istorice sau genealogice?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Ce să spun! După biroul tatălui meu, venea biroul lui nenea Georgică.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Adică biroul tatălui meu, Gheorghe Koslinski, amplasat în prima cameră de pe partea dreaptă, înainte de biroul lui nenea Manole Hagi-Mosco. Inițial – îmi spunea mama-mare – aici fusese biroul lui tata-mare, inginerul Nicu Cerkez, dar eu nu l-am mai apucat, era bolnav și a murit în anul în care m-am născut eu. Biroul lui tata forma colțul casei din spate, spre curte. Avea geamuri, tot cu vitralii colorate, și o mobilă mare, grea: bibliotecă,

⁷⁵ Elisabeta Hagi-Mosco (3 martie 1886 - 4 noiembrie 1946), căsătorită în 29 noiembrie 1910 cu Constantin Douglas Căpităneanu, ofițer superior de artilerie, de care se desparte în ianuarie 1923. Se recăsătorește cu Ion Arifeanu, căpitan de infanterie. Din primul mariaj se naște un singur fiu, Nicolae Douglas Căpităneanu, mort în Rusia în 1942.

⁷⁶ Maria Hagi-Mosco (22 decembrie 1868 - 25 februarie 1944). Căsătorită cu Dimitrie Petrescu-Halepliu, consul general, de care se desparte în 1919.

⁷⁷ Elena Ghermani (4 octombrie 1864 - 30 aprilie 1952), fiica lui Teodor Ghermani și a Angelica Sabeki. Căsătorită cu arhitectul Grigore Cerkez, cu care a avut un singur fiu, Teodor Dan - Dodel (28 noiembrie 1884 - 5 decembrie 1918). Acesta s-a căsătorit, la 26 aprilie 1915, cu Yvonna, fiica lui Alexandru G. Florescu și a Olgăi Costescu-Comăneanu, cu care a avut un fiu, Aldea-Dan (7 februarie 1916 - 15 mai 1989, Brazilia), inginer de profesie.

masă, scaune, fotolii, totul din lemn masiv sculptat și piele, nu mai știu ce stil! Biblioteca se află la regretatul meu frate Niculae⁷⁸, ca și masa rotundă din holul de sus. Era și un cămin enorm, mărginit de același lemn.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Știu că nenea Georgică era atât de drăguț și de bun. Eu eram cam „clei” la matematică și nenea Georgică îmi dădea lecții. Când avea timp, mă duceam la el și mă „lumina”.

Narcis Dorin Ion: Familia lui Grigore Carp avea și ea o cameră în această casă.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Da, era la parter, vis-à-vis de biroul tatălui meu.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Unchiul Grigore Carp se ocupa de o fabrică de zahăr, avea biroul acolo unde lucra, dar avea un birou și în odaie cu tanti Kita. Ei își primeau musafirii în apartamentul lor din casa bunicilor: Alecu Rioșanu de la Izbiceni, Grigore Duca. Ei aveau grupul lor de prieteni, pe care îi primeau. Tata era – cum e și Muți Bălăceanu, soțul meu – cu nasul în cărți și cu istoria, și nenea Georgică era singurul care avea un serviciu.

Narcis Dorin Ion: Deci, tatăl dumneavoastră, Emanoil Hagi-Mosco, începuse să strângă o bibliotecă chiar în casa socrului său, Nicu Cerkez.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Era mare, ce să mai spun, mai ales pentru noi copiii. Era așezată în biroul tatălui meu. Nu erau atât de multe volume ca la Dan Berindei⁷⁹, dar tata avea foarte multe cărți.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Biroul lui Nenea Manole era plin de mobile, cărți, obiecte (pe pereți erau două măști, de care mie îmi era frică!), o sobă mare din faianța albă. În fund, după o perdea, era o ușă care dădea pe scara de serviciu.

⁷⁸ Niculae Koslinski (19 octombrie 1921 - 2002), fiul viceamiralului Gheorghe Koslinski și al Mariei-Simona Cerkez. Absolvent al Școlii Navale din Constanța, sublocotenentul Niculae Koslinski participă la acțiunile navale din Marea Neagră. Continuă cariera militară, devenind căpitan de marină (1947), până în anul 1951, când este scos din cadrele active, pe motive de origine socială. Ulterior devine inginer topograf și geodez, absolvind și Facultatea de Istorie a Universității din București. Ca istoric militar, Niculae Koslinski a publicat mai multe lucrări dedicate istoriei marinei și forțelor navale: *Războaie pe mare în veacul al XVI-lea. Preveza și Lepanto* (1991); *Războiul naval de-a lungul veacurilor* (1994, 1996); *Marina militară în al Doilea Război Mondial*, vol. I (1939-1942), vol. II (1942-1944), în colaborare cu Raymond Stănescu (1997).

⁷⁹ Dan Berindei (n. 3 noiembrie 1923), fiul lui Alexandru I. Berindei și al Dinei Berindei, reputat istoric al perioadei moderne a istoriei României, membru (din 1992) și vicepreședinte (2006-2014) al Academiei Române. În anul 2013 domnia sa a donat vastă sa bibliotecă (peste 40 000 de volume) Bibliotecii *Alexandru și Aristia Aman* din Craiova.

Ștefan D. Pleșia: Așa cum am văzut eu în casa din strada *Grigore Cerkez* în care m-am născut, camera bunicului avea pereții plini, tapetați cu cărți, cu ceea ce a mai putut să aducă din casa lui Nicu Cerkez.

Narcis Dorin Ion: În fond, cele trei fiice ale Mariei Iacovaki și ale lui Nicu Cerkez – Maria-Nicola, Maria-Cristina și Maria-Simona – au locuit împreună în această casă cu soții lor: Emanoil Hagi-Mosco, Grigore Carp și Gheorghe Koslinski.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Da, și noi eram șase copii, șase veri primari.

Narcis Dorin Ion: Să îi prezentăm pe rând.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: De la Maria-Nicola, un băiat, Ion (Noni), și o fată, cu. De la Simona Koslinski la fel, Niculae și Alexandra. De la Maria-Cristina Carp erau două fete: Ileana și Maria (Mitzis)⁸⁰. Plus prietenii care veneau, cu guvernantele lor. Noi ne petreceam timpul, când era frumos, în grădină. Când nu, în salonul de sus, după ce urcai scările și ajungeai într-un salon lung, unde în partea stânga era apartamentul familiei Koslinski.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Aveam odaia mea, unde stăteam eu cu guvernanta. Odaia mea era situată în stânga holului mare, era mare, cu o sobă albă și mobilă simplă destul de urâtă. Pe urmă avea Niculae, fratele meu, odaia lui, mai mică și pe urmă era odaia de dormit a părinților mei, cu baia, și un fel de intrând, unde era un dulap. Țsta era apartamentul nostru. Pe palier era telefonul și o bancă din lemn curbat și paie.

Narcis Dorin Ion: Cu guvernantele în ce limbă vorbeați?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: În limba germană. Cu Ana, când a fost, vorbeam numai în românește.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Ana era cu noi în Italia, când m-am născut eu. A fost și când era Niculae mic. Pe urmă când ne-am întors noi în București, Ana a plecat.

Narcis Dorin Ion: La etaj era, deci, un apartament pentru familia Koslinski.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Da, și ieșind de la familia Koslinski, în capătul salonului mare era o odaie foarte plăcută, cu mobilier în stil francezesc *Louis XVI* și tapet roz, în care a stat tata-mare cât a trăit. Se vedea bine, era luminoasă, cu geamuri de jur împrejur.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Acolo se folosea doar vara, pentru că iarna nu se putea sta. Era foarte frig și salonașul nu avea încălzire, avea doar un cămin.

⁸⁰ Maria (Mitzis) Carp (13 februarie 1925 - 30 octombrie 2010), fiica lui Grigore Carp și a Mariei-Cristina Cerkez. Căsătorită cu Radu Slătineanu (28 august 1920 - 10 septembrie 1986). Fără urmași.

Iarna stătea închis, vara primea mama-mare lumea. Era un salon adorabil, cu mobilă rococo și un cămin frumos, deasupra intrării principale. În stânga holului era, mai întâi, un calorifer în fața căruia stăteau caii-balansoar ai lui Mitzis și Noni. Apoi era o măsuță rotundă (a ajuns tot la Niculae), cu două fotolii pline, îmbrăcate în catifea verde; pe măsuță era și un radio cu câști. Acolo stătea lumea „mare”, după ce noi ne culcam. Urma ușa de la odaia mea, apoi o masă destul de mare, rotundă, cu marmură, cu scaune și fotolii din lemn curbat și paie, unde ne luam micul dejun și cafeaua cu lapte de după-masă și unde, în ultimii ani – când iarna nu se mai încălzea sufrageria mare – mâncam toată familia. Venea apoi o sobă mare de teracotă bleu-marine, apoi un mic bureau și, în fine, ușa de la odăile Koslinski, ca să spun așa.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Vis-à-vis veneau odaia lui mama-mare, baia, odaia mea și odaia de toaletă a lui mama-mare, garderoba (depozit de lăzi și cufere) și apoi așa-zisul bufet, unde se pregăteau micul dejun și ceaiul de la ora 5.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Odaia lui mama-mare era foarte mare, cu mobile frumoase, albe, cred că în stil *Louis XVI*, un dulap tripeu cu oglinzi mari, un „prie-Dieu” într-un colț, o sobă albă care avea pe marginea ieșită un coș și două sfeșnice din porțelan de Saxa. Mai era o dormeuză, o lampă cu picior, scaune, fotolii, măsuțe, un balansoar și o masă de servit cu roțițe și cești frumoase, căci lumea „mare” lua ceaiul de la ora 5 în odaia lui mama-mare. Tot din odaia ei ieșeau pe balcon, care era spre grădină, deasupra serei. Pe el creșteau glicina și vița-de-vie cu struguri comestibili.

Din odaia lui mama-mare puteai ieși pe coridor, unde erau, mai întâi, odaia lui Lisbeth, apoi cabinetul de toaletă al lui mama-mare, apoi baia lui mama-mare, foarte mare, apoi așa-numita „garderobă”, o cameră plină cu dulapuri, lăzi, cufere, cutii pline cu vechituri, unde ne plăcea să facem explorări, deși mama-mare nu ne dădea voie, dar descoperisem unde ținea cheia și, când nu era acasă, profitam! În fundul coridorului era un oficiu zis „bufetul”, unde se pregătea micul dejun și ceaiul.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Când am crescut mai mare, nu mai dormeam cu Noni⁸¹, fratele meu, și aveam odaia mea, la etaj, lângă odaia lui mama-mare. Apartamentul Hagi-Mosco era mai jos, între etaje, și jos de tot era familia Carp. Fetele lor erau la același etaj cu Hagi-Moscii, tot între etaje, la acest mezanin, unde verișoarele noastre Carp aveau două camere.

Narcis Dorin Ion: Deci, casa lui Nicu Cerkez avea un parter, mezanin și etaj, toate comunicând printr-o scară monumentală.

⁸¹ Ion (Noni) Hagi-Mosco (8 decembrie 1924 - 19 august 2002), fiul lui Emanoil Hagi-Mosco și al Mariei-Nicola Cerkez. Necăsătorit, fără urmași. Cu el se stinge, pe linie masculină, familia Hagi-Mosco, al cărei început în Țara Românească – în secolul al XVIII-lea – se datora tot unui Ion Hagi-Mosco.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Da, era un parter, era un mezanin doar într-o parte, spre spatele casei, spre curte, și un etaj. În fundul holului mare era scara principală, tot din lemn masiv, iar balustrada se termina jos cu un stâlp pe care era o lampă de bronz în formă de femeie care ținea abajurul. Sub scară era o ușă care dădea spre coridorul de serviciu. Tot sub scară era depozitată o masă de biliard și statuia albă a unui grifon sau așa ceva. Pe peretele din fund era un afiș gen Toulouse-Lautrec și o pendulă mare, care a ajuns la Noni Hagi-Mosco, ca și bufetul mic din sufragerie și tabloul cu mama-mare Cerkez în picioare. Deasupra fiecărei uși din holul mare era câte un tablou reprezentând pe fiecare dintre frații Cerkez.

Scara avea, mai întâi, 13 trepte, apoi era un mic platou pe care era o bancă din lemn pirogravat și pe perete o oglindă imensă. Apoi urmau cinci trepte la stânga, un nou platou cu un scaun pirogravat (se află la mine), apoi iar la stânga șapte trepte și ajungeai pe palierul de la etaj. În față un perete jumătate din lemn, jumătate din sticlă, cu ușă dublă, prin care se intra în holul mare de sus, unde ne petreceam cea mai mare parte a vieții. La dreapta era o canapea cu două fotolii Biedermaier și o măsuță (canapeaua și fotoliile sunt la Lisbeth), apoi o ușă dublă ce dădea pe un coridor, apoi o canapea mare care nu știu cum a rezistat săriturilor noastre, apoi o bibliotecă turnantă (a ajuns la Niculae Koslinski, fratele meu) și ușa dublă spre odaia lui mama-mare.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Noni, cu mine, cu mama, cu tata eram la etaj. Pe urmă, când am mai crescut, mama m-a scos din odaia lui Noni – că nu ne înțelegeam – și m-a mutat într-o odaie lângă mama-mare, între camera ei de toaletă și baia lui mama-mare.

Narcis Dorin Ion: Deci pe mama-mare, dumneavoastră, cel puțin, ați cunoscut-o foarte bine.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Foarte bine. Și am terorizat-o. Săraca, mama-mare!

Narcis Dorin Ion: Cum era mama-mare?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Săraca, mama-mare! Ea ne suporta pe toți pentru că eram joaca ei și totul se petrecea în acel hol mare de sus. De exemplu, erau niște canapele, mici, pătrate, fără spătar, pe roți. Și Niculae și cu mine ne puneam pe burtă pe câte unul din scaunele acestea și de la un capăt la altul – vîjjjj – ajungeam în partea cealaltă. Cum să nu o speriem pe biata mama-mare!

Alexandra Koslinski-Bucșan: Am uitat să spun că holul mare de sus era și el tapetat cu boiserie, dar din lemn simplu lustruit. În partea de sus avea niște dreptunghiuri, unde erau puse mici tablouri, de mărime carte poștală, cu reproduceri din tablouri celebre. Pe noi ne enerva „Mona Lisa”, pentru că se uita mereu la noi! Tot așa, pentru același motiv, ne enerva și o fotografie de-a regelui Carol al II-lea, care se afla în „salonaș” și care avea și o dedicație cu semnătura lui.

Pe vremea aia era doar principe și o dăduse familiei Cerkez ca mulțumire, când – într-o zi, când a jucat tenis cu fetele Cerkez – a întârziat și mama-mare l-a invitat la masă!

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Și pentru că m-ai întrebat de mama-mare trebuie să-ți spun că mama-mare, săraca, ne-a suportat. Făceam gălăgie, ne băteam, veneau prieteni sus, ne păruiam și cu aceia. În special eu și cu Niculae ne țineam de păr și spuneam: „Dacă dai drumul, dau. Dacă dai drumul, dau”. Nici unul nu dădea drumul.

Narcis Dorin Ion: Pe tata-mare vi-l amintiți. Aveați șase ani când a murit Nicu Cerkez, în 1927.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Da, când a murit tata-mare aveam șase ani. Am un suvenir pe care nu pot să îl uit nici acum. A venit mama cu mine – împlinisem șase ani! – să mă ducă la tata-mare, care era în odăița lui, pe un fotoliu sau un scaun cu roțile, nu știu dacă exista atunci. Tata-mare nu umbla, nu se scula. Și, săracul, a vrut să mă ia în brațe iar eu, copil fiind, am făcut mutre, nu am vrut. Îmi aduc aminte că îi curgeau lacrimi lui tata-mare. Nici acum nu pot să uit răutatea copilărească.

Narcis Dorin Ion: Deci ați rămas cu imaginea aceasta ca amintire?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Da, am rămas cu amintirea asta, cu lacrimile lui tata-mare. Pentru că era un om extraordinar de bun.

Narcis Dorin Ion: Tata-mare a fost inginer-constructor. Proiectul casei l-a făcut el sau l-a făcut fratele lui, arhitectul Grigore Cerkez?

Adlexandra Koslinski-Bucșan: Da. El a făcut casa. Țin minte că am întrebat-o pe bunica mea cine a făcut casa, mi-a spus: „Păi, tata-mare a făcut casa”. Cap-coadă.

Ștefan D. Pleșia: El a făcut multe clădiri, între care Banca Națională, Muzeul Colecțiilor. Avea toate capacitățile să-și facă propria casă.

Narcis Dorin Ion: Toată viața aceasta a dumneavoastră, ca și copii, ați stat în casa bunicilor până în 1939, când dumneavoastră aveți 18 ani. Ați rămas toți cei șase veri în casă până în 1939?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Înainte au plecat copiii Carp, pentru că a găsit nenea Gogore un apartament pe bulevardul *Dacia* și s-a mutat acolo. Lui îi convenea să se mute, pentru că la noi nu avea decât o odaie, nu avea biroul lui. Pe când tata și nenea Georgică aveau biroul lor și făceau și câte ceva, pe când nenea Gogore era doar cu moșia de la Gârbovana.

Ștefan D. Pleșia: Când a ieșit din închisoare – în 1964, după opt ani de detenție – nenea Gogore a venit cu tanti Kita și stăteau în subsolul casei noastre din strada *Grigore Cerkez*, într-o cămăruță la demisol, fiindcă nu aveau unde să stea. Atunci am făcut audiții muzicale cu el – era mare meloman – dar în special pe muzică germană. Adora Bruckner, am avut discuții cu el, îmi explica despre simfoniile lui Bruckner, am învățat multe atunci, eu eram înnebunit. În schimb, eu

i-am pus *Concertul nr. 2 pentru pian* de Rahmaninov, pe care nu-l cunoștea, el fusese în închisoare, nu era la curent cu muzica rusească, care începuse să se cânte foarte mult la noi. În schimb bunica mea adora *Concertul nr. 2* de Rahmaninov. Aveam atunci un pick-up – câștigat de mine în urma unui concurs muzical la Radio în 1963 – și discuri din acelea de 78 de turații pe minut în care, la fiecare patru minute, întorceai discul. I-a plăcut foarte mult să asculte și atunci a descoperit și el acest concert.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Pe toate cele trei fete le chema cu Maria înainte: Maria-Nicola, Maria-Cristina și Maria-Simona, pentru că mama lor era Maria.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Și pe mine m-a botezat mama-mare tot Maria-Elisabeta, pentru că mama-mare a pierdut trei băieți.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Exact. Mama-mare a avut înainte trei băieți, care au murit mici, la naștere sau de copii și de aceea mama-mare și-a botezat cele trei fete cu Maria, cum se spune le-a încredințat Fecioarei Maria.

Narcis Dorin Ion: Mama-mare făcuse studii sau era autodidactă, cu guvernantă.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Nu, era ca pe vremuri, mama-mare nu făcuse studii. De fapt, ca să fiu cinstită, eu am făcut două clase de liceu într-un an, am terminat liceul, dar tata nu a vrut să mă lase la Facultate. M-am logodit și m-am măritat la 19 ani, în 1940.

Narcis Dorin Ion: Să rămânem cu bunica și familia Cerkez.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Dar, revenind la bunica, trebuie să spun că atunci când am crescut m-am mutat într-o odaie lângă mama-mare. Odaia avea o terasă mare, frumoasă, plină de glicină mov, era o splendoare și mirosea frumos. Grădina casei era destul de mare, în formă rotundă și la mijloc trona statuia lui Ioan Georgescu, *Aruncătorul de lance*⁸².

Alexandra Koslinski-Bucșan: Grădina casei noastre era plină de tufe de liliac, mai ales de-a lungul gardurilor, astfel că din stradă nu vedeai nimic în grădină. Unii lilieci erau adevărați pomi, în care noi ne cățărăm sau foloseam o cracă orizontală drept trapez. În mijlocul grădinii era un fost bazin rotund, acum umplut cu pământ, în mijlocul căruia se afla „omul”, o statuie din bronz reprezentând aruncătorul de sulită. Robinetul de apă a rămas și de el se adaptase furtunul cu care se stropsea grădina. În jurul rondului creșteau iriși și crini roșii. Fațada casei dinspre grădină avea o seră mare la care duceau niște scări mari de piatră. Grădina era despărțită de curte printr-un gard mic de fier. Statuia aceasta era în mijlocul grădinii casei lui Nicu Cerkez. Asta a donat-o mama-mare Ateneului.

⁸² Actualmente statuia se află în colecțiile Muzeului Național de Artă al României.

Ștefan D. Pleșia: Acum statuia este la Muzeul Național de Artă din București.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Când am fost la Muzeul de Artă am avut un șoc, pentru că noi știam că dispăruse statuia și când am văzut-o acolo am zis: „Nu se poate, asta e statuia noastră”.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Noi ne cățaram pe ea, când eram copii, și când am văzut-o la Muzeu mi s-a părut mai mică.

Narcis Dorin Ion: Oricum erați copii și curtea casei era mai mică.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Și în curtea noastră statuia era pe un soclu de piatră.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Aveam o curte mare și o grădină frumoasă. În grădină ne jucam și aici veneau alți copii: Mona Vrăbiescu⁸³, copiii Hariton, Ioana Miclescu-Odobescu⁸⁴.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Curtea era plină de tufe de liliac, violet, tot gardul, din stradă nu se vedea nimic în grădină. Mai erau și câțiva castani, într-un colț era un castan mare și unul în fundul curții.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Vedeai doar casa lui nenea Bitzi Iacovaki, fratele bunicii, dar nu aveai contact direct.

Narcis Dorin Ion: Nenea Bitzi avea copii cu care să vă jucați?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Nu. Doamna Herescu, care a fost a doua soție a lui nenea Bitzi, avea un fiu Lichiardopol, care murise.

Narcis Dorin Ion: Deci mama-mare a avut un frate diplomat.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Da. Știu că era câte odată un bal, ca pe vremuri, și nenea Bitzi – care nu avea mașină – mergea la bal cu trăsura. La plecare, când era iarnă, ușierul striga „L' atelage de monsieur le ministre”. Și venea trăsura ca să îl ia pe nenea Bitzi. El venea la mama-mare, l-am cunoscut foarte bine.

Narcis Dorin Ion: Revenind la casa bunicilor, care era atmosfera între cei șase veri?

Alexandra Koslinski-Bucșan: Ele se certau, ea și cu vară-sa Ileana, împotriva lui Niculae, fratele meu, erau niște certuri, se înțepau. Noni, fratele lui Lisbeth, era întotdeauna de partea ei, mama-mare Cerkez, întotdeauna era de partea lui Niculae.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Îmi aduc aminte de biata Ileana, care nu era așa bătaioasă ca mine – eu, de când mă băteam cu Niculae, prinsesem curaj – de

⁸³ Simona M. Vrăbiescu-Kleckner (n. 1926), autoarea, între altele, a două volume de memorii, intitulate *Pe urmele mele în două lumi: România-SUA. Romanul unei vieți - cronica unei epoci* (apărute la Editura Curtea Veche, 2013-2014).

⁸⁴ Ioana Odobescu (15 iulie 1920 - 6 decembrie 2011), fiica lui Iancu Nicoară Miclescu-Prăjescu (1892-1973) și a Mariei Christopol (1900-1965). Căsătorită cu Dinu Odobescu.

fiecare dată când o împingeam totdeauna cădea pe spate. Am avut o viață de copii fericiți.

Narcis Dorin Ion: Ca educație ce vă amintiți? Era făcută doar cu guvernantele?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Întâi am avut guvernante cu care vorbeam germana.

Narcis Dorin Ion: Toată lumea știa germana.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Da, toată lumea știa germana, dar în casă se vorbea numai franțuzește, cei mari vorbeau numai franceza și atunci am învățat franțuzește de la ei.

Narcis Dorin Ion: Engleza nu era la modă atunci?

Alexandra Koslinski-Bucșan: Nu, atunci franceza era limba de bază. Noi am avut o guvernantă germană în casă iar fetele Carp o *schwesteră*.

Narcis Dorin Ion: Regretata doamnă Safta Varlam⁸⁵, fiica generalului Radu R. Rosetti, mi-a povestit că a început cu limba engleza, pentru că a fost în Anglia în copilărie, și apoi a trecut la română, franceză și germană. La fel și regretata doamnă Ileana Sturdza⁸⁶.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Safta vorbea foarte frumos englezește. Pe urmă eu am învățat engleza – vreau să spun drept – singură. Aveam o carte, un roman – atunci în copilărie – care era scris în două limbi, în românește și în englezește și puteam să citesc și să compar. Atunci mi-a fost mai ușor să învăț engleza. Până la sfârșit, mama mi-a luat o profesoară de engleză, o chema Rose Macintosh, era o irlandeză foarte drăguță. Dan Pleșia, primul meu soț, învățase foarte bine engleza pentru că el a avut o guvernantă pe care o chema Miss Moerser, care avea în grijă băieții Vorvoreanu⁸⁷ de la Craiova și toți au învățat foarte bine engleza.

Narcis Dorin Ion: Bănuiesc că știa și franceza și germana?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Da, știa franceză și germană, la fel de bine ca engleza.

Ștefan D. Pleșia: De aceea, tata a fost, pentru un timp, și ghid ONT, în perioada comunismului. În anii 1964-1968 tata a însoțit grupuri de turiști în

⁸⁵ Elisaveta (Safta) Varlam (27 martie 1914 - 22 decembrie 2010), fiica generalului Radu R. Rosetti și a Ioanei Al. Știrbey. Căsătorită cu Horia Varlam, cu care a avut doi fii: Toma și Ion.

⁸⁶ Ileana Sturdza (16/28 mai 1915 - 10 septembrie 2006), fiica generalului George G. Manu și a Elenei Mavrodi. Căsătorită cu Dimitrie M. Sturdza, cu care a avut doi copii: Elena (Lala) și Mihai Dimitrie Sturdza, reputat istoric și genealog.

⁸⁷ George (1916-?) și Ion (1921-1983) Vorvoreanu, fiii lui Constantin (Costinel) Vorvoreanu (1886-1975, Paris) și ai Margaretei Geblescu. Erau veri primari cu Dan Pleșia, prin mama acestuia, Florica Vorvoreanu (1884-1973).

croazierele pe Dunăre, de la Giurgiu până la Budapesta și Viena. Grație lui, în 1964 am făcut și eu o excursie pe Dunăre până la Porțile de Fier și așa am putut vizita insula Ada-Kaleh înainte de a se construi barajul care a înghițit-o. După aceea, tata a fost traducător al FAO (*Food and Agriculture Organization*) pentru România.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Îmi aduc aminte că în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a căzut un avion pe câmpul familiei Pleșia, la Cileni. Au venit de la Primărie să ne anunțe că e un aviator întreg, nevătămat, și ei nu știu ce să facă cu el. Era englez și m-am dus și eu cu Dan să văd. Dan s-a descurcat foarte bine cu el și l-au trimis la un lagăr de prizonieri, pentru că țărani nu aveau ce să facă cu el acolo. Așa cum a fost o poveste cu mama Tande Caragea⁸⁸, Ecaterina⁸⁹, care a salvat niște aviatori englezi sau americani din mâna nemților, zicând că ea i-a prins, sunt ai ei și nu-i dă, pentru că au căzut pe moșia ei. Și aceștia au rămas recunoscători o viață întreagă. Atunci când Tanda Caragea a ajuns în America, ei au ajutat-o.

Narcis Dorin Ion: Să revenim la casa lui Nicu Cerkez din București și la bunica Maria Iacovaki. Spuneți că luați lecții de pian în acea casă, acolo ați făcut educația muzicală.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Mama mea – Maria-Nicola Cerkez, căreia noi îi spuneam Mane – era mare melomană, ca și unchiul meu Grigore Carp. De la ea a moștenit fiul meu Ștefan gustul pentru muzica clasică. Eu, nimic, eram „clei”! Și mama a vrut să mă învețe să cânt la pian și pe mine. În salonul acela imens, care trebuia încălzit cu tone de lemne – ne încălzeam cu lemne de la țară, din pădurea noastră – îmi era frig, îmi înghețau mâinile. Pentru că nu avea ziduri, avea o terasă în față.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Era un fel de seră.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Da. Prin terasa aceea venea frig. Pianul era în salonul mare.

Narcis Dorin Ion: Și chiar mama vă dădea lecții de pian sau v-a adus un profesor?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Mama, pentru că ea studiasse pianul la Paris. Pe urmă, iarna, mergeam de Crăciun, la Gârbovana, care era o moșie mare – cu fermă, cu animale, cu cai – pe care mama-mare o dăduse fiicei ei Maria-Cristina, căsătorită cu Grigore Carp.

⁸⁸ Alexandra (Tanda) Caragea/Caradja (1920-1997), fiica lui Constantin Caradja și a Ecaterinei Kretzulescu.

⁸⁹ Ecaterina Olimpia Kretzulescu (1893-1993), căsătorită în 27 aprilie 1914 cu Constantin Caradja (26 decembrie 1892 - 23 decembrie 1961), fiul entomologului Aristide Caradja, membru al Academiei Române. Au avut împreună trei copii: Irina (19 iulie 1915 - 10 noiembrie 1940; căsătorită cu Constantin Emami, mort în aceeași zi cu soția sa, la Bârlad), Maria (12 noiembrie 1916 - 24 noiembrie 1933) și Alexandra (Tanda).

Alexandra Koslinski-Bucșan: Moșia de la Călnău, în județul Buzău, care era mai mare, a fost împărțită de bunica între celelalte două fete ale ei: Marie-Nicole, mama lui Lisbeth, și mama mea, Maria-Simona.

Narcis Dorin Ion: Dar mergeați peste tot, la cele două moșii?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: La Buzău mergeam mai mult noi și copiii Koslinski, mai puțin copiii Carp. Mama s-a implicat mai mult în administrarea moșiei de la Călnău. La Gârbovana, îmi aduc aminte de mama și de nenea Gogore, care cântau mereu la pian, la patru mâini. Acolo petreceam noi Crăciunul, care era o sărbătoare minunată, cum nu mai este acum.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Veneau colindătorii, cu buhaiul. Aveau un fel de fire de păr de cal prinse de un butoiăș și trăgeau de ele până scoteau un sunet ca buhaiul. Erau îmbrăcați în costume populare, era foarte frumos.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Tata era întotdeauna Moș Crăciun. Eu îmi aduc aminte că într-o zi nu mai venea Moș Crăciun. Ies pe ușa de intrare din curte, nu cea care dădea spre grădină, și îl văd pe Moș Crăciun trecând. Repede, ne-am întors, ne-am pregătit. Pe Moș Crăciun l-am „dibuit” – pentru că i-am cunoscut inelul – era tata. Zic: „Tu ești Moș Crăciun!”. Am rămas amândoi uimiți. Aveam șapte ani atunci și mi-am dat seama. Gârbovana era pentru noi o moșie foarte frumoasă, aveam apă (Trotușul), aveam dealuri. La Buzău moșia era plată, nu aveam dealuri și râu, nu aveai nimic. La Gârbovana aveam o pădure foarte frumoasă de stejar; mergeam, de exemplu, la pădure călare, pentru că altfel nu aveam cum.

Narcis Dorin Ion: Ce vecini aveți la casa din București?

Alexandra Koslinski-Bucșan: Vis-à-vis de noi era casa lui Titu Maiorescu, colț cu strada *Nicolae Golescu*. Până la dărâmare a avut pe ea o placă unde scria că acolo a locuit T. Maiorescu și că acolo se țineau ședințele Societății „Junimea”. Când eram noi în strada *D. Sturdza*, acolo locuia Gafencu. Tot vis-à-vis de noi, în partea dinspre bulevard, era o casă mare frumoasă, în același stil eclectic de secol XIX ca a noastră, dar nu știu cui a aparținut! La un moment dat, când mai stăteam noi acolo, a luat ființă în ea un restaurant cu grădină și s-a numit „Mon Caprice”! Probabil, ca să-i facă o concurență lui „Mon Jardin”!

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Eu îmi aduc aminte – dar nu am fost în interior – de casa în care locuia Grigore Gafencu, vis-à-vis de casa bunicului Nicu Cerkez. Stăteam în sera bunicii mele și ne uitam în curte. Gafencu avea o mașină decapotabilă, roșie, cu care se plimba mai mult soția lui, Nouchette. Noi ne uitam mereu, când pleca și venea Nouchette cu mașina. Era o distracție să mă uit pe geamul de la mama-mare, de acolo, de sus.

Narcis Dorin Ion: După aceea, Grigore Gafencu și-a construit o casă frumoasă la Șosea.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Da. Mai era vis-à-vis și un restaurant, care se chema *Mon Caprice*, și la acest restaurant iar eram cu gura căscată să văd cine vine, cine intră. Tot vis-à-vis mai era casa lui Titu Maiorescu. Îmi aduc aminte, la fel, cum se servea masa la noi, în casa bunicilor Cerkez. Era un separeu al sufrageriei, se deschidea un oblon mic și pe acolo venea mâncarea de la bucătărie.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Era o ușă care se deschidea și veneau pe un coridor – puțin mai departe de sufragerie – din bucătărie cu mâncărurile.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Veneau cu tavă și femeia – sufragioaca Chița, îmbrăcată cu șorț alb, cu bonetă, cu tot ce vrei – lua tava și servea pe toată lumea la masă. Chița s-a căsătorit pe urmă cu ordonanța lui nenea Georgică, amiralul.

Narcis Dorin Ion: Aveați bucătar? Mai erau și alte femei în casă?

Alexandra Koslinski-Bucșan: Aveam o bucătăreasă în casă și fiecare familie din casă avea câte o femeie. Ei o aveau pe Tinca, noi am avut mai multe, una era Domnica, dar nu se prea înțelegeau cu mama-mare și le tot schimba. Tanti Kita Carp nu știu dacă avea femeie. Pe urmă era șoferul lui nenea Gogore, era ordonanța tatălui meu, care era ofițer de marină și avea drept la ordonanță.

Narcis Dorin Ion: Și tot acest personal numeros locuia în casa lui Nicu Cerkez?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Da, în dependențe.

Alexandra Koslinski-Bucșan: În fundul curții erau dependențele: șopronul pentru lemne, odăile servitorilor, garajul, magazii, călcătoria, apoi, la stânga, intrarea de serviciu (curtea forma un „L”), pe un coridor în care erau diverse camere, stăteau trotinetele, bicicletele și săniile noastre; era și o curticică de unde intrai în pivniță, în spălătorie și în bucătăria mare. După ce Tanti Kita s-a mutat în bulevardul *Dacia*, baia ei s-a transformat în bucătărie iar bucătăria mare nu s-a mai folosit. Mai aveam și o spălătoreasă, fina Ileana, pe care o duceam la Gârbovana și o aduceam la București, când ne întorceam.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Băieții și cu ordonanțele jucau fotbal în curtea casei și mai spărgeau câte un geam la mama-mare. De aceea spun că am terorizat-o pe biata mama-mare.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Și ieșea mama-mare la o fereastră sus și întreba: „Cine a spart iar geamul?”.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Ordonanțele jucau fotbal cu Niculae Koslinski, cu Noni, fratele meu, și cu fina Ileana, care apăra poarta cu șorțul. Am avut o copilărie fericită, cum nu au avut mulți.

Narcis Dorin Ion: Deci, în casă erau șase veri, șase părinți, cu mama-mare și cu personalul, erați peste 20 de persoane în casă.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Da, eram. Personalul avea o casă specială în curte. Dar, pot să spun că am fost impresionată, pentru că erau condiții aproape

improprii: odăi mici, cu closet jos, în curte. Și mi-am spus: „Cum putem noi să locuim așa cum locuim și ei să locuiască așa?”.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Ei nu aveau baie, era greu.

Narcis Dorin Ion: Nu ați pus această întrebare bunicii?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Atunci m-a impresionat, dar nu am întrebat-o niciodată pe mama-mare de ce era situația asta. Am rămas cu întrebarea asta. Nu aveau alte încăperi de locuit, dar trebuia făcut totuși ceva.

Narcis Dorin Ion: Tot acest „echipaj” a rămas cu dumneavoastră în casă, până în 1939?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Nu. Primul care a plecat a fost nenea Gogore, care și-a cumpărat un apartament în bulevardul *Dacia*. Nu mult după el și după vânzarea casei bunicii, în 1939, am cumpărat noi casa familiei Vlassopol, făcută de arhitectul Paul Emil Miculescu, în strada *Grigore Cerkez* nr. 4.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Și noi am rămas în casa bunicii până în 1939, pentru că mama mea a murit în 1934 și tata s-a recăsătorit, în 1937, cu Enny Panaitescu, a cărei mamă era craioveancă, rudă cu Mona Vrăbiescu. El nu a mai locuit cu noi, ci separat, dar foarte aproape de noi.

Narcis Dorin Ion: Dacă tatăl dumneavoastră s-a recăsătorit, dumneavoastră cu fratele, Niculae Koslinski, ați rămas în casa bunicii?

Alexandra Koslinski-Bucșan: Da, pentru că mama-mare Maria Cerkez a ținut în mod special să ne păstreze, pentru că noi eram copiii mamei, care a murit tânără la Constanța, din cauza unei pneumonii. Eram la Constanța, tatăl meu a fost comandantul Diviziei de mare atunci. Niculae, fratele meu, a rămas în București, la bunica noastră, pentru că el era deja la școală, eu nu eram încă. Noi locuiam cu mama și tata, în Constanța, stăteam la etaj, dar bucătăria era jos, la parter. Era înainte de Paște și mama mergea jos, să vopsească ouă, venea sus în apartament, și a răcit. Ea a făcut o pneumonie – mai avusese în copilărie o pneumonie –, dar atunci nu existau antibioticele de azi. Au venit bieții doctori, a adus și nenea Gogore un doctor de la București, dar mama nu a mai putut fi salvată, nu a rezistat și a murit la Constanța, la doar 41 de ani.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Noi, toți copiii, eram la casa de la Călnău și așteptam să vină copiii Koslinski. Ea, Adina, era mai mică, nu zicea nimic, dar cel mai mult m-a impresionat Niculae, care stătea drept ca la armată, se uita în gol, groaznic m-a impresionat, aflase că a murit mama lui.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Pe urmă, toată lumea a plecat la București, la înmormântare. Eu m-am îmbolnăvit, nu știu ce am avut, eram bolnavă în pat, cu guvernanta lângă mine. Ea le-a spus copiilor ca în ziua aceea să stea liniștiți, să nu se joace, pentru că în ziua aceea a fost înmormântarea. Eu am întrebat-o pe guvernanta mea: „Dar de ce nu au voie copiii să se joace” și ea mi-a răspuns. „Pentru că s-a întâmplat ceva foarte trist”. „Da, știu – am răspuns eu – a murit

mama!”. Pe urmă nu am mai întrebat, nu am mai spus nimic. Eu eram mică, aveam șase ani atunci și nu realizam că acest lucru e ceva definitiv și mereu îi spuneam lui mama-mare: „Eu știu că mama o să se întoarcă, eu știu că mama o să vină”. Fratele meu, Niculae, era îngrijorat – el avea 13 ani, era mai mare – și a spus: „Ce s-a întâmplat, s-a întâmplat. Dar cu Adina ce o să se întâmple?”. Eram și eu bolnavă.

Narcis Dorin Ion: Pentru mama-mare a fost o lovitură cumplită pierderea fiicei. Unde a fost înmormântată mama dumneavoastră, în cavoul familiei Cerkez?

Alexandra Koslinski-Bucșan: E înmormântată la cimitirul Bellu.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Da, nu e un cavou, e un loc în care sunt înmormântați toți ai noștri: mama-mare, tata-mare, tanti Simona, Niculae, mama mea, Carpii amândoi, toți sunt acolo.

Narcis Dorin Ion: După moartea mamei, ați rămas în casa bunicii, până în 1939. Niculae Koslinski era în casa bunicilor când a fost dat la școală?

Alexandra Koslinski-Bucșan: Da, eram împreună, am rămas cu mama-mare mai departe, până s-a recăsătorit tata. Niculae era în clasa a VIII-a și pe urmă a plecat la Școala Navală la Constanța.

Narcis Dorin Ion: De ce a vândut mama-mare casa, în 1939, nu o mai putea întreține?

Adina Koslinski: Nu se mai putea, era greu de întreținut, trebuiau făcute reparații.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Noi toate eram prea mari și mama-mare ne suportase destul, săraca. Mama-mare a vândut casa și banii au fost împărțiți în trei. Fiecare și-a cumpărat o casă.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Când mama-mare a vândut casa mare, a cumpărat trei case, pentru cele trei fiice ale sale: una pentru Maria-Nicola, una pentru mama verișoarelor noastre, Maria-Cristina, și una pentru noi – Niculae și cu mine – pentru că mama mea nu mai trăia în acel moment.

Narcis Dorin Ion: Cui a fost vândută casa lui Nicu Cerkez în 1939?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Clubului *Tinerimea Română*.

Narcis Dorin Ion: Și dumneavoastră, familia Hagi-Mosco, ați cumpărat casa din strada *Grigore Cerkez*?

Alexandra Koslinski-Bucșan: Se numea strada *I*, atunci, nici nu avea nume.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Noi am cumpărat casa familiei Vlassopol, făcută de Paul Emil Miclescu în 1935-1936. Era situată în parcul *Mornand*, așa se chema pe vremea aceea. Am iubit enorm de mult casa asta, este extraordinar de bine împărțită și bine făcută, foarte funcțională.

Narcis Dorin Ion: Familia Koslinski ce a cumpărat? S-a implicat și tatăl dumneavoastră?

Alexandra Koslinski-Bucșan: Mama-mare s-a implicat și am stat cu ea. Mama-mare a cumpărat o casă în zona Elefterie, în Cotroceni. Era o vilă foarte frumoasă, mare, cu etaj, modernă, cu calorifer. Mama-mare a vrut ca noi doi, eu și cu Niculae, să fim mereu cu ea, cu atât mai mult cu cât tatăl meu era mereu trimis cu serviciul, încolo și înapoi, ba la Galați, ba la Constanța.

Narcis Dorin Ion: Dar mai venea și tatăl dumneavoastră la vila din Cotroceni, să-și vadă copiii, vă vizita, nu?

Alexandra Koslinski-Bucșan: Sigur că da, nu se punea problema. Am stat acolo până au început bombardamentele. Școala s-a terminat la 1 aprilie 1944 atunci, pentru că amenințau deja cu bombardamentele. Atunci am plecat la țară, la un unchi al meu, un frate de-al bunicii mele paterne. Pe urmă nu am mai locuit acolo, casa a fost rechiziționată, au venit niște militari.

Narcis Dorin Ion: Chiar atunci în 1944, imediat după întoarcerea frontului, așa repede v-au luat casa?

Alexandra Koslinski-Bucșan: Da, chiar atunci. Din 1944 mama-mare a plecat la voi, la tante Marie-Nicole.

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Trebuia să aibă cineva grijă de mama-mare și atunci a luat-o mama acasă la noi, în strada *Grigore Cerkez*.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Eu atunci, în 1944, am stat împreună cu tatăl meu și cu a doua lui soție în strada *Theodor Aman*, la bunica mea paternă, grand-maman Koslinski, care era născută tot Lahovary, era vară cu Martha Bibescu. Noi am locuit timp de un an de zile la grand-maman Koslinski, în strada *Theodor Aman*, și pe urmă tata a fost în București, nu a mai fost trimis cu misiunea și ne-am mutat aici, pe bulevard.

Narcis Dorin Ion: Dar de ce nu v-ați întors în casa din Cotroceni?

Alexandra Koslinski-Bucșan: Nu, pentru că noi eram plecați și au venit niște militari și au rechiziționat casa, imediat după război.

Narcis Dorin Ion: Erau români sau ruși?

Alexandra Koslinski-Bucșan: Erau soldați români. Mama-mare s-a înțeles bine cu ei, pentru că s-a dus apoi de câteva ori acolo.

Narcis Dorin Ion: Mama-mare a rămas în casa din strada *Grigore Cerkez*?

Alexandra Koslinski-Bucșan: Da, pentru că Niculae era deja la școală la Constanța. Am fi fost singure, mama-mare și cu mine. Tanti Nicole s-a gândit foarte bine să nu ne lase singure în casa asta și a luat-o pe mama-mare la voi. Casa în care locuia tatăl meu cu a doua soție a lui, în strada *Grigore Alexandrescu*, a fost bombardată și a ars cu tot ce era în ea, până în temelie. Eu am locuit atunci, timp de un an de zile, la bunica mea și la sora ei, casa era de fapt a sorei bunicii mele. Pe urmă ne-am mutat într-un apartament din bulevardul *Lascăr Catargiu*, nr. 41.

Narcis Dorin Ion: Aici l-am cunoscut eu pe fratele dumneavoastră, Niculae Koslinski, în 1997, când mi-a oferit pasionantele sale cărți privind istoria marinei militare române și universale.

Alexandra Koslinski-Bucșan: Da, aici era apartamentul.

Narcis Dorin Ion: Revenind la casa familiei Hagi-Mosco din strada *Grigore Cerkez*, cum v-ați organizat viața? Ați recuperat ceva din mobila casei din strada *Mercur* și din biblioteca tatălui?

Elisabeta Bălăceanu-Stolnici: Am recuperat pentru că, uite, toată mobila pe care o vezi aici e de acolo, toată am adus-o aici. Și i-am spus lui Ștefan, fiul meu, că după ce nu voi mai fi și Muți, soțul meu, va fi de acord, toată mobila asta să se întoarcă în casa din strada *Grigore Cerkez*, și ce mai am sus în odaie. Masa aceasta am avut-o de când eram fată mare, ca să zic așa, în odaia unde am stat lângă verișoara mea Ileana Carp. Dormeam sus la mama-mare și aici primeam musafirii, în odaia aceea.

Încheiem aici relatarea doamnelor Elisabeta Bălăceanu-Stolnici și Alexandra Koslinski-Bucșan despre casa copilăriei din strada *Mercur*. Din păcate, casa construită de Nicu Cerkez a fost demolată în anul 1964 împreună cu Muzeul Simu, pentru a face loc Blocului ONT. S-a pierdut, astfel, una dintre mărturiile arhitecturale ale *Micului Paris* de odinioară, cum a fost numit aievea Bucureștiul din perioada *Belle Époque*.

DESCENDENȚII LUI NICOLAE (NICU) CERKEZ - TABEL GENEALOGIC

PANDELE CERKEZ

(1813-1859)

= 1.10.1846 Eliza LAHOVARY

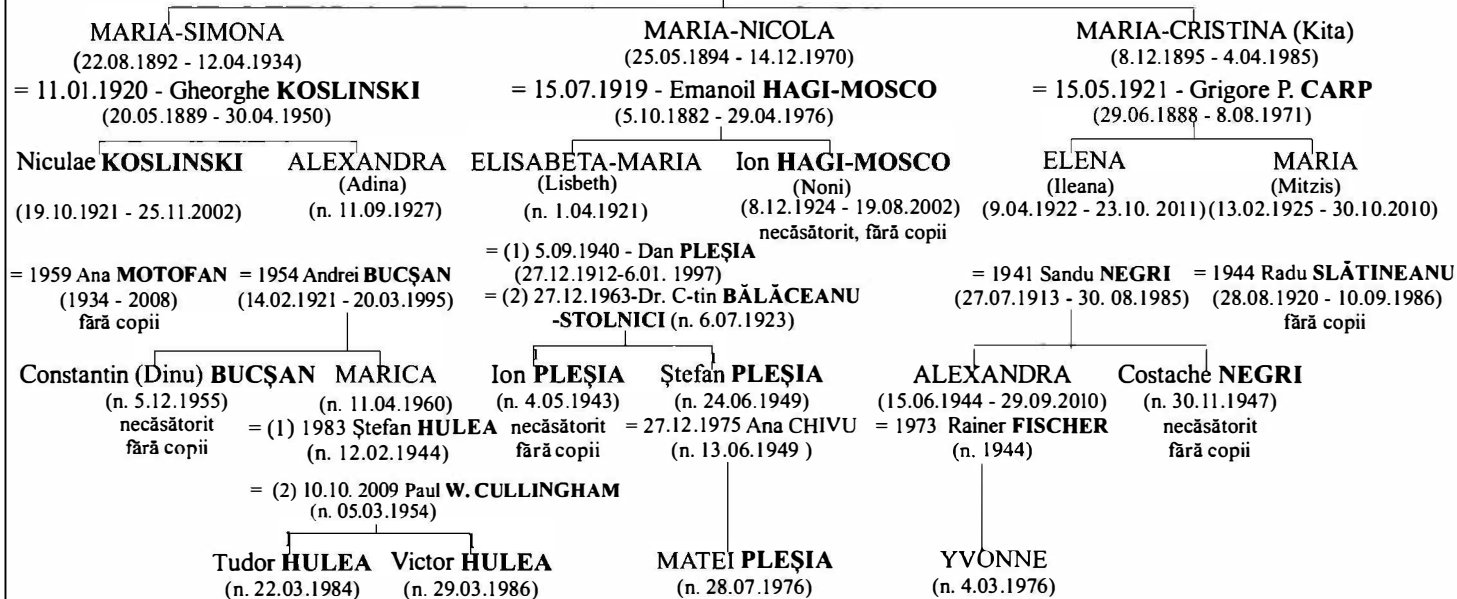
(1828-1903)

NICOLAE (Nicu) CERKEZ

(2 noiembrie 1851 - 22 februarie 1927)

= 25.01.1887 Maria (Meta) IACOVAKI

(...08.1866-...11.1946)

Informațiile și documentele de familie pe baza cărora am alcătuit prezentul tabel genealogic ne-au fost oferite de doamna Alexandra Koslinski-Bucșan (pentru descendenții lui Gheorghe Koslinski) și de domnii Ștefan D. Pleșia (pentru urmașii lui Emanoil Hagi-Mosco) și Costache Negri (pentru familia lui Grigore P. Carp)

1. Inginerul-arhitect Nicolae (Nicu) P. Cerkez într-o fotografie realizată în 1916.
Engineer-architect Nicolae (Nicu) P. Cerkez in a photograph taken in 1916.

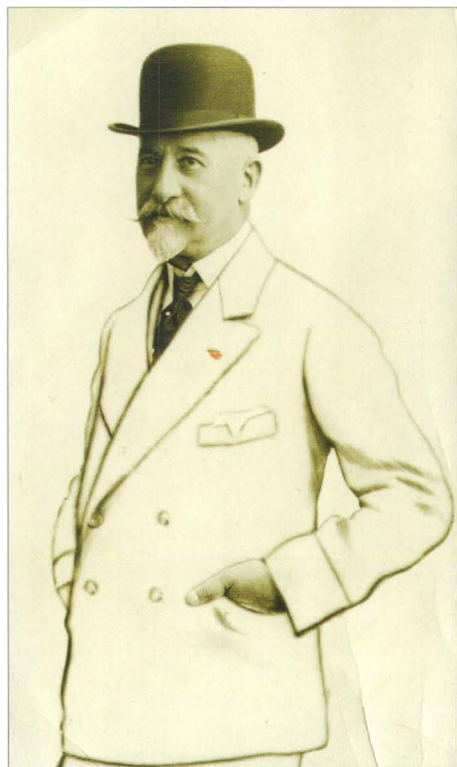

2. Inginerul Nicu Cerkez într-o fotografie a Studioului *Julietta* din București.
Engineer Nicu Cerkez in a photo of the *Julietta* Studio in Bucharest.

3. Tânărul Nicu Cerkez (așezat), alături de prietenii săi Emil N. Lahovary, Constantin Ghika-Deleni și Grigore Pană Olănescu. Fotografie din colecțiile Bibliotecii Naționale a României. Fondul Al. Saint-Georges.

Young Nicu Cerkez (sitting) together with his friends Emil N. Lahovary, Constantin Ghika-Deleni and Grigore Pană Olănescu. Photo from the collections of the National Library of Romania. Fund Al. Saint-Georges.

4. Nicu Cerkez – fotografiat în Studioul Julietta.
Nicu Cerkez – photographed at the Julietta Studio.

Scoala Centrală
de Arte și Manufacturi

Anul Anticîi
Ţelevii Sălei de Studiu N° VI
× Nicu Cerkez Paris - Noiembrie 1873.

5. Nicu Cerkez (al doilea din rândul de sus, marcat cu X) – elev al Școlii Centrale de Arte și Manufacturi din Paris (noiembrie 1873).

Nicu Cerkez (the second in the upper row, marked with X) – student at The Central School of Arts and Manufactures in Paris (November 1873)

6. Inginerul-arhitect Nicolae Cerkez (în centrul imaginii, marcat cu X) pe șantierul Băncii Naționale a României, împreună cu guvernatorul Anton Carp, directorul Eugeniu Carada, arhitectul C. Băicoianu, inginerii și muncitorii care au construit această clădire.

Engineer-architect Nicolae Cerkez (in the centre of the photo, marked with X) on the construction site of the National Bank of Romania, together with governor Anton Carp, director Eugeniu Carada, architect C. Baicoianu, the engineers and the workers who built this edifice.

7. Maria (Meta) Iakovaki,
soția lui Nicu Cerkez.
Maria (Meta) Iakovaki, the
wife of Nicu Cerkez.

8. Maria (Meta) Cerkez într-o fotografie
realizată la Londra în 1912.
Maria (Meta) Cerkez in a photo
taken in London in 1912.

9. Surorile Maria-Simona Cerkez, Maria-Cristina Cerkez și Maria-Nicola Cerkez împreună cu guvernanta lor. Fotografie din anul 1901.

Sisters Maria-Simona Cerkez, Maria-Cristina Cerkez and Maria-Nicola Cerkez with their governess. Photograph from 1901.

10. Maria-Cristina Cerkez (căsătorită cu Grigore P. Carp). Fotografie realizată în 1912, la Londra.

Maria-Cristian Cerkez (married to Grigore P. Carp). Photo taken in 1912 in London.

Kita Nicola Maria Cerkez Simona
(1900)

11. Maria Cerkez împreună cu cele trei fiice: Kita, Nicola și Simona. Fotografie din aprilie 1900.
Maria Cerkez with her three daughters: Kita, Nicola and Simona. Photo from April 1900.

12. Maria-Simona Cerkez (căsătorită cu Gheorghe Koslinski), într-o fotografie realizată la Paris (iulie 1912).

Maria-Simona Cerkez (married to Gheorghe Koslinski) in a photograph taken in Paris (July 1912).

13. Maria-Nicola Cerkez (căsătorită cu Emanoil Hagi-Mosco), într-o fotografie realizată la Londra, în 1912.

Maria-Nicola Cerkez (married to Emanoil Hagi-Mosco) in a photograph taken in London in 1912.

14. Inginerul Nicu Cerkez împreuna cu soția sa Maria (Meta) Iakovaki și fiica lor Maria-Simona, în exilul din Suedia (1917).

Engineer Nicu Cerkez with his wife Maria (Meta) and their daughter Maria Simona, during their exile in Sweden (1917).

15. Familia Koslinski la Abbazia – Maria-Simona Koslinski, Gheorghe Koslinski împreună cu cei doi copii: Niculae și Alexandra (Adina).

The Koslinski family in Abbazia – Maria-Simona Koslinski, Gheorghe Koslinski and their two children: Niculae and Alexandra (Adina).

16. Scenă de familie în casa Nicu Cerkez din București. Emanoil Hagi-Mosco, Maria-Simona Koslinski, Gheorghe Koslinski – în rândul de sus, de la stânga la dreapta. Maria-Nicola Hagi-Mosco cu Ion (Noni) Hagi-Mosco, în brațe, Maria Cerkez, Nicu Cerkez, Maria-Cristina Carp cu Maria (Mitzis) Carp în brațe și copiii Elisabeta Hagi-Mosco, Nicolae Koslinski și Elena (Ileana) Carp, așezați pe covor.
A family scene in Nicu Cerkez's house in Bucharest: Emanoil Hagi-Mosco, Maria-Simona Koslinski, Gheorghe Koslinski (on the upper row, from left to right), Maria-Nicola Hagi-Mosco holding Ion (Noni) Hagi-Mosco, Maria Cerkez, Nicu Cerkez, Maria-Cristina Carp holding Maria (Mitzis) Carp and children Elisabeta Hagi-Mosco, Nicolae Koslinski and Elena (Ileana) Carp sitting on the carpet.

17. Elena (Ileana) Carp, Elisabeta (Lisbeth) Hagi-Mosco, Ion (Noni) Hagi-Mosco și Maria (Mitzis) Carp în curtea casei bunicului lor Nicu Cerkez din București (decembrie 1928). În spatele copiilor se vede statuia *Aruncătorul cu sulița*.
Elena (Ileana) Carp, Elisabeta (Lisbeth) Hagi-Mosco, Ion (Noni) Hagi-Mosco and Maria (Mitzis) Carp in the garden of Nicu Cerkez's (their grandfather) house. Behind the children can be seen the statue *The Javelin Thrower*.

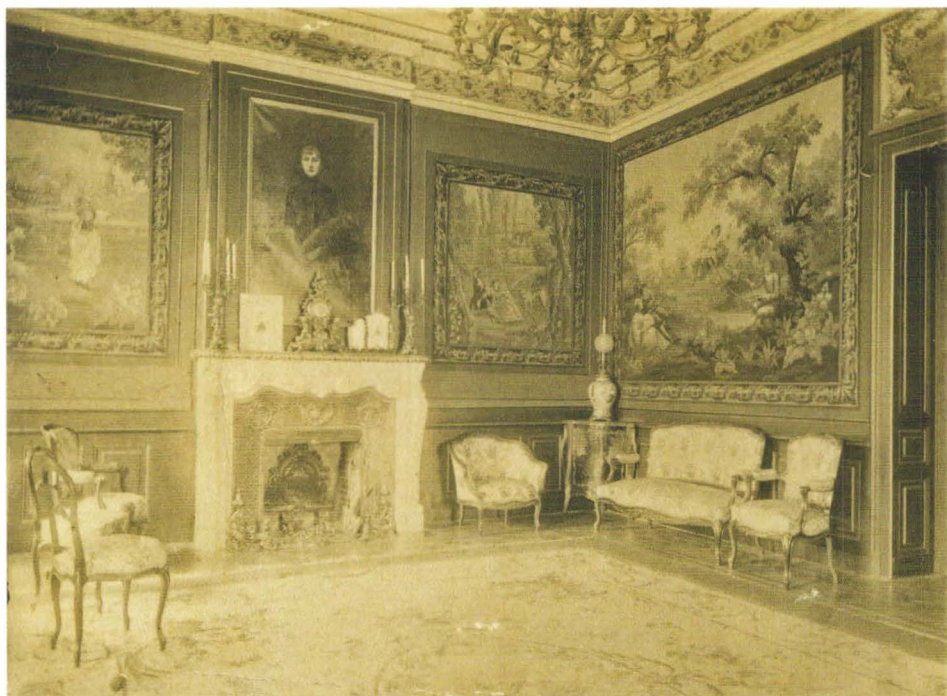
18. Casa inginerului Niolae Cerkez din București. Construită în 1887, demolată în 1964. Foto Hr. Duratzio.

House of engineer Nicolae Cerkez in Bucharest. Built in 1887, demolished in 1964. Photo Hr Duratzio.

19. Colț din curtea casei lui Nicu Cerkez, cu intrarea principală și statuia *Aruncătorul de suliță*, de Ion Georgescu. Fotografie realizată de Felix Anton (Studio Ordinea, București).

A corner of the garden of Nicu Cerkez's house, with the main entrance and the statue *The Javelin Thrower* by Ion Georgescu. Photograph taken by Felix Anton (Studio Ordinea, Bucharest)

20. Salonul principal al casei lui Nicu Cerkez din strada
Mercur (ulterior *D. A. Sturdza*, azi *Pictor Verona*).

The main salon of Nicu Cerkez's house,
located on *Mercur* street (later called *D.A.*
Sturdza and now *Painter Verona*).

21. Ion (Noni) Hagi-Mosco și Alexandra
(Adina) Koslinski în fața pomului de
Crăciun la casa din București.

Ion (Noni) Hagi-Mosco and Alexandra
(Adina) Koslinski in front of a Christmas tree
in their grandfather's house in Bucharest.

22. Ion (Noni) și Elisabeta Hagi-Mosco.
Ion (Noni) and Elisabeta Hagi-Mosco.

23. Elisabeta Hagi-Mosco în
curtea casei din București.
Elisabeta Hagi-Mosco in the garden of
their grandfather's house in Bucharest.

24. Maria Cerkez împreună cu nepoții la Călnău – Elisabeta Hagi-Mosco, Nicolae
Koslinski, Mitzis Carp, Alexandra (Adina) Koslinski și Elena (Ileana) Carp.
Maria Cerkez with her grandchildren in Calnau - Elisabeta Hagi-Mosco, Nicolae
Koslinski, Mitzis Carp, Alexandra (Adina) Koslinski and Elena (Ileana) Carp.

25. Alexandra (Adina) Koslinski în
curtea casei Cerkez din București.
Alexandra (Adina) Koslinski in the garden
of the Cerkez house in Bucharest.

26. Bunica Maria Cerkez împreună cu
nepoata Adina Koslinski la Zamora.
Grandmother Maria Cerkez with
granddaughter Adina Koslinski in Zamora.

**UN SERVICIU DE CEAI *TÊTE-À-TÊTE*, DIN PORȚELAN,
MARCAT MEISSEN, AFLAT ÎN PATRIMONIUL M.N.I.R.**

**THE *TÊTE-À-TÊTE* TEA SET, MADE OUT OF PORCELAIN,
MARKED MEISSEN, FOUND IN THE M.N.I.R PATRIMONY**

Raluca Mălăncioiu*

Abstract

Present Meissen Factory, placed near Dresden, in Germany, was founded under the high patronage of Augustus II (the Strong), Elector of Saxony and King of Poland, after experimental work from c. 1694 by E. W. von Tschirnhausen and, from 1704, by J. F. Böttger. During the First Period, 1710-1756 defined by the baroque and the rococo styles, tableware was decorated with chinoiserie, landscapes, harbour scenes, Watteau subjects, floral sprays with gild scroll borders. Following this period, work resumed in 1763. After the Seven Years War, the period 1763-1764 was known as the Dot Period characterized by the neo-classical style, style that persisted next period, between 1774-1814 and between 1833-1870 (Kühn period). The new decades brought the New Period 1833-1870, characterised by the revived rococo style and the Jugendstil period, 1890-1910.

The National History Museum of Romania holds a tea-service marked by Meissen, for two persons, decorated with harbour scenes. This *tête-à-tête* tea service raises some problems about its provenance, dating and authenticity.

Keywords: Meissen, Dresden, porcelain, China, tea-service.

Între secolele al XVIII-lea și al XIX-lea porțelanurile fabricate la Meissen au reprezentat un etalon de calitate și distincție pentru ceea ce va deveni, mai târziu, industria europeană a porțelanului.

Muzeul Național de Istorie a României deține în patrimoniul său un serviciu de ceai *tête-à-tête*, marcat Meissen. Prin prezentul studiu ne propunem să aducem în discuție câteva probleme legate de datarea, proveniența și autenticitatea sa.

Pentru a aduce mai multe argumente în favoarea încadrării cronologice propuse în acest articol, considerăm necesară prezentarea unei scurte incursiuni cronologice în istoria manufacturii de la Meissen, a stilurilor caracteristice etapelor

* Muzeograf, Secția Cabinet Numistic și Tezaur Istoric.

de creație, cu accent asupra informațiilor despre perioada 1710-1740, perioadă care ne este indicată de unele marcaje prezente pe obiectele ce compun serviciul.

Firul istoriei fabricii de la Meissen pornește din secolul al XVIII-lea, prima manufactură din Europa care va pătrunde secretul producerii *aurului alb* – porțelanul. Odată cu stabilirea, în 1557, a unui post comercial portughez la Macao au început importurile de porțelan oriental, împreună cu care a pătruns în Europa consumul ceaiului. Primele obiecte din porțelan au fost aduse la curțile regale europene din Orient, în secolul al XVI-lea. În acest sens, Ludovic al XIV-lea a oferit largi privilegii unor meșteri care au încercat să descopere misterul rețetei fabricării de porțelan chinezesc. După încercări succesive, în Regatul Franței și concomitent în cel al Marii Britanii, se va produce un tip de porțelan din pastă moale, diferit și inferior celui chinezesc. Rețeta originală a fost descoperită independent în cele două țări, în anii '60 ai secolului al XVIII-lea. Totuși, cu jumătate de secol înainte, germanii au fost cei care au înregistrat cu succes primele experimente în acest domeniu, aflat încă în fază de pionierat. Francezii și englezii vor prelua informații prețioase despre fabricarea porțelanului prin intermediul unor meșteri germani, dispuși să vândă rețeta deja descoperită la Meissen. Adevăratul porțelan a fost fabricat în manufactura din apropierea orașului Dresda, începând cu 1710. Secretul deținut până atunci doar de lumea orientală, va fi devoalat, după un drum anevoios, și la europeni.

În 1700, la ordinul electorului de Saxa și rege al Poloniei, Augustus al II-lea, care spera să obțină aur prin cunoștințele ce le oferea alchimia, este arestat tânărul alchimist, de numai 18 ani, Johann Friedrich Böttger¹ și adus la Dresda. Eforturile acestuia, aflat în prizonierat, completate de cunoștințele omului de știință Ehrenfried Walter von Tschirnhaus vor fi răsplătite prin descoperirea unui alt fel de aur, *aurul alb* – porțelanul. Formula porțelanului de Meissen a fost descoperită din 1708, producerea acestuia începând în 1709 în laboratorul din fortăreața electorului Augustus. Primul obiect a fost scos la vânzare în 1710 în Leipzig. Între timp, la Meissen se construiește prima fabrică de porțelan din Europa, de calitate similară celui chinezesc.

Primele piese, figurine, servicii de cafea sau de ceai, căni sau vaze erau de culoare roșiatică, din lipsa feldspatului din compoziție, înlocuit cu alabastru până la 1718. Majoritatea obiectelor de veselă erau decorate în relief cu aplicații. Primele figurine erau lăsate în alb și parțial aurite. Böttger se va ambiționa să găsească soluții pentru a produce porțelan viu colorat, asemănător celui importat din China. Din păcate cariera sa se va încheia prin decesul prematur în anul 1719.

Decorul în culori puternice, mai ales în tonuri de albastru, care a făcut faimos porțelanul de Meissen, figurinele care prindeau viață prin finețea reproducerii gesticii, sunt rezultatul strădaniei noilor artiști aleși de electorul de

¹ Frank Arnau, *Arta falsificatorilor – falsificatorii artei*, Editura Meridiane, București, 1970, p. 154-155.

Saxa. Odată cu venirea, în 1720, a pictorului Johann Gregor Höroldt, vesela de Meissen va fi decorată cu flori stilizate și motive exotice, folosindu-se preponderent cromatica în nuanțe de albastru. Astfel, artistul a dat viață unui tablou unic, de influență orientală, cu note puternice de romantism. Figurinele, specialitatea fabricii în prima decadă, prindeau viață, datorită culorilor strălucitoare obținute din emailuri. Privind decorul vaselor de porțelan, observăm fascinația europenilor pentru estetica orientală. Personajele, peisajele orientale, devin foarte frecvent întâlnite pe obiectele de faianță și porțelan, dar și pe tapiserii, tapet, mobilier etc.

Pieseile produse la Meissen în această perioadă erau marcate cu monograma AR (Augustus Rex), dar această monogramă este aplicată și pe obiectele ce urmau să facă parte din colecția de vase din porțelan importate din China și Japonia, nu numai pe cele produse în fabrica de la Meissen. Pasiunea lui Augustus al II-lea pentru porțelanuri s-a concretizat într-o importantă colecție, pentru care va fi amenajat, în mod special, Palatul Japonez al Electorului.

Ambiția electorului de Saxa a fost să aibă în Palatul Japonez o menajerie din porțelan, compusă din statuete de animale și păsări fantastice, de mărime apropiată de natural. Menajeria de porțelan a fost un proiect de mare anvergură, fără corespondență în istoria ceramicii europene, până în prezent. În acest scop, a fost adus, inițial la Meissen, sculptorul Johann Gottlieb Kirchner, recunoscut pentru experiența sa în execuția unor lucrări la scară medie și mare. Meissen producea în această perioadă, de început, porțelanuri având ca temă reprezentările de animalele exotice, trădând încă o dată fascinația europeanului pentru lumea orientală, luxuriantă, cu mențiunea că aceste obiecte erau fabricate pentru a folosi și a se integra în spații caracteristice cotidianului occidental. Perioada de activitate a sculptorului Kirchner la Meissen coincide cu perioada barocă a fabricii. Urmașul său, sculptorul Johann Joachim Kändler, ale cărui creații vor fi etalon pentru perioada imediat următoare de activitate a fabricii, folosește ca motive preferate în decorul ceramicii imagini cu păsări, deși l-au făcut celebru, în aceeași măsură, porțelanurile inspirate de personajele Comediei dell'Arte, Arlechin și Columbina. Împreună cu asistenții săi, realizează o serie de figurine dedicate decorului interioarelor, mai ales pentru mesele de sărbătoare². Așadar în perioada 1710-1733 porțelanul de Meissen este mai bine reprezentat de obiectele de tipologie sculpturală (figurine), vesela produsă preluând tematic motivele acestor figurine transpuse pictural. Porțelanul este folosit ca o nouă materie primă, o alternativă la metale prețioase, la fel de apreciat și mult mai ieftin de obținut. Ca dovadă, în primele etape de funcționare ale fabricii de la Meissen, se imită multe obiecte ce

² *Miller's Antiques Encyclopedia*, ed. Judith Miller, Londra, 1998, p. 181.

erau fabricate, inițial, din metale scumpe, exemplul tabacherelor și al unor mici casete decorative, al statuetelor și al cupelor.

După moartea lui Augustus al II-lea în 1733, manufactura a intrat sub patronajul Contelui Brühl. În această perioadă sunt încă de actualitate caracteristicile stilului precedent, producându-se predominant figurine. Printre cele mai faimoase comenzi, din timpul contelui, se numără Serviciu cu Lebede însumând aproximativ 2.000 de piese, într-un aranjament care să sugereze privitorului că acestea înoată în jurul unei mese, pe lacuri închipuite de oglinzi.

În timpul Războiului de Șapte Ani, fabrica a fost ocupată de trupele lui Frederic cel Mare al Prusiei, un admirator al serviciilor de porțelan decorat cu email albastru, culoare specifică în acel moment porțelanului de Meissen. După 1763-1764, perioadă cunoscută sub denumirea de Akademische Period³ sau perioada punctului (după punctul care însoțea cele două săbii din marcat), când războiul a luat sfârșit, se observă o schimbare de stil. Barocul, în care artiștii ceramiști germani au excelat, a fost înlocuit de noua modă, rococo. Tendințele stilului rococo în modelarea porțelanului vor înclina balanța calității și a esteticii, către fabrica franțuzească de porțelan, de la Sèvres, cei de la Meissen nereușind să-și păstreze titlul de excelență în fața concurenței franceze.

Din interioarele decorate în stil rococo nu lipseau colecțiile de porțelanuri. Acestor piese le erau, de cele mai multe ori, adăugate monturi elaborate din bronzuri aurite, denotând, nu numai spiritul încărcat al stilului rococo, cât și preocuparea atentă pentru manevrarea porțelanului în condiții de deplină siguranță și punerea lui în valoare cât mai somptuos. Porțelanul valora în această perioadă mai mult decât greutatea lui în aur.

Luând în considerație caracteristicile porțelanului fabricat în manufactura de lângă Dresda, în fiecare dintre etapele de evoluție, putem conchide că serviciile de masă din porțelan de Meissen, fabricate în secolul al XVIII-lea, sunt piese foarte rare. Nu același lucru se poate spune și despre cele din secolul al XIX-lea, cum presupunem, în discuția ce urmează, că ar putea fi datat serviciul din patrimoniul M.N.I.R., deși marcat cu însemnele fabricii folosite în perioada de început.

În secolul al XIX-lea suntem confrunțați cu o nouă problemă, cea a imitației și a apariției de numeroase piese contrafăcute, destul de bine reprezentate. Colecționarii au cel puțin două motive principale pentru care își manifestă interesul în achiziționarea porțelanului de Meissen, chiar și a celui de secol al XIX-lea: raritatea și originalitatea unor astfel de obiecte. Situația falsurilor devine o problemă începând de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, când mulți dintre artiștii afiliați fabricii din Saxa, cunoscători ai secretului formulei pastei de porțelan de Meissen, inevitabil, se vor grăbi să vândă rețeta altor principii europeni

³ George Savage, Harold Newman (editori), *An illustrated Dictionary of Ceramics*, Thames & Hudson, p. 256.

dornici de a avea propriul centru de producție a *aurului alb*. În consecință, vor apărea deja în secolul al XIX-lea mult mai multe fabrici care produceau porțelan, după aceeași rețetă descoperită și perfecționată la Saxa, folosind un sistem de marcaj uneori greu de diferențiat de cel de la Meissen.

Muzeul Național de Istorie a României deține în patrimoniul său un serviciu de ceai/cafea *tête-à-tête*⁴ (Nr. inv. 66159/a-n), marcat cu însemnele fabricii de la Meissen, din porțelan glazurat, pictat manual. Serviciul *cabaret*⁵ (figura 1) este compus din 10 piese: un platou rombic cu bordura festonată (figura 2), două cești cu capac (figura 3), două farfurioare (figura 4), un ceainic piriform (figura 5), o cană de lapte tot piriformă (figura 6), o zaharniță cu capac de formă aproape sferică (figura 7) și două lingurițe (figura 8), pictate în nuanțe ce amintesc de influența Orientului – ciclamen, grena, albastru marin intens și verde pal. Scenele redând peisaje portuare și cu personaje îmbrăcate oriental sugerează comerțul maritim al Europei cu lumea orientală. Considerăm că serviciul era dedicat băutului de ceai, dar putea fi folosit și pentru cafea. Ceșcuțele imită forma clasică a ceștilor de ceai orientale⁶. Diferența constă în adăugarea de toartă, o caracteristică occidentală a vaselor. Occidentul nu rezonază cu filozofia Orientului, potrivit căreia băutul ceaiului presupune o ocupație exclusivă. Cel care este implicat în acest gest, folosește ambele mâini, fără posibilitatea de a întreprinde o altă acțiune, simultan. În plus, au capac, caracteristic pentru ceștile de ceai, nu și pentru cafea, așadar considerăm serviciul în discuție ca folosind pentru băutul ceaiului.

Formele, pictura și ornamentica obiectelor de porțelan au fost mult influențate de orfevrăria germană, vasele de porțelan imitând formele și modul de decorare al vaselor din metal, cu avantajul unui material mult mai maleabil și mai ușor de procurat⁷. Serviciul, cu excepția platoului, se păstrează într-o cutie din lemn⁸ îmbrăcată în catifea verde. Stilistic și cromatic platoul se încadrează setului, dar, după cum vom vedea, nu este marcat similar, nici nu-i este prevăzut un locaș special în cutia în care se păstrează celelalte piese. Materialul cu care este tapitată

⁴ Serviciul pentru o persoană, se numea *solitaire*. În cazul nostru, cel pentru două persoane, se numea *tête-à-tête*. Aceste servicii, de obicei, erau păstrate în casete/lădițe pentru a fi ușor de transportat într-o călătorie, fiind, în special, agreate la Berlin, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea.

⁵ Termenul de serviciu *cabaret* se referea inițial la vesela pentru ceai, în timp, termenul fiind utilizat doar pentru porțelanuri. Un serviciu *cabaret* sau serviciu de ceai pentru micul dejun era un set de porțelanuri pentru ceai, la care se adăuga și un platou.

⁶ George Savage, Harold Newman (editori), *op. cit.*, p. 285.

⁷ George Savage, Harold Newman (editori), *An illustrated Dictionary of Ceramics*, p. 285, nota 6.

⁸ Un serviciu *tête-à-tête*, datat 1785, produs la Fabrica Regală de Porțelan de la Copenhaga, este păstrat într-o cutie similară.

caseta este decolorat și deteriorat, doar parțial țesătura păstrându-se în stare bună. În lateral este prevăzută cu două mânere din bronz patinat, prinse cu patru nituri, iar pe capac este fixat un medalion din bronz, de formă aproape ovală, lustruit, fără nici o inscripție, astfel că nu putem concluziona că serviciul a fost achiziționat inițial în această cutie sau doar a fost confecționată ulterior pentru a-l proteja sau pentru a fi transportat în siguranță, în timp de călătorie. În interior, cutia este căptușită cu mătase satinată, foarte deteriorată, țesătura fiind distrusă pe marginile locașurilor în care erau fixate vasele, și foarte decolorată. Tot în interior, marginea cutiei este bordurată cu un fir dublu răsucit de culoare verde și alb.

Tema decorativă centrală a pieselor ce compun serviciul de porțelan marcat Meissen este romantică: un peisajul portuar, pictat în medalioane încadrate de pagode și cu personaje îmbrăcate în costume orientale. Nici una dintre scenele portuare nu se repetă, sugerând permanenta mișcare din port. Toate scenele sunt diurne, iar personajele apar în ipostaze diferite sau sunt plasate diferit în compoziție.

Motivul plastic, în relief, al bobocului de floare, probabil de bujor, este unul dintre elementele repetitive, care ține loc de bumb al capacelor. Elemente recurente, bidimensionale sunt motivele florale, vegetale, panglicile și frizele din componente stilizate, prezente pe toate piesele.

Piese, cu excepția unor ușoare lipsuri de smalt pe spatele platoului, a unei lipituri la una dintre lingurițe, a unor fisuri, o lipitură la una din ceșcuțe, se păstrează în perfectă stare de utilizare.

Atât culorile cât și tematica decorativă a serviciului de ceai mai sus prezentat sugerează o lume vie, fiind un episod dintr-o microistorie a unei epoci precum și o istorisire în imagini despre gustul europenilor pentru estetica Orientului în decursul a peste două veacuri, secolele XVIII – XIX.

Descrierea pieselor:

66159/a - Ceainic piriform/cafetieră, pe bază inelară, cu toartă în consolă, cioc și capac bombat cu buton în formă de floare (boboc de bujor). Pe corpul vasului au fost pictate două panouri cvadrilobate, în perspectivă fiind redată imagini reprezentând portul unui oraș, cu nave și schele. Panourile sunt înconjurată cu jocuri de volute, motive care se repetă la buza recipientului. Ciocul este modelat ușor în relief, fiind decorat cu motive vegetale stilizate. Capacul poartă și el o bandă de volute și două panouri prezentând alte scene portuare.

Dimensiuni:

H= 15 cm; H (cu capac)= 18,5 cm; D(gură)= 7,3 cm; D(bază inelară)= 6,9 cm

66159/b - Zaharniță cu capac de formă semisferică, în profil cu o ondulare ușoară, cu capac prevăzut cu un buton în formă de floare (boboc de bujor). Recipientul și capacul sunt decorate cu câte două panouri cvadrilobate în care sunt

înscrise imagini portuare diferite. În jurul panourilor, a buzei și a capacului este redată câte o bandă decorată cu volute. Marcaj cu două spade.

Dimensiuni:

H(cu capac)= 9,5 cm; H(fără capac)= 6 cm; D (buza recipientului) = 8,5 cm; D(bază)= 5,4 cm; D(capac)= 8,5 cm; D(inel capac)= 6,2 cm

66159/c - Cană pentru lapte, piriformă, pe bază inelară, cu toartă în consolă și cioc, cu buza festonată. Recipientul a fost decorat cu două panouri cvadrilobate în care se înscriu picturi cu scene portuare diferite. Panourile sunt înconjurate de volute care se repetă sub formă de bandă la buza vasului care este festonată. Buza a fost pictată și în interior cu baghete cu volute.

Dimensiuni:

H(cu coadă)= 9,9 cm; H(fără coadă)= 8,5 cm; D(bază)= 3,3 cm

66159/d-e – Ceașcă cu capac semisferică, cu onduleu ușor în profil, pe bază inelară, cu ansă în consolă. Ceașca este decorată cu două panouri cvadrilobate în care sunt redată scene portuare. Panourile sunt înconjurate cu volute. Buza prezintă o bordură de volute. Marcaj cu două spade.

Dimensiuni:

H(fără capac)= 4,8 cm; H(cu capac)= 7,9-8 cm; D(gură)= 7,9 cm; D(bază)= 3,3 cm

66159/f-g – Două capace pentru cești bombate, cu profil ușor ondulat, așezate pe un inel și prevăzute cu câte buton în formă de floare. Suprafața a fost împărțită de două panouri cvadrilobate conținând imagini portuare. Panourile sunt înconjurate de un motiv decorativ din volute, care se repetă de-a lungul marginii.

Dimensiuni:

H= 3 cm, D= 8 cm, D(inel)= 6 cm

66159/i -j – Farfurioară de format neregulat semisferic, pictată cu un panou poziționat central, cu patru loburi, în care se înscrie un peisaj portuar. Panoul este înconjurat cu o bandă de volute, motiv care se repetă și pe marginea piesei.

Dimensiuni:

H= 1,7 cm, D= 14 cm, D(bază)= 7,3 cm

66159/k – Linguriță ușor ondulată, cu căușul ovoidal și mânerul drept. Căușul este decorat cu o imaginea unui peisaj portuar într-un panou, înconjurat de motive vegetale și volute care se repetă și spre capătul mânerului ușor evazat.

Dimensiuni:

L= 14,4 cm; L(căuș)= 4,5 cm; l(căuș)= 3 cm

66159/l – Linguriță ușor ondulată, cu căușul ovoidal și mânerul drept. Căușul este decorat cu imaginea unui peisaj portuar cuprinsă într-un panou, înconjurat de motive vegetale și volute care se repetă și spre capătul mânerului ușor evazat. Coadă linguriței a fost spartă cam de la jumătatea lungimii și lipită.

Dimensiuni:

L= 14,4 cm; L(căuș)= 4,5 cm; La(căuș)= 3 cm

66159/m – Platou de formă romboidală, cu marginea ondulată și colțurile rotunjite, astfel ca, în părți, să se formeze zone de transportare. Pe diagonala maximă sunt trei panouri cu patru loburi în care sunt înscrise vedute cu peisaje portuare. Restul suprafeței este decorată cu volute și motive vegetale. Marcat AR.

Dimensiuni:

L= 45 cm; l= 33,5 cm; H= 3 cm.

Marcajul este unul dintre cei mai importanți factori în stabilirea datării serviciului de ceai. În acest sens, putem observa faptul că piesele sunt marcate în mod diferit, cu trei însemne, folosite de fabrică în momente istorice diferite. O parte dintre ele (ex. zaharnița, ceștile) au reprezentate pe spate, sub glazură, marcajul fabricii care a început să fie folosit începând cu perioada 1720-1722, anume săbiile încrucișate, motiv prezent pe blazonul Principelui Elector și propus din 8 noiembrie 1722 să fie marca oficială a fabricii. Dar, forma sub care apare marcajul este mai apropiată de cea folosită de fabrică de la 1815 până în prima decadă a secolului al XX-lea (figura 9). Spre deosebire de restul obiectelor din serviciu, caracterizate prin unitate la nivel tematic decorativ, platoul care, de altfel, nu este păstrat în casetă cu celelalte piese, ci separat, este marcat diferit. Pe spatele acestuia apare cifra principelui elector de Saxa, August I, anume cifra AR (figura 10), fapt care ar putea plasa platoul printre puținele piese ce se păstrează din ciclul lucrărilor datate până în anul 1720. Acest tip de marcaj a fost folosit sporadic, concomitent cu cele două spade încrucișate, până aproape de 1730. Pictograma celor două spade, va fi preferată după 1731, monogramei. De-a lungul timpului, celor două spade încrucișate li s-au adăugat asteriscuri, puncte sau alte simboluri, au fost conturate mai grosolan, ca apoi să devină mai elegante, dar modelul de bază, a fost păstrat intact. Farfurioarele mici pe care se puneau ceșcuțele au fost introduse pentru prima dată în serviciile tête-à-tête, pe la 1840⁹, până atunci setul conținând farfurioare ceva mai adânci, de tipul celor care fac parte din acest serviciu prezentat (figura 4), folosite la masă pentru servirea feliilor de pâine, unt sau prăjiturile. În funcție de acest detaliu, serviciul nostru poate fi datat, înainte de 1840.

Coroborând datele stilistice, cu marcajul AR, considerăm încadrarea cronologică a serviciului marcat Meissen, din patrimoniul M.N.I.R. posibilă între

⁹ George Savage, Harold Newman (editori), *An illustrated Dictionary of Ceramics*, p. 286.

1722-1763. Luând în considerare celelalte două marcaje, precum forma și funcționalitatea vaselor ce îl compun, caracteristice unei anumite perioade istorice, deja putem vorbi despre un serviciu datat, nu mai devreme de 1815, posibil până la 1840. Vom relua această idee în finalul articolului, în discuția despre autenticitate, unde vor fi aduse și alte argumente, care pot plasa datarea serviciul de ceai prezentat, până spre 1870.

În ceea ce privește proveniența, serviciul de ceai a ajuns în patrimoniul M.N.I.R. din Fondul Casei Regale a României. Potrivit documentelor privind inventarierea bunurilor în timpul reginei Maria, denumite, de cele mai multe ori, generic, *argintărie*¹⁰, la palatul Cotroceni între 1937-1939 avem, cu siguranță, un număr, relativ, mare de piese Meissen: mai multe figurine Meissen, un candelabru din porțelan, vase, cupe și cel puțin un serviciu de ceai întreg, în două casete, numărând 12 bucăți: cești și farfurii cu ornamente aurite. În același inventar sunt menționate și unele servicii, cu precizarea că sunt prezentate piese dispartate¹¹. Nu putem afirma cu siguranță că obiectele deținute de M.N.I.R. fac parte din acest serviciu deoarece descrierea celor inventariate de castelan la 1838 este foarte sumară.

Cum documentar nu avem dovezi ale achiziționării de către regină a unui serviciu din porțelan cu descrierea celui prezentat aici, putem presupune că setul de porțelan se afla deja în palatul Cotroceni, din timpul domniei regelui Carol I. Cheltuielile principesei, făceau adeseori obiectul unor dispute între ea și regele Carol, rugat adeseori să achite note de plată pentru comenzi ce depășeau bugetul alocat principesei. În acest sens, regele chiar îi recomandă nepoatei sale, în testament, ca viitoare regină a românilor „să combată luxul, care aduce prin cheltuieli nemăsurate, atâtea nenorociri în familii”¹². Ținând cont de aceste date, posibilitatea cumpărării unui astfel de serviciu, la comanda reginei Maria, este mult redusă. Uzanța Curții Regale a României, în timpul Mariei, era ca regina să se adreseze direct unor ateliere contemporane, producătoare de obiecte unicat, conform interesului și gustului său deosebit pentru artă și frumos. Nu de puține ori regina și-a adus propria-i contribuție artistică, propunând creații proprii. Maria colecționa cu pasiune obiecte care îi aduceau aminte de atmosfera de familie, fie cu valoare spirituală, nu și materială. Aceste suveniruri erau obiecte de cele mai multe ori de

¹⁰ Nu întâmplător este catalogat un serviciu de porțelan în capitolul argintărie, deoarece între secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, vasele din porțelan imitau formele celor din argint, utilizate în mod curent. Noul material de lucru și varietatea posibilităților sale de întrebuințare era la mare căutare, influența venind mai ales din partea orfevrăriei germane.

¹¹ A.N.R., fond *Castele și palate*, Dosar 209 (229), inventarele din 1937-1938, p. 97-98

¹² Dorina Tomescu, *Despre bijuteriile și rochiile reginei Maria*, Muzeul Național, vol. XX, 2008, p. 385.

la bunica sa, regina Victoria a Marii Britanii. De regulă, regina Maria menționează în scris, bunurile pe care le posedă, vorbind mai ales despre bijuterii personale, fie în memorii și corespondență, fie sub formă de testament¹³. Există însemnări despre obiecte de artă decorativă, statuete din piatră semiprețioasă, casete, mânere de umbrele și altele¹⁴, dar nu și despre un serviciu de cafea din porțelan Meissen.

Mobilele care se găseau în Castelul Pelisor și Palatul Cotroceni, prin mobile înțelegându-se și obiecte de artă decorativă și de uz cotidian, probabil și acest serviciu inventariat la Cotroceni, mobile primite prin testament de Maria de la regele Ferdinand, urmau să fie împărțite între moștenitorii reginei¹⁵. Pe lângă acest testament, Maria păstrează un caiet în care notează cum să fie împărțite membrilor familiei sau altor persoane, lucrurile care i-au aparținut. Caietul a fost dăruit, alături de alte manuscrise Academiei Române, potrivit jurnalului regelui Carol al II-lea¹⁶. Este cu puțință ca acest serviciu de ceai să fi fost printre obiectele moștenite de regină de la Ferdinand, serviciu a cărui proveniență poate fi căutată pe linia familiei de Hohenzollern - Sigmaringen.

Serviciul de porțelan marcat Meissen se poate data, după monograma AR, în prima parte a secolului al XVIII-lea, anterior domniei reginei Maria, fiind mult mai plauzibilă investigarea provenienței acestuia pe filiera regelui Carol I sau Elisabeta.

Este de notorietate faptul că regele Carol I al României a fost unul dintre suveranii europeni extrem de cumpătat în ceea ce privește cheltuirea și folosirea resurselor Casei Regale, educat în acest sens de tatăl său, prințul Karl Anton de Hohenzollern - Sigmaringen. După moartea tatălui său, din anul 1885, se observă o ușoară schimbare de atitudine a regelui Carol în ceea ce privește achizițiile pentru Curte. Se vor înregistra mai multe comenzi de obiecte, în special de argintărie, mobilier sau tablouri care să întregască prestigiul Curții Regale. La o primă vedere în corespondența regelui Carol I¹⁷, cu privire la ordinele de plată ale administrației regale, nu găsim nicio chitanță sau alt indiciu care să facă legătura cu achiziționarea acestui serviciu de porțelan Meissen, mai mult, reiese că regele a fost preocupat preponderent de comandarea unor obiecte care să poată servi pentru protocol. Un serviciu de ceai/cafea *tête-à-tête* presupune folosirea lui în scop privat, probabil pentru uzul strict al cuplului regal. Achizițiile făcute de regele Carol I, sunt mai degrabă argintărie pentru mesele de protocol, constând în seturi

¹³ A.N.R., fond *Regina Maria*, dosar I/2, *passim*; *Testamentul Reginei Marii*, în „Revista subofițerului”, an XXIV, nr. 266-268, iulie-septembrie, 1938.

¹⁴ Dorina Tomescu, *Bijuteriile reginei Maria*, Muzeul Național, Vol. IX, anul 1997, p. 219.

¹⁵ Dorina Tomescu, Radu Coroamă, *Testamentele reginei Maria*, Muzeul Național, vol. XVI, anul 2004, p. 419.

¹⁶ Regele Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I, București, 1995, p. 289.

¹⁷ A.N.R., București, fond *Carol I personale* (1850-1914), *passim*.

de veselă din argint pentru cel puțin șase persoane. Putem concluziona, că setul din patrimoniul M.N.I.R., provenit din Fondul Familiei Regale, este un serviciu de porțelan, cel mai probabil, moștenit de Carol I, pe linie de familie, în cazul în care vorbim de un original dintre cele lucrate în primii ani de funcționare ai fabricii de la Meissen, după cum indică marcajele.

Deși serviciul a fost expertizat și considerat unul dintre puținele păstrate din această perioadă, există încă semne de întrebare legate de originalitatea totală sau parțială a obiectelor ce îl compun. Marcajul de pe ceșcuța fisurată (figura 11), este catalogat de Asociația Colecționarilor Meissen fondată de Laurence Mitchell, consultant la casa de licitații londoneză Criterion Fine¹⁸ drept indiciul unui fals obiect Meissen. Putem presupune, mai ales că avem de-a face cu un obiect spart și lipit (figura 12), că a înlocuit la un moment dat una dintre ceștile originale ce nu se mai păstrează în serviciu. Pe celelalte piese, potrivit listelor de marcaje oficiale Meissen¹⁹, avem marcajele originale ale fabricii.

Problema autenticității întregului serviciu rămâne, însă, deschisă până la o nouă evaluare, posibilitatea de a fi un fals de epocă, fiind destul de mare. În acest sens avem exemplul atelierului Helenei Wolfsohn, posesoarea unui studio de decorațiuni din Dresda, din ultimul sfert al secolului al XIX-lea. Acest atelier obișnuia să decoreze porțelan achiziționat ca rebut de la fabrica Meissen, marcat în consecință, dar refuzat de fabricantul original datorită defectelor de execuție. Helene Wolfsohn picta manual aceste porțelanuri refuzate, cu scene preponderent de tipul celor deja celebre ale pictorului Antoine Watteau²⁰. Porțelanul Meissen a început să fie pictat sporadic cu subiecte Watteau începând cu 1740, temele de acest gen devenind foarte populare după anul 1745²¹. Helene Wolfsohn utilizează porțelan original marcat Meissen cu cifrul AR (Augustul Rex), pentru propriile creații, de cele mai multe ori imitând porțelanul vienez și pe cel de Meissen. Fapt pentru care i se intentează la 1870 un proces din partea fabricii, proces în care cei de la Meissen au câștig de cauză. Pictorița este obligată să renunțe la marcajele fabricii și să-și pună propriul marcaj, o coroana deasupra literei D, după numele orașului Dresda. Cazul nu este unic, firma Sèvres confruntându-se cu o problemă similară. La 1848 piața de porțelanuri era supraîncărcată de obiecte vândute ca rebut, ornamentate și revândute ca Sèvres veritabile. Spre a împiedica abuzurile, fabrica de la Sèvres a marcat marfa de rebut cu o ștampilă specială, dar care n-a împiedicat pe nimeni de la îndepărtare și producerea de noi obiecte contrafăcute.

¹⁸ <http://themeissenman.com/>

¹⁹ George Savage, Harold Newman (editori), *An illustrated Dictionary of Ceramics*, Thames & Hudson, Introducere - lista de marcaje.

²⁰ Antoine Watteau (1684-1721), pictor francez.

²¹ George Savage, Harold Newman, *op.cit.*, p. 312.

Cele mai multe lucrări marcate Meissen executate de Helena Wolfsohn sunt vase, cupe sau sosiere, dar și servicii de cafea, artista manifestând cu predilecție o afinitate pentru decorul cu încadrări în panouri pictate a unor personaje sau scene de tipul Watteau, similar modului de decorare al serviciului tête-à-tête pe care îl avem în discuție.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Dresda activau peste 200 de ateliere de pictură pe ceramică. S-au remarcat patru dintre ele: atelierele lui Richard Klemm și Adolph Hamman, ambele deschise în 1860, studioul Donath&Co, deschis de la 1872 și cel al lui Oswald Lorenz, care își începe activitatea în jur de 1880²². Decorul preferat al acestor artiști înscrie motive vegetale – crenguțe cu flori. Vasele, cupe sau sosiere, aveau margini canelate aurite. Culorile cel mai des utilizate erau verde, albastru sau încrustații de roz. O altă preferință în decorare era mozaicul de culori, prezent pe margini.

Marcajul sub care cunoaștem porțelanul de Dresda, numele orașului surmontat de o coroană, ambele în albastru, a fost înregistrat de Richard Klemm, studioul Donath & Co și de atelierul lui Oswald Lorenz abia în 1883. La acest marcaj vor adera și alți artiști precum Helene Wolfsohn, Franziska Hirsch, Ambrosius Lamm, Carl Thieme.

Despre atelierul Helenei Wolfsohn putem conchide că de la 1843, anul aproximativ al deschiderii acestuia, și până la pierderea procesului intentat de fabrica Meissen, la 1870, va folosi marcajul AR, nefiind exclusă imitarea și a celorlalte marcate. Între 1870 și 1883 va folosi marcajul compus din litera „D”, scris cursiv, surmontat de coroană, în albastru, ca după 1883, după înregistrarea marcajului porțelanului de Dresda, să adere la acest grup. O altă dificultate apare și în identificarea atelierelor de decorațiuni, care figurau sub acest marcaj, individual, deoarece sunt foarte puține diferențe de executare și stil, puțin vizibile fără o analiză fizico-chimică minuțioasă. Cercetarea se limitează de cele mai multe ori la mijloacele optice. Alte investigații periclitează integritatea materialului. Defectele și reparațiile, unde nu sunt vizibile cu ochiul liber, pot fi depistate cu lampa de cuarț, instrument folosit de cele mai multe ori asupra marcajului. Unele reparații sunt greu de depistat și cu această metodă. Re-marcarea obiectelor din porțelan este una dintre cele mai frecvente modalități de falsificare, aplicarea de marcate ale unor manufacturi celebre pe porțelanuri anonime fiind foarte rentabilă. Rezultate surprinzător de bune se obțin prin șlefuirea locului mărcii sau a fundului vasului în întregime, pictura noului marcaj fiind absorbită perfect în suprafața poroasă a materialului, intervenția fiind insesizabilă chiar și sub lupă.

Un prim motiv al falsificării era rentabilitatea unor astfel de obiecte contrafăcute. Un alt motiv pentru falsificarea unor bunuri de valoare, specific secolelor trecute, era legat de prestigiul deținătorului. Se întâmpla adeseori ca un

²² *Miller's Antiques Encyclopedia*, ed. Judith Miller, Londra, 1998, p. 184.

proprietar de obiecte prețioase din ceramică să fie nevoit să le vândă, găsindu-se într-o situație financiară dificilă. Pentru ca situația să fie mușamalizată, cumpărătorului îi revenea obligația de a executa o copie fidelă a obiectului cumpărat, care să înlocuiască originalul din colecția fostului proprietar.

Aducând toate aceste informații, coroborate cu evenimentele secolelor trecute, suntem puși în situația de a pune sub semnul întrebării originalitatea fabricării serviciului de porțelan aflat din patrimoniul M.N.I.R, marcat Meissen, în această manufactură, fără însă a minimaliza valoarea memorială și estetică a ansamblului de porțelanuri care îl compun.

Figura 1.

Figura 2.

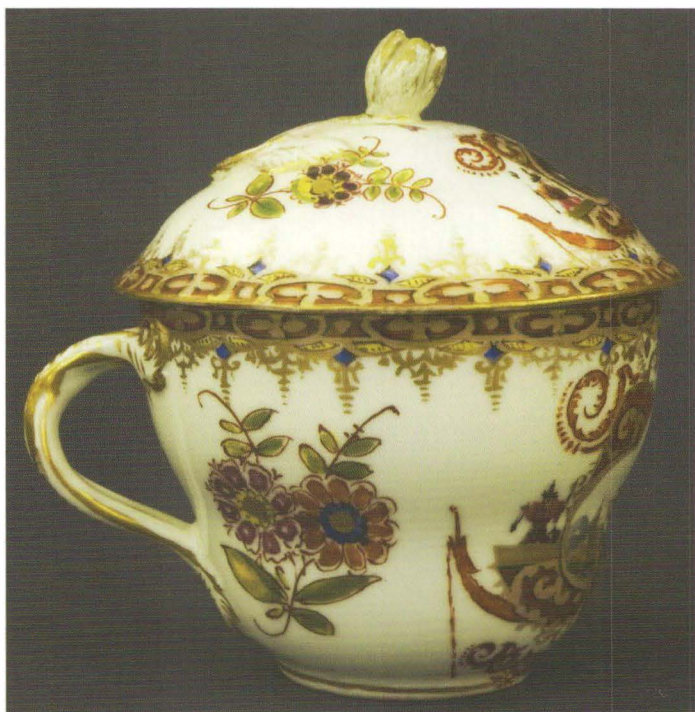

Figura 3.

Figura 4.

Figura 5.

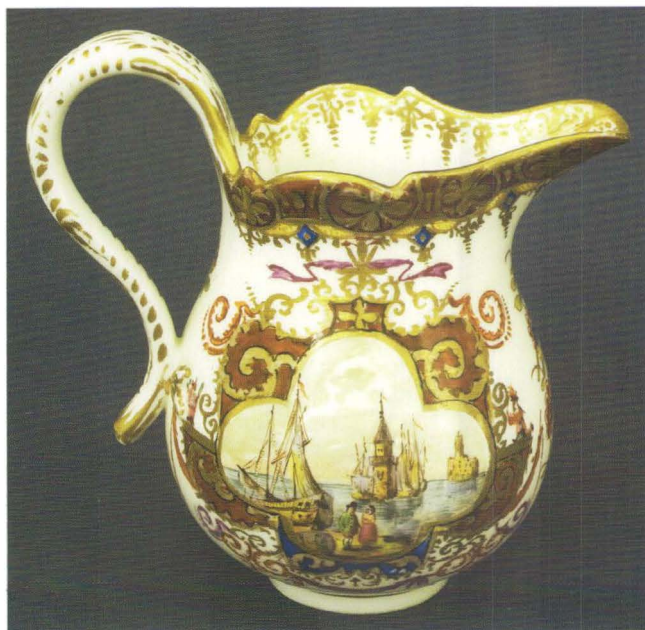

Figura 6.

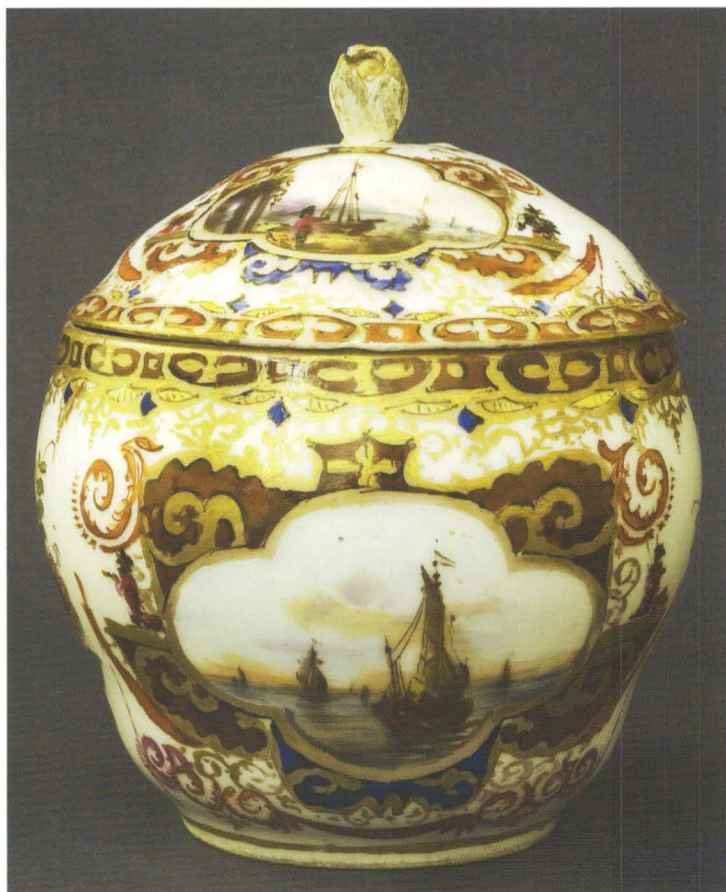

Figura 7.

Figura 8.

Figura 9.

Figura 10.

Figura 11.

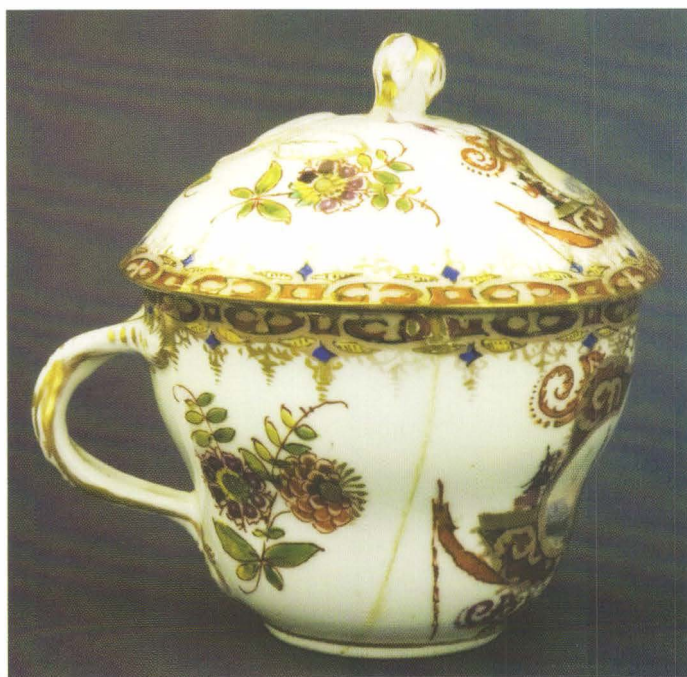

Figura 12.

ASASINATUL DE LA SARAJEVO. UN RAPORT OFICIAL THE SARAJEVO ASSASSINATION. AN OFFICIAL REPORT

Cornel Constantin Ilie*

Abstract

The assassination of Archduke Franz – Ferdinand and the Duchess of Hohenberg, in Sarajevo, on June the 28th 1914, was cited as the primary cause of the First World War. The analysis of period documents gives us direct access to the atmosphere and the immediate repercussions of the incident. Such a document is the report of the Romanian Minister to Vienna, Edgar Mavrocordat, who reports the events in the empire after the assassination, and attaches the Official Report on the assassination published in the “Freundenblatt” newspaper.

Keywords: assassination, Archduke Franz-Ferdinand, Sophie Duchess of Hohenberg, WWI, Official Report, Romanian Minister to Vienna.

Pe 15/28 iunie 1914, Arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul coroanei Austro-Ungariei, era asasinat la Sarajevo, împreună cu soția sa, Ducesa Sophie. Cel care a tras gloanțele ucigașe a fost un tânăr sârb, Gavrilo Princip, membru al organizației pan-slaviste „Mâna Neagră”. Atentatul de la Sarajevo a fost pretextul pentru Viena de a lovi decisiv Serbia, căreia i-a adresat un ultimatum, despre care Edward Grey, ministrul de Externe britanic spunea: „este documentul cel mai de necrezut pe care un stat l-a adresat vreodată altui stat independent”. Cu toate acestea, Belgradul s-a supus tuturor cererilor, cu excepția uneia: participarea funcționarilor austrieci la anchetarea, pe teritoriul sârb, a celor implicați în complotul de la 15/28 iunie 1914.

Pe 15/28 iulie 1914, considerând răspunsul la nota ultimativă ca fiind nesatisfăcător, guvernul austro-ungar a declarat război Serbiei. Propunerile de mediere din toate părțile (inclusiv regele Carol I i-a îndemnat pe oficialii celor două imperii – Austro-Ungar și German, să încerce rezolvarea pe cale diplomatică a situației) au rămas fără ecou atât la Viena, cât și la Berlin. În decurs de două săptămâni, Marile Puteri își declară război una alteia.

În Arhiva Ministerului Afacerilor Externe se află un raport al ministrului României la Viena, Edgar Mavrocordat, ce are atașat o traducere a versiunii

* Muzeograf, Secția Patrimoniu; doctor în istorie.

oficiale asupra atentatului ce a dus la izbucnirea Marelui Război, pe care o prezentăm în continuare.

Legation de Roumanie

Viena, în 18 Iunie/ 1 Iulie 1914

Domnule Ministru,

Am onoare de a trimite Excelenței Voastre, aci alăturat, în traducere, raportul oficial asupra atentatului săvârșit la Saraievo în contra Alteței Sale Imperiale și Regale Arhiducele Franz Ferdinand și a soției sale Ducesa de Hohenberg, după textul publicat în ziarul oficios „Frendenblatt”, Nr. 178, din 30 Iunie st. nou a.c.

Am onoarea a mai informa pe Excelența Voastră, că ziarele de aici publică știri din cari reiesă că în urma atentatului săvârșit la Saraievo și în alte localități din Bosnia s'au întâmplat manifestații mari de simpatie pentru Casa Domnitoare precum și violente demonstrații în contra Sârbilor ortodocși. Din cauza exceselor întâmplate cu această ocazie, mai ales la Saraievo, unde multe proprietăți sârbești au fost atacate și devastate de mulțime, Guvernatorul Bosniei, F.Z.M Potiarek, a proclamat starea de asediu asupra orașului și districtului Saraievo. Ziarul „Fremdenblatt” scrie următoarele cu privire la această proclamațiune:

„Asupra orașului și districtului Saraievo a fost proclamată astăzi starea de asediu. Această măsură serioasă s-a dovedit a fi necesară, deoarece ca urmări ale atentatului condamnabil s-au ivit simptome foarte îngrijorătoare. Și astăzi în orașul Saraievo au fost aruncate bombe, se vede că de către persoane cari fac parte din cercul celor doi atentatori în contra Moștenitorului Tronului. Pe de altă parte, atentatul criminal asupra Arhivicelui și a soției Sale au atârnat pasiunile naționale la excese.

În strașnica indignare asupra îndoitului asasinat oribil, sute și mii de locuitori din Saraievo au făcut demonstrații tumultuoase în contra Sârbilor, geamuri au fost sparte și prăvălii ale unor comercianți sârbi au fost devastate. Între demonștrările cari au avut poate numai intenția de a-și exprima mai drastic inignarea asupra evenimentelor din 28 iunie, s-a amestecat și plebe periculoasă care vroia, se vede, să tragă foleose din aceste întâmplări. Guvernul Provincial s-a hotărât repede să răspundă cu cea mai aspră măsură de represiune, cu proclamarea stării de asediu. Demonstrații antisârbești s-au întâmplat, dealmintrelea, și în alte orașe. Știri despre manifestațiuni ne vin din Monstar Nevesinje, și din alte orașe mai mici din Herțegovina, mai apoi și din Agrom”.

Prin afişare s-a publicat următoarea proclamație:

„În înțelegere cu Șeful Tribunalului Superior și cu Procurorul Superior eu ordonez proclamarea stărei de asediu asupra teritoriului comunei urbane Saraievo și al districtului Saraievo din cauza următoarelor crime: 1) înaltă trădare; 2) rezistență contra Armatei; 3) tulburare a ordinii publice; 4) revoltă; 5) rebeliune; 6) violență publică; 7) asasinat; 8) omucidere; 9) rănire gravă corporală; 10) incendiere; 11) tâlhărie; 12) complicitate la una din crimele amintite”.

„Pentru toate aceste crime e fixată pedeapsa cu moartea. Cu privire la aceasta se face publicațiunea cu ordinul ca fiecare să se abțină sub pedeapsa cu moartea și de la toate adunările tumultuoase, de la toate excitările la aceste, și de la orice participare la ele și să se supună ordinelor autorităților ce s-au dat pentru oprirea acestor crime.

*(n) Podiarek
General de Artilerie*

(ss) Edgar Mavrocordat

Traducere

Ziarul „Freundenblatt” N. 178, din 30 iunie st.n. 1914

Cele două atentate

Raportul oficial

Saraievo, 29 Iunie

În dimineața zilei de 28 iunie Alteja Sa Imperială și Regală și Alteja Sa (soția lui Franz Ferdinand, n.n.) au venit împreună la Saraievo din Iliadze pentru a vizita diferite locuri și a se întoarce la Iliadze cu drumul de fer după dejunul din conac. Plimbarea prin oraș s-a făcut în automobil. Înaintea automobilului Altejei Sale mergea Primarul și Comisarul Guvernului, în automobilul care urma se afla la dreapta Alteja Sa Ducea, la stânga Alteja Sa Imperială și Regală și în fața Lor, întors într-o parte, era așezat Excelența Sa Guvernatorul Bosniei și Herțegovinei, Fzg. Potiarek, pe când proprietarul automobilului, Excelența Sa Conte Harrach, din corpul automobiliștilor voluntari, se afla lângă șofer. Orașul era pavoazat strălucit, trotuarele pline de lume care aclama în mod entuziast pe Altejele Lor. Viteza automobilului era la început destul de mare pentru că cu toate că se luaseră toate măsurile posibile de siguranță, totuși se prevedea posibilitatea unui atentat. După câțva timp însă, Alteja Sa Imperială și Regală dete ordinul expres de a umbla foarte încet pentru a putea vedea toate în mod amănunțit. Puțin după aceasta, pe cheul numit „Appelkai”, de pe trotuarul din dreapta automobilului, s-a

aruncat asupra automobilului sau s-a împușcat cu o încărcătură foarte slabă un mic obiect care a trecut pe la spatele Altefei Sale. Imediat după aceasta, în același loc, s-a aruncat o bombă asupra automobilului, care a căzut pe pământ în dosul lui a explodat după o mică pauză. Nimeni dintre cei din lăuntru automobilului n-a fost lovit și automobilul Altefei Sale Imperială și Regală putu continua drumul cu atât mai mult cu cât și automobilul ce urma își continuă drumul astfel încât cei dinainte credea că nimic nu se întâmplase. Însă, puțin timp după aceasta, s-a observat că automobilul care urma se opri, că persoanele din lăuntru se deteră jos. Atunci se opri pentru un moment și automobilul Altefei Sale Imperială și Regală. S-a constatat că, în automobilul care urma membrul corpului de automobiliști voluntari, Conte Boos-Waldeck și adiostantul Guvernatorului Fzg. Potarek, Loc-colonelul von Merizzi, erau ușor răniți, pe când automobilul lor era rău stricat. Și automobilul Altefei Sale avea o mulțime de găurele, dar era în stare de a funcționa perfect.

După această oprire ocazionată prin atentat, drumul a continuat spre Primărie. După ce vizitase Primăria, Altefa Sa își exprimă voința fermă de a merge în Spitalul garnizoanei pentru a vizita pe Lt. colonelul de Merizzi, deși se telefonase deja că rănirea Lt. colonelului era foarte ușoară și neprimejdioasă. Se dete deci sfatul a renunța la această vizită, și în urmă se hotărî ca drumul spre Spitalul garnizoanei să nu se facă conform programului prin strada Franz Joseph, ci din nou dealungul cheului lui Appel, pentru că acest drum ales pe neașteptate părea a fi mai sigur. Pe această cale trebuia să se treacă de la Primărie, până la bifurcația în strada Franz Joseph, pe o bucată a cheului Appel pe care nu se întâmplă nimic decât că acuma aclamațiunile populației exprimau un entuziasm frenetic și că Altefa Sa făcu din această cauză o observație către Conte Horrack, care la plecarea din primărie nu se așezase lângă șofer, ci rămase în picioare pe scarea din stânga automobilului, pentru a apăra cu trupul său pe Altefa Sa în contra împușcăturilor ce ar putea veni din partea stângă.

La capătul străzii Franz Joseph se observă că automobilul Primarului, care plecase înainte, intra în strada Franz Joseph în contra hotărârei luate de Altefa Sa. Guvernatorul care se afla iarăși în automobilul Altefelor Sale strigă șoferului Contelui Boos-Waldeck să nu facă tot așa ci să continue drumul pe cheul lui Appel. Automobilul se găsea în acel moment în nemijlocita apropiere de trotuarul din partea dreaptă plin de oameni, și înainte ca șoferul automobilului ce înainta încet, să înțeleagă ordinul, se auziră la partea dreaptă a automobilului două împușcături. După care automobilul se opri. Iarăși avură toți impresii că nu s-a întâmplat nimic, deoarece atât Altefa Sa Imperială și Regală cât și Altefa Sa stăteau drepti și liniștiți în automobil. Deoarece însă Guvernatorul Fzm. Potiorek sub astfel de împrejurări nu vroi absolut să plece mai departe prin oraș, dânsul porunci șoferului să retragă automobilul peste Podul Letainer, situat chiar dinapoia sa, pentru a merge apoi în conac care se găsea foarte aproape. În cursul retirărei peste pod Altefa Sa Ducesa căzu spre Altefa Sa Imperială și Regală și pe

brațul drept al Fzm. Potiarek, care crezu că e vorba de o slăbiciune provenită din choc-ul nervos cu atât mai mult cu cât auzi că Alțea Sa Imperială și Regală schimbă câteva cuvinte șoptite ce nu se puteau înțelege. Abia după ce Guvernatorul dădu retragerea peste pod îi arătase șoferului ce nu cunoștea localitatea, direcțiunea de intrare în conac și privi înapoi iarași spre Alțea Sa Imperială și Regală și dânsul observă în gura deschisă a Arhiducelui care ședea încă tot drept și nemișcat, sânge. Când automobilul se opri înaintea intarei conacului, Alțea Sa Ducesa era evident fără conștiință de sine, și când Alțea Sa a fost ridicată din automobil, și Alțea Sa Imperială și Regală căzu în automobil. Medicul a fost de față, dar el a putut constata la Alțele Lor, cari au fost transportate în grabă în apartamentele Guvernatorului, numai felul rănirii, fără a mai putea aduce pe alțele Lor la conștiință. La Alțea Sa Imperială și Regală, căruia gloanțele îi rupseseră artia gâtului, s-a constatat aproape după un sfert de oră încetarea din viață și după câteva minute decedă și Alțea Sa Ducesa, care era lovită în abdomen.

Amândoi atentatorii au fost prinși imediat după săvârșirea crimei și mulțimea indignată aproape că i-a sfârșit. Și câteva persoane suspecte de complicitate au fost arestate pe loc. Cercetările de până acuma au dovedit că ambii atentatori sunt originari din Bosnia, de naționalitate sârbă și de religie ortodoxă. Cel dintâiu¹, care săvârși atentatul cu bomba trecut relativ în mod norocos, a mărturisit că înainte cu puțin timp a fost la Belgrad și a primit acolo bombe pentru scopul expres de a săvârși un atentat asupra Alței Sale Imperială și Regală. Al doilea atentator² care, cu durere o spunem, a avut succes, este un elev de liceu care de asemenea a stat lungă vreme la Belgrad. Abia înainte de 3 luni dânsul se întoarce din Belgrad într-un sat situat lângă Saraievo și a mărturisit că de la întoarcerea sa a fost hotărât să omoare cu revolverul său o persoană cu înaltă situație pentru a răzbuna în acest fel națiunea sârbească pentru asuprirea pretinsă. Dânsul ar fi ținut plimbarea de astăzi a Alței Sale Imperială și Regală ca un moment potrivit pentru executarea hotărârilor sale și s-a postat spre acest scop la colțul cheului lui Appel și al străzii Franz Joseph, deoarece știa că Alțea Sa Imperială și Regală va trece de două ori pe lângă acest colț. Aci și-a ales locul între doi studenți pe care-i cunoștea și despre care știa că nu sunt suspecți pentru a nu fi arestat înainte ca fiind suspect. Despre atentatul cu bomba al tipografului sârb, studentul sârb pretinde că n-a știut nimic și chiar fiind surprins prin atentatul cu bomba, dânsul n-a fost gata să împuste când Alțea Sa Imperială și Regală a trecut întâiaș oră pe lângă colțul de stradă amintit.

¹ Nedeljko Čabrinović (1895-1916); condamnat la 20 de ani de detenție, a murit de tuberculoză în închisoarea Terezin.

² Gavrilo Princip (1894-1918); condamnat la 20 de ani de detenție, a murit de tuberculoză în închisoarea Terezin. Princip și Čabrinović nu au putut fi condamnați la moarte pentru că nu împliniseră încă 20 de ani în momentul participării la evenimentele din 15/28 iunie 1914.

În cercurile competente domnește convingerea că săvârșirea a astfel de atentate de către supuși bosniaci ar fi fost exclusă dacă prin timp mai lung, într-un mod cunoscut de multă vreme, în populația reală sârbo-ortodoxă de acolo nu s-ar fi agitat și ațâțat din străinătate în mod foarte intensiv, ceea ce mai ales între elevii din licee și între socialiștii de religiune sârbo-ortodoxă a avut un efect foarte mare³.

³A.M.A.E., fond 71 - 1914 E2, partea -II-A, Viena 1914-1924, vol. 24.

**VIZITELE FAMILIEI REGALE ROMÂNE ÎN RUSIA LA
SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL
SECOLULUI AL XX-LEA ȘI VIZITA DE RĂSPUNS A
ÎMPĂRATULUI NICOLAE AL II-LEA LA CONSTANȚA
ÎN ANUL 1914**

**THE VISITS OF THE ROMANIAN ROYAL FAMILY IN RUSSIA
AT THE END OF THE 19TH CENTURY AND THE EARLY 20TH
CENTURY AND THE RETURN VISIT OF THE TSAR NICHOLAS
II IN CONSTANTA, IN 1914**

Oxana I. Morozan*

Abstract

The state visits between the two Royal Families were numerous in the early 20th century. They were marked by a rigorous respect of the diplomatic protocol and the court's etiquette. They would be organized precisely by the Foreign Affairs Ministers ahead of time and would represent an important item on the internal agenda. The first such event was at Nicholas II coronation, in 1896, which crown prince Ferdinand attended. Two years later Carol I conducted a state visit, which took place on July the 16th 1898. In 1908 the Heir to the throne, Ferdinand attended the marriage of Grand Duchess Maria Pavlovna with Prince Wilhelm of Sweden. Then followed the visit of Grand Duke Nicolai Mihailovici in Bucharest in 1912, returned in March 1914 by prince Heir Ferdinand and King Carol. Tsar Nicholas II came to Romania, to Constanta, on June the 1st 1914, for a last visit.

Keywords: Romanian Royal Family, Russian Imperial Family, state visits, XIX – early XX century, Carol I, Nicholas II.

La sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX, în Rusia erau respectate cu strictețe normele protocolului diplomatic bazate pe tradițiile europene și strâns legate de eticheta de la curte. La etapa premergătoare, instituțiile Ministerului Afacerilor Străine și Ministerul Curții Imperiale desfășurau o uriașă activitate organizatorică: erau convenite și aprobate programele vizitei, erau

* Director al Arhivei Centrale de Stat de documente fotofonocinematografice din Sankt Petersburg.

verificate amănunțit listele persoanelor ce urmau să fie prezentate și invitate, a celor propuse spre decorare cu ordine și medalii, erau luate în considerare doleanțele și gusturile personale ale înaltelor personalități și membrilor familiilor acestora. Întâlnirile se desfășurau, în general, în Sankt Petersburg, Țarskoe Selo și Peterhof. Pentru transportul invitaților erau rezervate trenuri, iahturi imperiale și trăsurile de la curte. În onoarea oaspeților se dădeau prânzuri, dineuri și se organizau spectacole de gală la care participa un număr impunător de oameni. Împăratul numea persoanele responsabile (deseori alese de el însuși) de întâmpinarea oaspeților la graniță, însoțirea pe parcursul întregii vizite până în momentul trecerii frontierei. Persoanele desemnate să însoțească marile oficialități erau selectate din rândul suitei împăratului și al corpului diplomatic. Se acorda o mare atenție ceremonialului specific întâlnirilor pe uscat și pe mare.

Vizitele personalităților străine, inclusiv ale membrilor familiei regale a României, precum și vizitele de răspuns ale împăraților, erau reflectate pe larg în presa oficială petersburgheză, în primul rând, în „Buletinul guvernamental” și „Buletinul cancelariei guvernatorului de Sankt Petersburg și al poliției capitalei”. De regulă, presa nu făcea aprecieri politice asupra acestor evenimente, se limita doar la detaliile vizitei și reacțiile publicului. Facem mențiunea că, deseori, în ziare apăreau informații care nu se găseau în dosarele diferitor instituții ce se ocupau de pregătirea și desfășurarea vizitelor. Odată cu evoluția posibilităților artei fotografice, evenimentele erau reflectate atât de fotografi profesioniști, cât și amatori, lucrările fiindu-le acceptate cu plăcere de diverse publicații, ca de exemplu, revista „Niva”. Odată cu dezvoltarea cinematografiei, relatarea unor asemenea evenimente a căpătat și mai multe posibilități. Vizitele de răspuns ale împăratului erau pregătite la fel de minuțios.

Relațiile diplomatice dintre Rusia și România din această perioadă confirmă cum nu se poate mai bine opinia cercetătorilor care se ocupă de istoria diplomației, potrivit căreia, la începutul secolului al XX-lea, s-a pus capăt influenței relațiilor dinastice în politica mondială, iar deja la începutul Primului Război Mondial, evoluția generală a politicii diplomatice a Europei nu mai depindea de adoptarea deciziilor politice reale personal de către monarhi¹. Politica Rusiei față de România în timpul domniei lui Nicolae al II-lea a parcurs calea de la o atitudine rece față de participarea acesteia la Tripla Alianță la relații prietenești cu o țară „de la care noi nu am cerut nimic în afară de o simpatie sinceră, dar care, la rândul ei, putea aștepta din partea noastră un ajutor serios în opera de renaștere

¹ E. V. Nizalova, *Koneț dinasticeskoi diplomatii Rossii: zagraniciniie poezdki imperatora Nikolaia II v 1896-1909 gg: po materialam rossiiskoi i evropeiskoi pressî, autoreferat*, SPb, 2007 (*Sfârșitul dinastiei diplomatice a Rusiei: călătoriile în străinătate ale împăratului Nicolae al II-lea în anii 1896-1909: pe baza materialelor presei ruse și europene*).

națională a sa, atunci când un asemenea lucru s-ar impune prin mersul inevitabil al evenimentelor istorice”².

La încoronarea lui Nicolae al II-lea, în anul 1896, au participat principele moștenitor Ferdinand și membrii delegației Regatului României: comandantul Cartierului General Regal, general-adjutant M. Vlădescu, general-mareșal Robescu, flighel-adjutant colonel Șomănescu, rotmistru Basarabescu, fostul Președinte al Camerei Deputaților, colonel Roznovanu.

Doi ani mai târziu, are loc vizita regelui Carol I, prilejuită de împlinirea a 20 de ani de la victoria Rusiei în războiul din 1877-1878. La 17 iunie 1898, ministrul român la Petersburg a transmis lista persoanelor numite să-l însoțească pe regele Carol I, comunicând suplimentar că acesta și-a exprimat dorința de a se opri, timp de o zi, în Varșovia³.

Printre persoanele care l-au însoțit pe rege s-au aflat președintele Consiliului de Miniștri, D. Sturdza, secretarul III în cadrul Misiunii României la Berlin E. Stătescu, comandantul Cartierului General Regal, general-adjutant M. Vlădescu, inspectorul general al serviciului sanitar doctor I. Teodori, colonel-adjutant I. Manu, lt.-col.-adjutant G. Georgescu, locotenent-adjutant de marină N. Gracoski, maior-adjutant A. Dumitrescu și zece slujitori⁴.

Nicolae al II-lea a numit persoanele care urmau să-l însoțească pe Carol I în primele zile ale lunii iulie. Pe lângă rege au fost numiți viceamiral general-adjutant D. S. Arseniev, flighel-adjutant colonel A. A. Nepokoicițki, atașat militar la București și Belgrad, colonel din Corpul de Stat Major, baronul F. F. Taube, pe lângă principe – locotenent-adjutant Prințul V. A. Dolgorukov, iar pe lângă suita regelui – locotenent în Regimentul de cavalerie al Gărzii Imperiale ducele V. N. Orlov⁵.

În curând, a fost aprobat programul vizitei. La 16 iulie 1898, ora 11.00, în stația Novy Peterhof, s-au adunat mari duci, suita militară a împăratului, alte persoane. Mai târziu, s-a alăturat și Nicolae al II-lea. Trenul a ajuns exact la ora 11.00. După ce au fost întâmpinate, Majestățile Lor au trecut în revistă Garda de Onoare a Diviziei 87 Infanterie Nejshlotsky. De la gară, regele și principele moștenitor s-au îndreptat spre Palatul Fermersky pentru a face o vizită împărătesei Maria Feodorovna, după care au mers la Palatul Nou în vizită la împărăteasa Alexandra Feodorovna. Regele și împăratul mergeau cu prima trăsură, urmată de echipajul care îi transporta pe principele moștenitor și Marele Duce Mihail

² *Vospominania S. D. Sazonova*, glava 5 (*Memoriile lui S. D. Sazonov*. Capitolul 5).

³ Fond 476, Op.1. u.a. 151, f. 5.

⁴ Ф. 476, Оп. 1 Ед. хр. 151, Л. 3, 9.

⁵ Ф. 476, Оп. 1 Ед. хр. 151, Л. 3, 9.

Alexandrovici. De-a lungul traseului pe care se deplasau zece echipaje, stăteau în poziție de drepti ostași din Regimentul de Gardă al Majestății Sale Imperiale și Batalionul de Gardă. La ora 13.00 au luat prânzul la Marele Palat, după care regele și principele moștenitor s-au întâlnit cu membrii Familiei Imperiale, iar la ora 20.00 au luat cina la Marele Duce Mihail Nicolaevici, la vila Mihailovca. A doua zi, oaspeții de vază s-au îmbarcat pe iahtul imperial „Alexandria”, îndreptându-se spre Petersburg. În port erau așteptați de administratorul provizoriu al Ministerului Naval, viceamiralul F. K. Avellan, comandantul portului din Sankt Petersburg, comandantul și guvernatorul de Sankt Petersburg, alte persoane. Pe Cheiul Englezesc, în fața debarcaderului, era aliniată Garda de Onoare a Regimentului 95 de Infanterie Krasnoiarsk, cu drapelul și orchestra militară. După trecerea în revistă, Carol I și principele moștenitor Ferdinand au mers la Catedrala Petru și Pavel și Catedrala Sfântul Isaak. La Mănăstirea Alexandr Nevski, l-au vizitat pe mitropolitul de Sankt Petersburg și Ladoga Paladie. S-au întâlnit cu ambasadorii străini și ministrul de Externe contele M. N. Muraviov. La ora 13.00, oaspeții au mers la Misiunea Română pentru a lua prânzul, după care s-au îndreptat spre Palatul de Iarnă, unde au primit în audiență pe membrii Corpului Diplomatic și o delegație de deputați ai Dumei orășenești din Petersburg compusă din 61 de persoane. Primarul P. A. Lelyanov le-a oferit pâine și sare pe o tavă de argint aurit. După audiență, regele și principele moștenitor au vizitat Palatul de Iarnă și monumentul „Slava” în regimentul de gardă Izmailovsk. La ora 18.00, oaspeții au revenit cu iahtul „Alexandria” la Peterhov. La 20.00, a începutul dineul oficial în onoarea invitaților, la care au participat 161 de persoane. Nicolae al II-lea a rostit un toast în sănătatea regelui, reginei și principelui moștenitor și pentru prosperitatea României. În toastul de răspuns, Carol I a mulțumit pentru „primirea călduroasă” și a spus: „Amintirea despre vizita mea în Rusia va rămâne memorabilă pentru mine, la fel ca timpurile fericite când tânăra mea gardă a luptat pe câmpul de bătălie între Dunăre și Balcani alături de glorioasa Armată Imperială, de care, grație Majestății Voastre, azi mă unește o nouă verigă prețioasă. Sunt cuprins, împreună cu țara mea, de sentimente și cele mai vii și sincere dorințe ca vizita mea la Majestatea Voastră să contribuie la stabilirea celor mai bune relații și întărirea legăturilor prietenești cu mărețul Imperiu”. Orchestra de la curte a intonat imnurile românesc și rusec.

A doua zi, 18 iulie, ora 10.45, Majestățile Lor au plecat cu trenul spre Krasnoe Selo, unde pe Câmpul de manevre erau aliniate deja trupele unităților de la Krasnoe Selo și Ust-Ijora. La ora 11.00, călare pe cai, împăratul, regele și principele moștenitor au început trecerea în revistă a unităților însoțiți de mari duci, ambasadori străini, miniștri și atașați militari. Împărăteasa Alexandra Feodorovna și regina Olga Constantinovna i-au urmat într-o trăsură. La 13.15, împăratul, oaspeții, marii duci, persoanele din suită au urcat pe platforma de vizionare „Țarskii valik”, iar doamnele s-au instalat la intrarea în cort. A început ceremonia de trecere în revistă a trupelor. La ora 15.30, a început prânzul de gală oferit în

cortul țarului, în timpul căruia Nicolae al II-lea a toastat în sănătatea lui Carol I și a familiei sale, iar regele a rostit următorul toast: „Mulțumesc din suflet pentru prilejul fericit, oferit de Majestatea Voastră, de a mă vedea din nou în mijlocul trupelor strălucite ale Majestății Voastre, al căror curaj excepțional, vitejie incomparabilă, ce mi-au dăruit victoria, le-am admirat pe câmpurile de bătaie. Numele bravelor regimente de gardă au rămas, de asemenea, întipărite în memoria mea, ca și bătăliile care au încununat drapelele lor cu noi lauri. Armata mea a luptat cu mândrie alături de armata distinsă prin cele mai înalte virtuți militare și n-a dat uitării frăția de arme, îmi împărtășește toate sentimentele și se alătură urărilor mele pentru glorioasa Armată Imperială și faimoșii conducători, iar mai presus de toate, urărilor de sănătate și domnie lungă și glorioasă a Majestății Voastre”. La ora 16.00, distinșii oaspeți s-au întors la Peterhof, iar seara, după cină, au mers pe Insula Olga, unde a avut loc un spectacol de gală – baletul «Perla». În ziua plecării din Petersburg, pe 19 iulie, dimineața, regelui i-a fost prezentată o delegație din partea Regimentului 18 de Infanterie Vologda al Majestății Sale, formată din patru persoane în frunte cu comandantul regimentului. La ora 11.00, a început Liturghia în biserica de la vila «Alexandria», după care, oaspeții au asistat la slujba de la biserica catolică la vila Sergievka. La 15.30, Nicolae al II-lea i-a însoțit la Gara Baltică, de unde aceștia s-au îndreptat spre Moscova și Kiev, apoi la București prim Moghilev și Cernăuți⁶.

În aprilie 1908, Împăratul Nicolae al II-lea l-a invitat pe principele moștenitor cu soția la căsătoria Marei Ducese Maria Pavlovna cu prințul Wilhelm de Suedia. La dorința împăratului, vizita a avut un statut oficial. Perechea princiară a fost mișcată de această propunere. Persoanele numite să-i însoțească pe invitați i-au întâlnit în Varșovia, iar la 17 aprilie, ora 17.00, trenul a sosit la Petersburg, în Gara Varșovia, lângă Pavilionul Imperial. Suita era alcătuită din locotenent-colonelul Greciano cu soția și un număr de cinci persoane de sex masculin și trei persoane de sex feminin, servitori. Marele Duce Vladimir Alexandrovici le-a propus oaspeților să rămână la palatul său, însoțitorii fiind cazați în Palatul de Iarnă. Căsătoria a avut loc pe data de 20 aprilie, iar la 22 aprilie principele moștenitor Ferdinand a participat la un dineu la Marele Duce Constantin Constantinovici; oaspeții au avut un program liber. La 4 mai, principele moștenitor a vizitat Duma de Stat, unde a fost salutat de șeful pazei Palatului Tavriceski baronul V. F. von der Osten-Sacken și ajutorul acestuia G. P. Bertold. În sala Dumei, a fost întâmpinat de către vicepreședintele Dumei de Stat prințul V. M. Volkonski. Principele moștenitor a vizitat clădirea Dumei și a semnat în cartea oaspeților de onoare⁷. Vizita s-a

⁶ Fond 476, Op.1, u.a. 656, f. 1; Fond 516, Op.2, u.a.108, f. 53 verso - 68, 83, 83 verso.

⁷ „Russkoe slovo”, 17 (04) mai 1908 г („Cuvântul rus” 17 (04) mai 1908.

încheiat pe data de 6 mai: la ora 15⁰⁰, principele moștenitor Ferdinand și principesa Maria au plecat din Țarskoe Selo⁸.

La sfârșitul lunii noiembrie 1912, Marele Duce Nicolai Mihailovici a vizitat orașul București. Împăratul Nicolae al II-lea a luat decizia de a înmâna regelui Carol I bastonul de mareșal, cu ocazia celei de-a 35-a aniversări de la cucerirea Plevnei, întrucât se avea în vedere ca în România acest eveniment să fie marcat în mod festiv. Cu puțin timp înainte de vizită, ministrul plenipotențiar rus la București s-a întâlnit cu T. Maiorescu, ministrul Afacerilor Străine, care i-a comunicat că situația extrem de tensionată din Europa provoacă neliniște guvernului român. Atitudinea prietenească a Rusiei a primit o înaltă apreciere din partea guvernului și a generat în țară cel mai fierbinte ecou, dar a atras după sine atenția încordată a Austriei. Rămânea doar să fie desemnată persoana care urma să înmâneze bastonul. Ministrul Afacerilor Străine S. D. Sazonov își amintea astfel această alegere: „Când Suveranul mi-a comunicat intenția, a adăugat că ar dori să confere actului de înmânare a bastonului de mareșal un fast aparte, însărcinând cu înmânarea pe unul dintre membrii Casei Imperiale, dar nu știa pentru cine să opteze. Cunoscând din contacte personale interesul pe care Marele Duce Nicolai Mihailovici îl manifesta de mult timp față de problemele politicii externe, i-am propus Suveranului să încredințeze respectiva misiune de onoare acestui membru al familiei, al cărui nume era bine cunoscut peste hotare datorită numeroaselor sale lucrări consacrate istoriei Rusiei de la începutul secolului al XIX-lea“.

Împăratul, de asemenea, a decis ca marele duce să fie însoțit de o persoană din suita Majestății Sale Imperiale și o delegație din partea Regimentului Vologda al Majestății Sale. S. D. Sazonov a descris astfel rezultatul acestei călătorii: „Revenind la Petrograd, marele duce mi-a povestit că regele a fost profund mișcat de atenția acordată de către Suveran, atenție apreciată cum se cuvine în cercurile politice și de opinia publică din țară, și că el considera că politica noastră de a stabili relații mai amicale cu România a fost primită cu o simpatie sinceră atât de către guvern, cât și de către cercurile largi ale societății românești”⁹.

La scurt timp după sosirea delegației române la dezvelirea monumentului Marelui Duce Nicolai Nicolaevici, a avut loc o vizită a Principelui moștenitor Ferdinand cu soția și fiul – principele Carol. Oaspeții au fost însoțiți de o suită: doamna de onoare Mavrodî, general-adjutant Perticari și flighel-adjutant Negri. Nicolae al II-lea a numit pe lângă ei o suită alcătuită din general-maior S. P. Mezențov, M. A. Serebriakov ca atașat aero și prințul P. N. Meșcerski, colonel în Garda Imperială. În plus, în subordinea lui S. P. Mezențov a fost trimis ștabs-căpitanul Kalman. Au fost pregătite apartamente în Palatul Alexandrovski. La 15 martie 1914, pentru a întâlni oaspeții de vază, la gara din Țarskoe Selo, în

⁸ Fond 472, Op. 45 (an 1908, d.27).

⁹ Fond 472, Op. 50, d. 1692 a, f.3: *Vospominania S. D. Sazonova*, glava 5 (*Memoriile lui S. D. Sazonov*. Capitolul 5).

Pavilionul Imperial, au venit Marele Duce Kiril și Marele Duce Boris Vladimirovici, Marea Ducesă Victoria Feodorovna, doamnele din suita împărătesei Alexandra Feodorovna și Marii Ducese, ministrul Afacerilor Străine S. D. Sazonov, demnitari din cadrul Misiunii României, guvernatorul de Sankt Petersburg, contele A. V. Adlerberg și alții. A venit împăratul. Pe peronul gării, era aliniată Garda de Onoare a Regimentului de Husari al Gărzii Imperiale cu stindardul și un cor de trompetiști. Pe flancul drept stăteau superiorii. Trenul Imperial a sosit la ora 15.00. Principele moștenitor Ferdinand și principele Carol purtau uniforma Regimentului 18 de Infanterie Vologda al Majestății Sale. După trecerea în revistă și prezentarea suitei, oaspeții au plecat spre Palat. A doua zi s-au întâlnit cu membrii Familiei Regale din Sankt Petersburg și au vizitat Ermitajul. Pe data de 18 martie, la ora 16.30, în Sala cu tablouri din Palatul Țarskoe Selo, Principele moștenitor Ferdinand și principele Carol au asistat la atârănarea stindardului Regimentului de Dragoni din Garda Imperială cu ocazia centenarului. La 19 martie, a avut loc parada Regimentului. După încheierea paradei, împăratul a vizitat cantinele Regimentului, iar apoi a urmat un prânz festiv, la care au participat 248 de persoane. După aceea, oaspeții s-au întors la Palatul Alexandrovski, iar seara, au luat cina la ministrul Afacerilor Străine S. D. Sazonov. În ziua următoare, au mers la carusel, pe manejul Gărzii de Cavaleri a Majestății Sale Maria Feodorovna. În ziua de 21 martie, ora 13.10, în Sala Rotundă a Palatului Alexandrovski, în onoarea principelui moștenitor și principesei de România, a fost dat un prânz fastuos pentru 67 de persoane, la care au participat: trimisul român, contele C. Diamandi, secretarul Arion, atașatul militar maiorul Prodan cu soția, suita oaspeților, Președintele Consiliului de Miniștri I. L. Goremykin, miniștri și alți oficiali. La 22 martie, în Piața Palatului, a avut loc o trecere în revistă a tinerilor soldați ai unităților garnizoanelor din Sankt-Peterersburg, Țarskoe Selo, Pavlovsk, Peterhov, Gatcina, Oranienbaum, Kronstadt, Ust-Ijora și Pella. Lângă Majestatea Sa, se aflau persoanele din suită și membrii Misiunii României în frunte cu trimisul, contele C. Diamandi, atașați militari străini. La ora 11.00, Nicolae al II-lea cu principele moștenitor Ferdinand și principele Carol, călare pe cai, au făcut trecerea în revistă a trupelor. Doamnele, inclusiv principesa Maria, au privit parada de la balconul Palatului. Ulterior, împăratul și oaspeții au vizitat Muzeul Rus. În aceeași zi, s-au deplasat din Țarskoe Selo la Petersburg, instalându-se în palatul Marii Ducese Maria Pavlovna. A doua zi, principele moștenitor Ferdinand, împreună cu familia, a vizitat aerodromul Corpului de aviație. Presa a descris astfel acest eveniment: „La 24 martie, Principele moștenitor Ferdinand, împreună cu soția și fiul, a vizitat aerodromul companiei 1 de aviație. Până la sosirea oaspeților, la aerodrom a venit Alteța Sa, Comandantul Suprem al Gărzii și districtului militar Petersburg, Marele Duce Nicolai Nicolaevci, șeful Statului Major à la suite al

Alteței Sale, general-maiorul Gulevici și general-maiorul Erdeli. Pe aerodrom, stăteau aliniate 22 de aparate. În acordurile imnului național al României, oaspeții, împreună cu Marele Duce Nikolai Nikolaevici, au făcut trecerea în revistă. În așteptarea aterizării câtorva aparate, s-au deplasat în zona Uzinei Baltice, unde se aflau aeroplanе Sikorski. În prezența lor, s-au ridicat un monoplan, un biplan și un «Ilya Murometș» cu șapte pasageri. Oaspeții români s-au fotografiat cu un grup de ofițeri și piloții care au revenit pe aerodrom”. În data de 25 martie, principele moștenitor Ferdinand și principele Carol au asistat la parada Regimentului de Cavalerie al Gărzii Imperiale. Doamnele, inclusiv împărăteasa Maria Feodorovna, au urmărit parada de la balcon. După încheierea paradei și vizita la cantinele regimentului, în Sala de concerte a Palatului de Iarnă, a fost dat un prânz pentru ofițerii regimentului, la care au participat peste 200 de invitați, printre care oaspeții români cu anturajul lor. Seara, împăratul a plecat cu familia în Crimeea. Pe data de 26 martie, ora 10⁰⁰, în Stația Imperială, Marea Ducesă Maria Pavlovna și alți mari duci și ducese, ministrul de război V. A. Sukhomlinov, ministrul Afacerilor Străine S. D. Sazonov, oficiali din cadrul Misiunii Române în frunte cu trimisul, contele C. Diamandi, anturajul, guvernatorul de Petersburg și alte oficialități, i-au petrecut pe prințul moștenitor și principesă. În aceeași zi, la ora 19⁴⁵, principele Carol, însoțit de guvernatorul său Perticar, a plecat din Stația Varșovia spre Berlin, petrecut de oficiali din cadrul Misiunii Române în frunte cu însărcinatul cu afaceri Arion și atașatul militar maior Prodan¹⁰.

A venit vremea vizitei de răspuns a lui Nicolae al II-lea. Ministrul Afacerilor Străine S. D. Sazonov își amintea: „I-am prezentat Suveranului considerentele mele referitoare la ușurința și comoditatea în care ar putea fi efectuată călătoria în România în timpul prezenței Curții Imperiale la Livadia. Din Crimeea, familia regală ar fi putut ajunge pe mare la Constanța, de unde, în cazul în care întâlnirea s-ar fi desfășurat la București, nu mai era mult până în capitala României. Dacă însă întâlnirea ar fi avut loc chiar în Constanța, unde Regele și Regina României mergeau, de obicei, în fiecare vară, lucrurile ar fi fost și mai simple. Suveranul a recunoscut argumentele mele convingătoare și peste câteva zile m-a însărcinat să comunic la București dorința Sa de a-l vizita pe regele Carol la Constanța, împreună cu Împărăteasa și toți copiii. Prin acordul comun, întâlnirea a fost stabilită pentru întâi iunie”.

Organizarea vizitei a confirmat o dată în plus cu câtă meticulozitate erau pregătite aceste întâlniri atât de importante pentru țară. Nicolae al II-lea a venit în multe privințe în întâmpinarea lui Carol I. Cel mai mult, regele dorea ca cea mai mare parte a programului să se desfășoare pe uscat, iar Iahtul Imperial să acosteze

¹⁰ Fond 516, Op. 2, d.307, f.81-115 verso; Fond 472 Op. 45 (an1914) d.27; „Vedomosti SPb gradonacialstva i stolicoi poliții” Nr. 67, 23 marta 1914 g („Buletinul cancelariei guvernatorului orașului Sankt-Petersburgu și al poliției capitalei”, Nr. 67, 23 martie 1914).

la debarcader, care este izolat în totalitate de port. Pentru rege era foarte important ca împăratul să coboare primul pe uscat. Acest aspect a fost discutat intens. Potrivit normelor de protocol recunoscute la nivel internațional, împăratul trebuia să urce primul pe iaht și să coboare primul pe uscat, dar în cazuri similare fuseseră deja precedente. Ca urmare, deoarece întâlnirea nu avea loc pe mare, ci pe uscat, s-a decis că iahtul în acest caz se identifică cu trenul, în care nu au acces persoanele care întâlnesc pasagerii. În plus, el și-a exprimat dorința ca în program să fie rezervate câteva ore de audiență la Nicolae al II-lea pentru unii membri ai guvernului român. Convenirea listei cu membri ai Curții Regale, personalități militare și civile care trebuiau să-l însoțească pe împărat și care urmau să fie prezentate, a necesitat timp. În final, pe listă figurau 38 de persoane, inclusiv trei femei. În fruntea listei erau: președintele Consiliului de Miniștri, ministrul de război Ion I. C. Brătianu, fostul ministru de Externe, fost președinte al Camerei Deputaților M. Pherekyde, ministrul Afacerilor Străine E. Porumbaru, ministrul Finanțelor E. Costinescu, ministrul Afacerilor Interne V. G. Morțun, ministrul Agriculturii și Proprietăților Statului A. Constantinescu, ministrul Comerțului și Industriei A. G. Radovici, ministrul Activităților Publice C. Angelescu, ministrul Justiției V. Antonescu, ministrul Cultelor și Educației I. Duca. La 21 mai 1914, ministrul extraordinar în România, S. A. Poklevski-Kozell a comunicat ministrului Curții Imperiale că regele a mărit treptat numărul persoanelor care trebuiau să fie prezente la întâlnirea de la Constanța. Acesta dorea ca, în afara reprezentanților partidelor conservator și democrat-conservator, care nu se aflau la putere, I. Lahovari, A. Marghiloman și T. Ionescu, foști miniștri, la întâlnire să participe și conducătorii a șapte cele mai importante instituții de stat ale României: președintele Curții Supreme de Justiție – Bagdat, președintele Curții Supreme de Conturi – Băltianu, președintele Consiliului de Agricultură – Poni, președintele Consiliului Superior de Administrare – Bogdan, președintele Academiei Române – C. I. Istrati, rectorul Universității din București – T. Ionescu și rectorul Universității din Iași – C. Stere. Regele socotea că reprezentanții opoziției nu trebuiau să fie propuși spre decorare cu ordine, că nu era nevoie ca ceilalți să fie decorați, dar era de dorit ca aceștia să fie invitați la ceai pe iahtul „Standard”. În cursul discuției, s-a clarificat că rectorul Universității din Iași C. Stere, fost supus rus, în tinerețe fusese exilat în Siberia pentru propagandă socialistă. Ulterior a fost grațiat și a trecut în supușenie românească, a devenit deputat în Parlament și era un posibil candidat pentru un post ministerial. Ministrul Afacerilor Străine S. D. Sazonov s-a opus includerii lui C. Stere în listă, lucru care a mâhnit foarte mult partea română, deoarece, excluderea lui din listă ar fi atras după sine și excluderea lui T. Ionescu. Ion I. C. Brătianu s-a adresat personal în această chestiune ministrului rus la București, a rugat să fie incluși amândoi în listă, dată fiind importanța deosebită a

celor două universități românești ca centre ale culturii ruse și influența semnificativă asupra tinerei generații. În final, împăratul a adoptat decizia de a-l menține pe C. Stere pe listă. Apoi, ministrul plenipotențiar român a primit din partea guvernului său dispoziția de a veni la Constanța, ceea ce a atras după sine dispoziția lui Nicolae al II-lea de a trimite la Constanța membrii Misiunii Imperiale la București și șefii instituțiilor subordonate acestuia: ministrul extraordinar și plenipotențiar S. A. Poklevski-Kozell, primul secretar al Misiunii B. K. Arseniev, secretarul II N. I. Șcerbacev, atașatul militar în România, colonelul Semenov, viceconsulul la Constanța V. K. Richter, delegatul imperial rus pe lângă Comisia Europeană a Dunării Cartamîșev. Printre ultimele doleanțe ale lui Carol I a fost vizitarea unei nave militare rusești și permisiunea ca vizita la Constanța să fie filmată. Au fost convenite și listele persoanelor care urmau să fie decorate de ambele părți. Partea rusă a acordat 42 de medalii, reprezentanții opoziției au primit tabachere de aur.

Împreună cu familia imperială, la Constanța s-au deplasat 19 persoane. Împăratul a fost însoțit de ministrul Curții Imperiale, contele V. V. Frédérikssz, ministrul Afacerilor Străine, S. D. Sazonov, general-adjutantul K. D. Nilov, intendentul Palatului Imperial, V. N. Voeikov, șeful cancelariei ministeriale a Curții Imperiale, A. A. Mosolov, șeful cancelariei militare de campanie, contele V. N. Orlov, directorul cancelariei Ministerului Afacerilor Străine, baronul M. F. Schiling, comandantul Regimentului de Infanterie al Înaltei Majestăți Imperiale, general-maiorul V. A. Komarov, comandantul escortei Înaltei Majestăți Imperiale, general-maiorul A. N. Grabbe, flighel-adjutant colonelul A. A. Drenteln, flighel-adjutant rotmistrul S. M. Molostvov, medicul E. S. Botkin, colonelul N. L. Bode, chirurgul de onoare V. N. Derevenko, profesorul P. Gilliard etc. Împărăteasa Alexandra Feodorovna a fost însoțită de doamna de onoare E. A. Narișkina, baroneasa S. K. Buksgevdén, educatoarea E. A. Schneider și contele P. N. Apraksin.

La banchetul oferit de rege, au fost invitate 19 persoane care însoțeau Familia Imperială, toți membrii Misiunii și instituțiilor subordonate acestuia, comandanții iahtului „Standart” și ai celor șase nave militare de escortă și încă trei ofițeri. Regele a stabilit să fie numiți pe lângă împărat inspectorul general al artileriei, generalul C. Coandă, comandantul Diviziei I de Cavalerie, general-maiorul G. Bogdan, șeful și inspectorul flotei române, contraamiralul S. Eustațiu, iar pe lângă împărăteasă, fostul ministru român la Petersburg, secretar general la Ministerul Afacerilor Străine C. G. Nano. Programul vizitei a fost convenit în ultimul moment. Suplimentar, S. A. Poklevski-Kozell a rugat să se clarifice la împărat dacă scapeții ruși care trăiau în România puteau oferi împăratului pâine și sare la Constanța, făcând trimitere la primirea delegației lor de către Împăratul Alexandru al II-lea în anul 1877 în București. Acești oameni nu aveau dreptul de a intra în Rusia, cetățenia însă nu le fusese retrasă. Împăratul a fost de acord să primească delegația. În sfârșit, totul era pregătit pentru întâlnirea la cel mai înalt

nivel. Iahtul imperial „Standart” s-a îndreptat spre Constanța însoțit de torpiloarele de escadră „Locotenent Șestakov”, „Căpitan Saken”, „Căpitan-locotenent Baranov”, „Locotenent Zațarennoi”, iahtul „Almaz”, crucișătorul „Cahul”. În total, pe navele militare se aflau 1843 de persoane¹¹.

La 1 iunie 1914, ora 10.00, „Standart” a sosit la Constanța. Zece minute mai târziu, familia imperială a coborât pe scară, împăratul și regele s-au sărutat. După salutare, primarul de Constanța a oferit oaspeților pâine și sare de pe o tavă din aur masiv. Mai apoi, Nicolae al II-lea și Carol I au trecut în revistă Garda de Onoare, drapelul a fost înclinat, iar muzica militară a intonat imnul național al Rusiei. Au fost prezentate regelui și reginei doamnele din suita Majestății Sale, suita împăratului în frunte cu ministrul de la Curte, contele V. B. Fredericks și ministrul Afacerilor Străine, S. D. Sazonov. A urmat prezentarea persoanelor care au venit la întâlnire, după care, distinșii oaspeți cu familiile au fost conduși spre Pavilionul Reginei. La ora 11.00, în trăsură la Daumont, Majestățile Lor s-au îndreptat spre Catedrala Sf. Petru și Pavel. În prima trăsură se aflau împăratul și regele, în a doua – împărăteasa și regina. Aceștia erau urmași de membrii familiilor imperială și regală însoțiți de un escadron din Regimentul de Gardă. Pe ambele părți ale echipajului în care se aflau monarhii, mergeau călare comandantul Corpului 5 de Armată și comandantul Cavaleriei. În acordurile imnului și strigătele puternice de «ura» ale publicului și trupelor aliniate de-a lungul itinerarului, alaiul s-a îndreptat spre oraș, traversând bulevardul Elisabeta. În drum spre Catedrală, regele a oprit trăsura în care se afla, în fața echipajului Regimentului 5 Roșiori, și a anunțat numirea împăratului în calitate de comandant al Regimentului. În Catedrală, înalții oaspeți au fost întâlniți de episcopul Dunării de Jos, Nifon și episcopul vicar cu crucea și Sfânta Evanghelie, pe care Majestățile Lor le-au sărutat. Slujba solemnă a fost oficiată în limbile română și rusă. După slujbă, alaiul s-a îndreptat în aceeași ordine spre Pavilionul Reginei. La ora 12.20, Nicolae al II-lea și Regele Carol I, principele moștenitor Ferdinand și principele Carol au vizitat portul Constanța în barja regală, acostată lângă iahtul „Standart”. Barja a fost însoțită de Fredericks, Sazonov, Brătianu, căpitanul Nilov, intendentul Palatului Imperial Voeikov, care se aflau într-o șalupă. La elevatorul din port, în prezența împăratului, s-a efectuat o operație demonstrativă de ridicare și umplere. Apoi a avut loc vizitarea crucișătorului „Cahul”. La intrarea în crucișător, regele a fost întâmpinat de comandantul portului. A făcut trecerea în revistă a echipajului, apoi a coborât în biserică, unde l-a întâlnit preotul care avea în mâini o cruce. După aceea, regele a vizitat lazaretul, iar pe „Standard” au revenit la ora 13.30. Pe urmă,

¹¹ Fond 472, Op. 1, supl. An 1914, u.a. 42, f. 19, 31, 47, 52, 54, 60, 66, 80, 82, 93, 108, 109, 115, 128, 159-161, 200, 205.

suveranii cu familiile lor au plecat pe jos spre Pavilionul Reginei pentru prânz. Persoanele care făceau parte din suită au fost invitate să ia prânzul la Ion I. C. Brătianu. La ora 15.20, Majestățile Lor, împreună cu copiii, au revenit pe iahtul „Standart”, unde Nicolae al II-lea a primit delegația de scapeți care locuiau în România. Aceștia i-au oferit pâine și sare și o icoană. La audiență au fost prezenți contele V. B. Fredericks, S. A. Poklevski-Kozell și persoane din suită. Împăratul i-a primit mai apoi pe Ion I. C. Brătianu și ministrul Afacerilor Străine E. Porumbaru. La 16.30, într-o atmosferă festivă, pe iahtul „Standart” s-a băut ceai. Au fost invitați membrii familiei regale a României, persoane de la curtea regelui și moștenitorului, persoanele din suita Majestăților Lor etc. În timp ce era servit ceaiul, un cor din 51 de muzicieni interpreta muzică la balalaică. După servirea ceaiului, împăratului Nicolae al II-lea i-a fost prezentat comandantul Regimentului 5 Roșiori. La ora 18.00, împăratul cu copiii, regele, regina, principele moștenitor și principesa cu familia au mers cu mașinile pentru a participa la parada din pavilionul de pe malul mării, vizavi de cazinou, unde era instalată o tribună pentru public. Împăratul, în uniforma Regimentului 2 de Husari Pavlograd, s-a aflat în mașină cu regele, Regina Elisabeta – cu marea ducesă Olga Nikolaevna. Parada a fost comandată de rege. După ce a luat sfârșit, împăratul cu copiii s-au întors, la 19.15, pe «Standard». La ora 20.00, Majestățile Lor cu marile ducese Olga și Tatiana au mers la Palatul Regal cu mașinile. În timpul cinei, regele a rostit un toast: „Cu mare bucurie salut sosirea Majestății Sale împreună cu Majestatea Sa Imperială Împărăteasa și Familia Imperială. Acest eveniment fericit reprezintă o nouă dovadă a sentimentelor de prietenie de care Majestatea Voastră a dat dovadă de-a lungul anilor. Amintirea despre primirea călduroasă pe care mi-a făcut-o Majestatea Voastră în timpul călătoriei mele în Rusia va rămâne neștersă în sufletul meu. De asemenea, nu voi uita niciodată vizitele Flotei Imperiale în portul Constanța și vizita Marelui Duce Nikolai Mihailovici, care mi-a înmănat bastonul de feldmareșal al armatei ruse, dar și amintirile legate de fraternitatea armatelor noastre, pecetluită cu sânge pe câmpurile de luptă în Bulgaria, în timpul domniei Augustului Bunic al Majestății Voastre. Aceste dovezi de interes și simpatie față de noi nu pot să nu însuflețească inimile tuturor românilor și a mea, în special, umplându-le de o recunoștință sinceră, contribuind în mod constructiv la întărirea relațiilor de prietenie stabilite între Imperiul Rus și țara mea. Inițiativa nobilă și mărinimoasă a Majestății Voastre în vederea convocării conferințelor de pace de la Haga servește pentru mine drept cheazășie sigură că Majestatea Voastră apreciază contribuția României la cauza păcii în Europa în timpul evenimentelor de anul trecut în Peninsula Balcanică. Scopul permanent și neschimbat al României este de a contribui la menținerea păcii pe calea instalării unui echilibru stabil și a unor relații cordiale între toate națiunile din această parte a Europei, o pace binecuvântată, singura în măsură să le ofere bunăstarea mult dorită. Salut din tot sufletul faptul că Majestățile Voastre au binevoit să ne viziteze și doresc să mulțumesc Majestății Sale Imperiale pentru atenția acordată poporului meu, care se

alătură urărilor de fericire personală, pe care le adresez Majestății Sale și Familiei Imperiale, prosperitate pentru mărețul imperiu și glorioasa armată, de care mă leagă amintiri atât de scumpe. Trăiască Majestatea Sa Împăratul Nicolae! Trăiască Majestatea Sa Împărăteasa Alexandra Feodorovna!”

În cuvântul de răspuns, împăratul a spus: „Majestate! Căldura cu care Majestatea Voastră a salutat vizita noastră în România m-a mișcat profund. Legăturile strânse pe care le întreținem, bazate pe tradiția de prietenie, se întăresc și mai mult datorită amintirilor comune și prieteniei noastre personale. Sunt fericit să văd că se realizează în sfârșit dorința de a-mi exprima personal Majestății Voastre, în propria-i țară, sentimentele de adâncă recunoștință pe care le nutresc pentru Majestatea Voastră. Sub cârmuirea Majestății Voastre, România a pășit pe calea dezvoltării și a realizat succese minunate. Rezultatele obținute în acest sens nu puteau fi primite nicăieri cu mai multă satisfacție decât în Rusia, unde, din timpurile străvechi, există un obicei: acela de a participa în mod activ la destinele vecinilor de aceeași credință. Altețele Lor Regale Principele Moștenitor și Principesa de România, a căror vizită în țara noastră ne-a făcut mare plăcere, s-au putut convinge personal de existența sentimentului de simpatie ce atrage în mod firesc inimile rușilor către prietenii lor din România. Bizuindu-se pe simpatia reciprocă între cele două popoare, prietenia dintre România și Rusia răspunde mai mult decât orice tradițiilor istorice și intereselor celor două state vecine. Tind să cred că aceste interese oferă garanția dezvoltării ulterioare a relațiilor noastre de prietenie și bună vecinătate. Majestatea Voastră a remarcat rezultatele benefice ale politicii de pace. Sunt încântat că am ocazia să recunosc influența binefăcătoare pe care a avut-o România în ultima vreme sub conducerea înțeleaptă a regelui. Prin participarea activă la promovarea păcii, Majestatea Voastră și-a câștigat recunoștința popoarelor, aducând și mai mult prestigiu țării. În speranța că nimic nu va împiedica dezvoltarea pașnică a Regatului României, ridic această cupă în sănătatea Majestății Voastre, Majestății Sale Regina și întregii Familii Regale, în cinstea curajoasei Armate Române, ale cărei trupe am avut plăcerea să le admir și de care mă leagă numirea mea în calitate de comandant al Regimentului 5 Roșiori.

Trăiască Majestatea Sa Regele și Majestatea Sa Regina!”

La ora 22.20, Majestatele Lor Imperiale, împreună cu ducesele, s-au întors pe iaht. Au admirat apoi spectacolul de lumini din Pavilionul Reginei, după care s-au retras din nou pe iaht, care la ora 23.15 a plecat spre Odesa¹².

Ministrul Afacerilor Străine S. D. Sazonov a apreciat astfel rezultatele călătoriei: „Întâlnirea a fost caldă și strălucită, cu tot protocolul de rigoare, a urmat defilarea trupelor, banchetul, în timpul căruia s-au rostit toasturi etc. Suveranul l-a

¹² Fond 516, Op. 2, d. 309, f. 255-264.

primit pe Președintele Consiliului de Miniștri Brătianu, iar regele Carol I – pe mine într-o lungă audiență, timp în care și-a exprimat bucuria sinceră de a-l avea în vizită pe Împărat și Familia Imperială. Referindu-se la problemele politicii contemporane, regele Carol I m-a întrebat dacă prevăd posibilitatea unui război în Europa. Era clar că privește această chestiune cu un interes ce dovedea o oarecare îngrijorare, lucru firesc pentru un Suveran care se afla aproape, la propriu și la figurat, de evenimentele din Balcani din ultimii doi ani. Deși în iunie 1914 se părea că Europa ieșise cu bine din complicațiile balcanice, totodată, nimeni dintre cei care urmăreau evoluția situației nu avea convingerea fermă că aceasta este una sigură. Știam cu toții că tratatele de pace de la Londra și București nu stinseseră focul balcanic, au făcut doar ca acesta să ardă mocnit, gata să izbucnească oricând. Toți însă doreau să creadă că s-a instalat o stare de acalmie, și nimeni nu bănuia că acest foc mocnit se va transforma în câteva luni într-un incendiu devastator care va cuprinde întreaga lume, va distruge jumătate din Europa și va ruina cealaltă jumătate”¹³.

¹³ Vospominania S. D. Sazonova, cap. 5, (Memoriile lui S. D. Sazonov. Capitolul 5).

**SOCIETATEA BASARABEANĂ ȘI PRESA LOCALĂ ÎN VARA
ANULUI 1914. SENTIMENTUL APROPIATEI CATASTROFE**
**THE BESSARABIAN SOCIETY AND THE LOCAL PRESS IN 1914.
THE PREDICTION OF THE UP-COMING CATASTROPHE**

V. V. Morozan*

Abstract

The Bessarabian press accounts from the summer of 1914 where marked initially by the visit of Tsar Nicholas II in this small part of the empire. The event raised interest with the population and it headlined the better half of June. The visit, amply detailed in the press, took place on June the 16th/ June 3rd and raised considerable interest among the residents of Chisinau. The festive tone of the events became cautious following the assassination of Archduke Franz-Ferdinand, and as the events unfolded in July, the tone of the accounts varied, in the first half of the month the internal problems were primary and the end of the month was marked by alarming accounts of the possibility of a European war. Following the start of the war the public's full attention was focused on the war and the media's accounts reflect that concern.

Keywords: Bessarabia, local press, 1914, WWI, Tsar Nicholas II, official visit, Russia, Romania.

Vara anului 1914 începea pentru locuitorii Chișinăului cu informații bune, printre care era și cea privind sosirea la Chișinău, la 16 iunie, a împăratului Nicolae al II-lea. Sosirea împăratului la Chișinău era precedată de vizita familiei imperiale la Constanța, unde, la 14 iunie, a avut loc întrevederea cu Regele Carol I și familia acestuia. După părerea Ministrului Afacerilor Externe al României, E. Porumbaru, „vizita familiei imperiale a provocat în rândul poporului român numai sentimente de autentică simpatie și recunoștință. Rusia, puternica noastră vecină, ne-a sprijinit de multe ori în lupta pentru independență. De aceea, putem doar să ne bucurăm, văzând că bunele relații existente între cele două popoare devin tot mai strânse”¹. Aprecierile lui E. Porumbaru privind relațiile româno-ruse au avut cele mai favorabile reacții în presa rusă, inclusiv cea basarabeană. De remarcat că aceste aprecieri apăreau pe aceleași pagini pe care se discuta vizita lui Wilhelm al II-lea

* Prof. Univ. Dr., Universitatea de Stat Sankt-Petersburg.

¹ „Golos Chișineva” („Vocea Chișinăului”), nr. 149/ 1 iunie 1914.

București, planificată pentru august 1914². În legătură cu acesta, se menționau și aprecierile inamicale din presa germană privind politica Rusiei în Balcani. Autorii acestor publicații avertizau insistent România de apropierea de Rusia, care, susțineau aceștia, tindea să facă din Balcani „satrapia” sa.

Vizita lui Nicolae al II-lea a fost prilejuită de dezvelirea festivă, la 3 iunie, a monumentului lui Alexandru I. Permișiunea pentru ridicarea acestuia s-a primit din partea înaltelor autorități ale Rusiei, la 22 noiembrie 1911. De abia după aceea, pentru ridicarea acestuia a început strângerea donațiilor voluntare din partea locuitorilor Basarabiei, care au reprezentat peste 100 000 de ruble. Autorul viitorului monument a devenit cunoscutul sculptor italian Ettore Ximenes. Soarta monumentul avea să fie tristă, fiind demolat în anul 1918.

Cu ocazia sosirii lui Nicolae al II-lea, în oraș domnea o animație furtunoasă. Cu câteva zile înainte de sosirea împăratului la Chișinău a fost deja adus, cu trenul, grajdul imperial, care a trezit un interes nemaipomenit din partea locuitorilor. Amplasate în încăperile gărzii de pompieri din Chișinău, caleștile imperiale au devenit obiectul unei atenții deosebite a locuitorilor orașului. Ei au urmărit cu interes mersul pregătirii întâmpinării înalților oaspeților. La 30 mai, în jurul orei 7 a.m., pe strada Alexandrovskaja au fost amplasate în tronsoane trupele garnizoanei locale pentru repetiția apropiatelor festivități. În ciuda orei matinale, mulți orașeni au venit să privească această acțiune. În așteptarea numeroșilor oaspeți, proprietarii hotelurilor au ridicat brusc prețurile de cazare în diferite camere, până la opt ruble în hotelurile obișnuite și până la 20 de ruble în acele hoteluri care se aflau pe itinerariul parcursului familiei imperiale. De remarcat că, în afară de cei care întâmpinau nemijlocit familia imperială și participanții dezvelirii monumentului lui Alexandru I, în număr destul de mare, autoritățile orașenești au primit încă 19 000 de cereri din partea locuitorilor Chișinăului „pentru dreptul de acces în locurile unde se aflau înalte personalități”³.

Numai la 13 iunie au fost date 3 700 de invitații, ce-i drept, în esență femeilor⁴. O anumită stare față de evenimentele acelor zile a fost creată și de presă. Chiar dacă pe 16 iunie centrul orașului a fost înconjurat de gardienii poporului, distribuitorii de ziare reușeau, totuși, să pătrundă în mulțime pentru a le difuza. Câte orele 10, practic, nu mai rămânea nici un ziar nevândut. Locuitorii orașului le cumpărau cu plăcere cu 10-15 copeici, prețul lor fiind de doar cinci copeici, sau cu cinci copeici pentru un ziar de o copeică.

În ansamblu, festivitățile s-au desfășurat fără întâmplări deosebite. Au fost doar unele confuzii, respectiv, nu a putut sosi la timp, pentru a participa la eveniment, familia primarului interimar al orașului, A. M. Gudevici. Deși avea invitație, dintr-un motiv necunoscut, nu a fost lăsată de gardieni să treacă. O altă

² „Golos Chișineva” nr. 153/ 6 iunie 1914.

³ „Golos Chișineva” nr. 148/ 31 mai 1914.

⁴ „Golos Chișineva” nr. 149/ 1 iunie 1914.

confuzie a avut loc la Duma orășenească unde s-a organizat masa festivă. Din lipsa tacâmurilor, a fost amânată cu două ore, obligându-i pe oaspeți să se plictisească așteptând.

De remarcat că ordinea în oraș era asigurată nu numai de poliția locală, ci și de demnități importante ale poliției din Sankt-Petersburg. Sosind în ajun din capitală, ei s-au cazat într-un cartier al orașului unde nu aveau acces persoane străine. Ei au împărțit imediat Chișinăul pe sectoare și au început să verifice asiduu pe locatarii acelor case care se aflau în zona de proximitate a desfășurării festivităților și a prezenței familiei imperiale. Persoanele fără pașaport sau ale căror documente nu erau în ordine, precum și toate persoanele suspecte erau rugate insistent să părăsească imediat orașul, până la plecarea țarului.

Sub o pază specială era și închisoarea orașului, iar pentru întărirea asigurării ordinii publice a fost creată a trupă de 100 de gardieni populari aleși din rândul preoților satelor Basarabiei. În total, pentru gardienii populari ai orașului s-au înscris peste 4 000 de persoane, în principal dintre funcționarii diferitelor instituții ale statului. De altfel, mulți dintre ei s-au înscris numai pentru a participa la festivități, întrucât prin hotărârea autorităților regionale nu li s-au acordat invitații. Lucrările de organizare s-au desfășurat sub controlul ministrului afacerilor interne, V. F. Djunkovski, care a sosit la Chișinău pe 13 iunie. Între înaltele demnități sosite în orașul de gubernie era ministrul afacerilor externe S. D. Sazonov, precum și Ambasadorul României în Rusia, contele C. Diamandi.

Evenimentul, rar pentru Chișinău, s-a desfășurat într-o atmosferă deosebit de festivă. „Pe 3 iunie (stil vechi) Împăratul și Împărăteasa – scria „Bessarabskaia jizni” –, cu țarevicii, moștenitorul tronului și augustele fiice au binevoit să sosească în orașul Chișinău la orele 9 și 30 minute a.m.”⁵. Din zorii zilei, mulțimea de doritori să vadă familia imperială deja a pornit spre strada Alexandrovskiaia, pentru a ocupa mai devreme locuri confortabile pentru privirea procesiunii.

Această vizită a fost reflectată foarte detaliat de presa locală. Pe lângă descrierea scenei festive a primirii împăratului cu marșul ceremonial al gărzii militare și alte acțiuni, presa reproducea și fragmentele din discursul lui Nicolae al II-lea cu privire la Basarabia: „În decurs de 100 de ani, Basarabia a arătat, într-adevăr, că este cu inima puternic atașată de Rusia și este animată de sentimente rusești. Beau din inimă pentru nobilimea basarabeană și pentru întregul pământ basarabean”⁶.

În aceeași zi, Nicolae al II-lea a plecat la Țarskoe Selo, oprindu-se pe drum în gări mari pentru întâlniri cu supușii lui.

⁵ „Bessarabskaia jizni” nr. 128/ 5 iunie 1914.

⁶ *Idem*.

Săptămânile următoare nu s-au remarcat în gubernie prin evenimente cât de cât semnificative. Totul își urma cursul firesc. În cercurile de afaceri se discuta despre o oarecare revigorare în viața economică a ținutului, mai ales că precedentii doi ani nu se dovediseră a fi prea productivi, iar oamenii sperau că anul 1914 va fi unul norocos, mai ales în sectorul agricol.

De aceea, știrile privind asasinarea arhiducelui Franz-Ferdinand a devenit un eveniment extrem de important pentru presa locală, punându-se accentul mai ales pe cauzele și motivele crimei. Se menționau amănuntele tragediei care a avut loc, dar nu se spunea aproape nimic despre posibilele urmări pentru Europa, iar dacă se scria despre schimbările ce urmau să aibă loc, era vorba numai despre cele care se refereau la politica internă a Imperiului.

Semnificativ este faptul că societatea basarabeană și presa au manifestat multă compasiune față de victimele acestei tragedii, condamnând actul lui Gavril Princip. Se vorbea despre cuvântarea înflăcărată a premierului României, I. C. Brătianu în Camera inferioară a parlamentului, care condamna „cu profundă indignare” atentatul împotriva moștenitorul tronului austriac și a soției acestuia⁷. Se vorbea de atitudinea arhiducelui față de poporul român. „Răposatul Franz Ferdinand – scria „Bessarabskaia jizni” la 19 iunie (stil vechi) – este bine cunoscută prin simpatia sa deosebită pentru români, el se folosea de orice prilej pentru a-și exprima interesul deosebit pentru viața culturală și politica românilor. Numai cu vreo două săptămâni în urmă, Franz Ferdinand, primindu-l pe fostul atașat militar român la Viena, colonelul Eremie, și-a exprimat bunăvoința și cele mai bune sentimente față de România...”⁸. Într-un cuvânt, tragedia din Sarajevo nu a devenit inițial motivul încordării în societate. Nelinișteau doar neîncetatele pogromuri și persecuții împotriva sârbilor în cadrul Austro-Ungariei. Basarabenii erau îndeosebi îngrijorați de devastarea casei mitropolitului sârb și a incapacității autorităților de a apăra personalitățile de furia maselor.

Pe măsura acutizării relațiilor sârbo-austriace, se intensifica și neliniștea în Basarabia. A început să se schimbe și tonalitatea atitudinii față de victima atentatului. Caracterizarea abordării politice și a calității umane ale arhiducelui căpăta trăsături tot mai negative cu fiecare zi ce trecea. Dacă la început se vorbea de calitățile lui Franz Ferdinand, peste o săptămână se menționau tot mai mult conservatorismul, intoleranța și alte trăsături negative ale acestuia. Apărea și conștientizarea posibilității unui conflict militar între Austria și Serbia. Cu toate acestea, în primele săptămâni, în presă și în cercurile sociale nu se vorbea despre o conflagrație general europeană. Primele semne ale inevitabilității conflictului au apărut la o săptămână după asasinarea arhiducelui. Respectiv la 10 iulie, în ziarul „Bessarabskaia jizni” au apărut articole cu titluri bombastice *Cotitura* și *Austria războinică*, în care se menționau amenințările Vienei nu numai la adresa Serbiei,

⁷ „Bessarabskaia jizni” nr. 140/ 19 iunie 1914.

⁸ *Idem*.

dar și a Rusiei⁹. Cu toate acestea, în societate, mulți sperau că Germania nu va permite partidului austriac, în frunte cu ministrul afacerilor externe, contele L. von Berthold să declanșeze un război împotriva Serbiei. „Atitudinea negativă a diplomaților berlinezi față de declarațiile belicoase ale contelui Berthold, – scria „Bessarabskaia jizni” –, a destins întrucâtva atmosfera încordată, determinând diplomația vieneză să reflecteze asupra hotărârilor sale, înainte de a trece la aplicarea acestora”¹⁰. Mulți mai considerau că o continuare a cursului spre un conflict armat cu Serbia va duce Austria spre izolare completă. Dar s-a dovedit că aprecierea posibilelor cercuri pacifiste din Austria era nejustificat de înaltă.

Menționăm că evenimentele de politică externă de la sfârșitul lunii iunie au fost întrucâtva date la o parte de informațiile privind sosirea la Chișinău a șefului eparhiei locale, arhiepiscopul Platon (P. F. Rojdestvenski), numit în funcție de pe 2 aprilie 1914, și primirea de către acesta a deputăției moldave. Cercuri largi de moldoveni ai guberniei nutreau speranța că noul vlădică le va acorda mai multă atenție intereselor naționale ale națiunii titulare a ținutului.

Deputăția moldavă primită de arhiepiscop i s-a adresat cu rugămintea de a contribui la diseminarea în școlile și bisericile Basarabiei a limbii materne, precum și la sprijinirea diferitelor acțiuni culturale. Arhiepiscopul Platon a ascultat cu înțelegere cererile formulate, evidențiind importanța deosebită a folosirii limbii materne pentru educarea religios-morală a locuitorilor ținutului și ridicarea nivelului cultural al acestora. Totodată, vlădica a chemat intelectualitatea moldavă să-i acorde în acest sens sprijin de orice fel¹¹.

Atitudinea arhiepiscopului față de nevoile naționale ale moldovenilor s-a discutat activ în mediul cultural al Basarabiei. Astfel, în zilele menționate, interesul locuitorilor Basarabiei pentru problemele interne ale guberniei era mult mai mare decât pentru informațiile externe care la începutul lunii iunie nu avea, în înțelegerea lor, o nuanță catastrofală. Astfel, la 15 iunie, în presa locală au apărut primele publicații care dădeau motive să se spere în depășirea crizei. Printre altele, în „Bessarabskaia jizni” a fost publicat articolul, cu titlul bombastic, *Semnal de retragere*: „Austriecii dau semnalul de retragere pe întregul front al pozițiilor pangermane. Presa venală – scria autorul articolului –, și-a potolit ardoarea, iar aventuriștii militaro-clericali au trecut de la amenințări la adresa Serbiei și Rusiei la clarificarea situației în cadrul imperiului”¹². La timpul respectiv au ajuns în Basarabia știrile că, la 12 iunie 1914, a fost un atentat la viața lui Grigorii Rasputin. Acest subiect a devenit, pentru câteva zile, obiectul discuțiilor din timpul liber al locuitorilor Chișinăului și al articolelor din presa locală.

⁹ „Bessarabskaia jizni” nr. 147/ 27 iunie 1914.

¹⁰ *Idem*.

¹¹ *Idem*.

¹² „Bessarabskaia jizni” nr. 151/ 2 iulie 1914.

Un nou prilej pentru discuții mondene a fost oferit de vizita în Rusia, la 8 iulie, a președintelui Franței, Raymond Poincaré. Majoritatea articolelor din ziare privind vizita oaspetului francez erau impregnate cu speranța finalizării pașnice a crizei de la Sarajevo, deși cuvântul război era, de asemenea, intens folosit de autorii articolelor. „Sporindu-și puterea militară, pregătite de război, Rusia, Franța și Anglia vor putea mai ușor să lucreze în favoarea păcii – reproducea presa basarabească cuvintele ziarului parizian „Le Temps” –, Uniunea înarmată, pavăza libertății franceze și a păcii europene. Fără aceasta – aventuri riscante, periculoase pentru democrație și patrie”¹³.

Evenimentele enumerate mai sus reduceau considerabil acuitatea încordării sociale, nepermițând ca frica să pătrundă adânc în conștiința oamenilor. Însă, pe 24 iulie, încordarea socială a sporit din nou. Aceste stări de spirit a exprimat ziarul citat, publicând articolul cu titlul bombastic *Panica*. Menționăm că presa locală reflecta în mod strălucit starea de spirit a societății basarabene, care, la începutul celei de-a doua jumătăți a lunii iulie, a început să resimtă tot mai acut apropierea catastrofei.

La data de 26 iulie, locuitorii guberniei au căpătat o nouă porție de frică, luând la cunoștință, tot din presa locală, de nota verbală a ambasadorului austro-ungar de la Belgrad și de cererile dure față de Serbia ale acestuia și mai ales de ultimatum. Declarația Guvernului Rusiei lăsa se înțelegea că acesta se va pronunța în apărarea Serbiei: „Guvernul urmărește cu atenție evoluția confruntării sârbo-austriace, față de care Rusia nu poate rămâne indiferentă”¹⁴. După cele subliniate de presa locală, acțiunile Austro-Ungariei puneau atât de neașteptat, categoric și hotărât în fața Europei problema fatală, la care tot atât de neașteptat putea urma un răspuns: pace sau război¹⁵. Și, într-adevăr, în toate zilele care au urmat momentului asasinării arhiducelui, țările Europei au analizat variantele posibile de soluționare a crizei, neadmițând însă posibilitatea izbucnirii unui război. Și de aceea, ultimatumul Austro-Ungariei adresat Serbiei a devenit în măsură considerabilă un fapt surprinzător. De altfel, în toate țările europene puteau fi găsite cercuri obsedate de război. În Rusia una din portavocile acestor cercuri era publicația „Zemșcina”, care, după expresia nimerită a ziarului „Bessarabskaia jizni”, în tot acest timp a fost însetată de sânge. Dar partidele de război erau încă în minoritate în toate țările.

Fără îndoială, frica față de începerea unui război creștea în Basarabia și în urma dispozițiilor guvernamentale. După 26 iulie, aproape în toate numerele ziarului „Bessarabskie guberniskie vedomosti” („Buletinul guberniei Basarabia”) se publicau dispozițiile de interdicții emise de autorități. Prima dispoziție de acest fel a fost introducerea limitării de cenzură pentru publicarea „informațiilor privind unitățile militare și militar-navale, a căror divulgare în presă se interzicea, pe baza

¹³ „Bessarabskaia jizni” nr. 158/ 10 iulie 1914.

¹⁴ „Bessarabskaia jizni” nr. 161/ 13 iulie 1914.

¹⁵ „Bessarabskaia jizni” nr. 162/ 15 iulie 1914.

art.1 cap. II al legii din 18 iulie 1912”¹⁶. Conform Codului pedepselor al Imperiului Rus, cel vinovat de divulgarea publică și difuzarea prin presă a informațiilor referitoare la securitatea externă a țării, forțelor armate și construcțiilor pentru apărarea militară, era supus pedepsei de închisoare de la două la opt luni. În sfârșit, de la 31 iulie 1914, pe teritoriul guberniei Basarabia se introducea starea de război¹⁷.

În aceste condiții, discuțiile cu privire la război au căpătat un caracter general. Se discutau obligațiile de aliați ale Franței și Angliei față de Rusia. Locuitorii Basarabiei erau preocupați îndeosebi de poziția României în posibilul război. O parte dintre ei presupunea că România nu prea Rusia, de aceea, primind promisiunea din partea Austriei de a-i alipi Basarabia și chiar o parte a guberniei Herson, va efectua fără întârziere „o plimbare militară în Serbia de sud”. În ciuda acestor așteptări, România a sprijinit deschis Serbia, deși și-a păstrat un timp neutralitatea.

Sentimentele patriotice cuprindeau foarte rapid mediul urban al Basarabiei. Pe 29 iulie, la Chișinău, o mulțime de tineri, predominant elevi, au cerut orchestrei care cânta în grădina orașenească să interpreteze imnul „Doamne, apără-l pe Țar”, aclamându-l cu strigătele „Ura”. Tineretul agitat și mulți vizitatori ai grădinii, împreună cu trecătorii, în număr de câteva sute de persoane, cu drapele naționale, s-au îndreptat către monumentul lui Alexandru I, unde au organizat un miting patriotic. Mulțimea scanda „Trăiască Serbia”, „Să trăiești Serbia”, „Jos Austria”. De remarcat că, după declararea războiului de către Germania, din România soseau în Basarabia știri că în multe orașe, aproape zilnic, aveau loc demonstrații în sprijinul Rusiei¹⁸.

„Deci – scria presa din Chișinău pe 31 iulie –, zarul este aruncat. Ceea ce ieri încă părea îndoielnic și posibil a fi prevenit, astăzi deja apare ca un fapt de neînlăturat, îngrozitor și înfricoșător: s-a declarat război!”¹⁹. În acele zile, animația cea mai mare se observa în gările feroviare orașenești, unde avea loc îmbarcarea celor mobilizați. Totodată, în rândurile celor care plecau la război domnea veselie și bucuria, iar cei care-i conduceau erau mânăniți. <<În gară este ceva neverosimil, – scria corespondentul ziarului „Golos Chișineva” („Vocea Chișinăului”, n.n.). De fiecare dată se trimit eşaloane de trupe. Soldații merg pe stradă amestecați cu soții și copii, iar când sunt așezați în vagoane, se ridică plânsete și urlete”²⁰.

După ce Germania a declarat război Rusiei, viața în gubernie a început să se schimbe rapid. Pe fondul înaltului patriotism se observau confuzia și panica.

¹⁶ „Bessarabskie guberniskie vedomosti” nr. 77/ 13 iulie 1914.

¹⁷ *Idem*.

¹⁸ „Bessarabskaia jizni” nr. 168/ 22 iulie 1914.

¹⁹ „Bessarabskaia jizni” nr. 165/ 18 iulie 1914.

²⁰ „Golos Chișineva” nr. 204/ 27 iulie 1914.

Dimineața la biroul Băncii de Stat și în unitățile bancare comerciale se strâneau mulțimi de depunători, cerând restituirea banilor. În mulțime erau mulți dintre cei care plecau în armata activă. Mulți dintre cei mobilizați, care aveau depuneri la bănci, administrații financiare și birouri poștal-telegrafice, își transferau economiile pe numele rudelor. În piețele orașenești scădeau prețurile la fructele locale, care în anii precedenți se exportau în cantități mari în Austro-Ungaria. Totodată, creșteau prețurile la mărfurile de larg consum. La sfârșitul primei săptămâni a războiului zahărul s-a scumpit cu 80 de copeici pentru un pound iar ceaiul cu 45 de copeici pe kilogram.

Croitorii, băcanii, măcelarii și unii comercianți au început să ceară de la clienții lor plata datoriilor, refuzând să mai acorde servicii și produse pe credit. Au fost și cazuri când proprietarii unor instituții mici concediau o parte din personal și reduceau salariul lucrătorilor rămași, chiar după primele zile ale războiului.

În așteptarea răniților, la Chișinău a fost instituită infirmeria militară, însă nici după două luni răniții nu începuseră să fie aduși în gubernie. Primul transport cu răniți, trebuia să sosească la 7 octombrie 1914, către orele 17. În așteptarea trenului, în gară s-a strâns o mulțime numeroasă, de câteva mii de oameni. Dar trenul, la care au fost atașate câteva vagoane sanitare, a sosit abia la orele 22.30, iar răniții au fost trimiși cu tramvaiul spre infirmerie.

Publicul își întâmpina concetățenii cu strigătele „Ura”. Cei răniți ușor erau invitați la bufet unde li se servea ceai și dulciuri. Probabil că, odată cu sosirea acestui transport războiul a pătruns definitiv în viața Basarabiei. Fără contact cu linia frontului, gubernia nu putea rămâne deoparte de evenimentele ce aveau loc. Ca și întreaga țară, ea se implica activ în viața complicată a perioadei de război, cu multiple pierderi umane și economice, care au început să fie resimțite încă din primele săptămâni ale lui august 1914.

IMPRESII DIN CAMPANIA 1916-1920, APARTINÂND SERGENTULUI MIHĂILESCU I. ȘTEFAN DIN CADRUL DIVIZIEI A 15-A CONSTANȚA

IMPRESSIONS FROM THE 1916-1920 MILITARY CAMPAIGN OF SERGEANT MIHĂILESCU I. ȘTEFAN FROM THE 15TH DIVISION CONSTANTA

Șerban Constantinescu*
Valentin-Ionuț Drăgoiescu**

Abstract

Sergeant Șerban Mihăilescu's memoirs, in MNIR's possession since 2014, represent an important document that presents in detail the Romanian front from 1916 -1920. It can thus be possible to document the operating conditions of the Romanian Army, the movements of troops and the manner in which the troops were conducting their activities. Also, the shortcoming in term of equipment are reported and the troops moral during key moments of the war. Adding these elements to the political, economic and social elements we can paint a more accurate picture about life during the war, in Romania, between 1916-1920.

Keywords: WWI, war journal, Romanian front, memoirs.

Acest document valoros intrat în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României în anul 2014, prezintă mărturiile unui sergent din armata română, participant la dramaticele evenimente ale primului război mondial. Caietul cu aceste „amintiri” ale sergentului Mihăilescu, conține 36 de pagini dactilografiate; pe pagina de titlu are aplicată cu tuș roșu ștampila Diviziei a 15-a „Serviciul Intendenței”, iar la sfârșit apare scrisă cu cerneală următoarea mențiune: „Făcut la 15 octombrie 1920 la Constanța, Sergent Mihăilescu Ștefan, secretar Divizia a 15-a, Serviciul Intendenței, Constanța”

Amintirile acestui militar din armata română debutează cu data de 5 octombrie 1916, când s-a prezentat la Centrul de Recrutare din București pentru a fi încorporat în Regimentul 80 Infanterie. După câteva zile de așteptare – numărul recruților fiind foarte mare –, este repartizat în Compania 1-a comandată de către

* Istoric asociat M.N.I.R.

** Muzeograf, Secția Patrimoniu.

sublocotenentul de rezervă Vulpescu. Este descrisă călătoria pe calea ferată pe ruta București - Ivești (jud. Tecuci), unde la 20 octombrie 1916 toți militarii din tren au debarcat. Se relatează în continuare despre repartizarea acestora, câte șase-șapte, în casele locuitorilor din Ivești, începerea instrucției purtând „toți recruții haine civile cu care venise fiecare de acasă” și după trei săptămâni „în ajunul Sf. Mihail și Gavril (7 noiembrie) au fost echipați cu efecte cazone” (militare – capele și bocanci). Se face vorbire despre primele zile de instrucție care se executa la marginea localității Ivești „unde eram puși să facem culcări și răspândiri în trăgători”. Hrana consta ca „de obicei fasole, de două ori pe săptămână carne și din când în când mămăligă”. Fumătorii simțeau lipsa țiğărilor: „cu tutunul o duceam greu căci deși era 10 și 20 bani un pachet, totuși din lipsă de bani – căci terminasem ce luasem cu mine – duceam mare lipsă”.

Interesante sunt și paginile care descriu condițiile dificile ale depunerii jurământului în ziua de 8 noiembrie 1916, când au fost adunați în careu împreună cu Regimentele 38, 79, 40 Călugăreni și ținuți cu capetele descoperite (erau tunși numărul unu) la slujbă, timp de o oră și jumătate, cu picioarele în zăpadă, în timp ce ofițerii și preotul stăteau într-o tribună improvizată din scânduri. După terminarea slujbei, militarii au fost duși la masă unde se menționează că au servit numai un pahar mic cu vin, pentru că „restul până la un litru cât era prevăzut pentru fiecare om, îl luau gradații cum se obișnuia în asemenea ocazii”. În continuare, sergentul Mihăilescu povestește că după o ședere de o lună și jumătate la Ivești, unde au îndurat „primele mizerii ca recruți” s-au deplasat spre nordul Moldovei, confruntându-se cu lipsa de hrană și odihnă, precum și cu greutățile impuse de un marș pe timp de iarnă.

Astfel, după un marș istovitor de cca 30 km, „printr-un noroi până la genunchi în timp ce unii din noi care aveau bocancii ruți, se descălțaseră umblând cu picioarele goale prin noroi, căci era mai ușor de umblat decât cu bocancii pe care abia îi mai scoteau din noroi”, timp în care au străbătut și pădurea Ghidigeni, proprietatea bancherului Crissoveloni, se opresc într-un sat, fiind cantonați la casele sătenilor. Aici, sunt repartizați câte opt militari „la casă unui țăran unde contribuim cu toți pentru a ne face o mămăligă și o strachină cu prune fierte”, iar a doua zi după ce au servit masa la ora 8 dimineața „ca de obicei ceaiul și fasolea”, au reluat deplasarea.

În a doua jumătate a lunii decembrie 1916, soldatul Mihăilescu Ștefan și camarazii săi ajung în satul Jurcani, unde au început instrucția, timp de 10 zile efectuând mai multe ședințe de trageri la țință folosind muniție de război, și, evident, hrănindu-se „numai cu mămăligă și fasole”. Semnalează că aici în Jurcani au executat pentru prima dată serviciul de gardă: „chiar în noaptea de Crăciun la cancelaria regimentului, cele trei ceasuri cât am stat în post au fost un chin mai cu seamă că afară viscolea, iar corpul de gardă era sub un șopron unde ne afumam toată noaptea la câteva lemne care ardeau în mijloc”.

Paginile următoare din acest caiet, menționează greutățile întâmpinate în primele luni ale anului 1917. „Mâncarea era proastă căci nu serveam decât fasole, dar începusem să ne umplem de păduchi; pe lângă că nu aveam unde să ne spălăm rufele, nu aveam nici lemne pentru a le opării și din această cauză a început să se ivească tifosul exantematic care a făcut atâtea victime”. Ravagiile acestei epidemii l-au marcat profund pe militarul Mihăilescu Ștefan, care relatează că „în fiecare zi erau îngropați câte 10-15 soldați în gropi comune la marginea satului” unde erau încartiruiți. În luna martie 1917, traiul autorului s-a îmbunătățit, el fiind mutat la popota ofițerilor unde îndeplinea serviciul de chelner, condiție în care era scutit de instrucție și alte corvezi.

În cursul lunilor aprilie-iunie, regimentul a fost trimis în tabăra Grajduri unde s-a intensificat instrucția: „trupa a început să fie scoasă la instrucție de dimineața până seara, iar câte odată era scoasă și noaptea de făceau marșuri”. La sfârșitul lunii iunie și în cursul lui iulie 1917 se efectuau „marșuri pe călduri mari cu ranițele în spinare și tot echipamentul de război până la tranșeele din dosul gării Scânteia unde se făceau trageri de război cu artileria”. La 25 iulie 1917 s-a demarat acțiunea de pregătire și echipare a militarilor în vederea deplasării pe front a regimentului. În ziua de 1 august 1917, Regimentul 80 Infanterie aflat sub comanda colonelului Iordăchescu Gheorghe, a fost îmbarcat în trenuri care s-au deplasat din gara Grajduri la Tecuci, „iar după trei zile a intrat pe front la Mărășești”.

Menționăm că Regimentul 80 Infanterie și încă trei regimente compuneau Divizia 15-a din cadrul Armatei I-a Române, comandată de generalii Constantin Cristescu (până la 1/13 iulie 1917) și de Eremia Grigorescu. Pe data de 10 august 1917 – așa cum relatează autorul acestor memorii – „suntem complet echipați de război și așezat tot regimentul (n.n. 2000 de militari) în careu; am ascultat un discurs de îmbărbătare al comandantului unității, după care în coloana de marș, în urale, pornim în direcția Mărășești”.

După un marș lung de 25 km, efectuat timp de 8 zile, „cu ranița în spinare în greutate de 35 kg”, au ajuns în satul Buciumeni de lângă Tecuci. Deplasarea s-a efectuat cu precădere numai în cursul nopții; „în tot timpul marșului ziua ne odihneam prin păduri, iar noaptea porneam la drum, astfel umblând numai noaptea din cauza aeroplanelor care începuseră a se vedea”. De la Buciumeni, regimentul a plecat spre front, care se afla la o distanță de 30 km și „ajungem pe dealul din dreptul satul Pădureni de unde se vedea în vale frontul și baloanele captive ale inamicului, iar pământul se cutremura de bubuiturile tunurilor care numai încetau”. În continuare, sergentul Mihăilescu Ștefan menționează că au trecut râul Siret „pe un pod de vase făcut de pontonieri” și după o deplasare de 6 km ajung în pădurea Pădureni de lângă Mărășești, aflată la o distanță de cca 10 km de tranșee.

Fiind încă detașat la popotă, Mihăilescu se deplasa „în căruța cu mâncare la ofițerii care erau cu trupa la săpat tranșee”, timp în care a întâlnit „o căruță în care erau trei răniți din Regimentul 80 Infanterie” care suferiseră răni în urma bombardamentului inamicului care a folosit gaze toxice. Întors în pădure unde se afla popota, autorul memoriilor relatează că „nu trecu mult și începu să treacă obuzele trase de inamic pe deasupra noastră care se spărgeau în satul Pădureni făcând numeroase victime în rândul trupelor noastre”. Totodată, se menționează că „aeroplanele inamice ne supărau căci toată ziua treceau pe deasupra noastră la vederea căroră căutam să ne ascundem fiecare prin pădure de teama unui bombardament, dar din fericire nu au lansat bombe, veneau numai în recunoaștere”.

Din luna septembrie până în noiembrie 1917 Mihăilescu s-a aflat în comuna Hântești unde s-au efectuat „exerciții pe specialități ca: grenadieri, pușcă mitralieră, patrulă etc., ... timp în care trupa a stat numai în corturi, dormind tot timpul îmbrăcați”. La 7 noiembrie 1917 s-a primit ordin ca 700 de militari din regiment să fie trimiși în zona Mărășești, pe front la unitățile de origine unde au fost încorporați pentru a completa „golurile lăsate în urma celor morți, răniți și dispăruți”. Acești 700 de militari erau „echipați de război având câte două rânduri de efecte, hrană de rezervă pe două zile, cască, mască, cartușe, grenade etc.”. Din această relatare se evidențiază dotarea superioară a trupelor noastre în comparație cu aceea din campania din anul 1916.

Autorul menționează că este repartizat în Compania a 5-a ce ocupa tranșeele în fața satului Dumbrava (jud. Putna) din zona Mărășești. „Aici se pare că sunt pe altă lume căci nu vedeai decât cerul și pământul săpat cu tranșee, iar în fața noastră la opt pași, erau trei rânduri de rețele de sârmă ale noastre, iar la o depărtare de 150 metri, erau cele inamice...”. În continuare, sergentul Mihăilescu relatează că la 22 noiembrie 1917 (conform realității la 26 noiembrie 1917, n.n.) s-a încheiat (la Focșani) armistițiul dintre România și Puterile Centrale. Acest act a fost consecința inevitabilă a noilor condiții politico-militare de pe frontul de est, în urma armistițiului ruso-german de la Brest-Litovsk (22 noiembrie 1917). Armistițiul de pe frontul românesc este primit cu bucurie de autorul acestor memorii, precum și de către camarazii săi, ei fiind retrași din linia întâi, ajungând după un marș de câteva zile în comuna Ciumaș (jud. Bacău), unde a fost cantonat Batalionul 2 din Regimentul 74/80 Infanterie. „Aici în Ciumaș am stat o lună, am făcut Crăciunul anului 1917, fiind împărțășiți în ajun de preotul regimentului, părintele Nae Marinescu de la Biserica Capra din București”.

După ce au fost cantonați și în alte zone din centrul Moldovei (Buhuși, Săbăoani, Piatra Neamț), se menționează că la „1 martie 1918, armata română s-a demobilizat” și că el a fost trimis „ca secretar la Divizia 15-a, Serviciul Intendență, ca dactilograf”.

În încheierea acestor memorii, autorul relatează că a îndeplinit funcția de dactilograf timp de doi ani și șapte luni, fiind demobilizat la 1 noiembrie 1920, când respectiva unitate militară își avea sediul în orașul Constanța.

Precizăm că aceste relatări ale unui participant la evenimentele dramatice ale anilor 1916 și 1917 din perioada participării României în Primul Război Mondial, sunt valoroase prin conținutul lor, ele aparținând unui militar care a slujit interesele naționale, care s-a confruntat cu numeroase privațiuni și primejdii, reușind să răzbată pentru a povesti, ca o dedicație pentru mulții săi camarazi ce au trecut în lumea umbrelor, împăcați în credința lor că au slujit o cauză sfântă.

REGELE MIHAI ȘCOLAR KING MICHAEL IN SCHOOL

Diana Mandache*

Abstract

The formative years of the future king were always a particular preoccupation for the Royal House, when alongside the family education were added lessons and information from governesses, tutors and teachers. Alike the sovereign holds a particularly important role in this extensive education process. Photos show imagines of King Michael's childhood playing with his favourite toys and games. Likewise he is symbolically shown at a desk reading, writing or drawing. The books and notebooks express the importance of a systematic education in the mission of forming an Heir to the throne.

Keywords: King Michael, royal childhood, education, royal family, palace education.

Educația unui tânăr rege, așa cum a fost cazul Regelui - Copil Mihai, sau al unui viitor monarh, a constituit o activitate complexă, unde alături de educația primită din partea familiei regale, se regăseau primele informații sau lecții primite de la guvernantele aduse din Anglia, de regulă, sau tutorii, adică profesori care supravegheau și educau tinerele vlăstare regale, conform cerințelor părinților și suveranului, dar și tradițiilor regale europene.

Astfel multe dintre guvernante aveau experiența lucrului la multe din familiile suverane din Europa. De la intriganta Emily Saxton-Winter, guvernanta Principelui Carol, adusă la dorința Reginei Elisabeta a României, care activase în slujba Casei regale olandeze, la devotatele Miss Ffolliott, Mary Green sau Leila Milne, guvernante ale copiilor Regelui Ferdinand și ai Reginei Maria, și până la doamna St. John cea care se îngrijise de Regele Mihai în primii săi ani, fosta guvernată în Grecia a Principesei Elena, cunoscută pentru experiența sa bogată la multe din familiile regale europene.

Henry Hansell spre exemplu, tutore al copiilor Regelui Edward VII, dar și al copiilor lui George V, a fost angajat pentru o perioadă și de către Regina Maria pentru fiul său, Principele Nicolae în perioada studiilor din Anglia. Mihai l-a avut

* Cercetător Științific, Secția Istorie; doctor în istorie.

ca tutore din 1929 pe profesorul Hill, lecții pe care le lua cu acesta la Palatul copilăriei sale, din șoseaua Kiseleff. Angajarea de guvernante și tutori din Marea Britanie reprezenta o tradiție pentru pregătirea educațională, îndrumarea copiilor regali. Mihai la 5 ani devenise principe moștenitor, iar la 6 ani rege. Arthur Gould Lee, cel care a scris prima carte despre Rege, susține ipoteza efectelor vieții de familie, decizia Principelui Carol de a renunța la tron și plecarea alături de Magda Lupescu, urmat în 1928 de divorțul lui Carol de Elena. Deși Principesa - Mamă Elena dorea ca fiul său să urmeze sistemul educațional britanic, voind să-și trimită fiul să studieze în Marea Britanie, acest lucru n-a fost posibil datorită revenirii la tron în iunie 1930 a lui Carol care își impune autoritatea asupra vieții și educației lui Mihai. Se produc schimbări în modul de abordare al educației fostului rege-copil, noul Principe Moștenitor, primind un nou titlu princiar cel de Mare Voievod de Alba Iulia. Regele Carol II se împotriva unui sistem privat școlar pentru copilul său, de aceea sistemul de tutoring privat a fost înlocuit cu cel al unei *școli de palat*. Era o școală regală cu un regim special, subvenționată, unde au fost selectați elevi mai dotați, aparținând unor categorii sociale sau naționalități diferite, care urmărea programa de învățământ oficială, dar era adaptată clasei Marelui Voievod. S-a aplicat astfel ideea Regelui pentru educația fiului său, fapt care a atras atenția mass mediei europene, o educație care conținea și componenta militară, devenită tradiție, numai că spre deosebire de instruirea militară din Germania sau Marea Britanie, așa cum o făcuseră Carol I, Ferdinand sau Carol II (în Prusia), sau Principele Nicolae în Anglia, Principele Moștenitor Mihai o realizează în România.

*

Fiecare epocă a modelat copilăriile la Curtea Regală de la București. De-a lungul timpului, copiii regali au fascinat și au stârnit interesul fotografiilor, al reporterilor dar și al istoricilor. Există colecții de epocă de cărți poștale sau alte reviste sau materiale care făceau cunoscută istoria familiei regale române dar și pe cea a celor europene. Copiii apar fotografiați nu numai cu jucăriile, animalele sau jocurile favorite. Ei sunt arătați la masa de scris, citind, scriind, desenând. Cărțile și caietele exprimă rolul educației în desăvârșirea menirii unui viitor monarh sau al copiilor regali în general. Alături apar membri ai familiei sau ei singuri, popularizând anii formatori și ipostaza studiului ca o atribuție monarhică.

Îndatoririle unui principe moștenitor sunt hărăzite încă de la naștere, educația fiind îndrumată de părinți, dar mai ales de Monarh. Regele Carol I a supravegheat dezvoltarea educațională a nepotului său Ferdinand, imediat după ce preluase misiunea de succesor al Tronului României, apoi pe cea a Principelui Carol. Regele Ferdinand, dar mai ales soția sa, Regina Maria s-au preocupat de alegerea sau schimbarea de guvernante, de profesorii sau școlile copiilor regali.

O etapă distinctă a educației copiilor regali s-a prefigurat în perioada interbelică, când Mihai, fiul Regelui Carol II și al Principesei - Mamă Elena a fost educat în România, mai întâi sub influența mamei sale și a Reginei-bunică Maria.

Din anii 1930, după ce Carol a preluat tronul României, acesta a căutat să-și impună propriul model educațional asupra fiului său, școala palatină simbolizând o capsulă a societății românești. Profesorii care au predat la clasa Marelui Voievod de Alba-Iulia, metodologia de învățare, lecțiile sinteză și cele practice, excursiile – călătoriile de studii – organizate reprezentau modele educaționale care puneau în prim plan aplicabilitatea cunoștințelor teoretice în viața de zi cu zi. Copilăria Principelui Mihai a fost împărțită în două etape, în prima pe lângă inocența vârstei cu jocurile ei a avut parte și de o domnie care a fost girată de o Înaltă Regență. Un lucru similar se mai întâmplase cu vărul său (*la 11 ani*), dar anii '30, după asasinarea Regelui Alexandru al Iugoslaviei, când Petru ajunsese rege minor, conducerea fiind exercitată de o Regență. Copiii - Regi au avut o copilărie diferită, ei fiind obligați să participe la programe oficiale, solemnități. Totodată reportajele și fotografiile pentru presa internă și internațională îi puneau întotdeauna în prim plan.

De formarea Regelui Mihai s-a îngrijit în prima perioadă mama sa, Principesa Elena, dar și bunica Regina Maria, iar după 1930 educația s-a aflat sub îndrumarea directă a tatălui, Regele Carol II, care crease un model de școală palatină. Lecțiile de matematică și fizică, chimie, română, geografie, istorie, religie sau mai târziu cele de drept sau sociologie, psihologie și filozofie se sintetizau după programa școlară de către profesorii care au activat la această școală palatină, creând modele de structurare a gândirii.

Sintezele privitoare la istoria familiei regale își aveau menirea lor specială în instrucția moștenitorului Tronului. Pe lângă programa școlară și ideile pedagogice ale Regelui Carol II, Principesa - Mamă Elena a continuat să fie un model uman pe care Mihai avea să-l urmeze. Regele Mihai a avut drept monarh inspirațional pe fondatorul Dinastiei României, Regele Carol I, dar și pe Regele Pavlos al Greciei, care era unchiul pe linie maternă. Despre Regele Carol I, Mihai învățase la lecțiile de istorie, așa cum arată documentele școlare, *suveranul model* fiind descris în detaliu, avea „o inteligență ascutită, rece și calculată, poseda un dezvoltat simț al realităților politice, al datoriei și onoarei, era foarte econom, un bun gospodar, poseda o adâncă și încercată cunoștință a artei militare, era profund religios, având o fire aleasă, devotată țării sale pentru care a fost un adevărat ctitor”¹, fiind mai presus de orice un devotat slujitor al Statului. Despre Regele Ferdinand, Mihai învățase că „avea o inteligență vie sprijinită de o vastă cultură, avea o sensibilitate puțin obișnuită dozată de o mare bunătate sufletească; era de o desăvârșită loialitate și se manifesta cu un ales simț de dreptate”².

¹ Pe larg în Diana Mandache, *Regele Mihai. Album istoric*, capitolul „Ani formatori”, Editura Litera 2013; A.N.R., *Casa Regală Miscelaneu*, 1004/ Dosar Istorie Arhiva Palatului varia 14, Documente școlare Mihai, Sinteza XIX Istorie.

² *Idem*, Sinteza XX Istorie.

Materii

Din carnetul care avea înscris „Elevul Mihai Mare Voievod” din anul I de liceu se regăsesc însemnările lui Mihai cu orarul, temele și materiile studiate săptămânal. Ziua de **Luni** începea cu pian, religie, gimnastică, zoologie, geografie. **Marti** se studiau: matematica, franceza, canto, desen, mecanică. **Miercurea** – limba română, istorie, legendele românilor, gimnastică, pian. **Joi** – matematică, religie, franceză, mecanică, română. **Vineri** – franceză, geografie, zoologie, gimnastică, mecanică. **Sâmbăta** – matematică, română, istorie, desen, caligrafie.

În alt plan, mult mai târziu, în 1959, fiica cea mai mare a Regelui, Principesa Margareta studia la aceeași vârstă la Daneshill House, o școală-internat din Marea Britanie, situată în Old Basing, Hampshire, unde studia – latina, franceza, engleza, matematica, religia, istoria, geografia, biologia. Lecțiile de călărie ca și cele de pian erau parte a educației. Deosebirea era că tatăl Principesei, Mihai Principele Moștenitor în anii 30 studia într-o școală palatină, iar în exil fiica sa era la o școală internat, nevoită să învețe să se descurce singură, mai târziu schimbând școala, mergând la liceul catolic de fete *Marie-Therese*, în Elveția.

Revenind la studiile din perioada interbelică din România ale regelui Mihai.

În primul an de liceu notările se făceau cu calitative, în carnet alături de orar apar menționate temele de către Mihai, Mare Voievod de Alba Iulia, precum și însemnările profesorilor privitoare la teme sau calitativele acordate. Pe 16 martie 1933 pe carnet lt.col. Pălăgeanu nota spre încunoștințarea tatălui Regele Carol II că fiul său „l-a brutalizat pe Dușa trântindu-l cu capul de podea”, sunt bătăile specifice vârstei între băieți. Alteori Regele nota pe carnet atunci când îl învoia pe Principele Moștenitor de la școală, fie că îl însoțea pe tatăl său în vizite în străinătate, ca parte a îndatoririlor sale „Lipsește de la curs cu autorizația mea” semnat **Carol R** pe data de 1 aprilie 1933. Apoi tatăl său nota „De la 5 IV până la 8 V concediu în străinătate” (*se întorcea până la 10 mai pentru parada de ziua națională*, n.a.).

La sfârșitul anului școlar se alcătuia un **Program de sintetizare** a materiilor din clasa I-a liceală din cursul lunii **iunie 1933**.

Se alegea o tematică zilnic, fiind abordată la fiecare materie din ziua respectivă. Spre exemplu, prima zi dedicată lecțiilor de sinteză din iunie 1933 se desfășura între orele 8.30 și 13, având ca temă **metalul**. Astfel la **Mecanică** se învăța despre metalele folosite în industrie, proprietățile și densitatea acestora. La ora de **franceză** se purtau conversații despre metale și instrumente de lucru, iar la **desen** erau schițate două obiecte care fuseseră lucrate de elevi.

Altă zi era dedicată studiului naturii. Se vizita **Muzeul Zoologic**, apoi orele continuau cu aplicarea celor văzute: **științele naturale** (urmărindu-se observarea animalelor din muzeu și recunoașterea celor învățate); apoi **Geografia** (repartizarea animalelor din țară); Desenarea unui animal văzut la muzeu, urma lecția de **Franceză** unde se făceau conversații având ca subiect animalele văzute. O poezie

despre animale. La ora de **muzică** se interpretau cântece despre animale; la religie aveau ca temă Psalmul creațiunii. Urmând Educația fizică cu jocuri recreative.

În altă zi lecțiile se desfășurau la școală: matematica, având ca subiect poligoane și corpuri geometrice cu aplicații practice. Iar la desen se realizau mozaicuri și parchete formate din poligoane regulate. Sportul încheia ziua, prin exerciții și jocuri.

Urma o zi unde la **Muzeul de Antichități** se desfășurau orele de istorie, română, desen. Iar ziua se încheia cu orele de muzică și sport. La istorie se studia Epoca de piatră, epoca bronzului și începutul epocii de fier la noi în țară după exemplarele caracteristice din muzeu. Rămășițe din influența grecească veche asupra Dacilor și Geților. Iar la lb. română se făceau o compunere (rezumat asupra celor observate). La ora de dese se realizau schițe după ceramica timpului, în special spirala.

În altă zi la **Căldărușani** se studia **Religia** cu lecția Sf. Scriptură în legătură cu pictura **mănăstirii**. Nomenclatura părților mănăstirii. La **Istorie** se discuta despre evlavie și activitatea culturală a vechilor noștri voievozi, exemplificate prin personalitatea lui Matei Basarab, ctitorul mănăstirii. La **Matematică** se studia Măsurarea diferitelor dimensiuni ale mănăstirii și desenarea planului pe hârtie milimetrică. La Desen se realiza un chenar. La **limba română** se rezuma ora de istorie. La **Muzică** se cântau cântece religioase, iar la **Franceză** se realizau conversații asupra mănăstirii și a localității. Ziua de școală se încheia cu exerciții și jocuri recreative.

La **Muzeul Militar** erau desfășurate alte programe prin care se sintetiza materia. Astfel la **istorie** se studia: Evoluția generală a armamentului la noi în țară. Armamentul la daco-romani cu observațiuni asupra Columnei lui Traian. Iar la **Limba română** se descria steagul roman și cel dacic, care urmau să fie desenate la ora de desen. Problemele de la **matematică** erau compuse cu subiecte privind armata română. Iar la **mecanică** se învăța despre întrebuințarea metalelor în armament. Urma **Muzica** cu melodii militare. La fel sportul încheia ziua de studiu.

În altă zi se mergea la **Cernica** unde de la 8.30 la 13 se studia: Religia – noul testament pe baza observației picturilor din biserică. La Istoria se discuta despre evlavie vechilor boieri – Cernica vornicul, ctitorul mănăstirii; Limba română – descrierea tâmplii bisericii; șt. naturii – viața animalelor, recoltarea și observarea animalelor din localitate; Geografia – găsirea pe hartă a drumului făcut și caracterul regiunii; Matematică – calcularea distanței cu ajutorul hărții; Desen – un animal caracteristic sau un motiv din mănăstire; muzica – cântece cu caracter religios și creativ. Sportul încheia ziua de studiu.

În 17 iunie și 19 iunie 1933, adică sâmbăta și luna a aflați în vizită la **Snagov** au avut un program prelungit de la 8.30 la ora 17. Studiind: științe naturale și geografia – recapitulare a celor studiate până atunci; Geografia - lacul, insula, vegetația, orientarea după soare, arbori și cu busola; matematica probleme recapitulative privind măsuri de distanțe, volume și suprafețe; desen – schița lacului Snagov și desenarea unui animal de apă; franceză – conversații despre localitate, animale,

vegetație; Lb. română compunere – descrierea lacului; Istoria – istoricul mănăstirii Snagov; Religia – povestiri religioase în legătură cu mănăstirea; sport – activități de înviorare, alergare, jocuri etc.

Apoi urma o zi la școală, cu programul obișnuit de la 8.30 la 13, după care se pleca pe 21 iunie la **Scroviștea** unde de la 8.30 la 16 se studiau științe naturale, geografia, religia, limba română, muzica și educația fizică. Pe 22 iunie se pleca cu acceleratul la **Slănic Prahova** dimineața la ora 7. Soseau la ora 9.40, unde se desfășurau lecțiile de sinteză până la ora 17. La **geografie** se studia regiunea calcaroasă, sarea; la **matematică** se făceau calcule de volume și densități cu privire la cele văzute; **limba română** – se făcea o descriere a salinei; la **religie** – sarea pământului (parabolă); la **desen** se desena un corp realizat din sare; urmate la final de orele de muzică și sport. A doua zi la școală se făceau recapitulări la franceză și șt. naturale, geografie; la matematică cele 4 operațiuni cu terminologia în franceză; la muzică erau cântate melodii în franceză; Sâmbăta se pleca la **Copăceni** unde se studia în practică de la 8.30 la ora 16: geografia, șt. naturale, religie, istorie, română, desen, muzică și sport. La orele de limba română în schimb se vizita o gospodărie țărănească după care urma descrierea acesteia.

La rubrica **teme**, în același carnet, Principele Moștenitor Mihai nota pe scurt, în dreptul unor materii: de desenat frumos, de solfegiat, de aflat suma tuturor figurilor geometrice, de rezumat, de terminat de citit, de repetat toate verbele (la franceză), de terminat compunerea, de scris trei probleme, de învățat la pag. 98 și 99, să scoatem toate expresiile (la română), de scris trei exerciții, trei reguli și o problemă (matematică), etc. În carnet la ora de pian, în ziua de luni dimineața, profesorul scria pe carnet – „foarte încet la programul de dimineață” (carnet, p. 22, luni 22 mai 1933). La sfârșitul carnetului Mihai, la rubrica observații își notase denumirea instrumentelor de măsurat, aici arătând interesul pentru partea tehnică.

Foaia matricolă de la sfârșitul anului școlar 1932/1933 îl situa pe Mihai Marele Voievod pe locul doi, obținând calificativele: de foarte bine (fb) la religie, română, franceză, istorie, geografie, șt. naturale, muzică, educație fizică, lucru (aici specificându-se FB excepțional), purtare, forma exterioară; bine (b) obținând la matematică, desen, caligrafie. Dan Cernovodeanu era situat pe primul loc, Mircea Ioanițiu pe locul trei, iar pe locul patru Dan Mavrus și Mărgelatu Tănase, urmați de Ion Dinulescu (V), Dușa și Chiaburu (VI) și Ștefan Popescu (VII).

Programul lecțiilor de sintetizare a materiilor clasei II de liceu fuseseră stabilite din 21 aprilie 1934, ele urmând să înceapă la 1 iunie. Lecțiile ce urmau să se facă în afara școlii trebuiau alternate cu cele din școală. Pentru orice excursie proiectată urma să se facă o pregătire informativă elevilor cu o zi înainte. Pentru a facilita scrierea mai rapidă a lucrărilor, dar și pentru economisirea timpului pe teren, profesorii ofereau din timp toate datele, însemnările, schițele geografice, necesare excursiei ca elevii să le aibă în timp util. Fiecare elev era obligat să aibă **jurnal personal** să noteze pe scurt tot ce-a văzut, ce lecții s-au făcut, impresiile

etc. Lecțiile de sintetizare desfășurate în afara școlii trebuiau să înceapă cu exerciții de înviorare, iar între ele se vor face jocuri. Cântecul pregătite în aceste excursii erau: rugăciuni, marșuri, cântece patriotice și populare etc. care vor însoți lecțiile de sinteză. În zilele când lecțiile se desfășurau în școală timpul alocat era între 8-12, sau puțin diferit, între 8.30-13, conform orarului definitivat. După-amiaza avea loc o scurtă pregătire pentru excursia proiectată, apoi o jumătate de oră cor, iar Mihai avea și lecții de pian. Orele de sinteză erau programate conform consfăturii profesorilor. Principele Moștenitor Mihai absolvise cu media 8,97 (locul II) în anul școlar 1933-1934.

Lista cărților, caietelor și rechizitelor era alcătuită în fiecare an: Religia, un caiet pentru religie liniat; Lb. română de Gh. Nedioglu, un caiet; Lb. latină de Bujor, un caiet; Lb. Franceză de Ch. Drouhet, un caiet; Lb. Germană de Traian Bratu și Klein, două caiete liniate; Istoria românilor de Pr. Lupaș, un caiet; Geografia (România) de Gheorghiu și Simionescu, un caiet; Dreptul de Dumitrescu și Aleseanu; Geologia de Simionescu și Bădărău, un caiet cu foi albe, la care se adăuga și Călăuza excursionistului în pădure de Băsnoșeanu; Chimia de Musceleanu și Botez; Algebra de Focșa și Stamatescu, două caiete cu foi albe; Geometria de Focșa și Stamatescu, două caiete cu foi albe; Muzica de Magiari și Lungu, un caiet de muzică; Desenul de Condoiu și Demetrescu, o planșetă bloc cu teu; un trăgător, o călimară cu tuș negru și una cu cerneală roșie, un echer, creioane Harmuth nr. 3. În total 14 cărți la care se adăugau rechizitele necesare. (*exemplificare pentru clasa IV-a liceală*).

Noul an școlar al Clasei Marelui Voievod avea să se deschidă la Sinaia, Castelul Peleş, luni 30 septembrie 1935. O circulară anunța că slujba religioasă avea să aibă loc la ora 10 cu participarea Pr Niculae Popescu, profesorul de religie. După serviciul religios avea loc ședința de deschidere a cursurilor de către profesorul Al. Mumuianu. De la 11 la 11.30 avea loc o ședință de limba franceză; de la 11.40 la 12.10 se desfășura o ședință de educație civică, iar de la 12.20 la 12.40 o ședință de chimie. Profesorii erau invitați să asiste la aceste ședințe de deschidere a cursurilor și de introducere în noile materii ale clasei a IV-a. Profesorii care asistau urmau să plece din București la 6.05 dimineața. Numai profesorii care susțineau ședințele introductive puteau veni cu o zi înainte, și anume profesorii Al. Mumuianu, Leon Thévenin, Enache Ionescu și Chr. Musceleanu. Ținuta era albastră, iar dejunul de Luni era organizat la Castelul Peleş. Programul, orarul, pentru București era stabilit după cum urmează:

Luni de la 8 la 16.15 – algebra, franceza, istoria, instruirea civică, pian, desen, muzică; Marți de la 8 la 16.15 – germana, religia, lb. română, lb. latină, chimia, educație fizică și jocuri; Miercuri – geografie, franceză, șt. naturale, lb. română, pian, lucru manual teorie, lucru manual practică; Joi de la 8 la 12.30 – algebră, religie, lb. română, latina, **istoria familiei regale**. Vineri de la 8 la 17.15 (cu pauză de prânz, ca în toate zilele, de la 12.30 la 2.30) – istorie, geografie, franceză, morală, pian, educație fizică și jocuri, ultima oră fiind dirigenția. Sâmbăta

de la 6 la 12.30 – geometrie, germană, istorie, chimie, laborator de chimie, după o pauză urma de la 2.30 la 17.15 cercetășia.

Clasamentele performanței școlare erau realizate nu numai după note dar și după efortul depus de elevi. Astfel, profesorii au alcătuit un clasament la sfârșitul primului trimestru, în funcție de notele obținute, primii fiind:

1. Mavrus Dan
2. Heltmann Walter și Ioanițiu Mircea
3. Cernovodeanu Dan

Clasificarea după *sârguință*, pe care profesorii o luau de asemenea în considerare arăta o altă formulă ușor modificată:

1. Mavrus Dan
2. Heltmann Walter
3. MS Marele Voievod și Chiaburu Radion.

Aceste clasificări sunt alcătuite pe 21 decembrie 1935 în urma conferinței profesorilor și a plebiscitului elevilor, așa cum se scria pe documentul școlar.

La începutul lunii aprilie 1936 se stabiliseră lucrările scrise la materiile studiate în acel trimestru: germană – 25 aprilie, latină la 30 aprilie, chimie la 2 mai, lb. română la 5 mai, matematică 7 mai, geografie 13 mai, istoria 16 mai.

Pentru cele două perioade ale lecțiilor de sintetizare se stabiliseră localitățile:

În perioada întâi care era considerată tot în trimestrul III

1. Dunărea – Turnu Severin, Cazane, Adacale, Vodița, Valea Cernei (22-25 mai)
2. Oltul – Mănăstirile Cozia, Bistrița, Horez, Turnu. (26-28 mai)
3. Argeșul – Curtea de Argeș, (29, 30 mai, incl. Dumincă 31 mai)
4. Câmpulung (1-2 iunie)
5. Târgoviște (3-5 iunie)

Pe 6, 7, 8 iunie aveau loc serbările Regelui Carol II. (7 iunie Străjerie)

În partea a doua, când se desfășurau și examenele finale de sfârșit de an școlar:

1. Suceava – Mănăstirea Dragomirna, Burdujeni (9-11 iunie)
2. Rădăuți – mănăstirile Putna și Sucevița (12-15 iunie)
3. Gura Humorului – mănăstirile Humor și Voroneț (16 iunie)
4. Cetatea Hotin 17-18 iunie
5. Iași cu toate monumentele istorice – 19-23 iunie

De la 24 la 28 iunie 1936 avea loc pregătirea pentru **examenul de capacitate**, de la 29 iunie la 4 iulie se desfășurau examenele, la 5 iulie conferința pentru acordarea notelor, iar pe 6 iulie se desfășura conferința pentru încheierea anului școlar și serbarea de cercetășie.

La aceste lecții de sinteză au participat MS Marele Voievod de Alba Iulia și colegii săi, Generalul Adj. Traian Grigorescu, Col. Emil Palangeanu, Maior Adj.

Sidorovici. Dintre profesori: I. Bratu, Enache Ionescu, Bernard Capesius, Ion Conea, Nicolae Saxu. Au mai participat și Cpt. Petrovici, Lt. Scurtu Comandant cercetaș.

Examenele finale s-au dat în acel an școlar pe 2 iulie la istorie, iar după amiaza se pregătea examenul de a doua zi; 3 iulie - lb. română, 4 iulie la geografie; 5 iulie pregătirea serbării și pregătirea examenului de matematică; 6 iulie examen la matematică, 7 iulie franceză, la ora 17 cercetășie, urmate de ședința profesorilor (lucrări preliminare); 8 iulie – conferința de încheiere a anului cu Regele Carol II. Pe 9 iulie la orele 19 în parcul Palatului Cotroceni a avut loc serbarea cercetașilor unde se pregătiseră 2 corturi pentru cercetași și cele necesare, materialul pentru serbare, scaune pentru invitați 50 persoane, limonadă și sandwichuri pentru elevi și invitați.

În 1937, din lista celor invitați pentru dejunul din 10 iulie amintim pe: Ministrul dr. Angelescu, Generalul Traian Grigorescu, Col. Pălănganu Emil, Părintele Nae Popescu, Profesorul rector Chr. Muscelanu, Profesorul Director General I. Bratu, Profesorii Enache Ionescu, Nicolae Saxu, Al. Mumuianu, Ion Conea, Bernard Capesius, Leon Thévenin, Comandorul P. Macavei. Și elevii: Mavrus Dan, Popescu Ștefan, Ioanițiu Mircea, Dușa Gh., Kovacs Pal, Grămadă Gh., Jurchescu Ion, Heltmann Walter, Cernovodeanu Dan, Chiaburu Radion, Dinulescu Ioan.

În documentele școlare ale arhivei palatului regal din alt an se găseau și tabele cu profesorii de la Școala Marelui Voievod, adresa și numărul de telefon unde puteau fi contactați. O astfel de listă menționează profesorii, o parte din ei fiind noi: Nae Popescu (religie/Piața Ștefan 13), D. Panaintescu-Perpesicius (română/Romană 122), Mircea Periețeanu (franceză/Marcel Andreescu 10), Bernard Capesius (germană/Școala luterană), Virgiliu Arbore (istorie/Liceul Șincai), C.S. Antonescu (geografia/B-dul Buzdugan 68), Ion Zamfirescu (filozofia/Sf.Spiridon 9), Al. Andronic (matematică/Mecet 35), C.N. Ionescu (fizico-chimice/Paharnicului 18), Șt. Niculescu (șt.naturale/Al.Constantinescu 3), N.I. Herescu (latina/Maria Rosetti 6), I. Gruia (dreptul/Gogu Cantacuzino 56), Eug. Demetrescu (ec. politică/Aviator Mărășoiu 7), Virgil Roșală (ed. fizică/Făgăraș 20), Dr.I. Bratu (igienă/Dragoș Vodă 7), Ion Chirescu (muzică/Dionisie 38).

La lecția despre *Clasele sociale ale colectivității românești, problemele de viață pe care le ridică fiecare* sunt interesante rezumatele făcute, definițiile, modul de înțelegere a acestor subiecte. Clasele sociale erau definite ca oameni cu meserii identice sau asemănătoare având mentalitate comună și identități de interese. Sunt prezentate clasele sociale de-a lungul istoriei, dar ceea ce era interesant este că se urmărea evoluția acestora în prezent, ce-au devenit acestea. Astfel despre boierime, la o lecție de la sfârșitul anilor '30 se spunea: „în prezent boieri există încă, dar nu ca o clasă socială, ci ca personalități izolate”. Apoi se trece la o analiză a claselor sociale existente în acel moment al perioadei interbelice.

Alte rezumate de la istorie priveau chiar istoria din timpul Regelui Carol I sau Ferdinand. (am amintit la început)

Lucrări

Religie (în colțul din stânga sus semnat Mihai), data 9 februarie 1939:

Lucrarea Religia și știința a fost notată cu 9 de către Pr. Nae Popescu. Am ales exemplificarea acestui subiect ținând cont și de deviza Casei Regale - *Nimic fără Dumnezeu*. Regele Mihai scria:

„Domeniul religiei este în lumea supranaturală, cu nimic aproape de pământ. Știința își are domeniul în lumea materială, o lume pipăibilă.

Metodele cu care lucrează sunt rațiunea, observarea, experiența și credința. Aceste metode depind de direcția pe care o luăm în cercetarea ei. De ex. în șt. naturale, geografie, fizică, chimie etc. Religia însă nu putem zice că are propriu-zis metode, dar ca un fel de metodă este credința. Am văzut că și la științe întâlnim credință. Dar!... credințe și credințe. Eu unul nu cred că se poate apropia întru nimic credința religioasă cu cealaltă, din cauză că religia este așa de măreață, ceva fără infinit, atât de divină că mie nu-mi vine să mă gândesc la vreo apropiere. Credința în Dumnezeu este așa de splendidă că te înalță sufletește. Credința științei este ceva cu totul material...”

În final Principele Moștenitor concluzionează despre semnificația credinței, indiferent de domeniul în care ea se regăsește:

„Eu zic că acea credință nu este cea adevărată decât dacă te face fericit sufletește și fericit pe lumea acesta cât și pe lumea cealaltă”.

La finalul lucrării sunt scrise aprecierile profesorului Pr. Popescu: „Tratare deosebită de carte [diferit față de manual - n.n.] și de lămuririle clasei. *Îmbucurătoare libertate*. Ar fi trebuit mai largă expunerea”.

La **Istorie** notele date de Profesorul Virgiliu Arbore, foarte exigent, au fost și de 5 (pe 20 Decembrie 1938 subiectul „Originile și urmărilor marilor prefaceri spirituale din epoca modernă” unde profesorul la finalul lucrării scrie că trebuia să conțină mai multe elemente și le exemplifică pentru a fi corespuns subiectului propus); nota 8 la lucrarea „**Formarea poporului român. Originea și locul formării**”, justificarea notării lui V. Arbore specifică că nu a menționat argumentele lingvistice în dovedirea continuității și în fixarea mai precisă a mărturiilor istoric. Nota 8 a fost obținută pe 2 martie 1940 la lucrarea privind „Întemeierea principatelor în Țara Românească”. La teza de la filozofie din 18 decembrie 1939 a obținut o notă mică, de 5, de la profesorul Ion Zamfirescu. Acesta notifica în colțul din dreapta al lucrării: „neatenție; Măria Sa trebuie să ia aminte că a făcut o lucrare cu totul slabă”, motivul principal fiind acela că „lucrarea nu tratează propriu zis tema dată”, intitulată „Clasificarea scopurilor omenești, caracterizări și exemplificări în legătură cu fiecare categorie”.

La **geografie** (profesorul C.S. Antonescu) obține nota 9 la o lucrare din 16 martie 1940, având ca subiecte Schiță de hartă a țării noastre cu trasarea munților și apelor; Dobrogea – relief, climă, ape, faună, floră.

La o lucrare de sinteză din 18 iunie 1938, elevul Mihai trata un interesant subiect despre „**Satul românesc**”. Iată un extras: „Satul este prin excelență un centru colectiv și tradiționalist care stă în strânsă legătură cu comunitatea.... Satul este a fost și va fi totdeauna un apărător al civilizației străvechi”. Pe 20 iunie 1930 o altă lucrare de sinteză trata subiectul „**Rolul mănăstirilor în viața poporului nostru**”. Elevul Mihai sintetiza “Mănăstirea a fost totdeauna un lăcaș de rugăciune și pe lângă aceasta era o mică cetățuie, un centru de viață economică și un centru cultural cu școli și tipografii.” Pe 26 iunie același an o altă lucrare sintetiza cunoștințele dobândite prin intermediul călătoriilor de studiu, având titlul „**Rolul cărbunelui în viața oamenilor și a popoarelor**”. Nota primită de la celebru profesor Ion Conea a fost **8+** cu precizările: „Tema scrisă cuprinde numai Esentialul – esențial pe care Grămadă, de pildă, l-a încadrat într-un mediu de amănunte în chip foarte frumos. Cu darul Măriei Tale de a construi fraze într-o limbă românească frumoasă și caldă, înseamnă că, nefolosindu-l aici, nu ți-a lipsit decât bunăvoința ca s-o faci tot așa de frumoasă și reușită - și, poate, chiar superioară”.

La **matematică sau fizică, chimie** notele la lucrări dovedeau un interes aparte al Principelui Mihai la aceste materii. La matematică nota 9 obținută la o lucrare scrisă din 1940 la profesorul Al. Andronic, la bacalaureat primind în schimb nota 10. Unele teste la fizică aveau întrebările în stânga, iar în rubrica din dreapta se regăseau răspunsurile date de Mihai. La întrebarea *Cum se explică zborul unui avion sau funcționarea unei parașute?* Mihai a răspuns: „Prin rezistența aerului și prin gravitație (urmează formula și un grafic). Parașuta tot prin rezistența aerului”. *Care este traiectoria unui proiectil? Cum se explică?* Răspuns: „Este o parabolă în vid. Se explică prin gravitație” (este făcut un grafic al traiectoriei). *Ce este putința unei mașini? Ce este un cal putere?* Răspuns: „Putința unui motor este lucrul mecanic care-l produce în unitatea de timp. Calul putere este 75 km/secundă”. La o lucrare scrisă la *grupul științific* din trimestrul II din 10 aprilie 1937 elevul Mihai obține nota 9 având de rezolvat două probleme și de tratat subiectul „Bioxidul de carbon în natură”. O altă lucrare scrisă la *fizică și matematică* din trimestrul II din 19 martie 1938 despre „Compunerea și descompunerea forțelor” a fost notată cu 8.

La **Drept** sinteza din ședința II privea *Istoricul Constituțiilor naționale* începând cu ideile reformatoare aduse din Apus odată cu reintroducerea domniilor pământene și încercare de reformă constituțională prin proiectul de constituție al Cărvunarilor din vremea domniei lui Ioan Sandu Sturdza (1822 Moldova), apoi Regulamentele Organice și până la Constituția adoptată în 1866 cu modificările ulterioare aici conform sintezei, în 1923 se modificase pentru unificarea constituțională a tuturor provinciilor unite, iar la 1938 pentru întărirea autorității în stat.

La sinteza/ședința IV se discută despre **Suveranitate**. Aici Principele Moștenitor Mihai învățase că *monarhia constituțională* era cea mai bună formă de stat „pentru că ea reprezintă continuitatea în guvernare, înlătură luptele aprinse pentru alegerea Șefului de Stat și arbitrariul regimurilor absolutiste”³.

Considerații generale privind cursurile

În ciclul inferior al liceului elevii dobândeau cunoștințele cerute de programele de învățământ mai mult prin intermediul observațiilor, intuiției și lămuririlor date de profesori, fără să-i oblige la un mare efort intelectual. Munca școlară angaja simțurile și memoria, iar judecata și puterea sufletească nu erau prea solicitate. Astfel acest ciclu de studii se dorea să confere (în mod empiric) noțiuni generale despre lumea materială și sufletească.

Ciclu superior solicita o altfel de muncă atât din partea elevilor cât și a profesorilor. Cunoștințele dobândite trebuie completate, sistematizate, cu o contribuție cât mai însemnată din partea elevului. Profesorul era mai mult stimulatorul și îndrumătorul activității proprii elevilor. Se urmărea dezvoltarea inteligenței și a puterii de judecată a acestora. Profesorul pune materialul de cercetare la îndemâna elevului, aceste descoperind singur noțiunile etc. Prin forțe proprii elevul trebuia să formuleze definiția, legea sau regula, urmând variate analize și aplicații pentru asimilarea cunoștințelor. „Orarul de muncă nu trebuie să aibă rigiditatea obișnuită în școlile publice, ci trebuie să varieze după împrejurări și după anotimpuri”, se scria într-un document elaborat de profesorii Clasei Marelui Voievod. Astfel primăvara și toamna se acordau mai multe ore materiilor în legătura cu natura, pentru a înlesni studiul naturii prin intermediul excursiilor. Iarna, în schimb, predominau materiile care presupuneau meditare, scris și lucrări care nu se puteau face în aer liber.

Viața de școlar a Regelui Mihai a incitat și presa internațională a acelor vremuri. Spre exemplu J. P. Köver, corespondent la București al Agenției United Press of America, a solicitat prin intermediul Ministerului Afacerilor Străine în decembrie 1936 realizarea unui articol despre Mihai Principele Moștenitor, care urma să fie difuzat în 1300 ziare care erau abonate Agenției. Acest articol urma să apară în numărul de Crăciun din acel an. La fel presa europeană a publicat articole informative din anii 30 cu privire la Principele Mihai și școala sa. Același interes jurnalistic l-a avut și scriitorul Hector Bolitho, care în cartea sa despre România și Regele Carol făcea referiri la întâlnirea pe care a avut-o la școala palatină cu Principele Mihai, relatând o interesantă conversație purtată cu un viitor monarh.

A fi rege-școlar sau rege-copil este o experiență pe care istoria nu a consemnat-o decât rar în existența familiilor regale europene moderne. Apoi școala în miniatură care încapsula inițial reprezentanți din diferite categorii sociale s-a dorit a fi ajutătoare în contextul programei de învățământ aplicat Principelui Moștenitor de către tatăl său.

³ *Idem*, Ședință IV Drept.

Parte a educației, pianul sau călăria complementau programa școlară oficială din perioada interbelică. Educația Regelui Mihai a fost diferită față de educația pe care în timpul exilului a primit-o generația următoare a familiei regale române.

Regele-copil, regele-școlar a fost perioada în care școala privată a fost însoțită de îndatoririle oficiale, alături de Regina-bunică sau de Princesa Mamă, Mihai s-a conformat vieții regale. Anii 30 s-au constituit în altă experiență, a educației, a vieții unei familii destrămate, fiind în așteptarea celor 6 săptămâni pe an pe care le avea de petrecut cu mama sa, conform fermității, și tendințelor autoritare pe care Carol le-a practicat și în viața de familie, în modul de aplicare a educației pentru fiul său.

ANEXE

Excursii: Cheltuieli

La fel de interesante sunt și **borderourile cheltuielilor** făcute pe timpul călătoriilor de studii ale Școlii Marelui Voievod de Alba Iulia din 1 iulie **1938 (extras):**

1. Polovragi:

Plata unei călăuze la Oborul Jidovilor	800 lei
Bacșiș la 4 chelneri	500 lei
Gustare (miere și dulceață)	100 lei
<u>800 lei</u>	

2. Peștera Baia de Fier:

Plata unei călăuze în peșteră	500 lei
-------------------------------	---------

3. Tg.Jiu:

Bacșiș personalul taberei	400
Însoțitorul la calul Măriei Sale	200
Gustarea (16 iunie)	500
<u>1100</u>	

4. Runcu:

Bacșiș la 4 chelneri	500
Bacșiș lăutari (pentru cântece populare în cadrul cursului de lb. română)	500
Plata a 4 căruțe	800

**Plata a 3 oameni care au trecut pe Măria Sa
și pe elevi în cârcă peste apă** 600 lei (echiv. a 86 pâini
negre/ 29 pâini de pers. n.a)
2400

5. Tismana:

Stareț	800
Bacșiș 2 mese	800

Bacșiș lăutari pentru cântece și strigături în cadrul cursului de lb. română	1000
Horă	200
<u>3500 lei</u>	

6. Baia de Aramă:

Bacșiș 2 mese (personal bucătărie)	1000
Bacșiș 2 îngrijitori tabără	200
<u>1200</u>	

7. Podeni:

Plata a 4 cai care au urcat pe munte bagaje și profesori 800

8. Băile Herculane:

Baie (2 îngrijitori)	200
Popice (jocul și bacșiș)	480
Gustare	540
<u>1220</u>	

9. Lacul Bobici:

Bacșiș 3 chelneri	600
Un barcagiu	300
<u>900</u>	

10. Cireșnaia:

Bacșiș 4 chelneri.....	
Bacșiș serviciul locuința Măriei Sale.....	<u>2000</u>

11. Anina:

Serviciu camerele elevilor	500
Serviciu camerele profesorilor	1000
Gustare Măria Sa și elevii	480
Rețete și îngrijire șofer Eremia	425
	2405

Transport 16.825

*

Alimente pentru Prânz. Școala Măriei Sale Marele Voievod

Notă pentru mîine Joi 19 mai 1938 la Programul de Străjerie se va procura hrană pentru 12 persoane

Hrana se va pregăti la câmp.

Ouă 24 buc.

Mălai, sare 2 kg

Carne pentru frigare (mușchi) 3,300 Kg
 Brânză albă 2 kg
 Unt 750 gr
 Ceapă verde 3 snopi
 Pâine + cornuri + Franzelă 2 + 24 + 1
 Prăjitură – Punch 12 porții
 Fructe – Portocale 12 buc.
 Apă de Broșteni – 6 sticle
 Pachete pentru 3 șoferi și agent siguranță
Dejun – ouă fierte, ridichi, miel friptură, murături, prăjitură

*

TABEL de valoarea alimentelor consumate în cursul lunii mai 1938 la Gustări pentru Școala MS Marelui Voievod

343 bucăți de portocale a 9,27 lei buc.	lei 3.180
12 kgr. Zahăr a 14 lei kgr.	168
8 cutii roșii concase de jumătate a 10 lei cutia	80
1,2 kg. ciuperci proaspete a 100 lei kgr.	120
177 bucăți ouă a 1,15 lei buc.	203,50
1,5 kg. unt produs pe Domeniu fără preț	
165 bucăți cornuri a 0,80 lei bucata	132
3/8 cutie filet d'Anchiois a 180 lei cutia	67,50
34 buc. lămâi a 3,50 buc.	117,20
15 kgr. spanac a 4 lei kgr.	60
3,750 kgr. ulei floarea soarelui a 32 lei kgr.	120
2,750 kgr. făină a 15 lei kgr.	41,25
3 kgr. smântână a 48 lei kg.	144
36 bucăți brânză de vaci a 7 lei buc.	246
18 kgr. cartofi a 2,30 kgr.	41,40
6,300 kgr. mușchi de vacă	307,35
1,8 kgr. antricot a 25 lei kgr.	45
2 kgr. carne de vacă a 25,50 lei kgr.	51
1 bucată de pâine neagră a 7 lei buc.	7
0,025 kgr. Maggi a 300 lei kgr.	7,5
0,500 kgr. muștar flora a 32 lei kgr.	16
0,850 untdelemn I a 65 lei kgr.	55,25
2 kgr. untură a 38 lei kgr.	76
Total general lei	5.292.

1. Mihai și colegii din clasa palatină.
Mihai and his classmates from the Palatine school.

MODUL DE VIAȚĂ AL INTELECTUALITĂȚII ROMÂNE DIN INTERBELIC. STUDIU DE CAZ – JURNALELE

THE LIFESTYLE OF ROMANIAN INTELLECTUALS DURING THE INTERWAR PERIOD. CASE STUDY – JOURNALS

Manuela Țuhașu*

Motto:

*„Dintr-un anumit punct de vedere toți
intelectualii seamănă între ei, dar din alt
punct de vedere, nimeni nu seamănă cu
nimeni, nici măcar cu el însuși”.*

(G. Pappini)

Abstract

Journals are considered a source of secondary bibliography that offers a variety of angles through which the consecrated author's lives and works can be analyzed. From the most representative works we considered relevant those of Mircea Eliade, Mihail Sebastian and the Acterian brothers (Haig, Asavir and Jeny). We can create a glossary of relevant recurrent themes among the leading figures of the Romanian intellectuals in the inter-war period such as: the need for affirmation of their generation, concern for a broader knowledge (literature, music, nature, travelling), an apprehension about failure and death. Also, we can list a number of personalities that had a deep impact on their intellectual formation such as Nae Ionescu that manifested them through the Criterion Group.

Keywords: Romanian intellectuals, interwar period, journals, memoirs, Mircea Eliade, Mihail Sebastian, Nae Ionescu.

Cu toate că jurnalele sunt considerate o sursă de bibliografie secundară, datorită subiectivității căreia le sunt tributare, ele oferă o bogăție de informații pe care cu greu o poți regăsi în lucrările de specialitate. Și asta pentru că aduc la lumină trăiri, sentimente, mici «nimicuri» cotidiene pe care sursele istorice „serioase” le socotesc prea banale pentru a le lua în calcul. În plus, relațiile interumane stabilite între autorul jurnalului și contemporanii săi ajută la marcarea genului interacțiunii dintre ei și la conturarea personalității acestora.

* Referent, Secția Patrimoniu.

Dar poate cel mai important aspect este că, prin intermediul lor, cititorul poate privi epoca surprinsă prin ochii omului acelei perioade.

„Experiența jurnalului” este tipică pentru acea perioadă, aproape toți tinerii intelectuali având jurnal, fragmente din ele fiind publicate în presă în perioada interbelică și în unele volume. Din multitudinea de lucrări memorialistice existente la această dată am optat pentru cele ale lui Mircea Eliade, Mihail Sebastian și ale fraților Acterian (Haig, Arșavir și Jeny) pornind de la premisa că sunt reprezentative pentru generația lor. În plus, fiecare dintre ei are o altă profesie, și cu toate acestea împărtășesc aceleași tristeți și bucurii, trăiesc aceleași angoase, frustrări, euforii.

Chiar dacă în cele ce urmează vom încerca să-i aducem pe aceștia la un numitor comun, pentru a le surprinde cât mai corect preocupările, diversitatea de trăiri și emoții nu va fi lăsată pe un plan secundar pentru că, așa cum spunea și Pappini „dintr-un anumit punct de vedere toți intelectualii seamănă între ei, dar din alt punct de vedere, nimeni nu seamănă cu nimeni, nici măcar cu el însuși”.

Chiar dacă în esență surprind aceeași perioadă, cu toții având aceleași experiențe istorice, fiecare din jurnale este singular, purtând adânc amprenta autorului său.

Această generație unică în istoria culturii românești s-a deosebit fundamental de cele de până la ea, fiind poate singura care nu a avut o menire istorică. „Spre deosebire de înaintașii noștri care se născuseră și trăiseră cu idealul reîntregirii neamului, noi nu aveam un ideal de-a gata făcut la îndemână”¹. Eram prima generație românească necondiționată în prealabil de un obiectiv istoric de realizat. Ca să nu succumbăm în provincialism cultural sau sterilitate spirituală, trebuia să cunoaștem ce se întâmplă, pretutindeni în lume în zilele noastre”

„Eram deosebiți de înaintașii noștri nu numai pentru că erau mai tineri, ci pentru că între ei și noi intervenise războiul”². Și mai erau deosebiți prin faptul că au conștientizat că menirea lor era de a transforma cultura românească dintr-o cultură cu caracter provincial din care țâșnesc din când în când creatori de talia lui Eminescu, într-o cultură europeană de prim rang.

Se temeau, nu atât de izbucnirea unui nou război, ce aducea după el suferință și moarte, cât de lipsa timpului necesar pentru a crea o operă valoroasă. „Eram obsedați de teama că generația noastră, singura generație liberă <<disponibilă>>, din istoria neamului românesc, nu va avea timp să îndeplinească <<misiunea>>”³.

Poate cel mai pregnant dintre toți, Mircea Eliade se raportează mereu la generația din care face parte și la rolul ei, într-un moment în care conceptul de

¹ Mircea Eliade, *Memorii*, Editura Humanitas, 1991, p. 145.

² Idem, p. 147.

³ *Ibidem*.

generație încă nu fusese înălțat la rangul de categorie fundamentală a filozofiei culturii.

Cu toate că avea profesii diferite, preocupările acestei generații sunt în linii mari aceleași. Într-o împletire cum numai în interbelic a existat, literatura și filozofia au reprezentat drumurile cele mai umblate. Întreaga generație stă sub semnul lui Kierkegaard și vrea cu orice preț să citească literatura în original. Din această cauză marea lor majoritate vorbește cel puțin 3-4 limbi străine. Există o anumită aversiune față de cultura franceză care împiedică o deschidere spirituală spre universalism. Nu de puține ori apar și comentarii pe baza cărților citite, diverse nemulțumiri sau explozii de solidaritate față de textul lecturat.

Cel mai ușor poate fi urmărită lista de preferințe literare ale acestei generații la Jeni Acterian, care pe parcursul jurnalului său menționează peste o sută de autori străini și români, contemporani cu ea sau făcând parte din patrimoniul culturii universale (ex. V. Woolf, Șt. Zweig, Dostoievski, George Sand, Cehov, Marcel Proust etc.).

Prin intermediul acestor cărți, tinerii anilor '20 se descoperă, își sondează sufletul, își stabilesc direcțiile pe care intenționează să le urmeze. Nu mică i-a fost mirarea lui Mircea Eliade când, la recomandarea bunului său prieten H. Acterian, citind avea să constate că toate experiențele sale, atât de bine surprinse în *Romanul adolescentului miop*, nu sunt singulare. „Nu-mi putusem închipui până atunci că pot semăna atât de mult cu altcineva. Mai regăsisem aproape pe de-a-ntregul în copilăria și adolescența lui Papini”⁴.

O a doua mare bucurie a sufletelor acestor tineri era muzica. Atât la Jeni Acterian, cât mai ales la Mihail Sebastian revin cu obstință numele marilor compozitori, dirijori, soliști din muzica clasică. „Am fost iar la opera sa văd recitalul de dans dat de Florin Capsali și Gabriel Negru, pe urmă de Schumann, Beethoven, Chopin”; „Am făcut rost de bani și am cumpărat un bilet la concertul lui Milstein și pentru cel de-al doilea concert simfonic al lui Enescu”; „Diseară mă duc s-aud sonata ... (...). Am mai văzut-o acum două săptămâni”; „Am fost aseară la concertul Brailowski. Chopin, Ceaikovski și Liszt (...) Orchestra proastă, dirijorul submediocru”⁵.

Comportamentul publicului în timpul unui concert nu era cu mult diferit față de cel din prezent, și atunci auzindu-se mai mult zgomotul sălii decât muzica orchestrei.

„Cădeau pe jos răsunător și cu răsunet în creierii mei, tot felul de obiecte: binocluri, poșete etc. Instrumente feminine pe atât de inutile la un concert pe atât

⁴ Idem, p. 91. (cu referire la *Un om sfârșit* al lui Giovanni Papini).

⁵ J. Acterian, *Bibliografie, Jurnalul unei ființe greu de mulțumit*, 1939-1942, Editura Humanitas, p. 15, 145, 148.

de necesare persoanelor snoabe (...) Enescu a intrat, a fost aplaudat și a început să cânte. După câteva fraze a trebuit să se oprească. Afară nu se sunase sfârșitul pauzei și mai tot publicul (cel masculin care nu poate să stea mai mult de o oră fără să fumeze și cel feminin care nu gătise doar că să nu fie văzut, intra discret și pe vârfurile picioarelor făcând un zgomot îngrozitor. A stat Enescu timp de mai mult de 5 minute cu vioara de-a lungul trupului și cu o aparentă resemnare (foarte aparentă) până s-a instalat lumea care nu mai sfârșea de intrat”⁶.

Natura și călătoriile reprezentau o altă preocupare comună. Eliade amintește de drumețiile anuale în munți, de furtuna care i-a prins cu barca pe Marea Neagră, Jeni Acterian evocă timpul petrecut la Techirghiol sau în Bucegi, iar Mihail Sebastian povestește că scria cel mai ușor înconjurat de natură.

Chiar dacă sunt mai costisitoare și presupun uriașe eforturi financiare plecările peste graniță ale intelectualilor români erau frecvente. Scopul lor era perfecționarea în profesie, aprofundarea studiilor, stabilirea unor relații cu intelectualii din afara hotarelor României. Destinațiile predilecte erau Franța, Italia, Germania, dar și locuri exotice ca India, unde Mircea Eliade și-a strâns materialul pentru lucrarea de doctorat.

Educarea voinței îi obsedează pe toți pentru că vor să facă enorm de multe și se simt presați de timp. De aceea încearcă să-și reducă orele de somn, să se concentreze doar pe acele preocupări care se adresează laturii interne, sufletului și inteligenței.

Politica apare accidental în însemnările lor și asta doar în momentul când devine agresivă, cum sunt anii premergători celei de-a doua conflagrații mondiale.

Un alt liant și poate unul dintre cei mai puternici, este Nae Ionescu a cărui personalitate apare menționată în toate jumalele studiate. Mircea Eliade ni-l prezintă ca pe un „bărbat brun palid, cu tâmpile descoperite, cu sprâncene negre, stufoase, arcuite mefistofelic și cu ochii mari de un albastru sumbru, oțelit (...) nu vorbea ca un profesor, nu ținea o lecție, nici o conferință (...) Simțai că ce spune N. Ionescu nu se găsea în nici o carte. Era ceva nou, proaspăt gândit și organizat acolo, în fața ta, pe catedră”⁷.

Impresia aceasta de nou, de originalitate, de prospețime degajată de cursurile lui Nae Ionescu apare la toți, cum comună este și părerea că există o mare diferență între profesorul universitar Nae Ionescu și omul politic Nae Ionescu.

„Am călătorit cu N. Ionescu (...) ne-am găsit seara în același compartiment. Era cu noi și profesorul Vechiu, șeful argetoianștilor brăileni (...). Nae a dat o șuetă politică teribilă (...). Ce ne-a deprimat puțin a fost tonul cu care povestea totul. Hotărât îl prefer în sala de curs”⁸.

⁶ *Ibidem*, p. 150.

⁷ Mircea Eliade, *Memorii*, Editura Humanitas, 1991, p. 112.

⁸ *Ibidem*, 232

Chiar dacă mental nu aveau aceeași structură, tinerii intelectuali ai acelei perioade trăiau aceleași temeri și obsesii. Absolutul este ținta pe care toți vor s-o atingă și din această cauză erau terorizați de spectrul ratării. Moartea, cea de-a doua obsesie era văzută de unii ca o izbăvire, ca o modalitate de a lichida conturile între ei și o societate care nu-i sprijină și nu-i înțelege, iar de alții ca o urgie venită din senin care nu le va permite să lase posterității tot ce aveau în plan. Moartea domină nu numai memorialistica, ci este comună și existențialismului interbelic, Anton Holban publicând *O moarte care nu dovedește nimic*, Victor Ion Popa – *Moartea prietena mea*, Hortensia Papadat Bengescu – *Una din formele contradictorii ale moralității*. O vom regăsi și în eseurile lui Emil Botta, la Eliade, Emil Cioran, Eugen Ionescu.

În Jurnalul său Eliade mărturisește că îi este frică de moarte: „îmi amintesc cu o tulburătoare precizie cum, în timp ce purtau cu alți trei coșciugul lui N. Ionescu către groapă, m-am împiedicat și, cu un mare efort, m-am sprijinit într-un genunchi până ce s-a repezit cineva și m-a ajutat să mă ridic. Cunoșteam superstiția populară că cel ce alunecă ducând un mort la groapă e ursit să moară în cursul aceluiași an. Când i-am povestit ce mi se întâmplase, mama a încercat să mă liniștească”⁹.

În plus, cu cât se apropie de începerea celui de-al Doilea Război Mondial apare, la marea lor majoritate, sentimentul că „timpul nu mai are răbdare”, că nu vor mai avea timp să-și desăvârșească creația.

„Știam că acest Rai se află undeva în spatele nostru. Îl pierdusem înainte de a ne fi dat seama că-l cunoscusem, că de fapt, fusesem prima și singura generație care se putuse bucura de Raiul instaurat în 1919-’20”¹⁰.

Cu toate acestea, generația lor găsește și timpul și bucuria de a-și petrece timpul liber împreună. Ca modalități de a-ți umple timpul erau: vizitele, ceaiurile dansante, cinematograful, teatrul, conferințele, ieșirile la cafenea etc.

Destinațiile predilecte erau: mansarda lui Eliade, casa familiei Acterian, casa menajului Floria Capsali, Nae Constantinescu. În această ultimă destinație, situată în cartierul Crucea de Piatră, duminica se juca volei, continuându-se cu discuții despre literatură, artă, muzică, uneori politică. Aici s-au pus bazele grupării «Criterion» inițiativa aparținându-i lui Petru Comarnescu care propusese un ciclu de conferințe la sediul *Fundației Carol I* în care să se discute despre o serie de personalități și evenimente contemporane.

Pornit inițial ca o joacă, «Criterion-ul» a avut un ecou neașteptat, atât datorită subiectelor abordate, cât și celor care au conferențiat. Sălile erau mereu arhipline, și nu o singură dată conferințele au fost reluate pentru a satisface

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 276.

numărul impresionant de persoane care doreau să le audieze. Au existat și incidente. Astfel, la conferința despre André Gide au existat încercări ale unor tineri de a pătrunde în sală pentru a protesta pentru că Gide vizitase Rusia sovietică și era considerat comunist, în timp ce la cea despre C. Chaplin, Sebastian a fost apostrofat din public cu sintagma «un ovrei despre alt ovrei».

Prin intermediul acestor conferințe se dorea nu atât informarea, cât educarea publicului. Subiectele erau dezbătute de mai mulți vorbitori, fiecare prin propria optică, existând o permanentă confruntare de idei. Astfel la conferința despre Lenin au fost prezenți Belu Zilber și L. Pătrășcanu din partea marxiștilor, urmând a se „duela” cu Mihai Polihroniade și Mircea Vulcănescu, ca exponenți ai curentului național.

Cea de-a doua fază a «Criterion-ului» aduce o diversificare a subiectelor abordate, cât și o abordare interdisciplinară prin cuvânt, imagine, sunet. Sfârșitul acestui experiment cultural de proporții a început după un spectacol de dans al lui Gabriel Negri criticat că a abordat tema într-o viziune pederastă.

Dar poate cel mai important efect al «Criterion-ului» îl reprezintă cimentarea unor prietenii puternice, conferințele fiind continuate la cafeneaua Corso, până târziu după miezul nopții.

Cu toată această activitate acerbă și istovitoare, recompensele bănești nu erau suficiente pentru a le asigura un trai decent. Lipsa banilor este puternic resimțită de toți și nu de puține ori își sacrificau timpul liber sau proiectele literare pentru a traduce autori obscuri sau a scrie articole pentru diverse ziare și reviste.

La acea dată din scris nu trăia decât Liviu Rebreanu, iar din generația tânără, deși era extrem de bine privit de public, Ionel Teodoreanu practica avocatura pentru a-și rotunji veniturile. La această stare de fapt contribuiau și editurile care nu publicau decât literatură străină și pe românii consacrați. Cu toate acestea s-au găsit oameni care să creadă în talentul unui Eliade, Mihail Sebastian, Ion Călugăru etc. acceptând să le publice cărțile.

Ca un mod de rotunjire a veniturilor erau și conferințele de la radio plătite cu 800 lei înregistrarea, bani suficienți pentru a cumpăra mâncare pentru două persoane 2-3 zile.

Chiar dacă banii erau puțini se găseau totuși prilejuri și resurse pentru întâlniri și discuții fructuoase. Este perioada legării unor mari prietenii, cum au fost cele dintre Eliade și Sebastian sau Sebastian și Camil Petrescu, cu toate că între ei exista o rivalitate literară normală. Extrem de nemulțumit de încercările literare ale celorlalți, Camil Petrescu se considera singurul capabil să scrie un roman de geniu. Pe de altă parte, deși era un favorit al publicului, Ionel Teodoreanu, cu stilul său plastic inconfundabil compara literatura de început a lui Eliade cu mustul pe care-l bei ușor, în timp ce vinul vechi se degustă pe îndelete și are un efect de mai mare durată. L. Rebreanu, încântat de avalanșa de talente care-l înconjură le recomanda

doar să aibă răbdare și să citească manuscrisele de nenumărate ori și pe decursul a mai mulți ani pentru a da naștere la opere nemuritoare.

Un alt aspect care nu poate fi scăpat din vedere în cunoașterea acestei generații este dragostea. Mari povești de dragoste se nasc în această perioadă, dar și idile celebre. De departe, cea mai frumoasă poveste de dragoste este cea dintre Haig Acterian și Marietta Sadova. Cunosându-se și iubindu-se încă din perioada când Marietta era căsătorită cu Ion Marin Sadoveanu, directorul Teatrului Național, relația lor s-a materializat într-o iubire fără sfârșit pe care doar moartea a putut-o distruge. „Priveam pe Haig și pe Marietta și îi invidiam. Se iubeau de mult, de 7-8 ani (...) și erau fericiți împreună, nu trebuiau să mai mintă și nici nu se mințeau pe ei înșiși”¹¹.

La fel de puternică a fost și legătura dintre M. Eliade și Mina Mareș. Cu toate că părinții, cât și o mare parte din prieteni l-au criticat că nu și-a luat o soție pe măsura talentului și valorii lui, Mina s-a dovedit a fi de departe jumătatea lui Eliade, susținându-l și ajutându-l până când boala a luat-o de lângă bărbatul mult iubit.

Și cum nimic nu este întâmplător sub soare, aproape toți reprezentanții acestei generații au avut un sfârșit tragic. Haig Acterian moare în război, fratele lui va trăi experiența Canalului, sora lor va muri tânără răpusă de o necruțătoare boală, M. Vulcănescu va fi condamnat de Tribunalul Poporului în procesul intentat „ziariștilor legionari”, Eliade se exilează, Sebastian moare într-un stupid accident de circulație etc.

„Împreună cu o parte a generației mele, trăisem adolescența și prima tinerețe în aceasta euforie, încredere și tembelism. Știam că acest <<Rai>> se afla undeva în spatele nostru. Îl pierdusem înainte de a ne fi dat seama că-l cunoscusem, că, de fapt, fusesem prima și singura generație care se putuse bucura de <<Raiul>> instalat în 1919-1920”¹².

¹¹ *Ibidem*, p.277.

¹² *Ibidem*, p. 276.

**PRINCIPESA ILEANA A ROMÂNIEI ȘI PĂRINTELE
ARSENIE BOCA**
**PRINCESS ILEANA OF ROMANIA AND FATHER
ARSENIE BOCA**

Nicoleta Petcu*

Abstract

In the 1940s, Princess Ileana of Romania, Archduchess of Austria, met Father Arsenie Boca, the Abbot of the *Brancoveanu* Monastery from Sambata de Sus, who was considered by his parishioners a saint even prior to his death.

The work presents information regarding the relationship of Princess Ileana, future abbess herself, with Father Arsenie Boca, whom she met either at the *Brancoveanu* Monastery from Sambata de Sus, on the occasion of the re-consecration of *Sfanta Treime* Church (*Holy Trinity* Church) from Brasov-Tocile, or as a result of the Princess's invitations to Bran Castle and to her home located in Baneasa Neighborhood in Bucharest. Some of the information presented in this work has never been published before – for example, Father Arsenie Boca's note from August 31st, 1946 in the journal of the Bran camp organized for the girl student refugees from Bessarabia.

Keywords: Princess Ileana of Romania, Father Arsenie Boca, Bran Castle, *Brancoveanu* Monastery from Sambata de Sus.

Ideea acestei lucrări a apărut odată cu prilejul întâlnirii din 11 iulie 2009 pe care am avut-o în satul Hățăgel, comuna Densuș, județul Hunedoara, cu Preasfințitul părinte Daniil Stoenescu, episcop-loțiitor al Episcopiei *Daciei Felix*, ucenic al părintelui Arsenie Boca, care mi-a relatat că părintele Arsenie a fost ca o lumină în viața principesei Ileana a României.

În procesul-verbal de interogatoriu al Securității regimului comunist, din 11 octombrie 1955, profesorul Nichifor Crainic, care a suferit mulți ani de pușcărie la Aiud, mărturisea că părintele Arsenie Boca „este un călugăr de o reală valoare spirituală, care s-a făcut foarte cunoscut în părțile ardelene, prin viața lui personală riguros morală, prin predicile lui de o mare putere de influență asupra sufletelor și printr-o pătrunzătoare artă de a lămuri stările de psihologie religioasă și de a da

* Muzeograf, Muzeul Național Bran.

sfaturi duhovnicești”¹. După terminarea studiilor la Academia Teologică „Andrei Șaguna” din Sibiu, care au durat din 1929 până în 1933, unde se remarcă pe lângă aprofundarea studiilor teologice „cu o voință puternică și prin preocupări ascetice remarcabile”², tânărul Zian Boca, viitorul părinte Arsenie Boca, se înscrie la Academia de Arte Frumoase din București. Aici l-a avut profesor pe maestrul Costin Petrescu, care i-a încredințat pictarea scenei cu Mihai Viteazul de la Ateneul Român³. Audiază și cursurile de anatomie ale cunoscutului profesor Francisc I. Rainer, iar la Facultatea de Teologie participă la cursurile de mistică creștină predate de profesorul Nichifor Crainic. La 29 septembrie 1935, conform mărturiei părintelui Veniamin Tohăneanu, a fost hirotonit ca diacon celibatar⁴. În 1939 a plecat la Muntele Athos⁵, pentru cunoașterea picturii bizantine și monahismului athonit. A intrat în monahism în 1940 la mănăstirea de la Sâmbăta de Sus, primind numele de Arsenie, iar la 10 aprilie 1942 a fost hirotonit preot (ieromonah) și așezat stareț⁶. După această dată și-a început activitatea de duhovnic, producându-se în scurtă vreme marea mișcare duhovnicească de la Mănăstirea Brâncoveanu de la Sâmbăta de Sus, „de răsunet adânc, atât în rândurile țărănimii, cât și ale intelectualilor”⁷. După instaurarea regimului comunist, lucrarea de redeșteptare de la Sâmbăta a fost considerată subversivă, autoritățile încercând să-i pună capăt, fără însă a reuși. Părintele Arsenie Boca a fost acuzat de activități legionare, fiind reținut de Securitatea comunistă și arestat de mai multe ori. A fost dus în lagărele de muncă de la Ocnele Mari și de la Canalul Dunăre-Marea Neagră, dar de fiecare dată au trebuit să-l elibereze. Părintele s-a identificat cu locurile de pedeapsă: Prislop, Schitul Maicilor din București, Drăgănescu, Așezământul de la Sinaia. Începând din 1959 și până la trecerea la cele veșnice (28 noiembrie 1989), părintele a fost exclus din rândul clerului, îndepărtare care a însemnat o mare pierdere pentru biserica ortodoxă. Astăzi, toți cei care îl iubesc se duc la mormântul său de la Mănăstirea Prislop, întotdeauna împodobit cu flori, aprind o lumânare, îngenunchează, sărută crucea de lemn și își îndreaptă rugăciunile către părintele Arsenie și Dumnezeu.

¹ Apud Părintele Arsenie Boca, obiectivul „Bratu”, *Studiu introductiv* de Vasile Manea, Cluj-Napoca, Editura Patmos, 2009, p. 39.

² Pr. Nicolae Streza, *Mărturii despre părintele Arsenie Boca*, Iași, Editura „Credința strămoșească”, 2007, p. 15.

³ Părintele Arsenie Boca, mare îndrumător de suflete din secolul XX. O sinteză a gândirii Părintelui Arsenie Boca în 800 de capete, cuvinte de prețuire de Arhimandritul Teofil Păriaian de la Mănăstirea Brâncoveanu - Sâmbăta de Sus, Cluj-Napoca, Editura Teognost, 2002, p. 14.

⁴ *Ibidem*, p. 17.

⁵ Vezi Preot Streza Nicolae Zian, *Catisme ale părintelui Arsenie Boca pe Muntele Athos*, Iași, Editura „Credința strămoșească”, 2008.

⁶ Pr. Nicolae Streza, *op.cit.*, p. 16.

⁷ Apud Părintele Arsenie Boca, obiectivul „Bratu” (...), p. 40.

Potrivit unui informator al Securității, părintele Arsenie Boca era „considerat de credincioși un *sfânt*, ceea ce face să vină la acea mănăstire foarte mulți credincioși din diferite regiuni ale țării, care stau acolo vreo două-trei zile, dormind prin grajduri, colibe etc., iar după ce sunt blagosloviți pleacă acasă”⁸. Faima părintelui Arsenie Boca era cunoscută în toată țara, acesta fiind prețuit nu doar de mulțimea credincioșilor de rând, ci și de arhiducesa Ileana de Austria, fiica reginei Maria a României și a regelui Ferdinand I al României. Potrivit relatărilor lui Dan Lucinescu, „în perioada duhovnicească de la Sâmbăta, părintele Arsenie Boca a primit aprobarea în 1942, din partea mitropolitului Nicolae Bălan, de a se duce la castelul Bran, unde se afla principesa Ileana, sora regelui de tristă amintire, Carol al II-lea”⁹.

Din 1938, după trecerea la cele veșnice a reginei Maria a României, principesa Ileana a României, arhiducesă de Austria, moștenește castelul Bran și celelalte clădiri și terenuri ale domeniului regal de la Bran, locuind la castel între 1944 și 1947, împreună cu familia sa: arhiducele Anton de Habsburg, duce de Toscana, și cei șase copii ai lor: Ștefan, Maria-Ileana (Minola), Alexandra (Sandi), Dominic (Niki), Maria-Magdalena (Magi) și Elisabeth (Herzi).

Despre vizitele părintelui Arsenie Boca la castelul Bran amintește și teologul Nichifor Crainic în timpul anchetei penale din 11 octombrie 1955, care susținea că părintele „a fost invitat în toamna 1944 sau iarna 1944-1945 de Arhiducesa Ileana la castelul familiei regale de la Bran, unde ea conducea un spital. Scopul acestei invitații a fost ca să se informeze mai îndeaproape de[spre] mișcarea spirituală de la mănăstire și să[-l] cunoască personal pe Arsenie, despre care se vorbea așa de mult în acea vreme”¹⁰. Părintele Nicolae Streza, în cartea *Mărturii despre părintele Arsenie*, povestește despre prima întâlnire a principesei Ileana a României cu părintele Arsenie Boca la Mănăstirea *Brâncoveanu* de la Sâmbăta de Sus, care s-a petrecut după restaurarea mănăstirii, la începutul vieții monahale a părintelui Arsenie. Informația a fost preluată de la administratorul Ioan, un tânăr la acea vreme, din părțile Năsăudului, numit de mitropolitul Nicolae Bălan să-l ajute pe părintele Arsenie în diferite probleme materiale ale mănăstirii. Întâmplarea are loc într-o zi de vară, când cei doi se aflau la lucru în grădina de zarzavaturi și au auzit dinspre mănăstire mai multe împușcături. După ce îl trimite pe Ioan să vadă ce se întâmplă, părintele, îmbrăcat într-o rasă de pânză albă, puțin murdară, s-a dus personal spre grupul de militari care împușcau pe deasupra lacurilor peștii ce săreau din apă după musculițe. Lângă primul lac, pe terasa zidită, amenajată cu o masă mare de lemn și bănci împrejur, la umbra salciei pletoase, era un grup de doamne, printre care și principesa Ileana a României. După ce părintele

⁸ *Ibidem*, p. 20.

⁹ Dan Lucinescu, *Părintele Arsenie Boca, un sfânt al zilelor noastre*, București, Editura Sij, 2009, p. 29.

¹⁰ Apud *Părintele Arsenie Boca, obiectivul „Bratu”* (...), p. 45-46.

salută și întreabă ce se întâmplă, are loc o discuție în limba franceză, provocată de una dintre doamne, care a zis către celelalte: „Cine este călugărașul acesta?”. Principesa Ileana, auzind răspunsul părintelui că este starețul Mănăstirii *Brâncoveanu*, și-a cerut scuze pentru cele ce se întâmplă și a spus că ei sunt un grup în frunte cu regele Mihai și au venit să vadă mănăstirea¹¹.

În comparație cu aceste mărturii, în procesul-verbal de interogatoriu al Securității, din 5 octombrie 1955, părintele menționează că a cunoscut-o pe principesa Ileana abia în vara anului 1947, când Domnița a venit la mănăstirea de la Sâmbăta de Sus, cu scopul de a cunoaște mănăstirea, să îl cunoască pe părintele Arsenie Boca și să-i asculte predicile¹². La Mănăstirea *Brâncoveanu*, părintele a condus-o pe Domnița la apartamentul mitropolitului Nicolae Bălan. Principesei Ileana i-au plăcut aranjamentul mănăstirii și peisajul și l-a invitat pe părintele Arsenie Boca la castelul Bran, unde avea locuința. Deoarece părintele nu putea să meargă decât cu aprobarea mitropolitului Nicolae Bălan, arhiducesa Ileana s-a angajat să-i obțină învoirea. După aproximativ două săptămâni, principesa Ileana a revenit la Mănăstirea *Brâncoveanu* de la Sâmbăta de Sus și, cu aprobarea mitropolitului Nicolae Bălan, părintele Arsenie Boca a fost luat și dus la castelul Bran unde a stat cam o săptămână¹³.

Principesa Ileana a României a fost de mai multe ori la mănăstirea de la Sâmbăta de Sus, unde, ca o bună creștină, făcea și donații. Într-o duminică, după sfârșitul Sfintei Liturghii, părintele a arătat credincioșilor niște perdele din brocart auriu, dăruite de principesa Ileana și instalate la ușile diaconești, lipsite pe atunci de uși lucrate în lemn¹⁴.

La castelul Bran, părintele Arsenie Boca a fost în mai multe rânduri și stătea o săptămână, două săptămâni sau mai puțin de o săptămână¹⁵. Cât era la castel părintele ținea predici cu caracter religios în fața principesei Ileana, a unor doamne din anturajul Domniței, cât și în fața unor surori din spital sau medici. I-a cunoscut pe Mariana Ciolan, probabil soră medicală la spital, pe doctorul Radu Pușcariu, medicul primar al spitalului, pe doctorul Bădilă sau Badillo (cum îl numea principesa Ileana în memoriile sale), student în ultimii ani de medicină din Cluj, care învăța limba germană la castel. Despre acesta părintele Arsenie credea că era legionar, urmărit de organele de stat, numele de Bădilă primindu-l la castel. Tot fugar îl considera și pe farmacistul Herman, care stătea tot timpul în interiorul farmaciei. La castelul Bran a cunoscut-o și pe regina Elena, cu care a avut discuții

¹¹ Pr. Nicolae Streza, *op.cit.*, p. 375-376.

¹² Apud *Părintele Arsenie Boca, obiectivul „Bratu”*, „Studiu introductiv” de Vasile Manea, Cluj-Napoca, Editura Patmos, 2009, p. 79-80.

¹³ *Ibidem*, p. 80.

¹⁴ Pr. Nicolae Streza, *op.cit.*, p. 376.

¹⁵ Apud *Părintele Arsenie Boca, obiectivul „Bratu”*, „Studiu introductiv” de Vasile Manea, Cluj-Napoca, Editura Patmos, 2009, p. 80-81.

referitoare la starea sănătății ei. În afară de predici, părintele tălmăcea anumite părți din *Scriptură* și răspundea la diferite întrebări care i se puneau în legătură cu credința¹⁶.

Din 1945 până în 1947, în timpul verii se organizau la Bran tabere conduse de foste secretare de la Asociația Creștină a Femeilor Române pentru studentele și elevele de liceu refugiate din Basarabia¹⁷. De exemplu, în luna august 1947 tabăra cuprindea 150 de tinere coordonate de A. Manoliu (directoarea taberei), Natalia Slivici, Vasi Paraschivescu, Alice Voinescu și doamna Popescu¹⁸. Aceste tabere funcționau în paralel cu tabăra A.C.F.R. din Bran¹⁹, fiind adăpostite în clădirea „Gimnaziului Mixt Bran”, care din 17 februarie 1946 se va numi Liceul „Domnița Ileana”²⁰, unde băncile din clase erau depozitate în pod, iar sălile erau amenajate cu paturi de la spital, și în casele învecinate care erau disponibile. „Aproape toate aceste fete erau orfane care știau că părinții lor fuseseră uciși – de multe ori chiar sub ochii lor – sau care își văzuseră părinții deportați în timpul anexării Basarabiei din 1941. Inițial fuseseră sub protecția Ministerului Educației și Ministerului Muncii și studiau cu burse, dar acum erau într-un pericol continuu de a fi revendicate de către ruși ca cetățene sovietice și *repatriate* în lagăre de muncă sau mai rău”²¹, mărturisea principesa Ileana în memoriile sale. Impresionată de sărăcia și mizeriile existenței acestor suflete, arhiducesa Ileana, fiind bună prietenă cu conducătoarea taberei și ajutând la instalarea fetelor în tabără, a făcut tot ce i-a stat în putință pentru ele, privind proviziile, hainele și asistența medicală de la spital. Programul taberelor cuprindea excursii în împrejurimi, focuri de tabără aprinse pe Valea Turcului, în spatele Spitalului *Inima Reginei*, participări la slujbele religioase din biserica arhiducesei Ileana sau la biserica din satul Poarta, pelerinaje la mormântul inimii reginei Maria, vizite la castelul Bran sau la târgul din Bran organizat de Sf. Pantelimon, în 9 august (stil vechi), baluri mascate, jocuri sportive (meci de volei), șezători²². S-au străduit să le dea și hrană spirituală, organizând prelegeri sau discuții de grup, având ca invitați clerici și laici. Pentru aceste lucruri, atunci când vremea era frumoasă, se întâlneau la Domniță în grădină de două ori pe

¹⁶ *Ibidem*, p. 81-84.

¹⁷ Ileana, principesă de România, arhiducesă de Austria, *Trăiesc din nou*, traducere din engleză de Agra Baroti-Gheorghe, prefată de Al. Paleologu, *Credință lăuntrică, Introducere la Rugăciunea lui Iisus, Tatăl Nostru*, traducere din engleză de Mihaela Skultéty-Myer, București, Editura Humanitas, 2005, p. 264.

¹⁸ Biblioteca Academiei Române (în continuare B.A.R.), Arhiva 1156, *Cronica taberei de la Bran din august 1947*, nepaginat.

¹⁹ Vezi Nicoleta Petcu, *Asociația Creștină a Femeilor Române și casa mare din Bran a reginei Maria a României*, în „Muzeul Național”, XXV, București, 2013, p. 259-270.

²⁰ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare S.A.N.I.C.), fond *Casa Regală. Principesa Ileana*, dosar II/49, f. 47.

²¹ Ileana, principesă de România, arhiducesă de Austria, *op.cit.*, p. 264.

²² B.A.R., Arhiva 1156, *Cronica taberei de la Bran din august 1947*, nepaginat.

săptămână²³. La întâlnirile lor a participat și părintele Arsenie Boca, fiind invitat de principesa Ileana. Cu toate că părintele menționează în declarația dată Securității că pe principesa Ileana a cunoscut-o doar în 1947, în jurnalul de impresii al taberei de la Bran din 1946, pe lângă însemnările principesei Ileana, ale ministrului subsecretar de stat la interne, Gheorghe Vântu etc., sunt notate în 31 august și câteva gânduri ale părintelui Arsenie Boca: *Mă declar angajat sufletește în destinul acestei tabere de tinerețe încercată. Suferința, de orice fel, e crucea noastră prin care ne mântuim. Nu uitați că cele dinafară sunt p[r]e cum îngrijim să le avem înăuntru, în conștiință. Arsenie. Bran, 31. Aug. '46*²⁴.

La castel, Domnița l-a invitat pe părintele Arsenie Boca în apartamentul ei, unde au avut și discuții în legătură cu moartea lui Corneliu Zelea Codreanu, despre care principesa Ileana spunea că „l-a simpatizat și că regretă moartea lui comisă de fratele ei, Carol al II-lea, exprimând următoarele cuvinte: *România este singura țară în care succesul nu are succes*. S-a referit la succesul pe care îl avea Codreanu, însă care nu a dus la nici un succes, făcându-l vinovat în acest sens pe Carol al II-lea”²⁵. Principesa Ileana era îngrijorată și de schimbările care vor fi în România și se gândea cum să rămână în țară. Pentru documentare, părintele Arsenie i-a recomandat să citească cartea „Protocoalele Înțelepților Sionului”, care era o carte interzisă (descria așa-zisele planuri de dominare a întregii lumi puse la cale de evrei, textul fiind utilizat ca material de propagandă de multe organizații și guverne antisemite, în special în Germania Nazistă și în Orientul Mijlociu) precizându-i că ceea ce se scrie cu privire la regi se va realiza²⁶.

De la Anica Todor, născută în 1927 și căsătorită Tudose, care a lucrat din 1944-1945 până în 1947 în serviciul arhiducesei Ileana, am aflat că pe Domnița, care „avea o înclinație spre călugărie”, o vizita un călugăr, pe care îl invita la discuții în salonul mare unde i-a arătat odată caseta cu bijuteriile sale, printre ele numărându-se salba, câteva ceasuri de aur și coroana²⁷, probabil diadema cu diamante și safire primită de la regina Maria și descrisă foarte frumos de principesa Ileana în memoriile sale²⁸. Salonul mare, decorat în stil *Regina Maria*, făcea parte din fostul apartament al suveranei, amenajat la etajul I al castelului Bran, care după 1938 a devenit apartamentul Domniței Ileana.

O mărturie a vizitelor făcute în 1946 de părintele Arsenie Boca la Bran o reprezintă și fotografia părintelui lângă o coloană de piatră a loggiei din curtea

²³ Ileana, principesă de România, arhiducesă de Austria, *op.cit.*, p. 265.

²⁴ B.A.R., Arhiva 1156, nepaginat.

²⁵ Apud Părintele Arsenie Boca, *obiectivul „Bratu”* (...), p. 84.

²⁶ *Ibidem*, p. 84-85.

²⁷ Potrivit informațiilor preluate în 2005 de la Anica Tudose (n. 1927 - m. 12.12.2006), Bran-Sohodol.

²⁸ Ileana, principesă de România, arhiducesă de Austria, *op.cit.*, p. 22-23.

interioară a castelului, dăruită nepoatei sale, Zoe Daian, și datată 10 noiembrie 1946²⁹.

La etajul al III-lea al castelului Bran, în salonul de muzică, unde era amenajată și biblioteca, principesa Ileana avea un pian Bösendorfer, fabricat la Viena, moștenit de la mama sa. Probabil părintele Arsenie l-a văzut, dar nu cunoaștem dacă a cântat la el cu prilejul vizitelor la castel. Referitor la informația publicată în volumul cu mărturii despre părintele Arsenie Boca, *Fiți îngăduitori cu neputințele oamenilor*, aș face unele precizări în legătură cu relatarea despre pianul din casa doamnei Zoe Daian, la care a cântat și părintele Arsenie Boca, și care ar proveni din castelul Bran, fiind dăruit de principesa Ileana, când a fost nevoită să plece în exil, maestrului de vânatoare al Casei Regale, colonelului Ciorogaru, care apoi l-a vândut lui Vasile Crucin, tatăl Zoei Daian³⁰. După abdicarea regelui Mihai I din 30 decembrie 1947, castelul Bran a fost confiscat de autoritățile comuniste, iar Domnița nu a mai putut să dispună de înstrăinarea obiectelor din castel, având voie să ia numai lucruri personale. „O comisie de control a sosit să ne supravegheze cu grijă, ca nu cumva să *furăm* ceva din proprietatea noastră”³¹, mărturisea Domnița în memoriile sale. În plus, pianul apare menționat în inventarul bunurilor aflate în castelul Bran la data de 31 decembrie 1947, întocmit de reprezentanții regimului comunist (poziția 462, pian Bösendorfer lustruit maro, cu două pedale, în valoare de 50.000 de lei)³², precum și, mai târziu, în inventarul cu obiectele aflate în castelul Bran la data de 31 martie 1958 (poziția 374, pian Bösendorfer lustruit maro, cu două pedale, în valoare de 50.000 de lei)³³, iar în lista anexă a copiei nesemnate a Ordinului Ministerului Învățământului și Culturii nr.1733/22.07.1960, aflată în arhiva Muzeului Național Bran, se menționează printre obiectele transferate în administrarea Secretariatului General al Consiliului de Miniștri și pianul Bösendorfer.

Părintele Arsenie Boca a fost invitat de principesa Ileana nu doar la Bran, ci și la București, unde a fost de vreo trei ori, fiind găzduit în casa arhiducesei din cartierul Băneasa³⁴.

²⁹ Părintele Arsenie Boca la Castelul Bran, în 1946 și 1947, în www.anomismia.wordpress.com.

³⁰ Părintele Arsenie Boca, *Fiți îngăduitori cu neputințele oamenilor*, volum coordonat de Romeo Petrașciuc, apărut cu binecuvântarea ÎPS Dr. Laurențiu Streza, Arhiepiscopul Sibiului și Mitropolitul Ardealului, Sibiu, Editura Agnos, 2013, p. 16.

³¹ Ileana, principesă de România, arhiducesă de Austria, *op.cit.*, p. 351.

³² A.N.R., fond Ministerul Artelor și Informațiilor. Direcția Administrativă, dosar 439/1948, f. 44.

³³ Arhiva Muzeului Național Bran, *Inventar privind obiectele din castelul Bran la data de 31 martie 1958*, p. 24.

³⁴ Apud Părintele Arsenie Boca, obiectivul „Bratu” (...), p. 85.

Casa din București-Băneasa, din strada *Regina Maria* nr.1, avea două etaje, instalații moderne, printre care și un calorifer, grădină și curte. Prințesa Ileana intenționa să cumpere imobilul de la căpitanul-comandor S. Vlassopol, în primul rând pentru arhiducesele Maria-Ileana și Alexandra, care în toamna anului 1945 au fost primite la Liceul de Fete „Sfânta Maria” din București, condus de maicile catolice, pentru a sta în timpul anului școlar, cu excepția vacanțelor mai lungi³⁵. De la 1 iunie 1946, prințesa Ileana se obliga să plătească toate impozitele și taxele aferente imobilului, precum și întreținerea lui, iar în caz de neperfectare, din orice cauză, a cumpărării acestuia, se obliga să pună la dispoziție clădirea, imediat la cererea proprietarului³⁶. Cu privire la casa din București, prințesa Ileana își amintea că: „A fost o mare bucurie să aranjăm noua căsuță și am simțit că era un avantaj să ne putem întâlni și cu dușmanii, și cu prietenii când doream, fără a compromite pe nimeni. În plus, casa era și un loc bun pentru a depozita lucrurile, căci primeam ajutoare tot mai generoase, [...] provizii de care puteam dispune în mod neoficial sau puteam să le trimit celor în ilegalitate”³⁷. Potrivit inventarului cu mobilierul „Casei Domniței, București, Băneasa, str. *Regina Maria* N° 1” imobilul avea următoarea componență: un birou, un antreu, o garderobă, un hol la parter, sufrageria, o scară principală, un hol la etajul I, dormitorul Domniței, baia Domniței, dormitorul lui Arnold Bittermann, secretarul și șoferul prințesei, dormitorul prințeselor Minola și Alexandra, un antreu la etajul I, o cameră mică tot la etajul I, folosită ca dormitor de Constantin Soare, o baie la etajul I, o terasă, apoi o toaletă, o spălătorie, două camere și o baie la etajul al II-lea, o călătorie, un oficiu, o bucătărie și o cămară³⁸. Unele obiecte din interioare erau aduse de la Bran, cum ar fi: *Madonna* din lemn aurit și cele patru statuete din bronz aflate în holul de la parter, o ladă mare sculptată, două sfeșnice sculptate, un vas de alamă pentru flori, un tablou de perete reprezentând-o pe regina Maria și o icoană din dormitorul Domniței, o icoană aurită, o icoană de argint și un divan cu saltea de lână din dormitorul lui Bittermann, o icoană cu o cruce de metal, divanul dublu cu saltea de lână din dormitorul arhiduceselor Maria-Ileana și Alexandra, un bust de femeie aflat în antreul de la etajul I și divanul cu saltea din dormitorul lui Soare³⁹. Constantin Soare (1897-1988), castelan la castelul Bran, era adesea luat de prințesă la casa din București, unde avea repartizat și un dormitor. Uneori Constantin Soare și Anica Todor serveau oaspeții la masa prințesei din casa de la București⁴⁰.

³⁵ Ileana, prințesă de România, arhiducesă de Austria, *op.cit.*, p. 275 și 301.

³⁶ A.N.R., fond *Casa Regală. Prințesa Ileana*, dosar nr. 344/1946-1947. f. 3.

³⁷ Ileana, prințesă de România, arhiducesă de Austria, *op.cit.*, p. 301.

³⁸ A.N.R., fond *Casa Regală. Prințesa Ileana*, dosar 344/1946-1947, f. 12-18.

³⁹ *Ibidem*, f. 12-15.

⁴⁰ Potrivit informațiilor preluate în 2005 de la Anica Tudose (n. 1927-m. 12.12.2006), Bran-Sohodol.

În volumul *Trăiesc din nou*, principesa Ileana mărturisește că în vara anului 1946, după zilele petrecute în Oltenia, a cumpărat „o casă micuță dar plăcută în București”⁴¹. Totuși, conform documentelor din 1947, Domnița nu a mai cumpărat casa, dar a folosit-o integral până la 15 mai 1947⁴², mobilierul și celelalte obiecte din casa comandurului Vlassopol fiind predate în 18 mai 1947 de Horea Partene, delegatul Casei *ASI Principesa Ileana a României*, avocatului Brumă, delegatul comandurului Vlassopol⁴³.

Cât timp a stat părintele în casa din Băneasa, Domnița Ileana primea diferite vizite, dar acei vizitatori nu au fost prezentați părintelui Arsenie⁴⁴. În schimb, părintele Arsenie Boca și Domnița Ileana au fost în vizită la diferiți cunoscuți ai principesei din București, bolnavi, printre care și mama mareșalului Ion Antonescu, care era foarte tulburată de moartea fiului ei (1 iunie 1946) și căreia părintele i-a recomandat să nu se răzvrătească împotriva lui Dumnezeu, sugerându-i ca duhovnic pe preotul Gala Galaction⁴⁵. Acolo a cunoscut-o părintele și pe soția mareșalului, Maria Antonescu, care „se plângea că o duce greu, că este părăsită de toți cunoscuții și nu are cu ce se întreține”⁴⁶. În memoriile sale, *Trăiesc din nou*, principesa Ileana mărturisește că ultima dată când a văzut-o pe bătrâna mamă a lui Antonescu a fost la câteva zile după moartea fiului său, când aceasta „stătea pe balconul casei sale, îmbrăcată în negru, cu lacrimile curgându-i încet din ochii fără lumină”⁴⁷. Momentul ar corespunde cu vizita făcută împreună cu părintele Arsenie Boca, însă nu amintește nimic despre părinte, ca de altfel în tot cuprinsul volumului, considerând probabil că dacă ar povesti, ar fi primejdios și ar pune în pericol viața părintelui, la fel ca a multor oameni care încă se aflau în România⁴⁸. În schimb, în *Introducere la rugăciunea lui Iisus*, principesa Ileana amintește de părintele Arsenie, totuși fără să îl numească, menționând că: „în micuța mănăstire Sâmbăta, ascunsă în inima codrului întunecat, în bisericuța albă ce se oglindea în lacul montan ca de cleștar, am întâlnit un călugăr ce practica rugăciunea inimii”⁴⁹.

Ca urmare a renovării bisericii ortodoxe române *Sfânta Treime* din Brașov-Tocile în perioada 1944-1945, prilej cu care a fost restaurată și pictura realizată de Constantin Lecca (1807-1887) și Mișu Popp (1827-1892), în 15 septembrie 1946 are loc resfințirea lăcașului de cult de către mitropolitul Nicolae Bălan, însoțit de

⁴¹ Ileana, principesă de România, arhiducesă de Austria, *op.cit.*, p. 299.

⁴² A.N.R., fond *Casa Regală. Principesa Ileana*, dosar nr. 344/1946-1947, f. 83.

⁴³ *Ibidem*, f. 84-87.

⁴⁴ Apud *Părintele Arsenie Boca, obiectivul „Bratu”* (...), p. 85.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 85-86.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 86.

⁴⁷ Ileana, principesă de România, arhiducesă de Austria, *op.cit.*, p. 311.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 269.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 381.

un sobor de 26 preoți⁵⁰, printre aceștia numărându-se și părintele Arsenie Boca⁵¹. La eveniment participă, alături de numeroși credincioși, și principesa Ileana a României, împreună cu soțul său, arhiducele Anton de Habsburg. Potrivit adresei din 28 octombrie 1946, „pentru a eterniza momentul istoric al descălecării” altețelor lor imperiale la Brașov, în 15 septembrie 1946, și „pentru a face cât mai evidentă dragostea cu care conștiința românească din Cetatea lui Coresi a întâmpinat Înălții oaspeți cu prilejul sfințirii Bisericii *Sft. Treime* Brașov-Tocile”, preotul Valeriu Voineag, parohul bisericii, găsește necesar a dăruii arhiducesei Ileana de Austria și arhiducelui Anton de Habsburg un album, o sfântă icoană a Maicii Domnului și o candelă⁵².

La 27 iunie 1947, părintele Arsenie Boca și preotul din Bran, Ioan Lascu, au fost invitați să facă slujba „la așezarea pietrei fundamentale a capelei din curtea spitalului de la Bran”⁵³. În bisericuța de piatră din curtea Spitalului *Inima Reginei*, copie a capelei *Stella Maris* de la Balcic, principesa Ileana dorea să așeze inima mamei sale, regina Maria a României, adusă în august 1940 de la Balcic și înmormântată într-un sicriu de marmură, într-o nișă de piatră, la poalele Măgurii Branului.

În jurnalul său, scris în perioada 1944-1947, Domnița Ileana îl considera pe părintele Arsenie Boca un „prieten deosebit”⁵⁴, iar potrivit relatărilor lui Dan Lucinescu, principesa „spunea despre părintele Arsenie că țara lui nu a știut să-l prețuiască la reala lui valoare; în loc să fie lăsat să lumineze mințile studenților la universități și ale oamenilor la mănăstiri, a fost surghiunit și ținut în umbră”⁵⁵.

Întâlnirile părintelui Arsenie Boca cu principesa Ileana a României au durat până în noiembrie 1947⁵⁶. Când a fost silită să plece din România, la începutul lunii ianuarie a anului 1948, principesa Ileana i-a lăsat părintelui Arsenie o scrisoare de mulțumire, în care menționa că părintele a fost „o lumină în viața ei”, scrisoarea fiindu-i adusă părintelui Arsenie de Maria Ciolac⁵⁷.

Sunt nenumărate mărturiile credincioșilor care îl priveau pe părintele Arsenie ca pe un profet. Prof. Fl. Ghițescu din Brașov relatează că, spre marea uimire a unor credincioși, în anul 1946, părintele Arsenie, care o vizitase pe

⁵⁰ Vasile Oltean, *Configurația istorică și bisericească a Brașovului (sec. XIII-XX)*, Sibiu, Editura Andreiana, 2010, p. 289.

⁵¹ Adrian Nicolae Petcu, *Mitropolitul Nicolae Bălan, principesa Ileana și Arsenie Boca la începutul regimului comunist*, în www.ziarullumina.ro, miercuri 14 august 2013.

⁵² A.N.R., fond Casa Regală. *Principesa Ileana*, dosar II/49, f. 48.

⁵³ Apud *Părintele Arsenie Boca, obiectivul „Bratu”* (...), p. 84.

⁵⁴ Cf. Nicolae Pepene, Emil Stoian, *Inima Reginei Maria*, Brașov, Editura Illustratis, 2005, p. 176.

⁵⁵ Dan Lucinescu, *op.cit.*, p. 97.

⁵⁶ Apud *Părintele Arsenie Boca, obiectivul „Bratu”* (...), p. 86.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 86-87.

principesa Ileana la Bran în vara acelui an, le-a spus despre Domniță că „și ea va îmbrăca haina aceasta” (era vorba de haina călugărească)⁵⁸. Și într-adevăr, după doi ani de la pierderea fiicei sale Maria-Ileana, dispărută împreună cu soțul ei într-un accident de avion în 1959, principesa Ileana a României hotărăște să intre în lumea monahală, devenind novice la o mănăstire de maici ortodoxe ruse din Franța, Mănăstirea „Acoperământul Maicii Domnului” din Bussy-en-Othe, iar peste șase ani, călugăriță ortodoxă cu numele de Maica Alexandra. Adânca ei credință ortodoxă și marea dragoste pentru Iisus Hristos au ajutat-o să treacă peste toate problemele vieții, devenind, mai târziu, stareță la Mănăstirea „Schimbarea la Față” din Elwood City, Pennsylvania (Statele Unite ale Americii), lăcaș de cult ortodox ridicat din banii săi și din colectele pe care le-a strâns, care a fost sfințit în 28 septembrie 1968.

⁵⁸ *Alte mărturii despre Părintele Arsenie Boca*, apărută cu binecuvântarea ÎPS Dr. Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului, Făgăraș, Editura Agaton, 2008, p. 109.

Fig. 1. Părintele Arsenie Boca. Pictură în frescă, Mănăstirea Brâncoveanu de la Sâmbăta de Sus, 31.10.2009.

Father Arsenie Boca. Fresco, "Brancoveanu" Monastery, Sambata de Sus, October 31st, 2009.

Fig. 2. Părintele Arsenie Boca în curtea interioară a castelului Bran, 1946 (imagine publicată de preotul Nicolae Streza în *Mărturii despre părintele Arsenie*, Editura Credința strămoșească, 2007).

Father Arsenie Boca in the inner courtyard of Bran Castle, 1946 (image published by Priest Nicolae Streza in "Mărturii Despre Parintele Arsenie", Credința Strămoșească Publishing House, 2007).

Mă declar angajat năpăstie
 în Istoria acestei Tabere
 de tineretă încercată.
 Sufărul, de orice fel,
 e crucea noastră prin
 care ne mântuim.
 Nu uitați că cele din afară
 sunt pe care grijă să le avem
 înaintea, în conștiință,
 Arsenie.
 Bran,
 31. Aug. 46.

Fig. 3. Însemnarea părintelui Arsenie Boca din jurnalul taberei
 din Bran a tinerelor refugiate din Basarabia, 31.08.1946.
 Father Arsenie Boca's note in the journal of the Bran camp organized
 for the young refugees from Bessarabia, August 31st, 1946.

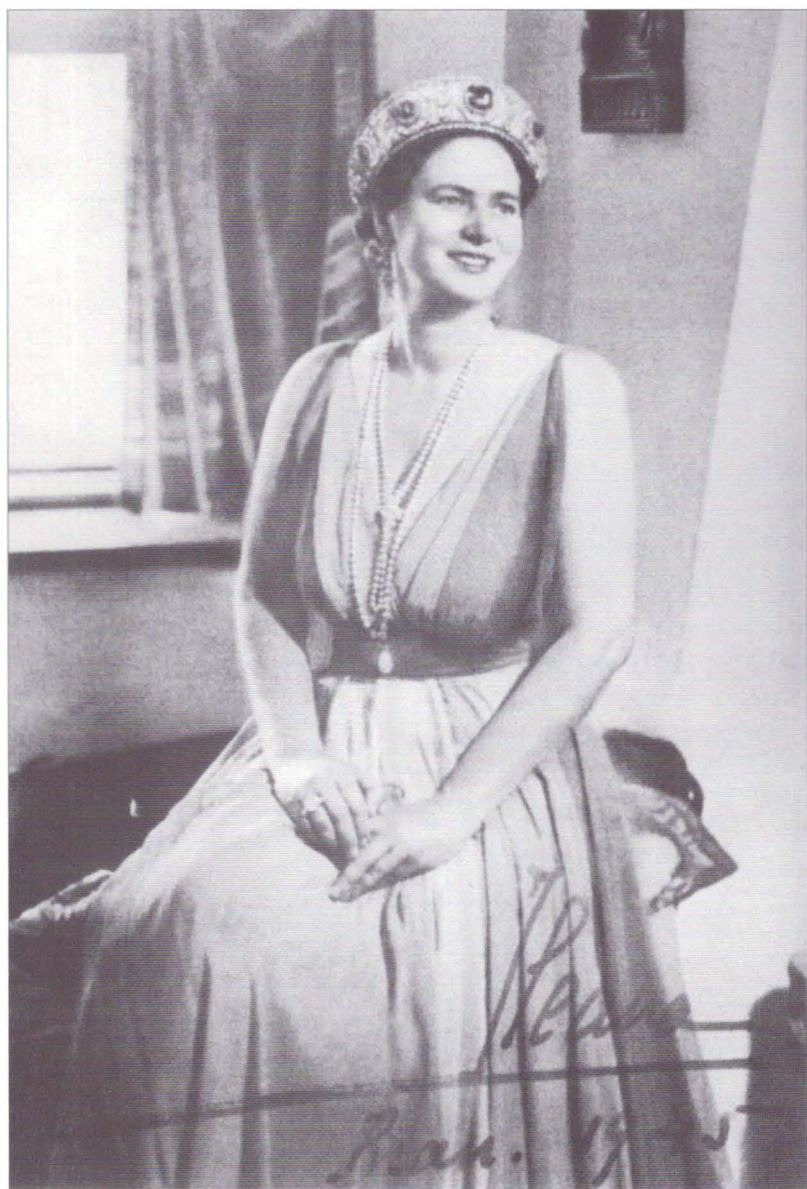

Fig. 4. Principesa Ileana a României în dormitorul său de la castelul Bran, purtând diadema cu safire și diamante, 1945 (imagine publicată în volumul: Ileana, principesă de România, arhiducesă de Austria, *Trăiesc din nou*, Editura Humanitas, București, 2005).

Princess Ileana of Romania in her bedroom from Bran Castle, wearing the diamond and sapphire tiara, 1945 (image published in the volume: Ileana, Princess of Romania, Archduchess of Austria, "I Live Again", Humanitas Publishing House, Bucharest, 2005).

Fig. 5. Salonul mare din castelul Bran, unde părintele Arsenie Boca a purtat discuții cu principesa Ileana (Fotografie, Biblioteca Națională a României – Fond Colecții Speciale).

The Great Salon of Bran Castle, where Father Arsenie Boca had lead discussions with Princess Ileana (Photograph, National Library of Romania – Special Collection Fund).

Fig. 6. Gimnaziul din Bran, care a adăpostit taberele tinerelor refugiate din Basarabia (Carte poștală ilustrată, Muzeul Național Bran – Fond Documentar).

Bran gymnasium, which housed the camp of the young women refugees from Bessarabia (Postcard, National Museum of Bran – Archive Fund).

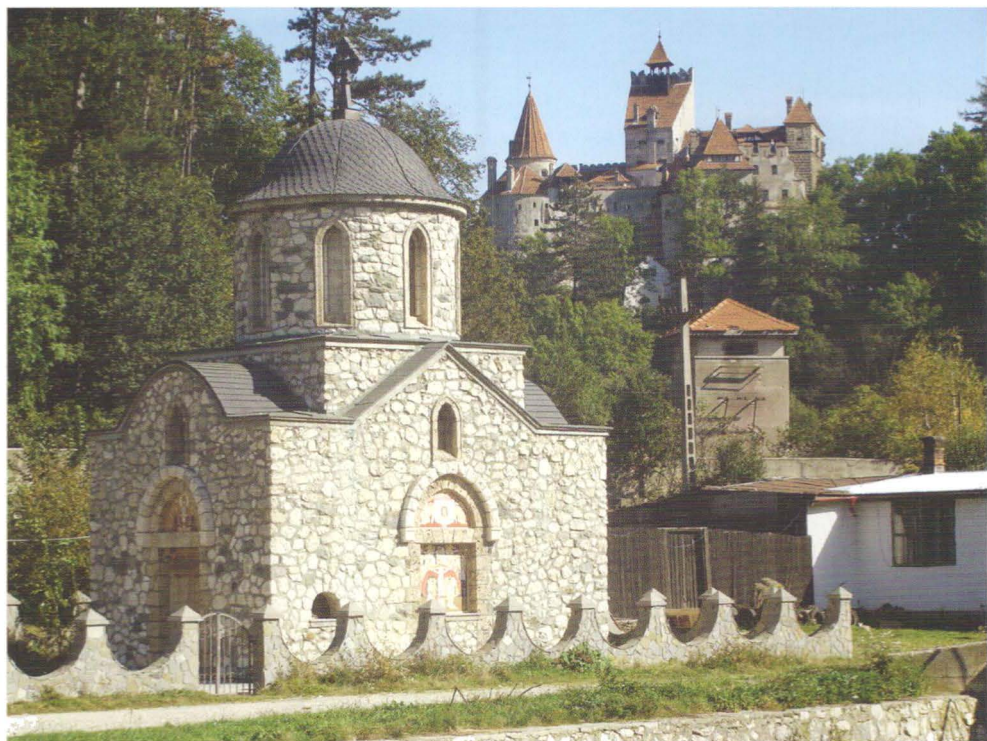

Fig. 7. Capela din Bran a cărei piatră de temelie a fost sfințită de părintele Arsenie Boca în anul 1947.
The chapel from Bran whose stone foundation was sanctified by Father Arsenie Boca in 1947.

Fig. 8. Maica-stareță Alexandra
 (Carte poștală ilustrată).
Abbess Alexandra (Postcard).

ATITUDINEA ZIARISTULUI ROMÂN STELIAN POPESCU ȘI A ZIARULUI UNIVERSUL FAȚĂ DE “PROBLEMA EVREIASCĂ” ÎN PERIOADA 1936-1944

THE ATTITUDE OF ROMANIAN JOURNALIST STELIAN POPESCU AND OF THE NEWSPAPER “UNIVERSUL” TOWARDS THE “JEWISH PROBLEM” BETWEEN 1936 AND 1944

Maria-Sofia Șcheaua*

Abstract

The present study intends to analyse the implication of the Romanian journalist and the paper he led in the public debate of the '30s focused on the “Jewish problem”, the analysis of the newspaper discourse and articles being an eloquent manner of understanding the interwar mechanism of thinking and public debate.

This article approaches the subject concentrating both on the attitude expressed by Stelian Popescu toward the evolution of the anti-Semitic prejudices and the contribution of „Universul” to the dissemination of these false ideas.

The first part of the article analyses the contribution of the discourse of “Universul” to the development of the nationalistic culture and political mysticism that creates the premises of ethnic and religious discrimination.

The second part would concentrate on the historical demonization of the Hebrew people focusing also on the contribution of Stelian Popescu to the maintaining of demographic and economical anti-Semitism.

Another important point of this study will be the relation, the rivalry and the real battle between “Universul” and the left wing papers “Adevărul” and “Dimineața”. The Hebrew identity of some socialist pressmen became an argument for the radicalization of the anti-Semitic articles.

From this point I would have brought into discussion the main obsession of the interwar anti-Semitism – the concept of judeo-bolshevism. I have tried to present the ideological development of this idea in the Romanian society's thinking and writings. “Universul” articles are one of the most suggestive regarding this ideological aspect.

The last part of the study presents the impact of these articles, ideas and prejudices. The brutalities against the Hebrew community following the retreat

* Istoric asociat M.N.I.R.

from Bessarabia, the Jassy Pogrom, the anti-Semitic legislation, and the genocide from the east front would be also the effect of all that years' aggressive speech.

Key-words: *public debate, anti-Semitic speech, press, pressmen, judeo-bolshevism, nationalism, economical anti-Semitism, pogrom.*

Antisemitismul, “o imposibilitate morală”¹?

Studiul de față își propune să analizeze poziția gazetarului Stelian Popescu și a publicației „Universul”, al cărei director a fost, față de „problema evreiască”. Cu toate că antisemitismul nu a fost elementul definitoriu al importantului ziar interbelic, „problema evreiască” nefiind subiectul predilect al articolelor sale, este un aspect a cărui neglijare ar știrbi înțelegerea completă a rolului jucat de acesta în anii dintre războaie.

Ziarul „Universul” fiind înființat la finele secolului al XIX-lea ca un ziar independent de orientare liberală, își va reafirma această orientare și la începutul anilor '30², acest fapt nefiind însă garantul unei conduite doctrinare democratice și echilibrate, înșiși politicienii liberali devenind complici ai radicalismului naționalist³. Astfel, nuanțele ideilor exprimate de „Universul” și tonul lor, se vor radicaliza vizibil spre sfârșitul celei de a treia decade a secolului al XX-lea. Contextul din ce în ce mai tensionat al anilor treizeci va prilejui exprimarea pozițiilor antisemite, în directă legătură cu nevoia tot mai stringentă de exprimare a primatului „ideii naționale”, națiunii, neamului românesc și creștinismului, concepte suprasolicitate mai ales în perioadele de insecuritate. Deși independența politică a acestei publicații a fost un titlu de mândrie adesea invocat de directorul acestuia, ziarul nu a reușit să-și câștige independența față de prejudecățile și stereotipurile epoci, preluând, creând și diseminând ideile antisemite deopotrivă cele clasice ale secolului al XIX-lea și cele ale secolului al XX-lea, așa cum vom vedea în cele ce urmează.

Atitudinea ziarului față de evrei va fi sinonimă cu cea a lui Stelian Popescu, asupra acestui aspect dominând armonia la redacția din Brezoiu, nefiind unul dintre acele subiecte asupra cărora să existe divergențe, așa cum se întâmplase în alte cazuri (mișcarea legionară, statul național-legionar, regimul antonescian, campania din est).

Importanța poziției exprimate de „Universul” derivă din marea putere de influență exercitată de acest ziar în societatea românească și în larga sa răspândire. Spre deosebire de gazete radicale, „Sfarmă Piatră”, „Porunca Vremii”, „Axa”, „Vremea” (devenită radicală la mijlocul anilor '30) etc., „Universul” câștigase o

¹ Titlu folosit de unul dintre articolele „Universul”, 15 mai 1936.

² A se vedea „Universul”, 5 iunie 1933.

³ Victor Neumann, *Ideologie și fantasmagorie*, Iași, Polirom, 2001, p. 111.

mare autoritate morală în rândul tuturor categoriilor sociale și intelectuale. Publicația va deveni mijlocitorul propagării ideilor intelectualității naționaliste în rândul societății, discursul ziarului împlinind convingerea indirectă a elitelor că, în lipsa unei clase de mijloc numeroase, a unui partener de dialog politic, vectorul educației civice este sentimentul și nu ideea formatoare⁴. În același timp, transformându-și publicația într-o tribună naționalistă, cum el însuși o numește, Stelian Popescu se erijează într-un dascăl al poporului, al conștiinței naționale, într-un lider al românismului, mai ales cu prilejul confruntărilor de idei din 1936. Acestui rol covârșitor de important în opinia publică românească i se adaugă și influența pe care gazetarul o avea în lumea politică românească. Nu trebuie neglijate însă interesele de ordin personal ale directorului, importanța concurenței în lumea presei, lupta pentru primatul „Universul” pe piața românească. Menționez acest aspect nu întâmplător. Frecvența articolelor antisemite și duritatea tonului lor sporește în momentul confruntărilor cu presa democratică, mai exact cu trustul „Adevărul” – „Dimineața”, principalul concurent al „Universului”. Deși de menționat, acest fapt nu semnifică nicidecum că antisemitismul exprimat de Stelian Popescu sau de publicația sa ar fi unul exclusiv conjunctural, menit să distrugă gazetele rivale. Cu toate acestea, campania împotriva „presei jidovite din Sărindar”⁵, cum era numită, nu a rămas fără urmări.

În repetate rânduri redacția „Universului”, la fel ca și directorul său va nega acuza de antisemitism. Acest fapt nu este însă, în opinia noastră expresia unei confuzii doctrinare a gazetarilor sau a directorului ci, pe de o parte o modalitate de a evita riscul suprapunerii publicației mișcărilor politice radicale, iar pe de alta, o manieră insidioasă de a propaga ideile antisemite.

Mistica ideii naționale

Ziarul „Universul” își va defini orientarea, ori de câte ori a avut prilejul, ca pur naționalistă. Stelian Popescu, așa cum va preciza redactorul șef, Romulus Seișanu, într-un articol al numărului aniversar din 1933, va realiza necesitatea unei doctrine bine definite prin care ziarul să corespundă cerințelor timpului și „intereselor superioare ale neamului românesc”, alegând ca „linie de conduită bine trasată” naționalismul, „în acord cu principiile și ideile ce sunt la temelia civilizației contemporane”⁶. Realitățile socio-politice de după 1918 vor deveni cu atât mai simptomatice cu cât eforturile de consolidare națională, de construcție a statului și de organizare politico-administrativă se vor intensifica într-o direcție

⁴ Victor Neumann, *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, București, Curtea Veche, 2003, p. 108.

⁵ A se vedea „Universul”, mai – octombrie 1936.

⁶ „Universul”, 5 iunie 1933.

greșită. În absența unor ideologii clare și a capacității de a depăși etatismul, centralismul și ruralismul, România nu a reușit să-și dezvolte un sistem de integrare a minorităților, de astupare a clivajelor existente în societate, mizând tot mai mult pe ideea românizării, mitul etno-național câștigând teren pe fondul tensionării relațiilor interne și externe⁷. Astfel, specificitatea etnică și religioasă, va deveni un laitmotiv al eforturilor intelectuale interbelice și al presei naționaliste. Textele presei interbelice, deloc inocente, după cum observă istoricul Victor Neumann, au avut un mare impact, textele speculative încurajând viziunea metafizică în dauna celei empirice⁸. Satul devine, în rândul modelelor etno-naționale, principalul reper al vechimii, al continuității și al dreptului primului venit. Stelian Popescu însuși va folosi apartenența sa țărănească ca un argument al celor mai sincere și curate intenții. În discursul pe care îl va ține cu prilejul „marii manifestări naționale de la Arenele Romane” va oferi conotații aproape mistice propagandei naționaliste pe care a inițiat-o, ea devenind o datorie sacră transmisă de strămoși: „Când cel dintâi și singurul în presa românească am dat semnalul acestei reacțiuni naționale, a rețrăit în mine copilul de preot sărac de la țară de la care am primit primele sentimente naționale, am simțit sudorile cu care adesea am stropit glia spre a-mi câștiga existența, băiatul nevoiaș care și-a deschis cu greu drumul în viață – au reînviat în mine toți morții necunoscuți, mai numeroși decât vii – care au făcut această țară și care ne dictează din trecutul neamului nostru, imperativul național!”⁹. Stelian Popescu nu era însă nici primul și nici singurul intelectual care se punea în slujba naționalismului, majoritatea intelectualității interbelice regăsindu-se în logica acestui discurs. Cuvintele lui Stelian Popescu concentrează în mod expresiv esența discursului naționalist, regăsindu-se, în câteva rânduri simbolurile definitorii ale acestei doctrine: neamul, însemnând vii și morții și indisolubila legătură dintre aceștia specifică viziunii ortodoxe, satul, țăranul, nu doar ca simbol al vechimii, legitimității și purității, ci și ca nucleu al celor mai profunde și sincere valori, concentrate în jurul ideii naționale. Conceptul de *neam* s-a afirmat puternic în limbajul politic românesc în secolul al XX-lea, în accepțiunea sa de *Popor – Etnie – Rasă*. În acest sens, *neam* nu ar desemna decât categoriile românești din punct de vedere etnic, creștine și ortodoxe, trimitând astfel, implicit la formule discriminatorii. Națiunea va fi și ea înțeleasă în exact aceeași parametri¹⁰.

„Universul”, în perioada mai puțin tensionată și radicală a începutului anilor treizeci, va încerca să atragă atenția asupra laturii tolerante a naționalismului pe care îl promovează, astfel că naționalismul lor: „nu a fost niciodată intransigent fiindcă și-a dat seama că într-o vreme în care interdependența popoarelor este din

⁷ Victor Neumann, *Ideologie și fantasmagorie*, p. 105.

⁸ *Ibidem*, p. 106.

⁹ Stelian Popescu, în „Universul”, 12 octombrie 1936.

¹⁰ V. Neumann, *Neam, Popor sau Națiune?*, p. 118.

ce în ce mai pronunțată, șovinismul este o boală, iar naționalismul nu poate fi decât tolerant față de acei străini care stabiliți în mijlocul statului român conlucrează la prosperitatea lui, se supun legilor lui și nu ascultă sugestii tendențioase de afară"¹¹.

Pe fondul falimentului vizibil al sistemelor democrate europene, erodării și corupției endemice a politicului românesc, insecurității tot mai crescute la nivel internațional, poziția relativ echilibrată va fi abandonată în favoarea unei maniere viscerale de abordare a problemei. La mijlocul anilor treizeci se vor intensifica articolele ce „luptă pentru biruința ideii naționale”, conceptul de *neam* întărindu-și acum valențele discriminatorii. Tot acum se manifestă tot mai acut o puternică presiune de abordare unilaterală a problemei, dizidența, în cazul de față reprezentată în principal de „Adevărul” – „Dimineata”, fiind catalogată drept nesolidară, nepatriotică, vândută străinilor, comunistă și urmărind distrugerea statului național. În contextul luptei împotriva amenințării comuniste (supralicitată în România anilor treizeci), gazetarul Nicolae Batzaria va reinvoca valorile din spatele „steagului național”, ele fiind „NEAMUL, ȚARA ȘI CREDINȚA”, cuvinte ce „rezumă și lămuresc scopurile urmărite de luptătorii înrolați sub steagul tricolor. Neamul, adică neamul românesc ale cărui nevoi și necazuri sunt din ce în ce mai multe și mai grele și ale cărui drepturi sunt primejduite”¹². Nuanța discriminatorie este subliniată chiar de gazetar, el accentuând că *neamul* este exclusiv neamul românesc, națiunea definindu-se pe același criteriu. Într-un alt articol, tot N. Batzaria, vorbește despre „întărirea instituțiilor fundamentale”, în accepțiunea sa acestea fiind „familia, credința strămoșească, proprietatea individuală” acestora adăugându-li-se nevoia de întărire „a sentimentelor de dragoste și respect pentru dinastie și persoana regelui”¹³. Confuzia conceptuală este evidentă. Dacă familia și proprietatea privată pot fi înțelese ca instituții juridice, în mod evident credința strămoșească nu este încadrabilă acestei categorii. Este relevantă, încă o dată apetența pentru limbajul simbolic, misticism, dar și lipsa delimitărilor conceptuale¹⁴.

Obsesia etno-națională, cu conotațiile sale discriminatori, se va manifesta prin interzicerea oricărui pluralism, regional, religios, lingvistic, politic. În acest climat „Universul” „nu e numai marele ziar pe care îl știm. E cu mult mai presus. Este o tribună, un altar unde se oficiază cultul demnității și mândriei poporului

¹¹ „Universul”, 5 iunie 1933.

¹² Nicolae Batzaria, *Între cele două steaguri*, în „Universul”, 5 iulie 1936.

¹³ N. Batzaria, *Lămuriri necesare* în „Universul”, 23 iulie 1936.

¹⁴ Pentru o perspectivă mai amplă a se vedea N. Batzaria, *Femeia și ideea națională* în „Universul”, 12 septembrie 1936, N. Batzaria, *Între dreapta și stânga*, în „Universul”, 24 august 1936, N. Batzaria, *Biruința naționalismului*, în „Universul”, 24 august 1936. Stelian Popescu, „Tricolorul”, în „Universul”, 8 iulie 1936, ș.a.

românesc. Este Evanghelia românismului”, în timp ce Stelian Popescu este „preotul acestui oficiu de slujbă a românismului (...) este pentru toată suflarea românească o chintesență a «românismului» adică o cristalizare solemnă a tuturor năzuințelor poporului român”¹⁵. Această direcție va pregăti societatea românească să accepte moral regimurile autoritare și dictatoriale ce vor urma și nu în ultimul rând creditarea legislației și abuzurilor antisemite ale regimurilor carlist, național-legionar și antonescian, conceptul de *neam*, atât de des folosit în accepțiunea sa rasistă jucând un rol important în promovarea discriminării și atitudinilor antisemite¹⁶.

Evreul – „dușmanul din interior”

Așadar, anii dintre războaie, cu precădere perioada 1930-1940, se caracterizează printr-o confuzie conceptuală, tendințele de generalizare fiind dominante. „Tribalismul comunitar” a avut astfel câștig de cauză în fața pluralismului democratic, elita intelectuală fiind mereu tentată să justifice existența organică a națiunii în dauna libertăților individuale și a drepturilor cetățenești, conceptele de cetățean, democrație, lege fiind mereu sacrificate în dauna celor de cultură națională, etnie, *neam*, comunitate¹⁷.

Pe acest fond se grefează antisemitismul, fie prin preluarea și reactualizarea vechilor prejudecăți și stereotipuri care continuă să rezoneze cu mentalitatea generală, fie prin elaborarea altora. Cu toate că în secolul al XIX-lea, comunitatea evreiască nu a fost în România victima unei prigoane acute, toate formele culturii populare (ex: epistolele mitropoliților) acredatau imaginea evreului ca întrupând o ființă blestemată de Dumnezeu, dominată de necuratul, de setea de bani și de sânge, fiind o ființă răutăcioasă, necinstită și lipsită de scrupule, care trebuie să sufere. Chiar și un evreu cu calități evidente rămâne inferior pentru că nu este creștin. Clișeele antievreiești vor dăinui în mentalul colectiv ca argumente ale discriminării, fiind amintite în presă în preajma perioadei 1940-1941¹⁸.

Antisemitismul și-a pus astfel amprenta asupra naționalismului românesc, oferind combustibilul care a accelerat mobilizarea națională, de multe ori, el însoțind națiunea din momentul formării conștiinței sale colective.

Ziarul „Universul”, cu toate că, așa cum am menționat anterior, nu a făcut din antisemitism sau „problema evreiască” subiectul predilect al paginilor sale, totuși, mai ales când contextul o prilejuia, a ales, în majoritatea cazurilor, fie să formuleze aceleași stereotipuri antisemite, fie să crediteze opiniile unor

¹⁵ Leon Boste, *Porcii* în „Universul”, 30 iulie 1936.

¹⁶ Victor Neumann, *Neam, popor...?*, p. 109.

¹⁷ Victor Neumann, *Conceptul de totalitarism în limbajele social-politice românești* în Victor Neumann, Armin Heinen, *Istoria României în concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social - politice*, Iași, Polirom, 2010, p. 506.

¹⁸ Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască, 1933-1944*, București, Hasefer, 2001-2003, vol. I, p. 18.

personalități antisemite bine cunoscute. Directorul ziarului, la fel ca cei mai mulți dintre gazetari redacției din Brezoianu, se va delimita public de antisemitismul virulent sau chiar față de orice formă de antisemitism, considerând că prin niciuna dintre acțiunile lor nu urmărește discriminarea sau lezarea comunității evreiești ci doar apărarea intereselor sfinte ale țării. Această abordare desigur că poate fi foarte insidioasă, ea creditând implicit ideea că evreii reprezintă o amenințare și mai mult, că orice atitudine ostilă lor nu este altceva decât reacția firească în fața unor uneltitori periculoși.

Discursul antisemit are două particularități, observă istoricul Hary Kuller. El se compune dintr-un corpus de prejudecăți crase, infirmabile prin fapte și argumente, cum sunt de pildă jignirile prilejuite de o serie de momente istorice și o suită de enunțuri, judecăți de formă ideologică, „nefalsificabile”, care rămân imune oricărei dezmințiri empirice. Astfel, prejudecățile pot fi reduse la nulitatea lor „logică”, în timp ce așa-zisele axiome ideologice aspiră la imunitatea conferită de logica „simțului comun” ca și de „gândirea națională cea mai dezinteresată”¹⁹.

Ar fi de prisos să enumerăm toate formulările ideologice „nefasificabile” practicate de „Universul” cu precădere la mijlocul anilor treizeci. Anunțând lupta naționalismului, așa cum am văzut și anterior, ziarul va abunda în formulări de tipul „geniul poporului român”²⁰ sau România românilor, cum, de pildă Stelian Popescu își va încheia unul dintre articolele sale, ilustrând cum nu se poate mai bine acest tip de epistemă: „Tricolor sfânt, tricolor sub cutele căruia în câmpia Mărășeștilor, vitejia strămoșească a arătat lumii ce poate neamul nostru, tricolor iubit fă minunea redeșteptării neamului românesc, pentru ca într-o clipă să fie spulberată otrava ce ne încheagă sângele în vine, otrava care împiedică ca România să fie a românilor!”²¹.

Nici prima categorie de manifestare a antisemitismului nu va lipsi din paginile publicației. Astfel, în continuare vom încerca analizarea principalelor abordări și manifestări ale antisemitismului în articolele „Universului” și în viziunea directorului său. Direcțiile practicate de ziar sunt sinonime celor generale, invocate atât de intelectuali, cât și prezente la nivelul mentalului colectiv românesc. Un aspect particular va fi lupta cu trustul „Adevărul” – „Dimineața”, prilejuită de atitudinea generală de discreditare a oricărui pluralism al opiniilor. Adesea antisemitismul se va ascunde în spatele paravanului luptei îndreptate împotriva imprimatului iudeo-comunist din Sărindar. Principalele prejudecăți

¹⁹ Hary Kuller, *Opt studii despre istoria evreilor din România*, Editura Hasefren, București, 1997, p. 107.

²⁰ *Hitlerismul nostru*, în „Universul”, 19 iunie 1936.

²¹ Stelian Popescu, *Tricolorul* în „Universul”, 8 iulie 1936.

colportate de „Universul” vor fi cristalizate în primul rând în jurul ideii solidarității evreiești ce contravine intereselor societății românești, complotului și dorinței de subminare a statului român, ideii prosperității economice și implicit corupției evreilor care se îndeletnicesc în principal cu astfel de activități (antisemitismul economic) iudeo-bolșevismul și, nu în ultimul rând inferioritatea rasei.

Comunitatea evreiască și interesele *neamului*

Stelian Popescu va numi în *Amintirile* sale perioada 1918-1940 ca „Epoca Evreiască”, acești ani fiind în opinia sa caracterizați de „nefasta influență jidovească”²². Societatea, presa, morala riscă să fie acaparate, în viziunea sa, de evrei, în același timp emigranții veniți din Rusia transplantând o stare revoluționară și bolșevică. Adesea ei sunt catalogați drept galițieni, păgânii veniți din Galiția, fiind amintită emigrația lor și stabilirea recentă pe pământul românesc, aceasta adăugându-se la statutul lor de străini prin excelență, ei fiind veniți prin „fraudă în cetatea românească”²³. În paginile „Universul”, însă nu pericolul iudaic înțeles ca amenințarea năvălirii din afară a unui număr covârșitor de evrei care să înghită populația autohtonă este exprimat cu predilecție, ci pericolul iudaic asimilat comunismului sau oricăror curente și tendințe de distrugere a statului românesc. Acest fapt este poate explicabil și prin sporirea articolele antisemite într-o perioadă în care pericolul comunist devenise principalul punct de dezbatere.

Acest antisemitism demografic nu are în realitate un fundament temeinic. Evreii din România reprezentau în anul 1919 abia 4,2% din populația României, în 1930 procentul rămânând același²⁴. Într-adevăr Țările Române reprezentaseră pentru evrei o zonă de refugiu, mulți evrei coborând în Moldova și Muntenia în 1772, când Galiția fusese anexată de austrieci cu prilejul anexării Poloniei²⁵, de aici venind și atributul atât de folosit în „Universul” de galițieni.

La începutul anilor douăzeci, în contextul frământărilor studențești din Universități, mișcări din rândurile cărora s-au coagulat principalele grupări antisemite și totalitare (Legiunea Arhanghelul Mihail și LANC), „Universul” nu abordează un ton virulent, păstrând o anumită moderație în abordarea problemei, fără a face rabat de la direcția tradițională a primatului intereselor neamului. Astfel, începuturile mișcărilor sunt marcate în ziar prin articole informative ce aduc la cunoștință tulburările din universități, făcându-se apel la autorități să ia măsuri²⁶. Problema căminelor, a cadavrelor de la Facultatea de Medicină, dezbaterea privind *numerus clausus* vor fi prezentate succint și informativ, ziarul rezervându-și totuși

²² Stelian Popescu, *Amintiri*, București, Albatros, 2000, p. 172.

²³ „Universul”, 12 iulie 1940.

²⁴ Jean Ancel, *op.cit.*, p. 14.

²⁵ Hary Kuller, *op.cit.*, p. 54.

²⁶ „Universul”, 9 noiembrie 1922.

dreptul de a-i blama pe cei care au transmis străinătății informații despre discriminarea evreilor²⁷.

Dezbătând soluționarea problemei căminelor și supraaglomerării învățământului universitar, ziarul va adopta o poziție relativ moderată dat fiind contextul. Agitațiile studențești vor fi puse în seama guvernului, fiind probleme ale universității în sine și nu „susceptibile de a provoca discuțiuni iritante în legătură cu problemele de rasă și de cult”, considerând totodată că pot fi găsite soluții satisfăcătoare pentru studențime²⁸.

Privitor la dezbaterea legată de *numerus clausus* ziarul va publica articolul redactat de profesorul universitar George Tașcă. Acesta notează că „cererile de astăzi ale studențimii nu se inspiră din principiile libertății și dreptății. Ele s-au născut din intoleranță ori teamă de concurență”. Cererea pentru *numerus clausus* „se poate greu susține (...) după cum ar fi cu greu să interzic cuiva de a admira o privesc, pe care am admirat-o și eu sau de a bea din izvorul din care beam și eu (...). Tot așa de absurd este să interzic unui om de a se împărtăși de la lumina și adevărul științei de la care m-am împărtășit și eu. Ce neajuns poate avea studentul creștin când alături cu el vine să asculte și studentul evreu? (...) nu evreei ci alte cauze împiedică răspândirea mai puternică a cultului poporului nostru”. Autorul va pleda în continuare pentru integrarea minorităților și în special a evreilor prin învățământ: „Ținta noastră trebuie să fie nu înlăturarea evreilor din școlile de stat românești ci atragerea tuturor elementelor străine ce trăiesc în școlile și universitățile noastre. Să ne bucurăm când aceste elemente, inclusiv evreei vin să învețe în limba noastră, să se adape la tradițiile și obiceiurile noastre, să se inspire din istoria poporului nostru și să-și modeleze sufletul după al nostru”²⁹. Cu toate că este respinsă în mod intrinsec ideea unui anumit pluralism cultural, sufletul evreiesc trebuind a fi acordat la notele celui românesc, perspectiva este totuși moderată, opunându-se discriminărilor concrete. Finalul articolului este echivoc însă. Autorul condamnă antisemitismului: „Antisemitismul este o pornire primitivă, barbară”, dar este în același timp posibil ca indirect să crediteze ideea stăpânirii străine exercitată asupra pieței comerciale și industriale a țării, propunând „munca de fiecare zi, de fiecare ceas pentru stărpirea” acestora, „plini de încredere în superioritatea neamului”³⁰.

Moderația nu va mai domina discursul ziarului în 1924, când, cu prilejul prezentării unor revendicări ale unui rabin ce vizau autonomia culturală în sânul

²⁷ „Universul”, 11 decembrie 1922.

²⁸ „Universul”, 12 decembrie 1922.

²⁹ „Universul”, 6 februarie 1923.

³⁰ *Ibidem*.

comunității evreiești, prin înființarea unor școli primare și medii evreiești unde să se poată preda idiș, existența liberă a școlilor confesionale etc., „Universul” va considera că „în cadrul politic și cultural al României întregite nu pot pătrunde organizațiile confesionale arhaice cu un pronunțat caracter de stat în stat. Evreii care nu au sentimente românești și nicio legătură cu țara aceasta trebuie să înțeleagă că nimeni nu se gândește să-i persecute în cuprinsul României, dar nici ei nu pot constitui un stat în stat. Acesta li se spune în propriul lor interes”³¹.

În pofida numărului redus de articole care abordează problema evreilor în general și a celor din universități în special, în anii douăzeci nici chiar articolele profund naționaliste nefiind la fel de numeroase ca în anii treizeci, Stelian Popescu, relatează în *Amitiri* că „Universul” a reprezentat în acei ani un vector al naționalismului și luptelor studențești: „«Universul» prin atitudinea dărză deveni centrul de realiere al naționaliștilor răzlețiți și mai ales al tineretului studențesc. În surdină atitudinea „Universului” a dat curaj unora dintre aceștia să iasă pe față, iar studențimea s-a făcut toată bloc împrejurul lui și al meu. (...) Studenții de la Iași, unde mișcarea naționalistă și antisemită era mai acută, aveau să răspundă în fiecare zi provocățiunilor evreiești și administrației polițienești care îi susținea. În fruntea lor, studentul C. Z. Codreanu ținea piept tuturor vrăjmașilor ideii naționale”³². Acest rol asumat de directorul ziarului se poate referi mai degrabă la perioada de la mijlocul anilor treizeci, când joacă cu adevărat un rol covârșitor în mobilizarea opiniei publice și a naționaliștilor împotriva presei de stânga, evreilor și a comunismului. Dar dinamica mișcărilor din anii douăzeci consider că este independentă de ziarul „Universul”, în pofida susținerii pe care a acordat-o studenților, sau a ajutoarelor oferite de Stelian Popescu.

Solidarizarea evreilor și unitatea comunității lor este văzută ca o amenințare în sine, fiind pe de o parte o realitate menită să-i ajute să prospere în dauna poporului român, iar pe de altă parte prilejuind conlucrarea evreilor pentru destabilizarea statului român. Solidaritatea lor ar fi aceea care le dă marea putere pe care o au, pentru acesta ziarul făcând însă vinovat și statul care nu a curmat această evoluție, căci „prin conducerea politicii noastre într-un spirit curat românesc, puterea evreiască ar fi în mare parte anihilată”³³.

Ideea asimilării este respinsă în anii treizeci. Deși se menționează că atacurile sunt adresate exclusiv acelor evrei care amenință siguranța statului, comuniștilor reprezentați de evreii de la „Adevărul” – „Dimineața”, generalizările sunt totuși inerente discursului. Stelian Popescu însuși, răspunzând unei scrisori, reale, sau fictive a unui rabin, printre altele va afirma că „Cei mai mulți dintre evreii din România sunt veniți prin fraudă, trăiesc aici prin și din fraudă în detrimentul românilor, sunt agenții tuturor teoriilor subversive, sunt clienții tuturor

³¹ „Universul”, 9 februarie 1924.

³² Stelian Popescu, *Amitiri*, p. 171-172.

³³ Nicolae Mareș, *Antisemitismul nostru*, în „Universul”, 31 mai 1936.

pușcăriilor prin excrocheriile de tot felul pe care le săvârșesc, sunt exponenții tuturor corupțiunilor, sunt fermentul de disoluție în tânărul nostru stat înghebat cu atâtea sacrificii"³⁴. Suita de afirmații reactualizează vechea suită de prejudecăți și demonizări ale evreului. Cu toate că Stelian Popescu, cu același prilej va afirma că nu există o latură religioasă a problemei evreiești din România, ziaristul Nicolae Batzaria, prezentând cazul evreilor convertiți din Turcia, va considera că o astfel de asimilare este imposibilă, întrucât ei vor continua să fie „evrei ca mentalitate, concepții și moravuri”³⁵. Directorul ziarului pierduse din vedere probabil că, într-unul dintre articolele sale din 1936 declarase că „eu primesc să am în serviciul meu evrei care s-au creștinat de decenii și sunt buni români”, în timp ce ziaristilor din Sărindar le va spune „vă primesc și pe voi dacă vă botezați și să vă păstrați chiar numele dacă vă schimbați sufletul și apucăturile ca să nu fiți vătămătorii țării care vă adăpostește”³⁶.

În încercarea de a se delimita de antisemitismul unor publicații radicale care menționau că „Universul” nu ar trebui să se limiteze la grupul „evreilor comuniști din Sărindar”, și că învinuirile „trebuie aduse întregii seminții”, redacția va răspunde că „Noi rămânem la linia noastră de conduită exprimată de decenii și socotim că orice generalizare constituie o eroare și o nedreptate. Minoritățile conlocuitoare, deci și minoritatea evreiască, au dreptul să progreseze în liniște respectând legile țării și drepturile națiunii dominante”³⁷. Vor pune în continuare neajunsurile suferite de comunitatea evreiască în seama presei de stânga care este responsabilă pentru agitațiile create în jurul grupului pe care pretinde că îl reprezintă. Cu toate acestea, adresându-se desigur „galițienilor din Sărindar”, la nu foarte mult timp după opoziția exprimată față de ideea generalizărilor, vor afirma că „nici prin originea lor, nici prin specificul rasei lor, nici prin apucăturile lor de samsari, nici prin atavica lor amoralitate și lașitate nu pot fi trecuți în rândul adevăraților oameni, care au curajul opiniilor lor și al actelor lor”³⁸. Punând originea și rasa înaintea întregii enumerări, generalizarea este intrinsecă, aducând în lumină și latura rasistă a antisemitismului practicat.

Un alt pericol care venea dinspre comunitatea evreiască, era considerat cel al pervertirii sufletului curat românesc, „Universul” publicând în acest sens un articol al lui Nichifor Crainic, care atrage atenția asupra nevoii de acțiune

³⁴ Stelian Popescu, *Răspuns unei scrisori*, în „Universul”, 20 Februarie 1938.

³⁵ Nicolae Batzaria, *Problema asimilării*, în „Universul”, 3 martie 1938.

³⁶ Stelian Popescu, *Evrei și... ovrei*, în „Universul”, 17 iunie 1936.

³⁷ *O imposibilitate morală* în „Universul”, 15 mai 1936.

³⁸ „Adevărul” și „Dimineața” în „Universul”, 16 iunie 1936.

preventivă împotriva „năvalei sistematice a iudeizării sufletului românesc” prin iudeizarea învățământului”³⁹.

Antisemitismul economic

Unul dintre vechile argumente ale antisemitismului românesc este acela al prosperității economice a evreilor în detrimentul românilor. Această perspectivă nu va lipsi din paginile „Universul”. Stelian Popescu va considera, așa cum era de imaginat, evreii ca fiind oamenii străinilor, prin relațiile de afaceri pe care ei la întrețineau cu aceștia. În viziunea sa, la fel ca a multor altora, „românii priveau cu jind la prosperitatea jidovească”. Lipsa materiilor industriale din timpul războiului ar fi favorizat dezvoltarea industriei cu capitaluri evreiești. Evreii au ajuns pe această cale și atotputernici în presă, erijându-se în „directori de conștiință”⁴⁰.

În viziunea „Universului” „aproape toate băncile, marile industrii sunt în mâna evreilor care le duc la faliment și ei scapă numai prin politicieni și cu averi acumulate. Dar oare evreii sunt vinovați de toate astea? Ei înfloresc admirabil pe putregaiuri, dar pentru aceasta trebuie ca putregaiurile să existe”⁴¹ extinzând astfel culpa asupra partidelor politice, ziarul apropiindu-se tot mai sensibil de logica discursului antisistemic. Același articol pomenește despre enorme capitaluri strânse de veacuri de evrei. În mare, în jurul acestor idei gravitează acest „antisemitism economic”, fiindu-i adăugate și exemplele vii despre activitățile ilegale întreprinse de acționarii evrei de la „Adevărul” – „Dimineața”.

Acest timp de „antisemitism economic” creiona așadar imaginea evreului ca înclinat organic spre activități comerciale pe care le practica în mod evident fără scrupule, la fel ca tot ceea ce încerca să întreprindă, „perfidia” fiind una dintre „armele specifice ale arsenalului talmudic”, neurmărind niciodată nimic altceva decât profitul⁴².

Este de netăgăduit preferința evreilor pentru activitățile comerciale, dar rațiunile acestei realități sunt departe de demonizările practicate. Evoluția pozițiilor economice ale evreilor a fost singurul palier relativ vacant în care accesul nu le-a fost blocat, așa încât crearea unei poziții în acest domeniu a fost o premisă fundamentală pentru dobândirea unui statut social⁴³. Astfel că, evreii din România secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, nu doar au viețuit în acest teritoriu dar au și supraviețuit, realizând performanțe evidente în domenii care îi situau pe trepte înalte ale „topului” economic, material, cultural, făcându-i și mai nedorți. În România au fost însă practicate două direcții, una stânjenitoare, prin

³⁹ Nichifor Crainic, *Iudeizarea învățământului*, în „Universul”, 20 iunie 1936.

⁴⁰ Stelian Popescu, *Amintiri*, p. 175.

⁴¹ Nicolae Mareș, *Antisemitismul nostru*, în „Universul”, 31 mai 1936.

⁴² „Universul”, 27 iunie 1936.

⁴³ Hary Kuller, *op.cit.*, p. 83.

măsurile cu substrat etnocratic și una stimulative, prin curentul de opinie obiectiv al dinamicii socio-politice⁴⁴.

Nu doar prima direcție își va găsi locul în paginile „Universului”, ci, deși poate șovăielnic, va exista și expresia celei de a doua. Cu prilejul adoptării primelor măsuri antisemite în timpul scurtei guvernări Goga-Cuza, ziarul îndemnă noii cârmuitori la cumpătare în măsurile pe care urmează să le adopte, subliniind că: „soluția mecanică a eliminării străinilor din posturile de comandă ale vieții noastre economice poate fi ea aparent atrăgătoare, prin categoricul și simplismul formei în care ni este înfățișată, dar efectele ei vor fi negative dacă aplicarea ei ne va găsi nepregătiți de a înlocui cu succes și în toate direcțiunile pe străinii eliminați”⁴⁵. Desigur că ziarul nu neagă legitimitatea unor astfel de măsuri, ci doar realizează imposibilitatea de a elimina străinii, în special evreii, din viața economică într-un moment în care nu există categorii pregătite să umple golul, propunerea fiind aceea că „trebuie procedat cu mult cumpăt și în etape, pentru ca fiecare pas înainte să fie imediat consolidat și numai după aceea să facem altul mai departe”⁴⁶. În același număr, cu prilejul deciziei guvernului naționalist de a desființa ziarele „Adevărul” – „Dimineața”, măsură la care campaniile „Universul” împotriva presei „jidovite” a contribuit din plin, după cum vom vedea în cele ce urmează, redactorul șef, Romulus Seișanu, afirmă că „principial suntem pentru naționalizare, căci nu se mai poate tolera în România Mare, ca presa prin influența puternică ce o exercită asupra opiniei publice, să fie dominată de elemente străine de neamul nostru (...)”. El face un scurt istoric al prezenței evreilor în presă, considerând că „numai când ziarele au început să se răspândească în masele populare atunci s-au ivit tendințele de comercializare și de acaparare a presei de către elementele evreești (...) care au acaparat-o sub formă de trusturi și întreprinderi comerciale (...) ziarele finanțate de băncile și asociațiile internaționale evreești au început să submineze instituțiile de bază ale statului național, biserica creștină, armata, justiția, școala și administrația, să combată naționalismul, să otrăvească opinia publică (...)”⁴⁷. Desigur că se regăsesc o serie de exagerări și idei standard. Băncile și asociațiile internaționale evreiești care subminează statul, se încadrează în vechea teorie a conspirației mondiale evreiești. Într-adevăr gazetarii evrei din presa română, dar și cei din presa evreiască – câteva sute, dintre care vârfurile, câteva zeci – se impuseseră suficient în presă, prin talentul lor gazetăresc evident, încât „puterea” lor reală sau de multe ori închipuită și exagerată, devenise

⁴⁴ *Ibidem*, p. 91.

⁴⁵ *Drumul spre izbândă* în „Universul”, 4 ianuarie 1938.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Romulus Seișanu, *Naționalizarea presei*, în „Universul”, 4 ian 1938.

ținta predilectă a „demascărilor” presei antisemite. Chiar și „Universul”, deși neintegrabil în ceea ce s-ar chema presa antisemită (înțelegând prin aceasta presa care tratează cu predilecție subiectul „problemei evreiești”), va ține rubrici de tipul „Cine sunt și ce vor?” despre care vom pomeni în cele ce urmează. Printre acești gazetari evrei se vor număra și personalități care aduseseră servicii țării, de pildă S. Roshental, directorul „Dimineții”, care în calitate de reprezentant la Geneva și atașat de presă la Washington (pană în 1938) susținuse interesele României. Locul și rolul real al evreilor în presa vremii, contrar exagerărilor antisemite nu era nici atât de copleșitor și nici atât de prost calitativ. Numărul crescut de evrei care lucrau în slujba presei democratice, nu explică decât într-o măsură mică sensurile larg sociale pe care aceste publicații le dădeau conceptului de democrație, aceste înțelesuri fiind împărtășite de o serie de gazetari români, care și ei abordau problemele sociale și etnice ale României⁴⁸.

Privitor la marile câștiguri ale evreilor de pe seama presei și trusturilor de presă, ele au fost în anii interbelici în mod cert cu mult mai mici decât acelea ale lui Stelian Popescu sau Pamfil Șeicaru.

Cu toate că mult exagerată, legătura evreului cu banul este expresia unei realități, și anume aceea că singura emancipare posibilă a acestuia, în contextul unei etnocratii active în majoritatea palierelor vieții socio-politice, a fost puterea banilor care a făcut din unii dintre evrei parteneri la afacerile țării, evreii netrăind din funcții la stat sau din agricultură, ci transformând interesul comercial într-o arenă a libertății și emancipării lor. În pofida exagerărilor masive practicate de presa antisemită și la nivelul mentalului colectiv, importanța evreilor în dezvoltarea trendului capitalist și a liberalismului în România este evidentă. Dacă literatura antisemită nu ar fi contribuit masiv la cimentarea unor blocaje, evreii ar fi avut capacitatea unei depline integrări în societate și posibilitatea conlucrării la modernizarea și dinamizarea statului⁴⁹.

Iudeo-bolșevismul

Revoluția bolșevică a avut un rol matricial în evoluția social politică a perioadei interbelice. Încă de la începuturile sale, anti-bolșevismul a avut și o componentă puternic anti-evreiască ce a evoluat spre antisemitismul cel mai radical, din simbioza acestor tendințe coagulându-se conceptul de iudeo-bolșevism, devenit, mai ales spre finalul anilor treizeci, catalizatorul temerilor generale în întreaga Europă. Evreitatea etnică a câtorva fruntași ai revoluțiilor comuniste a devenit argumentul infailibil al legăturii organice dintre comunism și evrei. Această perspectivă va fi împărtășită chiar de campioni ai democrației, precum Winston Churchill care va afirma că „Această mișcare printre evrei nu este nouă. Din vremea lui Spartakus Weishaupt și până la Karl Marx, apoi până la Troțki,

⁴⁸ Hary Kuller, *Presa evreiască din România*, București, Tritonic, 2004.

⁴⁹ Hary Kuller, *Opt studii...*, p. 101.

Bela Kun, Rosa Luxemburg și Emma Goldman, acționează o conspirație la scară mondială, ce își propune să distrugă civilizația și să transforme societatea pe baza manifestării nestingerii lăcomiei și visului imposibil de egalitate pentru toți (...) acesta a fost motorul fiecărei mișcări subversive din secolul al XIX-lea, iar acum această bandă de personalități ieșite din comun ale lumii de dedesubtul marilor orașe din Europa și America a pus mâna zdravăn pe poporul rus și practic a devenit stăpânul necontestat al unui imperiu uriaș⁵⁰.

Cu toate că legătura iminentă produsă la nivelul mentalului colectiv între evrei și mișcarea bolșevică este un punct esențial al dinamicii acestei idei, totuși o astfel de logică are rădăcini mult mai profunde decât simpla suprapunere a unor realități cu mult denaturate și exagerate. Ideea iudeo-bolșevismului își are corespondentul în trecut în ideea complotului iudeo-masonic, constanța diabolizării evreului în momentul oricărei crize sociale fiind un relevant indicator al forței de diseminare a unor stereotipuri arhaice, în fața cărora neputința științei este de netăgăduit⁵¹. Perpetuarea a ceea ce Leon Poliakov denumeste „cauzalitate diabolică”, referindu-se la un „hiperdeterminism specific formelor de sociologie spontană, care atribuie în mod sistematic unui grup sau unor indivizi anume puterea de a provoca evenimente malefice, deoarece acestea le-ar fi profitabile”, este expresivă pentru perpetuarea unor forme de gândire mistică în societatea modernă⁵². Cum am mai menționat, mistica este o trăsătură dominantă a gândirii și conceptualizărilor românești, mai ales cele interbelice, astfel ideea iudeo-bolșevismului nefiind un simplu împrumut ideologic, ci bucurându-se de o dinamică proprie acestei culturi.

Ziarul „Universul”, mai ales în perioada anului 1936, va exploata masiv ideea acestei legături dintre evrei și comunism, cu toate că formula des uzitată de ei a fost aceea a atacurilor îndreptate exclusiv împotriva acelor evrei comuniști și nicidecum asupra comunității evreiești. Generalizările nu au lipsit însă, iar maniera în sine a putut fi mai insidioasă decât aceea a presei radical antisemite, având o putere mai mare de penetrare în mentalul colectiv.

Redactorul șef al ziarului „Universul” va trece în revistă câteva argumente ale acestei teorii a iudeo-comunismului, creditându-le. Articolul nu este astfel

⁵⁰ A. P. Schmid, *Churchill privater krieg. Intervention und Contrarevolution im russischen Burgerkrieg*, Zurich, 1974, p. 312 apud Ernst Nolte, *Războiul civil european 1917-1945*, Ed. Runa, București, 2005, p. 95.

⁵¹ Yad Vashem, *Propaganda antisemită și retorica oficială despre primejdia iudeo-bolșevică. Evreii români și comunismul în perioada 1938-1944*, http://www.yadvashem.org/yv/en/about/events/pdf/report/romanian/1.4_Iudeobolsevismu_1_romana.pdf, p. 1, site accesat la 1 mai 2014.

⁵² *Ibidem*, p. 3.

sugestiv doar pentru pozițiile ziarului, ci este și reflexul unui consens aproape general asupra acestei idei, autorul venind să susțină ceea ce el numește un curent general de opinie și nu doar perspectiva literaturii antisemite, ambele văzând „iudaismul – pe bază documentară – ca factor principal dinamic, ca forță motrică a mesianismului sovietic revoluționar”. Constatarea este justificată de „prezența unui număr covârșitor de evrei în statele majoritare ale Internaționalei și în toate organizațiile comuniste, ca și prin propaganda ce o fac evreii în presa lor, sub diferite forme în favoarea aderenților doctrinei marxiste”. Un alt argument menit să susțină legitimitatea tezei iudeo-bolșevismului este acela al „lipsei unei propagande evreiești împotriva comunismului (...) faptul că nicăieri nu s-a produs o desolidarizare a evreilor – demonstrativă, publică – de acțiunea celorlalți coreligionari ai lor, ceea ce a determinat opinia publică de pretutindeni să reacționeze și să tragă concluziile impuse de logică și de realitate”. În continuare, consideră legitime măsurile care se iau, fiind înțelese ca măsuri anticomuniste și nicidecum antisemite întrucât „nu au ca substrat nici ura de rasă nici distrugerea unei religii, nici persecutarea evreilor, ci apărarea patrimoniului național, a statului în frontierele sale actuale, a libertăților în materie religioasă, a familiei așa cum au evoluat ele în cursul veacurilor (...)”. Se pune problema de ce evreii refugiați în urma persecuțiilor din Uniunea Sovietică, nu au protestat împotriva regimului, concluzia fiind că în realitate „îl susțin și vor să-l introducă în alte țări”⁵³. Autorul pune între ghilimele *persecuții*, decredibilizând o astfel de posibilitate, cu toate că evreii nu fuseseră ocoliți de valurile terorii comuniste.

Rampa de lansare și propagare a comunismului în România este, și în viziunea ziarului, redacția ziarelor de stânga „Adevărul” și „Dimineața” din strada Sărindar, unul dintre argumente fiind faptul ca tatăl lui Marcel Pauker era coacționar al acestor ziare, și că în redacție era un număr relativ crescut de evrei. Demascarea numelor reale evreiești a acestor gazetari va deveni preocuparea cotidiană a ziarului „Universul” prin rubricile „Cine sunt?” și „Ce vor?”. Articole vor denunța „comunismul lor – «umanitarismul» semit al paukerilor și brauerilor de la cele două ziare”⁵⁴. Va începe o adevărată luptă între cele două trusturi, dar asupra acestui aspect am stăruit deja cu alt prilej⁵⁵. În realitate nici „Adevărul” și nici „Dimineața” nu puteau fi catalogate drept presă comunistă, fiind ziare apropiate stângii democratice, iar în ciuda creditării prin unele articole a unui discurs mai radical al stângii, nu au fost niciodată comuniste. Cu toate acestea, cel care a luat apărarea Anei Pauker cu prilejul procesului comuniștilor de la Craiova, mult prea mult mediatizat, care a stârnit o adevărată isterie (întreținută de

⁵³ Romulus Seișanu, *Comunismul și iudaismul*, în „Universul”, 7 octombrie 1936.

⁵⁴ „Universul”, 3 iunie 1936.

⁵⁵ Maria-Sofia Șcheaua, „*Universul*” în dezbaterile ideologice a anului 1936, lucrare prezentată în cadrul Sesiunii de comunicări organizată de Universitatea 1 Decembrie, Alba Iulia, noiembrie 2013.

Moscova, care găsisse un bun prilej pentru propagandă) în privința pericolului comunist, a fost Petre Pandrea și nu unul dintre acei gazetari evrei. Tudor Teodorescu-Braniște, din 1936 director al ziarului „Adevărul”, observa, chiar în ultimul număr care a mai putut apărea al acestui ziar, suprapunerea dintre democrație și comunism cu care operau deja spiritele extremiste devenite tot mai ofensive: „Dacă o bună parte din opinia publică este azi în rătăcire și repudiază ideea de libertate, ca să îmbrățișeze principiul dictaturii, nu este vina opiniei publice, ci a celor care au contribuit la rătăcirea ei. Să nu se uite că ani de zile, democrații sinceri, moderați au fost etichetați ca «bolșevici», deși chiar și cei care le aplicau eticheta știau foarte bine că au în fața lor oameni profund atașați ideii de libertate și legalitate, în cadrul actualului regim monarhic-constituțional. În felul acesta, s-a căutat compromiterea și înăbușirea oricărei inițiative de reală și chibzuită democrație”⁵⁶.

Stelian Popescu va deveni simbolul acestei lupte, liderul „citadelii naționalismului” așa cum era numit „Universul” de către membrii redacției sale. El se va considera victima calomniilor și atentatelor, parte reale, parte închipuite sau exagerate: „păgânii veniți recent din Galiția continuă să arunce împotriva directorului nostru hârdaie de lături iudaice socotind că intimidarea și șantajul, armele lor obișnuite vor prinde și cu noi (...)”⁵⁷. Tonul devine din ce în ce mai radical, iar iudaismul devine o țintă în sine a atacurilor. Împotriva acestui pericol „neamul românesc se luptă în legitimă apărare contra spurcatelor canalei cari vor să introducă și la noi raiul comunist care le-ar da lor și seminției lor stăpânirea absolută asupra unui popor de 18 milioane de suflete”. Așa cum însuși titlul o sugerează, polemica nu mai este suficientă, fiind nevoie de „deparazitare”⁵⁸. Cu toate că această formulă lapidară este adresată presei rivale, conținutul articolului, trimiterea la seminția evreiască fac imposibilă delimitarea reală a acestei instigări. În apărarea lui Stelian Popescu vor sări o serie de publicații naționaliste și chiar personalități politice, precum Nicolaie Titulescu care își va exprima susținerea pentru directorul „Universului” și publicația sa⁵⁹.

Situația va fi prezentată ca fiind din ce în ce mai acută, în unul dintre articole punându-se problema „până unde vom îngădui să meargă cu îndrăzneala cei pripășiți aici numai ca sa ne batjocorească și să ne sape temelia țării? Cât timp

⁵⁶ Tudor Teodorescu-Braniște, *Criza democrației*, „Adevărul”, 30 decembrie 1937, p. 1 apud *Propaganda antisemită și retorica oficială despre primejdia iudeo-bolșevică*.

⁵⁷ *Nu polemică! Deparazitare!*, în „Universul”, 31 mai 1936.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Demascarea calomniatorilor*, în „Universul”, 1 iulie 1936.

vom mai răbda tirania veneticilor ajunși stăpâni în casa noastră? Nu a sosit oare momentul să le strigăm până aici blestemaților?”⁶⁰.

Originile antisemitismului românesc, a cărui existență deja nu mai putea fi negată în România la mijlocul anilor treizeci, este pusă tot în seama cvreilor, aceasta devenind schema generală de tratare a problemei. În primul rând prin faptul că le permit publicațiilor din Sărindar și comuniștilor să se erijeze în reprezentanții și liderii lor de opinie, neprotestând sau nedezechându-se în mod public de aceștia. Publicațiile pomenite, deși de stânga, nu își asumaseră un rol de reprezentare a comunității evreiești, iar comunitatea evreiască nu avea cum să protesteze, de pildă împotriva acelor care ar fi susținut ideea toleranței sau a drepturilor egale pentru minorități, fiind illogic să militeze împotriva intereselor propriei comunități și intereselor individuale.

Pentru o mai puternică acreditare a ideii culpei evreiești în declanșarea curentelor antisemite, vor fi citate opiniile unui profesor evreu care ar încerca să demonstreze contribuția poporului său la crearea și întreținerea acestui curent în Europa. Fie este un evreu atipic, fie este un personaj fictiv. El va argumenta pe marginea antisemitismului german notând că: „Pe când o bună parte a poporului german lupta pentru conservarea ființei proprii, noi evreei asurzeam cu strigătul nostru toată Germania, noi voiam să îndreptăm lumea și să încercăm cu ideile noastre să influențăm viața publică, noi scriam în presă articole de Crăciun și de Paști și serveam poporului german religia sa în vasul nostru evreesc. Împotriva acestui lucru s-a îndreptat poporul autohton și a luptat împotriva influenței evreiești, a presei evreiești. Împotriva acestei semitizări a ființei germane, s-au ridicat germanii. Noi ne-am jucat cu cele mai sacre bunuri ale poporului german și câteodată ne-am și bătut joc de ceea ce era sfânt națiunii germane. Noi ne întemeiam pe drepturile de fier ale democrației germane și ne simțeam cetățeni egal îndreptățiți în sânul comunității germane. Ne erijam în moralisții poporului german (...) Noi am făcut revoluții și ne-am pus în fruntea maselor germane vânând idealuri (...). Ea a vrut să-si creeze singură soarta și să hotărască singură viitorul copiilor ei, și lucrul acesta nu i se putea lua în nume de rău”⁶¹. Îngroșarea frazelor este folosită de ziar pentru a scoate în evidență exact acele argumente practicate de curentul antisemit. În același timp citarea unui ziarist evreu din Cernăuți ar fi fost probabil menită să contracareze impresia că ziarul ar avea ceva împotriva evreilor în general, el îndreptându-și lupta exclusiv împotriva acelor care urmăreau subminarea statului, revoluționarilor. Prin afirmațiile expuse se creditează însă ideea că evreei se fac într-adevăr vinovați de activități subversive, realitate ce se dorește întărită prin faptul că însuși un evreu recunoaște și demonstrează aceste fapte.

⁶⁰ N. Rădescu, *Primejdia cea mare*, în „Universul”, 1 iunie 1936.

⁶¹ *Creatorii antisemitismului*, în „Universul”, 22 mai 1936.

„Uniunea evreilor” este și ea responsabilă în parte pentru existența curentului antisemit, încurajând „năvala evreilor din Galiția și de peste Nistru, năvală care a făcut să avem un număr insuportabil de mare de străini ce fac un rău imens și românilor și evreilor băștinași”⁶².

Un alt articol menționează că problema evreiască din România se poate „rezolva cu ajutorul evreilor, primul gest al evreilor doritori de a trăi bine în țara românească este desolidarizarea lor de toți veneticii presei din Sărindar”, antisemitismul românesc fiind condiționat de dragostea pe care evreul trebuie să o arate țării „se cere ca un evreu să iubească întâi țara românească și apoi solidaritatea și exclusivismul evreesc”⁶³.

Pe 3 iulie 1936 Stelian Popescu va anunța: „Am făcut tot ce am putut ca să vă arătăm pericolul comunist, ce ne amenință și cine sunt aceia cari au sprijinit pe străinii comuniști pripășiți în țara noastră Azi guvernul ne-a interzis să mai publicăm ceva ce ar mai putea să arate cari sunt dușmanii neamului și care este otrava ce i se picură în suflet zi de zi. De acum încolo, fiecare să se apere cum poate, căci țara este lăsată să fie invadată de pacostea comunistă sprijinită de uneltele comuniste din speluncile ziarelor „Adevărul” și „Dimineața”. ROMÂNI! Fiți atenți și aduceți-vă aminte de nemuritoarele versuri ale marelui Eminescu: „Cine a îndrăgit străinii/ Mânca-i-ar inima câinii”⁶⁴. Directorul ziarul se plasează astfel în continuitatea vechilor curente xenofobe și antisemite, legitimând rațiunea luptei prin versurile poetului național, situând astfel, orice formă de dizidență față de direcția promovată de tabăra naționalistă, în sfera trădării.

În mod evident ideea atât de răspândită (până în zilele noastre) a iudeo-bolșevismului este expresia reconfigurării unor mai vechi stereotipuri discriminatorii și diabolizări ale evreului, el rămânând etern *celălalt*, agentul răului. Cum în anii interbelici răul suprem devenise comunismul, în mod reflex evreii, care până atunci fuseseră agenții oculte masonice, se transformă în apostolii bolșevismului. Suprareprezentarea lor în mișcările comuniste ale Europei răsăritene nu este însă expresia faptului că majoritatea evreilor ar fi fost comuniști, ci mai degrabă că printre comuniști, evreii se găseau într-un procent mai mare decât era ponderea lor în ansamblul populației țării⁶⁵.

⁶² Pentru Uniunea evreilor, în „Universul”, 27 mai 1936.

⁶³ Nicolae Mareș, *Antisemitismul nostru*, în „Universul”, 31 mai 1936.

⁶⁴ „Universul”, 3 iulie 1936.

⁶⁵ Teodora Ormenișan, *Câteva opinii despre antisemitism și comunism în „Buletinul Centrului Muzeului și Arhivei Istorice a Evreilor din România”*, CSIER, București, 2008, pag. 120-126, p. 122.

Acest supra-procentaj presupune că în 1930, evreii din cadrul P.C.R. reprezentau 18,1% dintre membrii partidului, față de 22,7% români și 26,6% unguri; în 1946, evreii reprezentau 5,6%, față de 72% români și 12,4% unguri, iar în 1950, avem 3,5% evrei față de 81,7% români și 11,3% unguri⁶⁶. Reprezentarea mai mare a evreilor în rândurile mișcării comuniste a fost așadar crescută în perioada ilegalității partidului. Absolutizările însă reprezintă un unghi greșit de analiză a acestei realități. Apartenența la o mișcare politică reprezintă un act individual și liber asumat, rezultatul concursului mai multor factori (educație, nivel de trai, stabilitate economică și socială, vârstă, religie etc.). Într-un regim în mare parte nedemocratic, antisemit, care practica un grad crescut de intoleranță, apropierea anumitor indivizi din aceste comunități de o mișcare care se pretindea a fi internaționalistă, opusă regimurilor fasciste, ce promitea teoretic o nouă societate care ar distruge formulele rasiste sau naționaliste care obstaculau emergența evreilor în societate, este lesne de înțeles. Cu toate acestea ea nu este reprezentativă pentru opțiunea comunității evreiești, asemenea opțiuni politice individuale nefiind sinonime celor ale comunității evreiești⁶⁷.

În același timp, teoria congruenței culturii și mentalității iudaice cu ideologia comunistă este, în opinia noastră lipsită de substanța din toate punctele de vedere. În primul rând comunitatea evreiască este profund religioasă, întreținând și în jurul acestui criteriu o strânsă solidaritate comunitară, pomenită chiar de câteva articole din „Universul”. Acest fapt este incompatibil cu ateismul promovat de mișcarea bolșevică, iar ateul este o excepție a comunității evreiești, delimitată și coagulată în principal în jurul apartenenței religioase. În al doilea rând puternica integrare economică (singura de altfel), rolul masiv al evreilor în articularea unei clase de mijloc, a burgheziei, atașamentul față de proprietatea privată, față de mecanismele capitaliste au făcut ca evreii în fapt să se teamă de comunism în egală măsură cu restul populației. Chiar perspectiva antisemită este paradoxală. Dacă în primă fază argumentează apetența evreilor pentru afaceri, bani, capitaluri și averi și în plus apartenența lor la oculta masonică, așa cum ziarul va afirma în articolul *Trădarea lui M. Sadoveanu*, că oricine scrie la „Adevărul” – „Dimineța” este membru al oculte masonice⁶⁸, apoi va susține ideea ca evreii urmăresc subminarea statului prin instaurarea comunismului și distrugerea valorilor precum familia și proprietatea privată, ambele în realitate prețuite în rândurile comunității evreiești.

Campania răsunător purtată de ziarul „Universul” și de naționaliști nu va rămâne fără urmări. În afara violențelor de stradă izbucnite la mijlocul anilor treizeci, arderea publică a ziarelor din Săringar, prezentată cu aplomb și mândrie de către ziar, această izbucnire de ură va pregăti măsurile și legislația antisemită, legitimarea morală și logica pogromurilor anilor patruzeci. Discursul lui Stelian

⁶⁶ Liviu Rotman, *Evreii din România*, p. 149 apud Teodora Orneișan, *Câteva opinii...*, p. 122.

⁶⁷ *Propaganda antisemită...*, p. 20.

⁶⁸ „Universul”, 3 Februarie 1937.

Popescu va atinge în această perioadă forme paroxistice, în lupta sa cu presa de stânga afirmând că împotriva acestor „canalii” el va trebui să lupte „spre a curăți țara de vermina comunistă” adăugând că „nu expulzați, cum a făcut Hitler, dar SPÂNZURAȚI trebuie să acești nemernici spre a redea țării liniștea de care are nevoie”⁶⁹.

O altă rațiune posibilă a suprasolicitării discursului antisemit prin continua corelare cu presa din Sărindar, este aceea a intenției de eliminare a concurenței. O notă informativă a Siguranței va menționa schimbarea de tactică a ziarelor „Adevărul” – „Dimineața” în octombrie 1936, luna în care avusese loc marea manifestație națională de la Arenele Romane, condusă de Stelian Popescu. Nota va aduce la cunoștință „epurarea unei mari majorități de elemente evreiești și inutile, plecarea lui Labin, Graur și Pauker și introducerea în măsură cât mai mare a unui număr de gazetari creștini cu conduită și atitudine publică democratică burgheză. Direcția publică a gazetei preluată de Tudor-Teodorescu Braniște (...) întreaga atitudine în politica internă și externă rămâne aceeași și va fi dusă chiar cu mai multă vehemență fiind de data aceasta și sub iscălitură creștină”⁷⁰. Depășirea crizei financiare de la „Adevărul” – „Dimineața”, va fi anunțată într-o notă din 10 noiembrie 1936, menționându-se ca aceasta a fost rezolvată printr-un împrumut de 40 de milioane de lei, în continuare anunțând că din personalul evreiesc au rămas Blumfeld, Brănișteanu și Soreanu⁷¹. Nu pentru mult timp însă, cele două publicații aveau să fie desființate în timpul scurtei guvernări Goga-Cuza, în cadrul măsurilor de naționalizare a presei. Astfel „Universul” își va pierde singurul rival pe măsură.

Violențe și genocid

Din 1938 presa suferă o uniformizare aproape totală, regimurile autoritare, dictatoriale, totalitare impunând o totală *monotonie ideologică*⁷², perpetuată în jurul ideii naționale, orice dizidență față de acesta fiind eliminată. Stelian Popescu va fi un critic și adversar vehement al regimului autoritar carlist și al lui Carol al II-lea, opunându-se aluziv prin articole, în limitele cenzurii, măsurilor și politicilor monarhului. Deși inițial foarte bun prieten și susținător al lui Ion Antonescu, va rupe legătura cu acesta odată ce va ajunge la putere, cu toate că inițial promise cu mare încântare abdicarea regelui și numirea generalului în fruntea guvernului. Aducerea legionarilor la putere și politicile promovate de aceștia vor stârni îngrijorare și indignare în rândurile redacției din Brezoiu și mai ales lui Stelian Popescu, care deși creditase în 1937 Garda de Fier ca o forță politică capabilă să

⁶⁹ Stelian Popescu, *Evrei și... Ovrei*, în „Universul”, 17 iunie 1936.

⁷⁰ ACNSAS, Fondul Documentar, D12515, p. 41.

⁷¹ *Ibidem*, p. 62.

⁷² *Propaganda antisemită...*, p. 6.

regeneze societatea românească în spiritul ideii naționale, va deveni ținta atacurilor legionare, în timpul rebeliunii aceștia încercând să-l asasineze, iar redacția fiind devastată. Nu politicile antisemite sau abuzurile săvârșite împotriva evreilor vor constitui elementul discordant între ziar și regimuri. Cu toate că într-o manieră mai rezervată în sensul abundenței articolelor, care nu va fi la fel de mare ca cea a altor publicații („Curentul”, de pildă), nici „Universul” nu va face rabat de la retorica oficială despre amenințarea iudeo-bolșevică, diseminând la rândul-i ideologia „războiului sfânt” sau a „cruciadei anti iudeo-bolșevice”. Acest fapt nu va însemna însă că toate articolele vor fi redactate în această manieră. În pofida cenzurii, reportajele de război ale redactorului șef, Romulus Seișanu, deși partizan înfocat al Axei, sunt considerate unele dintre cele mai pertinente din punct de vedere militar și strategic și documentate articole, însăși comunitatea evreiască manifestându-și nemulțumirea în momentul în care acesta a fost demis de la „Universul”, în momentul în care ziarul nu-i mai împărtășea viziunile pro-germane.

Cu prilejul pierderii Basarabiei, în iunie 1940, va reveni acut ideea desolidarizării evreilor de interesele și aspirațiile neamului românesc. Această perspectivă are o îndelungată istorie, unul dintre momentele matriciale în coagularea acestui discurs fiind Primul Război Mondial. După încetarea conflagrației, evreii sunt învinuiți de pactizare cu dușmanul, de dezertări, de presiuni externe pentru dobândirea cetățeniei în masă. Încă din acea perioadă, evreii vor fi prezentați ca spioni bolșevici, acest curent legitimând acte pogromiste sub pretextul luptei anti-bolșevice, arestări ilegale sau procese militare⁷³. Stelian Popescu va concentra esența acestei opinii larg răspândite în *Amintiri*: „Faptul că atâtă evrei se pusese la adăpost în timpul războiului (...) fugiseră în slujba inamicului, faptul că ieșiseră cu flori înaintea lui în momentul ocupării capitalei și se pusese în tot timpul ocupației la dispoziția lui (...) averile lor rămăseseră intacte iar ale românilor devastate, nicio sancțiune severă nu se luase contra celor vinovați de neloialitate față de toleranța ce li se arătase de poporul român, crease o atmosferă greoaie în contra lor”⁷⁴.

În realitate participarea comunității evreiești la Primul Război Mondial a fost considerabilă. Comitetul Federal al organizației sioniste din România a trimis pe 4 noiembrie 1916, o circulară către secțiunile din țară în care anunța că „organizația noastră, compusă în mare parte din elemente tinere, are acum pe câmpul de luptă marea majoritate a membrilor ei. Puțini au rămas la căminele lor dar și dintre aceștia cei mai mulți vor avea să intre în curând în rândurile combatanților”, în timp ce în continuare se menționează că cei care rămân acasă au „o mare datorie de împlinit, aceea de a contribui la opera patriotică de ajutorare

⁷³ Hary Kuller, *Antisemitismul ziarului “Universul”* în „Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei Istorice a Evreilor din România”, p. 106.

⁷⁴ Stelian Popescu, *Amintiri*, p. 170.

întreprinsă în favoarea ostașilor și răniților și a familiilor luptătorilor”⁷⁵. În același timp Comitetul Central al Uniunii Evreilor Pământenii va lansa o acțiune pentru susținerea economică a efortului de război, subscriind la împrumutul național și constituind în București și în țară comitete de ajutorare, strângându-se sume considerabile: „Țara apelează astăzi la fiii săi s-o sprijine în acțiunea de pregătire și de apărare a marilor ei interese. Suntem și noi fiii țării și ne vom face și cu această ocazie întreaga datorie. (...) Să subscriem deci, TOȚI la marele împrumut național!”⁷⁶. În aceeași timp presa evreiască anunța că, după intrarea României în conflict, în toate templele și sinagogile din țară s-au oficiat servicii pentru izbânda armatelor române⁷⁷. Nici pe front acțiunile evreilor nu au fost de neglijat: 825 de evrei au fost decorați cu: „Coroana României”, „Virtutea militară”, „Bărbăție și credință”, „Crucea Regina Maria” etc., aceștia dând dovadă de „eroism”, „bravură”, „devotament”, „credință”⁷⁸. În același timp au fost 882 de morți identificați, 740 de răniți, 449 prizonieri militari⁷⁹.

Aceste realități nu au avut nicio putere de propagare în mentalul colectiv românesc, astfel convingerea trădărilor, umilirii armatelor române, desolidarizării va reveni în forță cu prilejul cedării Basarabiei. Imediat după ce regele a acceptat pretențiile sovietice au început să apară istorisiri despre umilirea românilor și ostașilor români care începeau să se retragă, de către ruși, dar mai ales de către evreii care voiau să se răzbune pentru legislația antisemită. O serie de măsuri anti-rusești – interzicerea limbii ruse, a samovarelor etc. – stârniseră ostilitate față de autoritățile românești. Învinuirile și relatările despre atrocitățile săvârșite de evreii comuniști în Basarabia cu prilejul retragerii se vor întăși și, direct proporțional cu aceasta, dorința de răzbunare, mai ales în rândurile armatei române. Astfel, se vor înregistra primele masacre: la 1 iulie 1940, 53 de evrei au fost împușcați la Dorohoi de către soldații români care se retrăgeau din Herța. În urma anchetei s-a emis ipoteza că masacrul a fost plănuț, soldații intrând direct în casele evreiești, cele românești punând icoane la geam sau desenând cruci în pragul ușilor⁸⁰. Incidente și represalii izolate vor avea loc și în Moldova. Întreaga logică a violenței și adevărata isterie iudeo-bolșevică va fi întreținută și de presa vremii, alături de comunicatele oficiale și de politicile autorităților, evreii devenind țapi ispășitori ai retragerii umilitoare în sine, fără luptă a armatei române.

⁷⁵ „Curierul Israelit”, 4 noiembrie 1916, apud *Evreii din România în Războiul de întregire a Țării 1916-1919*, București, Hasefer, 1996, p. 33.

⁷⁶ Apel reproduș în toată presa cotidiană apud *Evreii din România...*, p. 35.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 45.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 211-299.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Denis Deletant, *Aliatul uitat al lui Hitler*, București, Humanitas, 2010, p. 28.

Deși „Universul” nu va abunda, la fel ca alte ziare exclusiv în abordarea minimalistă și diabolizantă a problemei retragerii, nu va face rabat de la perspectiva generală. Va publica poze reprezentând persoane care aclamă, care își manifestă bucuria cu mențiunea că „Mutrele hidoase sunt ale evreilor din Chișinău”, fără a exista însă niciun indiciu că ar fi evrei în fotografie. Autoritățile însă se vor ocupa cu identificarea trădătorilor, îndemnul ziarului fiind acela ca „odată identificați și dovediți că au participat la neîntrecutele și feroasele orori, nici o milă”⁸¹. Tot corespondentul Elefterie Negel descrie evenimentele întâlnite de el în drumul de la Chișinău la Galați: „Înainte de a intra în prima gară după Chișinău coloane groase de fum se ridicau ca o jertfă către ceruri. Ne-am dat seama că era vorba despre biserica Mazarache cu moștenirea ei românească. Astfel și-au început comuniștii evrei faptele lor haine împotriva lăcașurilor sfinte”⁸².

Paroxismul ideii iudeo-bolșevismului și al misticismului războiului sfânt în discursul autorităților și al mentalului colectiv va fi atins cu prilejul Pogromului de la Iași. „Universul” va publica comunicatul oficial fără nicio mențiune dezaprobatore sau care să inducă măcar îndoiala față de justetea executării celor „500 de iudeo-bolșevici”. Aproximativ toate ziarele vremii au prezentat evenimentul exclusiv pe baza comunicatului oficial al guvernului din 2 iulie 1941. Cu toate acestea nu sunt de neglijat unele diferențe, de formă de cele mai multe ori, existente între ziarul „Universul” și cele de extremă dreaptă, precum „Porunca Vremii”. Diferența este sesizabilă în principal la nivelul violenței limbajului și a abundenței articolelor antisemite, dar, din păcate nu și al mesajului profund și al ideilor. Pe 2 iulie „Universul” va publica comunicatul guvernului pe prima pagină, fără completări sau comentarii: „500 de evrei comuniști executați la Iași. Ei au tras din case focuri asupra ostașilor germani și români. Sovietele urmăresc pe toate căile să producă acte de sabotaj, de dezordine și de agresiune, în spatele frontului. În acest scop, lansează din avion – cu parașutele – spioni și agenți teroriști, care iau contactul cu agenții rezidenți din țară și cu populația iudeo-comunistă, pentru a organiza împreună acte de agresiune. Câțiva din acești agenți au fost prinși, iar actele de agresiune încercate au fost sancționate. La Iași au fost executați 500 iudeo-comuniști, care trăseseră focuri de armă din case, asupra soldaților germani și români. Toate încercările ce se vor mai face, de a turbura liniștea și ordinea, vor fi reprimate pe loc, fără cruțare”. În final se precizează că „populația pașnică are datoria de a divulga imediat autorităților locale pe toți cei suspecti și pe toți străinii, apăruiți de curând în localitate”, comunicatul încheindu-se cu o amenințare de o violență cutremurătoare „cine nu divulgă la timp pe acești turburători ai ordinii și siguranței vor fi executați împreună cu toată familia”⁸³.

⁸¹ Elefterie Negel, *Bucuria evreimii la răpirea Basarabiei*, în „Universul”, 9 august 1941. citat și în *Propaganda antisemită...*, p. 13.

⁸² Elefterie Negel apud D. Deletant, *op.cit.*, p. 26.

⁸³ „Universul”, 2 iulie 1941.

Comentariul ziarului va apărea abia pe 5 iulie, în articolul *Trădări*, notând, legat de informațiile din comunicat, că este vorba despre „o acțiune criminală și trădătoare din partea unor elemente care au fost adăpostite aici și trăiau nesupărați de nimeni” și că „dușmanul intern în asemenea împrejurări este mai primejdios decât cel din afară”. Concluzia este că „trădătorii trebuie eliminați cum se elimină gunoaiile și stârvurile”⁸⁴. Ziarul accentuează însă nu atât „evreitatea” celor acuzați cât gravitatea acuzelor ce le sunt aduse. În același număr, „Universul” va trece în revistă măsurile antisemite inițiate de regimul de ocupație nazist din Franța, confiscările de averi de pildă, notând că, acestora li s-au adăugat altele noi care nici ele nu soluționează problema, „soluția definitivă putând fi realizată mult mai târziu și concomitent în toate țările Europei (...) din care cauză se consideră inutile măsuri vexante sau definitive cum ar fi: sterilizarea, expulzarea etc.”⁸⁵. Exprimarea este destul de confuză și nu este suficient de clar ce înțelege ziarul prin soluția definitivă. Este neclară și motivația pentru care publicația dezaprobă aceste măsuri (sterilizarea sau expulzarea), putând fi deopotrivă vorba despre respingerea morală a acestora sau despre considerarea lor a fi ineficiente și insuficiente. Cu toate acestea, Jean Ancel menționează că, „după câte se știe”, termenul sterilizare, ca parte dintr-o soluție oarecare, destinată evreilor, a apărut cu acest prilej în presa românească⁸⁶.

Un alt articol, legat de eliberarea Basarabiei, va prefera să pună crimele și politica represivă sovietică din această zonă, nu doar pe seama comuniștilor, cum ar fi fost normal, ci a iudeo-bolșevicilor, evreii fiind iar legați de crimele comunismului: „peste puțin timp se vor cunoaște în amănunt toate înfricoșătoarele crime săvârșite de iudeo-bolșevicii sovietici”⁸⁷.

În numerele ce vor urma, ziarul va aduce informații referitoare la măsurile luate în alte state împotriva evreilor. „Universul” anunță: „comuniști și evrei executați la Belgrad pentru acte de violență și sabotaj”⁸⁸, întărind și întreținând convingerea că evreii sunt, pretutindeni, înclinați spre astfel de tendințe. Nu sunt neglijate nici măsurile luate în Bulgaria contra evreilor, unde „s-a dovedit că în ultimul timp multe persoane de origine evreiască răspândesc în mod sistematic știri și zvonuri neadevărate cu scopul să slăbească unitatea națională și să otrăvească

⁸⁴ *Trădări*, în „Universul”, 5 iulie 1941 apud Jean Ancel, *Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iași, 29 iunie 1941*, Iași, Polirom, 2005, p. 405.

⁸⁵ *Noul regim al evreilor din Franța*, în „Universul”, 5 iulie 1941 apud Jean Ancel, *op.cit.*, p. 405.

⁸⁶ Jean Ancel, *op.cit.*, p. 405.

⁸⁷ *Umăr la umăr*, în „Universul”, 6 iulie 1941.

⁸⁸ „Universul”, 8 iulie 1941.

sufletul poporului bulgar precum și credința în viitorul lui”⁸⁹, „Universul” citând din presa bulgară fragmente. Invocarea măsurilor anti-evreiești din întreaga Europă este posibil să fi urmărit și evidențierea faptului că evenimentele din România se încadrează noii politici a statelor naționaliste și unei tendințe generale.

Ceea ce este de observat, în cazul ziarului „Universul”, este că niciun nume cunoscut al redacției nu semnează sau publică articole în această perioadă, ceea ce iese ușor din tiparul publicației. Nicolae Batzaria redactează un articol, publicat pe 4 iulie, dar care nu poate fi legat de pogrom, fiind o critică a literaturii sovietice pentru copii și nefăcând nicio aluzie la evrei. În schimb obișnuitele articole ale lui Stelian Popescu, publicate pe prima pagină sau cele ale redactorului-șef Romulus Seișanu lipsesc.

Pe parcursul războiului articolele antisemite se vor mai împuțina, Stelian Popescu publicând mai rar articolele sale sau deloc. Acest fapt poate fi explicabil și prin distanțarea și condamnarea regimului antonescian de către Stelian Popescu. În același timp, acesta din urmă, convins de victoria aliaților și nefiind niciodată un filogerman, va încerca să impună, mai ales din 1943, o direcție cât mai apropiată de valorile democrațiilor vestice. El va condamna public, la redacție măsurile antisemite și atrocitățile săvârșite de armata și autoritățile române pe frontul de est. Citind raportul redactat de corespondentul „Universul” din Cernăuți despre deportările evreilor în zona cucerită, va cataloga măsurile din est ca „întrecând prin ferocitatea lor orice închipuire (...). România nu poate să revendice drepturi de a stăpâni ținuturi contestate atâta timp cât ucide și suprimă populațiuni întregi”. Va condamna jafurile asupra acestor populații afirmând în același timp că „se petrec scene de groază inimaginabile”⁹⁰. Deși nu va face public acest raport, fiind imposibil din pricina cenzurii, Stelian Popescu va da dispoziții redactorilor săi să se ocupe mai puțin de persoana conducătorului și a vice președintelui de consiliu, Mihai Antonescu, iar dacă vor obligați să o facă, să evite laudele, încât astăzi trebuie să lupte cu regimul Antonescu, care este mai rău, după el, decât cel al lui Armand Călinescu⁹¹.

Reacția nu părea calculată, fiind posibil ca directorul ziarului să condamne sincer aceste măsuri și din convingere, nu doar din pragmatism. Antisemitismul acestuia se născuse din convingerea certă că evreii, aceia mulți dintre ei trădători, masoni, comuniști, îmbogățiți, reprezintă cu adevărat o amenințare la adresa siguranței naționale și a neamului românesc. El se va plasa astfel în continuitatea lungului șir de intelectuali români antisemiți ai secolului al XIX-lea, fiind pe de o parte produsul unei culturi coagulate în jurul unei conceptualizări rasiale,

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ ACNSAS, P. 77, vol. 14, p. 510.

⁹¹ *Ibidem*, p. 512.

etnocentriste și xenofobe a ideii de *neam*, iar pe de altă parte un emițător de proporții al acestor perspective și valori în societatea românească. Cu siguranță că antisemitismul său, sau al ziarului pe care l-a condus, nu va face din el partizanul soluției finale, al genocidului, dar tonul articolele sale, prejudecățile diseminate, atitudinile de cele mai multe ori viscerale, tonul violent, vor face ca, atât el, cât și gazeta pe care a condus-o să joace un rol important în pregătirea și legitimarea abuzurilor.

Stelian Popescu nu de puține ori își schimbase atitudinea față de realități sociale sau politice, față de oameni politici sau partide, el nerămânând fidel decât „ideii naționale”. Această atitudine, nu este doar expresia largii sale independențe și a gazetei pe care a condus-o, ci și a unei lipse de consecvență a elitei intelectuale românești. Atât vulnerabilitatea lui Stelian Popescu și a altor intelectuali români în fața ideilor extreme și tentația adesea resimțită față de formulele dictatoriale, dacă nu chiar totalitare de către acești formatori de opinie publică sunt reprezentative pentru lipsa de cultură democratică și larga confuzie conceptuală ce a caracterizat România anilor interbelici. Intoleranța și discriminarea s-au încetățenit cu ușurință într-o societate măcinată de confuzii, nesiguranțe și anxietăți. Pe fondul luptelor politice interne, a lipsei consolidării și democratizării instituționale, a corupției și politicianismului, falimentul moral al principiilor democratice s-a conturat ca o urmare firească. Astfel, dacă în viața politică sentimentul securității putea fi asigurat de guvernări dictatoriale și ferme, în viața socială se impunea eliminarea celui alt pentru supraviețuirea unității neamului românesc. Această abordare nu este produsul ideologic al ziarului „Universul”, ci maniera generală de abordare a realităților acelor ani. Cu toate acestea, larga sa răspândire și puternica autoritate și popularitate vor face ca ziarul să nu rămână doar un instrument de luat pulsul societății interbelice ci și un instrument de diseminare al ideilor, fapt care, așa cum am văzut, nu a rămas fără urmări.

**PARTIDELE ȘI RĂZBOIUL.
POZIȚIA PARTIDULUI NAȚIONAL LIBERAL, PARTIDULUI
NAȚIONAL ȚĂRĂNESC, PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN
FAȚĂ DE RĂZBOIUL DIN EST (IUNIE 1941- APRILIE 1943)**

**THE PARTIES AND THE WAR.
THE POSITION OF THE NATIONAL LIBERAL PARTY, THE
NATIONAL PEASANT PARTY, THE ROMANIAN COMMUNIST
PARTY TOWARDS THE WAR IN THE EAST
(JUNE 1941 – APRIL 1943)**

Remus Nică*

Abstract

The material exposes, in its beginning part, the main events which happened before Romania joined the other countries in the Second World War, and continuing it by presenting and analyzing the position of the political parties in Romania referring to the entire political, social, economic and military life, in the period when the Romanian army fought on the Eastern Front.

To support the approach mentioned by the title of this study are highlighted both formal and informal discussions, letters, opinions, statements, and boycott actions taken by the members of the National Liberal Party, the National Peasant Party and the Romanian Communist Party having as a main purpose the leadership of the Romanian state and especially, General Ion Antonescu, who had full powers to lead the state.

The landscape of those moments is also completed by the information of the Secret Intelligence Service dealing with the political life of those times.

Keywords: political parties, Ion Antonescu, Second World War, Eastern Front, Secret Intelligence Service.

Întrucât începutul celui de-al doilea Război Mondial – 1 septembrie 1939 – găsea România într-o situație destul de nesigură, Consiliul de Coroană întrunit la Palatul Cotroceni la 6 septembrie 1939 a hotărât că România trebuia să adopte față de conflict o poziție de neutralitate: „Consiliul, în unanimitate, a hotărât observarea strictă a regulilor neutralității stabilite prin convențiile internaționale față de

* Profesor asociat, Facultatea de Istorie din cadrul Universității București; doctor în istorie.

beligeranții din actualul conflict”¹. Deși neutră, România și-a manifestat, în prima parte a războiului preferința pentru puterile occidentale.

Intrarea României în cea de-a doua conflagrație mondială a avut loc la 22 iunie 1941, însă până la acel moment România s-a confruntat cu o serie de evenimente care au acționat drept factori determinanți pentru renunțarea la statutul de neutralitate.

Astfel, elementele definitorii pentru evoluția ulterioară a României s-au produs în vara anului 1940 când statul român a pierdut succesiv mare parte din teritoriul său. Pentru început, la 28 iunie 1940 guvernul a acceptat, pentru a evita un conflict armat cu URSS, evacuarea Basarabiei și Bucovinei de Nord. Apoi, prin Dictatul de la Viena din 30 august 1940 România a fost obligată să cedeze Ungariei partea de nord-vest a Transilvaniei pentru ca prin Tratatul de la Craiova, semnat la 7 septembrie, statul român să piardă Cadrilaterul care a revenit Bulgariei.

Prăbușirea României Mari a atras reacția opiniei publice care s-a tradus prin resentimente la adresa suveranului Carol al II-lea, astfel că în toamna anului 1940, acesta, conștient fiind și de izolarea politică în care se afla, a încredințat formarea guvernului generalului Ion Antonescu, la 4 septembrie 1940. Acesta din urmă a dorit formarea unui guvern de coaliție, însă liderii principalelor partide politice au fost de acord să discute în legătură cu acest lucru doar cu condiția abdicării regelui. La 5 septembrie, Ion Antonescu a cerut și a obținut de la suveran *puteri depline* pentru conducerea statului iar în dimineața zilei de 6 septembrie 1940 regele Carol al II-lea a anunțat într-un manifest că lasă „grelele sarcini ale domniei fiului său Mihai”²; astfel, Mihai I devine rege al României, reinvestind în funcția de prim-ministru pe Ion Antonescu care, de la 9 septembrie 1940 a primit titlul de Conducător al statului.

Deși condiția impusă de partidele politice pentru a participa la guvernare fusese respectată o dată cu abdicarea regelui, liderii PNȚ și PNL au răspuns din nou negativ apelului Conducătorului statului de a forma noul guvern. Ei au motivat refuzul astfel:

- Nu doreau participarea la o guvernare autoritară dată fiind orientarea lor democratică;

- Se aflau în imposibilitatea de a lucra împreună cu legionarii lui Horia Sima care doreau o guvernare totalitară bazată pe o singură grupare;

- Erau filo-occidentali, iar România fusese orientată încă din timpul lui Carol al II-lea către Germania.

¹ Ioan Scurtu, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (februarie 1938 – septembrie 1940)*, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1974, p. 232.

² Dinu C. Giurescu, *România în al II-lea război mondial (1939-1945)*, Editura All Educațional, București, 1999, p. 42.

Drept urmare, la 14 septembrie 1940 s-a constituit noul guvern, statul român fiind proclamat stat național-legionar. Dar neînțelegerile între Antonescu și Horia Sima au apărut repede și au culminat cu rebeliunea legionară din 21-23 ianuarie 1941. La 27 ianuarie 1941, Conducătorul statului a constituit un nou guvern compus din 25 de militari și opt civili. Și de această dată Antonescu a cerut PNȚ și PNL să participe la guvernare, dar a fost din nou refuzat.

Liderii acestor partide au explicat noul refuz prin faptul că, la acel moment nu se știa foarte clar dacă rebeliunea încetase definitiv și era mult mai indicat un guvern format din militari; mai mult, ei considerau nerealistă cererea Mareșalului, fiind convinși că Germania nu ar fi acceptat un guvern din care făceau parte personalități care preferau aliații occidentali.

Partidele politice au fost în continuare interzise, însă ele au acționat în permanență la nivel central și județean. Mai mult decât atât, liderii lor au păstrat tot timpul legături cu reprezentanți ai puterilor occidentale fapt care era periculos dată fiind afilierea României la puterile Axei, căci la 23 noiembrie 1940 România aderase la Pactul Tripartit după care a urmat acordul de colaborare economică româno-germană (la Berlin la 4 decembrie 1940) care a venit să completeze apropierea politică.

Orientarea spre Germania era argumentată de Antonescu prin simplul fapt că „în 1940 numai Germania s-a arătat dispusă să susțină granițele rămase României după grozavele rășluiri teritoriale”³.

Liderii PNL și PNȚ și-au exprimat dezacordul față de orientarea spre Germania pe care o considerau vinovată pentru pierderea Nord-vestului Transilvaniei; astfel, într-o scrisoare adresată generalului Ion Antonescu, președintele național-liberal, Constantin I.C. Brătianu preciza: „Ceea ce este mai grav este angajamentul ce luăm prin aderarea noastră la pact prin articolul 3 prin care România este obligată să susțină prin toate mijloacele politice, economice și militare pe oricare din puterile care aderă la pact, când una din ele ar fi atacată de o putere care nu este actualmente în război”⁴.

Ion Antonescu era conștient de aceste activități ale partidelor, însă în afara unor rechizitorii la adresa liderilor, în perioada 1940-1944 nu a încercat distrugerea opoziției pe care a dorit să o păstreze ca rezervă dacă ar fi fost nevoie de acest lucru.

³ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX (1918-1948)*, Editura Paideia, București, 1999, p. 426.

⁴ Ion Ardeleanu, *Amintiri. Documente. Corespondență. C. I. C. Brătianu. Carol II. Ion Antonescu*, Editura Forum SRL, București, 1992, p. 118.

Măsurile directe au fost luate de guvern împotriva comuniștilor, unii membrii ai PCdR care efectuaseră acte de sabotaj fiind lichidați.

La 12 iunie 1941 în cadrul unei întrevederi între Hitler și Antonescu la München, primul dintre aceștia i-a comunicat celui de al doilea Planul Barbarossa și anume atacarea URSS. La întrebarea Führer-ului dacă România ar dori să participe la o astfel de operațiune, generalul a răspuns că „el însuși dorește să lupte alături din prima zi. [...] Poporul român însă se gândește zi și noapte la ceasul răfuiei cu Rusia și dorește ca acest moment să sosească cât mai repede posibil, pentru a se putea răzbuna”⁵.

Drept urmare, Antonescu a intenționat formarea unui cabinet de război cu participarea PNL și PNȚ, însă din nou aceștia au răspuns negativ solicitării Conducătorului Statului.

Într-o Sinteză informativă a Serviciului Special de Informații (care îl avea în funcția de director general pe Eugen Cristescu) din 20 iunie 1941 referitoare la cercurile politice se preciza: „frunțașii celor două grupări (PNȚ și PNL), declară că totuși înțeleg să dea un sprijin tacit generalului Antonescu, lăsându-i însă întreaga răspundere politică de viitor, reprezentanții ambelor grupări menținându-se în rezervă pentru orice eventualități”⁶.

Cu toate acestea, la 22 iunie 1941, România a intrat în război de partea Axei (alături de Germania, Italia, Finlanda, Ungaria) și împotriva Uniunii Sovietice. În ordinul de zi către armată, principala motivație pentru renunțarea la neutralitate era reprezentată de dorința eliberării teritoriilor românești pierdute în anul 1940. Prezența României pe Frontul de Răsărit a durat de la 22 iunie 1941 până la 23 august 1944 și a cuprins mai multe etape deoarece trupele românești nu s-au oprit după recucerirea Basarabiei și Bucovinei de Nord.

Ion Antonescu a acceptat intrarea României în război de partea Axei, însă nu a semnat o convenție cu Germania prin care să stabilească condițiile intrării în război. Se pare că Antonescu nici nu a insistat pe lângă Hitler pentru semnarea unei astfel de convenții.

În continuare vom prezenta reacția pe care au avut-o principalele forțe politice românești față de intrarea în război precum și activitatea desfășurată de către acestea de la începutul războiului până în aprilie 1943 când au sosit în țară rămășițele trupelor românești înfrânte la Stalingrad.

Atitudinea partidelor politice față de război nu a fost una constantă, iar pentru a o evidenția într-un mod cât mai exact și mai realist este nevoie de o

⁵ Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Ștefan Lache, coordonator Florin Constantiniu, *Antonescu-Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940-1944)*, vol. I, Cozia Ed-Co, București, 1991, p. 103-104.

⁶ Cristian Troncotă, Florin Pintilie, Alin Spănu, *Documente SSI despre poziția și activitățile politice din România. 6 septembrie 1940-23 august 1944*, vol. I, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2005, p. 145.

prezentare coroborată a activității Partidului Național - Țărănist și a Partidului Național - Liberal, iar la un moment și a Partidului Comunist din România.

Partidele politice democratice au aprobat războiul împotriva URSS doar atâta vreme cât operațiunile armatei române s-ar fi limitat la recucerirea teritoriilor pierdute: „ar fi de dorit ca armata română să nu facă decât operații de ocupație a teritoriilor românești”⁷. În cazul în care lucrurile s-ar fi petrecut astfel, liderii PNȚ și PNL erau de acord să nu împiedice guvernul în acțiunile sale, ci dimpotrivă să încerce să nu îi provoace greutăți.

Ceea ce nu dorea să vadă opoziția internă era faptul că pentru o țară precum România care se afla într-o izolare politică totală lucrurile nu stăteau atât de simplu; și anume lui Antonescu i-ar fi fost imposibil să iasă din război imediat ce își îndeplinise obiectivele pentru că acest lucru ar fi stârnit reacții din partea aliatului alături de care luptase. Iar acest aliat nu era unul oarecare, ci Germania care la acel moment avea un potențial uriaș. Pe lângă toate acestea, liderii celor două grupări politice ignorau o realitate evidentă și anume aceea că începând cu 10 octombrie 1940 trupe germane intraseră în România, teoretic în calitate de trupe aliate, dar care s-ar fi putut transforma în trupe ocupante, invadând întreg teritoriul statului român.

În același timp, nenumăratele recomandări și critici aduse de liderii opoziției Conducătorului Statului erau total nepotrivite și inutile în condițiile în care ei nu prezentau soluții posibile care puse în practică ar fi oprit acțiunea militară a armatei române dincolo de Nistru. Aici se ridică un nou semn de întrebare: de ce opoziția nu aducea soluții concrete pentru situația în care se afla țara? Poate pentru că, de fapt astfel de soluții nu existau?

Mai mult decât atât, PNȚ și PNL refuzaseră în repetate rânduri apelul adresat de Ion Antonescu de a participa la guvernare. Ele îl considerau pe Mareșal omul cel mai potrivit să conducă țara în acel moment, însă în loc să îl susțină nu făceau decât să îi îngreuneze acțiunile. Apoi, cele două partide nu acceptaseră sarcina guvernării întrucât credeau că nu i-ar fi putut face față, dar în același timp procedau la îndemnuri.

Pe parcursul desfășurării războiului, Iuliu Maniu, în acord cu C.I.C. Brătianu, a stabilit și a întreținut contacte cu diplomați americani și englezi cărora le-a prezentat atitudinea sa care era diferită de aceea a lui Antonescu și situația specială a României pe al cărui teritoriu se aflau trupe germane.

Aceste legături au fost însă îngreunate odată cu decembrie 1941 de când România se afla în război cu Marea Britanie și S.U.A. Totuși, au fost înființate, odată cu acordul dintre părțile occidentale și Iuliu Maniu „două grupări principale

⁷ *Ibidem*.

de transmisiuni (conduse de Augustin Vișa și respectiv de Valeriu Georgescu), două grupuri suplimentare de rezervă (având în frunte pe ing. Ciupercescu și S. Simșa) și un grup de propagandă clandestină (în frunte cu Ion Păsătoiu)⁸ cărora li s-a pus la dispoziție tot materialul tehnic de care aveau nevoie. Dar Gestapo-ul a descoperit aceste grupări ai căror membri au fost arestați (aceștia vor fi eliberați la 23 august 1944).

Odată cu recucerirea teritoriilor răpite de URSS în vara anului 1940, liderii celor două partide democratice au trecut la o dezaprobare a războiului. Iuliu Maniu a expus care erau argumentele acestei dezaprobări și a rămas ferm acestei poziții pe toată perioada desfășurării operațiunilor împotriva Uniunii Sovietice. Astfel, el era de părere că „Mareșalul:

➤ Antrenează țara într-un război lung și greu punând-o în conflict cu Anglia și America «care vor dicta mâine pacea» [...];

➤ Încredințează controlul ținuturilor recucerite forurilor germane: Basarabia și Bucovina de Nord nu sunt recucerite, ci trec de la o administrație rusească la una germană⁹.

Nemulțumiți fiind de decizia pe care o luase Ion Antonescu de a răspunde solicitării lui Hitler de a continua operațiunile dincolo de linia Nistrului, partidele politice au hotărât să intensifice demersurile întreprinse spre a-l determina pe general să pună capăt războiului contra URSS. În acest sens, a avut loc la 10 septembrie 1941 audiența liderului național-țărănist dr. Nicolae Lupu la Ion Antonescu care a fost privită de național-țărăniști ca o ușoară destindere între PNȚ și guvern atâta vreme cât Antonescu a declarat că în cazul în care Germania ar fi fost învinsă, nu era exclus ca primul rol să fie jucat de gruparea național-țărănistă.

Cu ocazia unui nou plebiscit care a avut loc în luna noiembrie 1941 care, precum cel dintâi din martie 1941, avea drept scop acela „de a se vedea în ce măsură cetățenii României aprobă sau nu politica dusă de Ion Antonescu”¹⁰, Mareșalul l-a informat pe Nicolae Lupu de intenția sa de a constitui un Consiliu de Stat cu participarea liderilor PNȚ și ai altor partide politice. La fel ca de fiecare dată, apelul lui Ion Antonescu a rămas fără ecou.

Acest al doilea plebiscit a provocat un nou moment de tensiune între conducerea statului și opoziție. Prin intermediul unei scrisori, Iuliu Maniu l-a anunțat pe Ion Antonescu de faptul că PNȚ refuza să participe la plebiscitul considerat nepotrivit pentru acel moment, iar în legătură cu războiul acesta specifica: „PNȚ dezaprobă continuarea acțiunii militare în formă agresivă și cu intențiuni de ocupațiune pe teritoriul rusesc, dincolo de hotarele noastre firești și

⁸ Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național - Țărănesc*, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 380.

⁹ Cristian Troncotă, Florin Pîtilie, Alin Spănu, *op.cit.*, p. 161.

¹⁰ Mihai Fătu, *Antonescu și opoziția*, Editura Tipoalex, Alexandria, 2000, p. 210.

deplânge pierderile de morți și răniți ce am suferit”¹¹. Pe aceeași direcție s-a înscris și scrisoarea înaintată de președinții celor două partide lui Antonescu la 19 ianuarie 1942.

Cei doi lideri aveau o poziție comună cu privire la trimiterea de noi trupe pe Frontul de Est, încercând să îl convingă pe Mareșal de faptul că România își îndeplinise cu *vârf și îndesat* obligațiile pe care și le asumase față de Germania. Mai mult, statul român depășise chiar și ajutorul pe care l-au acordat Reich-ului Ungaria și Bulgaria care aveau tot interesul să o facă. Sfatul lui Iuliu Maniu și al lui Constantin I. C. Brătianu pentru Antonescu era formulat astfel: „Retrageți trupele din Rusia, pe care Germania le poate ușor înlocui. Reconstituiți armata refăcând cadrele și armamentul. Îndreptați situația economică și financiară a țării!”¹².

În continuare, atitudinea liderilor național-țărăniști și național-liberali față de războiul din Răsărit a fost în mare parte aceeași în ciuda diferențelor de tactică dintre ei. Astfel, dacă liberalii ar fi preferat să nu aibă loc o tensionare a relațiilor cu Germania, național-țărăniștii erau dispuși să se ajungă chiar și la acest lucru. Din aceasta se poate observa lipsa de realism a liderilor opoziției care nu erau în stare sau nu voiau să recunoască pericolul la care ar fi fost supusă România în cazul în care ar fi stricat relațiile cu Germania.

În acest fel ar putea fi explicate și disensiunile apărute în interiorul celor două partide. Astfel, în cadrul PNȚ existau mai multe concepții: maniștii (adeptii lui Iuliu Maniu) considerau că politica dusă de Ion Antonescu era mult prea rigidă și împiedica grupările democratice să facă demersuri pe lângă Anglia și America; dr. Nicolae Lupu era de părere că rolul pe care trebuia să îl îndeplinească Mareșalul nu era deloc ușor și că PNȚ-ul avea datoria de a-l sprijini în acțiunile sale; Ion Mihalache care se plasa între Maniu și Lupu, având o poziție mai flexibilă. Acesta încercase uneori chiar să oprească trimiterea anumitor memorii ale grupării național-țărăniste către Conducătorul statului.

Ion Mihalache fusese primul lider al opoziției care ceruse mobilizarea sa chiar a doua zi după intrarea României în război, la 23 iunie 1941, însă ca urmare a manifestării dezaprobării față de continuarea războiului la est de Nistru, el fusese demobilizat (în august 1941).

De asemenea, și în interiorul PNL, existau diferențe de opinii între președintele grupării, Constantin I. C. Brătianu și nepotul acestuia Gheorghe Brătianu, acesta din urmă fiind de părere că Mareșalul ar trebui susținut.

Pe de altă parte, Gheorghe Brătianu și-a manifestat intenția de a pleca pe front, plecarea pe care Maniu o considera o greșeală politică atâta vreme cât până la

¹¹ Ioan Scurtu, *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995, p. 564.

¹² Mihai Fătu, *op.cit.*, p. 224.

acel moment acesta condamnase continuarea războiului în Răsărit, iar prin cererea de mobilizare el își arăta acordul pentru continuarea războiului.

Aceste divergențe ar fi putut fi puse pe seama unei lipse de viziuni a liderilor opoziției și unei politici uneori incoerentă.

De remarcat ar fi faptul că, dacă Iuliu Maniu a rămas fidel liniei adoptate încă de la început în legătură cu participarea României la război după ce, în iulie 1941 Basarabia și Bucovina de Nord fuseseră eliberate, opinia lui Dinu Brătianu, probabil și sub influența nepotului său Gheorghe Brătianu, a cunoscut uneori anumite oscilații.

De exemplu, în septembrie 1941 cu privire la acțiunea de la Odessa, președintele liberal declara „că deși ar fi fost de dorit ca armatele românești să se oprească la Nistru, totuși recunoaște că pentru securitatea Basarabiei de Sud și a Dobrogei, această acțiune era explicabilă”¹³.

Aceste oscilații s-au mai accentuat pe parcurs, astfel că într-o notă din noiembrie 1942 a Legației Elveției, cu care liderii opoziției purtau legături, era subliniată diferența de păreri între Iuliu Maniu și Dinu Brătianu. Această notă preciza că liderul național-țărănist „a rămas pe aceeași poziție față de campania din Rusia, pe când Dinu Brătianu [...] este pentru necesitatea doborârii cu orice preț a forței bolșevice întrucât acest lucru ar intra chiar în calculele britano-americane”¹⁴.

Pe fondul luptelor de la Stalingrad din a doua parte a anului 1942, frunzașii opoziției au continuat acțiunile pentru a-l determina pe Ion Antonescu să oprească războiul dus de România împotriva Uniunii Sovietice. În acest scop, în septembrie 1942, Constantin I. C. Brătianu îl îndemna pe Mareșal să retragă trupele pentru a evita „o prăbușire completă a țării”¹⁵.

La această scrisoare, Conducătorul Statului a răspuns printr-un amplu rechizitoriu la adresa opoziției pe care a acuzat-o, printre altele de prăbușirea României Mari. El a prezentat și care erau riscurile retragerii armatei românești de pe front și anume:

- Pierderea câștigurilor dobândite până la acel moment (Basarabia și Bucovina de Nord);
- Dezonorarea armatei și a poporului;
- Condiții dezastruoase pentru țară în eventualitatea unei victorii germane;
- Ocuparea imediată a întregului Ardeal de către Ungaria¹⁶.

¹³ Cristian Troncotă, Florin Pîtilie, Alin Spănu, *op.cit.*, p. 181.

¹⁴ *Ibidem*, p. 298.

¹⁵ Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat, *23 August 1944. Documente*, vol. I (1939-1943), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 283.

¹⁶ Cristian Troncotă, Florin Pîtilie, Alin Spănu, *op.cit.*, p. 194.

De asemenea, Antonescu le oferea din nou celor doi lideri conducerea statului „Poftiți, domnule Brătianu, vă ofer din nou conducerea statului și a guvernului. Retrageți d-stră armata și «aranjați-vă» cu Anglia”¹⁷, dar aceștia încă îl considerau pe Mareșal omul cel mai potrivit pentru a conduce România.

Trupele românești au fost înfrânte la Stalingrad, fapt pentru care, la 19 ianuarie 1943, Marele Stat Major a eliberat ordinul de retragere, iar până la 17 aprilie 1943 rămășițele armatei române au fost aduse în țară și demobilizate.

A urmat un nou demers al liderilor PNL și PNȚ de a-l convinge pe Mareșal să înceteze războiul și anume memoriul trimis la 30 ianuarie 1943 prin care i se cerea „ca țara să fie urgent scoasă din dependența politică, militară și economică în care se află azi, să nu se continue exploatarea ei care duce la ruină și anarhie”¹⁸.

De asemenea, ar trebui subliniat faptul că deja în anul 1943 unii membri sau foști membri ai partidului arătau ineficiența direcției promovate de Iuliu Maniu și necesitatea trecerii la acțiune: „Trebuie să înțelegeți că a trecut vremea memoriilor. [...] E ceasul marilor hotărâri. Scrutați-vă adânc conștiința și veți descoperi că nu v-ați făcut încă datoria către țară. Rupeți lanțurile pasivității care vă gâtuie, vă înăbușe și pe dv. și partidul. [...] Dați semnalul de luptă [...]”¹⁹.

Însă după Stalingrad, considerat *al unsprezecelea ceas*²⁰ opoziția a decis să preia acțiunile de scoatere a României din război și din alianța cu Reich-ul. Iuliu Maniu a continuat să întrețină legături cu persoane din Statele Unite ale Americii și Marea Britanie.

De data aceasta și guvernul urmărea același lucru prin reprezentanții săi în capitalele statelor aflate în neutralitate față de conflict (Elveția, Spania, Portugalia, Turcia etc.).

Trecând la PCdR, acesta a fost de la început împotriva intrării României în război. Astfel, în Circulara Comitetului Central al PCR din 8 iulie 1941 ei calificau războiul contra URSS drept „un război tâlhăresc al bandiților fasciști”²¹ și își fixaseră drept primă sarcină scoaterea României din război.

În acest scop, comuniștii au încercat să se apropie de celelalte grupări politice românești, mai ales de național-țărăniști și social-democrați alături de care urmăreau crearea unui Front al păcii.

¹⁷ Ioan Scurtu, *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995, p. 570.

¹⁸ *Ibidem*, p. 571.

¹⁹ *Ibidem*, p. 573-574.

²⁰ Mihai Fătu, *op.cit.*, p. 242.

²¹ *Ibidem*, p. 239.

La fel ca și național-tărăniștii ori național-liberalii, comuniștii au redactat nenumărate documente, programe, manifeste însă diferența era aceea că ele nu erau adresate Conducătorului Statului, ci opiniei publice al cărui acord voiau să îl câștige.

În acest sens, comuniștii urmăreau să îi convingă pe oameni de greșeala pe care o făcuse Ion Antonescu de a se alătura Axei și de a porni războiul împotriva Uniunii Sovietice; ei îl acuzau pe Mareșal de trădare, de faptul că i-a permis lui Hitler să jefuiască poporul român de alimente.

Situația PCdR-ului se deosebea de aceea a grupărilor politice democratice prin faptul că împotriva comuniștilor fuseseră luate măsuri directe. Astfel, membrii comuniști care săvârșiseră acte de sabotaj fuseseră lichidați, principalii lideri ai partidului erau închiși. Cu toate acestea, deși închiși ei putea stabili legături cu oameni din afară. În acest fel, ei au menținut raporturi cu PNT și PNL; de exemplu, Lucrețiu Pătrășcanu care avea domiciliu forțat la Breaza, ori Emil Bodnăraș, care a fost chiar eliberat în anul 1943.

În ciuda deosebirilor doctrinare și a obiectivelor dintre PCdR și PNT, războiul contra sovieticilor i-a determinat pe comuniști să încerce o apropiere de național-tărăniști și de social-democrați prin a-i convinge pe aceștia că cele trei grupări au „același ideal: să scape țara de sub jugul german”²². De aceea, membrii PCdR au început să rărească criticile la adresa celor împreună cu care ar fi putut realiza un plan de luptă comun.

Linia politicii comuniștilor pentru răsturnarea regimului antonescian și pentru scoaterea statului român din războiul hitlerist era trasată prin Platforma-program a Comitetului Central al PCR numită *Lupta poporului român pentru libertate și independență națională* din 6 septembrie 1941.

În cadrul acesteia un loc important îl ocupa intenția expusă de comuniști de a constitui un front unic de luptă a poporului român împotriva Germaniei. Pentru aceasta ei își manifestau disponibilitatea de a colabora cu toate partidele ori grupările politice.

În noiembrie 1941 a avut loc Consfătuirea de la Deva la care au participat membri ai PNT, PNL, PCdR și ai Frontului Plugarilor; aceștia au adoptat o moțiune prin care specificau că „se adresează tuturor românilor de bună credință, chemându-i la luptă împotriva asupririi germane”²³.

Eforturile comuniștilor în vederea constituirii unui front al păcii au continuat și în anul 1942. Iuliu Maniu a refuzat însă în mai multe rânduri să răspundă acestei inițiative.

²² Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat, *op.cit.*, p. 296.

²³ Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Alexandru Cebuc, *Istoria PNT. Documente 1926-1947*, Editura Arc, București, 1994, p. 208.

În ianuarie 1942, comuniștii încercaseră să stabilească o legătură cu președintele PNȚ. De asemenea, în aprilie 1942, reprezentanți ai comuniștilor – Petre Iordache și Vasile Bâgu – au apelat din nou la Iuliu Maniu în vederea constituirii unui front îndreptat împotriva lui Antonescu și războiului. În vara aceluiași an acesta se arătase dispus să accepte deosebirile ideologice și problema Basarabiei și Bucovinei de Nord, însă condiționase colaborarea în primul rând de acțiunea comună pentru a convinge opinia publică asupra necesității acestei colaborări, iar în al doilea rând, de garantarea de către guvernul sovietic a granițelor României de la 1939. Cu toate acestea, Maniu nu prezentase aceste condiționări drept unele absolute. În schimb, președintele național-țărănist își arătase totala dezaprobare față de actele de sabotaj efectuate de către comuniști.

Prin scrisoarea din 20 decembrie 1942 a Comitetului Central al PCR adresată lui Iuliu Maniu se urmărea același lucru, și anume atragera acestuia spre o poziție comună privind problema războiului. Astfel, după ce fusese subliniat singurul element care despărțea cele două grupări – Problema Basarabiei și Bucovinei de Nord –, scrisoarea se încheia astfel: „Noi facem un călduros apel la patriotismul dumneavoastră pentru a ne uni forțele în vederea acțiunii, a chema la luptă toată suflarea românească, cât nu este prea târziu și vă cerem un acord comun în vederea acestor acțiuni și a creării frontului patriotic al întregului popor român”²⁴.

Contacte cu Maniu vor fi stabilite și în anul 1943 (la 15 mai 1943 Internaționala a III-A Comunistă își încetase activitatea), iar în toamna anului 1943 a avut loc constituirea unui Comitet de Front Național Patriotic (la Târgu-Jiu) alcătuit din național-țărăniști, liberali, comuniști, social-democrați și fără apartenență politică, fapt care arăta că exista posibilitatea adoptării unei atitudini comune a mai multor forțe politice.

Astfel, Maniu a fost rezervat în a colabora cu PCdR, propunând nu acțiuni comune, ci acțiuni paralele pentru realizarea unor deziderate comune – ieșirea din război, ieșirea din Axă, anularea Dictatului de la Viena, alăturarea României la Națiunile Unite.

Așadar, în perioada 22 iunie 1941 – aprilie 1943, acțiunile opoziției s-au limitat doar la memorii adresate Conducătorului Statului, încercarea de a găsi termenii unei colaborări între forțele politice interne, menținerea unor legături cu reprezentanții englezi și americani.

Regimul antonescian primea periodic rapoarte întocmite de Serviciul Special de Informații cu privire la activitățile cercurilor politice. Într-un astfel de

²⁴ Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național - Țărănesc*, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 383.

raport din decembrie 1942 era precizată lipsa de substanță a politicii dusă de PNL și PNT, în cadrul cărora existau diferențe de opinii. Același raport susține că, de fapt Dinu Brătianu nu face nimic altceva decât „secondează acțiunea lui Maniu”²⁵.

Într-un alt raport al SSI din martie 1943 se specifica „în jurul d-lui Maniu se operează de câteva săptămâni o mare regroupare a tuturor forțelor politice interne. Această concentrare vrea să formeze terenul unui viitor guvern național, de care să dispună șeful Partidului Național Țărănesc, în momentul când va fi chemat de împrejurări, la conducerea țării”²⁶.

Astfel, opoziția a rămas, așa cum s-a și dorit o rezervă pentru viitoarele evoluții ale României.

²⁵ Cristian Troncotă, Florin Pintilie, Alin Spănu, *op.cit.*, p. 321.

²⁶ Ioan Scurtu, *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995, p. 582.

**ASPECTE DIN LEGISLAȚIA SOCIALĂ ADOPTATĂ DE
GUVERNUL CONDUS DE CONSTANTIN SĂNĂTESCU
(23 AUGUST - 6 DECEMBRIE 1944)**

**ASPECTS OF THE SOCIAL LEGISLATION ADOPTED BY THE
GOVERNMENT LED BY CONSTANTIN SĂNĂTESCU
(23 AUGUST – 6 DECEMBER 1944)**

Monica Lazăr*

Abstract

The government headed by General C. Sănătescu was confronted with two major problems which mobilized the financial efforts of the state: the adoption of the necessary measures for continuing the military operations on the front and for solving the complex problems caused by the Soviet occupation. The Romanian Communist Party, supported by the Soviet authorities, and especially by the group led by Ana Pauker, which had returned to Bucharest after many years of emigration, planned to take over all state power, an objective which generated permanent political disputes with the government partners. Moreover, the political crisis was overlapped by an economic one, leading to the marginalization of the social factor.

The social policy initiated by the C. Sănătescu government aimed at re-balancing the system of payments in concordance with the changes entailed by the state of war. The executive issued normative acts through which social indicators were worked on: law-decrees and decisions regarding the work regime, wages and salaries, the monetary circulation, fiscal measures, social assistance, the fabrication and consumption of basic agro-alimentary products. To these were added juridical regulations with regard to owner-tenant relations.

The social legislation elaborated during the C. Sănătescu government was owed to two Ministries, the Ministry of Economy and the Ministry of Finances, which initiated a series of temporary juridical measures in the context of an economy that had gone through war.

Keywords: The government general C. Sănătescu, Ana Pauker, the social policy, fiscal measures, social assistance, agro-alimentary products, the social legislation.

* Istoric asociat M.N.I.R.

Politica socială este un concept care desemnează orientarea principală și obiectivele realizabile în sfera socială pe termen scurt, mediu sau lung, precum și mijloacele, instrumentele și măsurile concrete de îndeplinire a obiectivelor propuse¹. Indicatorii sociali sunt cei care pot contribui la prevenirea sau atenuarea unor probleme sociale, având un impact puternic asupra celorlalte aspecte ale societății, în primul rând asupra economiei.

Guvernul condus de generalul C. Sănătescu a promovat utilizarea unor instrumente specifice politicii sociale și încadrarea lor în noile realități (criză economică, prelevări materiale cu titlu oneros și gratuit în beneficiul unor obligații internaționale, foamete), atrăgând atenția clasei politice românești în contextul unei economii de tranziție. Aceasta s-a exprimat deschis – conferințe, întruniri, platforme-program, articole de presă – în privința problemelor sociale cu care se confrunta România după patru ani de război².

Modul real de funcționare a sistemului social european după încheierea războiului se va raporta la ideologia proprie celor două blocuri: modelul vest-european (de reformare și armonizare) și modelul est-european (de echitate socială)³. În ce privește evoluția sistemului politic european, exacerbarea rolului Marilor Puteri, mai ales după Yalta și Postdam, a creat raporturi de forță în lume care diminuau sensibil rolul Europei, țări ca România urmând să se încadreze într-o arhitectură nouă, adesea neînțeleasă de factorii politici naționali⁴.

Obiectivele cabinetului Sănătescu au fost enunțate de către Regele Mihai în „Proclamația către Țară“, emisă de postul „Radio București“ în noaptea de 23-24 august 1944: „Noul guvern înseamnă începutul unei ere noi, în care drepturile și libertățile tuturor cetățenilor sunt garantate și vor fi respectate“. Din păcate,

¹ E. Zamfir, C. Zamfir, *Politici sociale. România în context european*, București, Editura Alternative, 1995, p. 7.

² Evenimentele care s-au succedat actului de la 23 august 1944 au urmat o evoluție liniară din prisma jocului duplicitar pe care Marile Puteri îl practicau față de România. Înscrișuri sub semnătură publică (oficialități) sau asigurări verbale (formalisme diplomatice), în esență manifestări de generozitate din partea anglo-americanilor, au dat mână liberă sovieticilor pentru a întreprinde orice în România, inclusiv menținerea trupelor de ocupație chiar și după încheierea Tratatului de Pace de la Paris (10 februarie 1947). Vezi, Gh. I. Ioniță, *O jumătate de secol de istorie românească sub semnul controverselor (De la 23 august 1944 până în prezent)*, Editura Universității din București, 1997, p. 45-47. *Idem*, *Istoria românilor de la Marea Unire din 1918 până în prezent*, Universitatea Creștină „D. Cantemir“, București, 1999, p. 217.

³ M. Albert, *Capitalism contra capitalism*, Seria „Societatea Civilă“, București, Editura Humanitas, 1994, p. 23.

⁴ T. Georgescu, *România în istoria Europei secolului XX*, București, Editura Hyperion XXI, 1992, p. 19.

datorită politicii sferelor de influență promovată de Marile Puteri, perioada renașterii democratice a fost scurtă⁵.

Prin Decretul Regal nr. 1619 din 23 august 1944 a fost numit Prim-ministru generalul C. Sănătescu, iar prin Decretul Regal nr. 1620 din 23 august 1944 s-a format guvernul⁶.

Liderii partidelor reunite în Blocul Național Democrat, C. I. C. Brătianu, I. Maniu, L. Pătrășcanu și C. Titel-Petrescu au primit titlul de miniștri de stat fără portofoliu, într-un cabinet de militari⁷. La 12 octombrie 1944 PCR și PSD au părăsit Blocul Național Democrat, iar la 18 octombrie 1944 reprezentanții lor au ieșit din guvern. Cele două partide vor pune bazele unei noi coaliții, Frontul Național Democrat, în rândurile căruia vor intra și alte formațiuni politice, respectiv Frontul Plugarilor (dr. P. Groza) și syndicatele muncitorești. Acest organism nou apărut în viața politică a țării a militat în primul rând pentru promovarea comuniștilor. În scop tactic, aceștia l-au sprijinit pe C. Sănătescu, reușind să-și sporească influența în activitatea guvernamentală⁸.

Al doilea guvern Sănătescu, format din tehnicieni, a depus jurământul la 6 noiembrie 1944. Raportul de forțe era de opt titulari din partea PNȚ și PNL față de șapte titulari din partea FND. Vicepremier a fost numit dr. P. Groza. PCR a obținut Ministerul de Justiție (L. Pătrășcanu), dar a pierdut Ministerul de Interne și Ministerul de Război. În ședința guvernului din 30 noiembrie 1944 comuniștii au repus în discuție dorința lor ca cele două ministere să le fie atribuite, prefățând un nou impas, care va agrava criza politică existentă, aceasta culminând cu depunerea mandatului de către C. Sănătescu la 2 decembrie 1944⁹.

Politica socială inițiată de guvernul C. Sănătescu a vizat reechilibrarea sistemului de plăți în concordanță cu schimbările impuse de starea de război. Executivul a emis acte normative prin care s-au operat indicatorii sociali: decrete-legi și decizii cu privire la regimul de muncă, salarii și prețuri, circulație monetară, măsuri fiscale, asistență socială, fabricarea și consumul produselor agro-alimentare de bază. S-au adăugat reglementări juridice cu privire la raporturile dintre proprietari și chiriași.

⁵ N. Baci, *Agonia României*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1990, p. 196.

⁶ În timpul mandatului său, generalul C. Sănătescu a îndeplinit mai multe funcții politice: Președinte al Consiliului de Miniștri (23 august – 6 decembrie 1944), Ministru ad-interim al Economiei și al Finanțelor (13 octombrie – 4 noiembrie 1944), Ministru de Război (4 noiembrie – 6 decembrie 1944).

⁷ Gh. Buzatu și colaboratorii, *Din istoria unei zile. Contribuții la cronologia insurecției române din august 1944*, Iași, Editura Academiei, 1979, p. 53 și urm.

⁸ V. Arimia, I. Ardeleanu, M. Mușat, *23 August 1944. Documente*. Vol. III, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 118.

⁹ C. Sănătescu, *Jurnal*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 181.

În ședința Consiliului de Miniștri din 2 septembrie 1944 s-au luat 21 de hotărâri, dintre care una reține atenția pentru problema studiată, respectiv cea de la punctul 12: „Se hotărăște convocarea Consiliului, cu miniștrii de la Departamentele Economiei Naționale, pentru a studia problema muncii obligatorii, în raport cu brațele de muncă necesare pentru agricultură, cercetându-se această chestiune sub aspect economic și politic”¹⁰.

În ședința Consiliului de Miniștri din 27 septembrie 1944 s-au dezbătut trei chestiuni, două dintre acestea făcând obiectul unor reglementări juridice de factură socială: 1. Schimbul rublelor; 2. Legea chiriilor. În legătură cu primul punct, D. Iordan, Subsecretar de Stat la Ministerul Finanțelor afirma: „Șeful delegației noastre a luat contact în cursul ultimelor zile cu d-l Mareșal Malinovski și d-l gen. Vinogradov și au ajuns la o înțelegere, anume ca circulația rublei să înceteze pe data de 1 octombrie. Această preschimbare se izbește acum de multe dificultăți, în special în Moldova, unde nu există încă o administrație românească. Dar mai este încă o dificultate: nu există posibilitatea de comunicații. În Moldova de Nord nu va ști lumea că a încetat circulația rublei”¹¹. Ministrul Finanțelor, generalul Gh. Potopeanu, a avut o contribuție importantă la rezolvarea acestei probleme¹². În legătură cu al doilea punct, C. Sănătescu, Președintele Consiliului de Miniștri, afirma: „Contractele sunt prelungite până la sfârșitul războiului. Se va plăti o rată egală cu cea anterioară și pe urmă se va achita suplimentul fixat de lege”¹³.

În ședința Consiliului de Miniștri din 3 octombrie 1944 s-a reluat dezbaterile cu privire la Legea chiriilor și s-a propus un decret-lege relativ la materialele de construcție. În ce privește cota chiriilor, generalul C. Sănătescu a venit cu trei propuneri: 7%, 10%, 15%. Generalul C. Eftimiu, Ministrul Lucrărilor Publice, afirma în legătură cu această problemă: „Se închiriază camerele cu 15.000 lei pe lună în apartamente, ale căror chirii sunt în jurul a 50.000 lei pe an”¹⁴. Decretul-lege propus mai sus a vizat abrogarea restricțiilor privind materialele de construcții. În acest sens, Vice-amiralul Al. Gheorghiu, Subsecretar de Stat al Ministerului Înzestrării Armatei afirma: „Legea nr. 105 prevedea o serie întreagă de instrucțiuni, cu privire la materialele de construcție. Am cerut să se abroge această lege pentru a se putea procura materialele necesare de pe piață”¹⁵.

Decretul-lege nr. 465 din 21 septembrie 1944 a vizat măsuri fiscale speciale impuse de starea de război, precum și modificarea, completarea și

¹⁰ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond PCM, *Stenograme*, dosar nr. 2 / septembrie 1944, f. 62.

¹¹ *Ibidem*, f. 63.

¹² Gen. C. Potopeanu a fost Ministru de finanțe între 23 august și 13 octombrie 1944, mandatul său fiind preluat ulterior de gen. C. Sănătescu.

¹³ *Ibidem*, f. 63.

¹⁴ ANIC, fond PCM, *Stenograme*, dosar nr. 3/ octombrie 1944, f. 95.

¹⁵ *Ibidem*.

abrogarea unor legi financiare. A fost emis de Ministerul Finanțelor și semnat de Ministrul Economiei Naționale și al Finanțelor, Gen. de Divizie Gh. Potopeanu. Actul normativ a fost destinat reducerii impozitului pe venit și scutirii contribuției de război la Împrumutul Apărării Naționale, beneficiari fiind muncitorii (manuali) și salariații¹⁶.

Reducerea impozitului pe venit urma să se realizeze în funcție de mai mulți coeficienți. De exemplu, pentru salariul lunar impozabil până la 6.000 de lei reducerea era de 75% din impozit. Pentru salariul lunar impozabil până la 16.000 de lei reducerea era de 10% din impozit. Pentru salariații care aveau copii minori (până la 18 sau 21 de ani), dacă frecventau școli, reducerea din impozitul pe venit se realiza conform indicelui numeric. De exemplu, pentru 2-3 copii reducerea era de 25%. Pentru 5 și mai mulți copii reducerea era de 60%.

Scutirea contribuției de război i-a vizat pe salariații (particulari) încorporați în lunile mai-septembrie 1944, mobilizații cu grade inferioare și cei care fuseseră concediați din cauza distrugerilor provocate patronului prin bombardamente aeriene¹⁷.

Decizia nr. 526 din 6 octombrie 1944 a fost emisă de Ministerul Economiei și semnată de Comisarul General Mihail Gr. Romașcanu, din cadrul Comisariatului General al Prețurilor. Prin acest act normativ erau fixate prețuri maxime la produsele de bază: zarzavaturi, legume, fructe, păsări, ouă, lapte de băut (care nu era destinat industrializării), smântână, iaurt și brânzeturi comune, în afară de acelea provenite din fabrici, primarii și prefecții urmând să aplice prevederile deciziei respective¹⁸.

Decizia nr. 1740 din 9 octombrie 1944, emisă de Ministerul Economiei și semnată de Ministrul Subsecretar de Stat al Aprovizionării, L. Burchi, reglementa consumul de grâu, secară, orz, porumb, făină și derivatele ei¹⁹.

Articolul 2 din Capitolul I, Regimul făinii, prevedea că toate morile cu regim comercial erau obligate să extragă din grâul cotoat la 75 kg greutate hectolitrică următoarele procente: 68% făină populară, 10% făină albă, 20% tărațe și 2% griș; din secara de 68 kg greutate hectolitrică urmau să se extragă 72% făină integrală, restul fiind tărațe²⁰. Articolele 4-14 stabileau rațiile de hrană pentru locuitorii din municipii și comune (rurale și urbane): 350 gr pâine populară/ zi de persoană sau 250 gr pâine albă sau 5 chifle a 50 gr/ zi de persoană din făină albă. Vânzarea acestor produse era condiționată de bonurile de cartelă. Pâinea de secară

¹⁶ „Monitorul Oficial” (M.O.), I, nr. 219, 22 septembrie 1944, p. 6374-6377.

¹⁷ *Ibidem*, p. 6375.

¹⁸ M.O., I, nr. 234, 10 octombrie 1944, p. 6574-6575.

¹⁹ M.O., I, nr. 235, 11 octombrie 1944, p. 6593-6596.

²⁰ *Ibidem*, p. 6594.

și de graham se putea fabrica și vinde liber, la prețurile fixate de Comisariatul General al Prețurilor, la cererea brutarilor interesați²¹.

Decretul-lege nr. 506 din 13 octombrie 1944 emis de Ministerul Finanțelor și semnat de Ministrul Economiei Naționale și al Finanțelor, Gen. de Divizie Gh. Potopeanu, a vizat majorarea taxelor de consumație pentru produsele petrolifere. Articolul 1 stabilea tipul produsului și indicele de majorare aferent. De exemplu: gazolina și benzinele cu densitatea până la 0,785 – 35,50 lei/ kg; petrolul ușor cu densitatea cuprinsă între 0,786 - 0,804 – 35,50 lei/ kg; motorina cu densitatea cuprinsă între 0,831 - 0,900 – 10 lei/ kg. Conform articolului 3 se majora și suprataxa în cazul produselor petrolifere, după aceeași procedură. De exemplu: parafină, ceară de petrol, ozocherită și cerezină - 10 lei/ kg; uleiuri minerale - 3,50 lei/ kg; benzină - 2,30 lei/ kg; petrol - 1,40 lei/ kg; motorină - 1,10 lei/ kg; păcură - 0,80 lei/ kg²².

Reglementarea raporturilor dintre proprietari și chiriași a făcut obiectul Decretului-lege nr. 519 din 21 octombrie 1944. Acesta a fost emis de Ministerul Justiției și semnat de Ministrul Justiției ad-interim D. D. Negel²³.

Raportul Ministrului ad-interim al Justiției, Dimitrie D. Negel, către M. S. Regele Mihai, prevedea în acest sens: „Obiectivul principal al acestui proiect este sporirea chiriilor pentru semestrul 26 octombrie 1944 - 23 aprilie 1945. Prin cotele progresive adăugate la sporul de chirie am căutat să corespund variantele posibile de plată ale chiriilor precum și legitimelor necesități ale proprietarilor. Noile sporuri de chirie vor fi ușor de suportat chiar și de chiriași cu venituri modeste”²⁴. În același raport se delimita sporul de chirie în funcție de utilizatori: „Prin modificarea art. 9 din Legea nr. 224 din 6 aprilie 1943 am menținut baza de calcul a chiriilor și am prevăzut noi sporuri de chirie, mai mici la locuințe, de 10, 15 și 20% și mai mari la imobile exploatate în mod lucrativ, de 20, 30 și 40%”²⁵.

Stenograma ședinței PCR cu delegațiile PNT, PNL și PSD din 26 octombrie 1944 aduce elemente noi în evoluția sistemului de guvernare și a problemicii sociale. Acum s-a încercat definitivarea statutului muncitorilor agricoli, inițiativa venind din partea PCR, prin opinia lui L. Pătrășcanu: „Organizarea muncitorilor agricoli este o chestiune pentru care noi de multă vreme am luptat. Avem astăzi, cu siguranță, 800.000 muncitori agricoli. Să spunem că li se va crea acestora posibilitatea de organizare”²⁶.

Asistența socială a reprezentat o altă preocupare a guvernului condus de C. Sănătescu. Prin Decretul-lege nr. 551 din 31 octombrie 1944 se precizau scopul și

²¹ *Ibidem*.

²² M.O., I, nr. 238, 14 octombrie 1944, p. 6654-6655.

²³ M.O., I, nr. 245, 23 octombrie 1944, p. 6812-6814.

²⁴ *Ibidem*, p. 6815-6816.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ ANIC, *Fond C.C. al P.C.R., Cancelarie*, vol. I, 1921-1953, dosar nr. 19, f. 104.

funcțiile acesteia. Actul normativ a fost emis de Ministerul Economiei Naționale și semnat de Președintele Consiliului de Miniștri și Ministru al Economiei Naționale și al Finanțelor ad-interim, Gen. de Corp de armată adjutant C. Sănătescu²⁷.

Articolul 2 prevedea mai multe forme de asistență, sub forma ajutoarelor: de invaliditate și bătrânețe, de înmormântare și de maternitate. Articolul 7 exemplifica ajutorul de invaliditate și bătrânețe, ce consta fie în găzduire, cu sau fără întreținere, într-un cămin al Camerei de Comerț și Industrie, fie într-o sumă de bani plătită lunar, al cărei quantum urma să se stabilească în raport cu localitatea unde comerciantul își avea domiciliul. Prescripția extinctivă pentru asistența socială s-a fixat la doi ani. În acest sens, articolul 13 stipula că ajutoarele stabilite de Cameră pe baza legii și nereclamate de beneficiarii lor, se pierdeau prin trecerea a doi ani de la data exigibilității²⁸.

Noul regim al fabricării făinii a fost reglementat prin Decizia nr. 1865 din 23 noiembrie 1944, emisă de Ministerul Economiei Naționale și semnată de Ministrul Subsecretar de Stat al Aprovizionării, L. Burchi. Articolele 1-2 stabileau cantitățile pe care morile urmau să le extragă, dar numai după eliminarea corpurilor străine. Morile cu regim comercial erau obligate să extragă din grâul cotelat la 75 kg greutate hectolitrică 73% făină populară, 12% făină albă (din care 2% putea fi griș) și 15% țărâțe. Morile țărănești urmau aceeași procedură, valorile procentuale fiind următoarele: 85% făină integrală și 15% țărâțe²⁹.

Prin Decizia nr. 20076 din 2 iunie 1944, emisă de Ministerul Economiei Naționale, s-a aprobat înființarea unei piețe săptămânale de zarzavaturi și păsări în comuna Voiteg din județul Timiș-Torontal, aceasta urmând să funcționeze în ziua de luni a fiecărei săptămâni³⁰.

Majorarea salariilor funcționarilor, lucrătorilor și oamenilor de serviciu a fost aprobată prin Decizia nr. 573 din 2 decembrie 1944, emisă de Ministerul Economiei Naționale și semnată de Comisarul general al prețurilor, Mihail Gr. Romașcanu³¹. Valorile de referință au fost raportate la salariile brute, baza de calcul a pornit de la coeficienții existenți la sfârșitul anului 1940, iar majorările au fost stabilite la 6 noiembrie 1944, după cum urmează în Anexa 1.

Articolul 8 definea salariile brute: „Prin salarii brute, în sensul prezentei deciziuni, se înțeleg indemnizațiile totale brute în vigoare la 31 decembrie 1940 și 6 noiembrie 1944, cuvenite sub orice formă (în numerar sau în natură) funcționarilor, lucrătorilor și oamenilor de serviciu, exclusiv alocațiile de familie, orele suplimentare, primele de producție sau de activitate, cheltuielile de transport

²⁷ M.O., I, nr. 253, 1 noiembrie 1944, p. 7026-7027.

²⁸ *Ibidem*, p. 7026.

²⁹ M.O., I, nr. 274, 25 noiembrie 1944, p. 7629.

³⁰ M.O., I, nr. 280, 2 decembrie 1944, p. 7834.

³¹ M.O., I, nr. 282, 5 decembrie 1944, p. 7918-7922.

întâmplătoare, ajutoarele ocazionale în bani sau în natură și gratificațiile în contractele de muncă³². Conform articolului 10, pe lângă salariile brute se acordau și alocații pentru copii, în funcție de vârstă. „Salariații cu luna” urmau să primească o alocație de 1.500 lei/ lună pentru fiecare copil, până la împlinirea vârstei de 21 de ani. Potrivit articolului 11 nu intrau sub incidența normei juridice respective următoarele categorii sociale: funcționarii, lucrătorii, oamenii de serviciu încadrați în Codul funcționarilor publici și ale căror salarii erau stabilite prin legi speciale; lucrătorii din construcții, croitorie și marochinărie care nu erau angajați într-o întreprindere industrială; personalul casnic; ucenicii, elevii și studenții în practică, din școlile cu profil industrial și comercial³³.

Prețuri maxime au fost fixate nu numai la produsele de bază (Decizia nr. 526/ 6 octombrie 1944) ci și la serviciile publice. Prin Decizia nr. 575 din 29 noiembrie 1944, emisă de Ministerul Economiei Naționale și semnată de Comisarul general al prețurilor Mihail Gr. Romașcanu, au fost stabilite prețuri maxime pentru băile din Brașov, exploatate de Eforia Școalelor Centrale Ortodoxe Române³⁴. Articolul 3 prevedea că Administrația băilor era obligată să țină carnețe pentru biletele de băi³⁵. Condițiile și serviciile oferite populației sunt precizate strict în prezenta decizie, potrivit unui tabel cu explicațiuni, prezentat în Anexa 2.

Legislația socială elaborată în timpul guvernului C. Sănătescu este meritul a două ministere, Ministerul Economiei și Ministerul Finanțelor, care au inițiat seria reformelor juridice cu caracter tranzitoriu, într-o economie care trecuse prin starea de război³⁶. Generalul C. Sănătescu a calificat situația politică și economică de la sfârșitul anului 1944 drept o criză de guvern, care l-a făcut să-și piardă, în ultimă instanță, autoritatea: „Deși guvernul actual este compus din oameni politici, deci mai pricepuți în treburile statului, trebuie să recunosc cu durere că până la finele lunii noiembrie nu am realizat nimic, fiindcă membrii guvernului nu au în vedere decât politica și nicidecum gospodăria statului. Liberalii au fost mai moderați. Lupta se dă între comuniști și național-țărăniști”³⁷.

³² *Ibidem*, p. 7922.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 7923.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Un rol determinant în activitatea legislativă l-a avut Comisariatul general al prețurilor, departament din subordinea Ministerului Economiei, cu rol decizional și de control, condus de Mihail Gr. Romașcanu.

³⁷ C. Sănătescu, *op.cit.*, p. 179.

5 Decembrie 1944

MONITORUL OFICIAL (Partea I) Nr. 282

7919

Art. 2. — Salariile brute în vigoare la data de 31 Decembrie 1940, ale tuturor salariaților cu luna, se majorează după cum urmează:

Salariile brute în lei existente la 31 Decembrie 1940	Salariile brute în lei majurate la 6 Noemvrie 1944	Salariile brute în lei existente la 31 Decembrie 1940	Salariile brute în lei majurate la 6 Noemvrie 1944	Salariile brute în lei existente la 31 Decembrie 1940	Salariile brute în lei majurate la 6 Noemvrie 1944	Salariile brute în lei existente la 31 Decembrie 1940	Salariile brute în lei majurate la 6 Noemvrie 1944
2.000	20.000	4.550	38.300	7.050	50.200	9.800	59.400
2.050	20.400	4.600	38.600	7.100	50.400	9.850	59.550
2.100	20.800	4.650	38.900	7.150	50.600	9.900	59.700
2.150	21.200	4.700	39.200	7.200	50.800	9.950	59.850
2.200	21.600	4.750	39.500	7.250	51.000	10.000	60.000
2.250	22.000	4.800	39.800	7.300	51.200		
2.300	22.400	4.850	40.100	7.350	51.400	10.050	60.150
2.350	22.800	4.900	40.400	7.400	51.600	10.100	60.300
2.400	23.200	4.950	40.700	7.450	51.800	10.150	60.450
2.450	23.600	5.000	41.000	7.500	52.000	10.200	60.600
2.500	24.000					10.250	60.750
		5.050	41.250	7.550	52.200	10.300	60.900
2.550	24.400	5.100	41.500	7.600	52.400	10.350	61.050
2.600	24.800	5.150	41.750	7.650	52.600	10.400	61.200
2.650	25.200	5.200	42.000	7.700	52.800	10.450	61.350
2.700	25.600	5.250	42.250	7.750	53.000	10.500	61.500
2.750	26.000	5.300	42.500	7.800	53.200		
2.800	26.400	5.350	42.750	7.850	53.400	10.550	61.650
2.850	26.800	5.400	43.000	7.900	53.600	10.600	61.800
2.900	27.200	5.450	43.250	7.950	53.800	10.650	61.950
2.950	27.600	5.500	43.500	8.000	54.000	10.700	62.100
3.000	28.000					10.750	62.250
		5.550	43.750	8.050	54.150	10.800	62.400
3.050	28.350	5.600	44.000	8.100	54.300	10.850	62.550
3.100	28.700	5.650	44.250	8.150	54.450	10.900	62.700
3.150	29.050	5.700	44.500	8.200	54.600	10.950	62.850
3.200	29.400	5.750	44.750	8.250	54.750	11.000	63.000
3.250	29.750	5.800	45.000	8.300	54.900		
3.300	30.100	5.850	45.250	8.350	55.050	11.050	63.150
3.350	30.450	5.900	45.500	8.400	55.200	11.100	63.300
3.400	30.800	5.950	45.750	8.450	55.350	11.150	63.450
3.450	31.150	6.000	46.000	8.500	55.500	11.200	63.600
3.500	31.500					11.250	63.750
		6.050	46.200	8.550	55.650	11.300	63.900
3.550	31.850	6.100	46.400	8.600	55.800	11.350	64.050
3.600	32.200	6.150	46.600	8.650	55.950	11.400	64.200
3.650	32.550	6.200	46.800	8.700	56.100	11.450	64.350
3.700	32.900	6.250	47.000	8.750	56.250	11.500	64.500
3.750	33.250	6.300	47.200	8.800	56.400		
3.800	33.600	6.350	47.400	8.850	56.550	11.550	64.650
3.850	33.950	6.400	47.600	8.900	56.700	11.600	64.800
3.900	34.300	6.450	47.800	8.950	56.850	11.650	64.950
3.950	34.650	6.500	48.000	9.000	57.000	11.700	65.100
4.000	35.000					11.750	65.250
		6.550	48.200	9.050	57.150	11.800	65.400
4.050	35.300	6.600	48.400	9.100	57.300	11.850	65.550
4.100	35.600	6.650	48.600	9.150	57.450	11.900	65.700
4.150	35.900	6.700	48.800	9.200	57.600	11.950	65.850
4.200	36.200	6.750	49.000	9.250	57.750	12.000	66.000
4.250	36.500	6.800	49.200	9.300	57.900		
4.300	36.800	6.850	49.400	9.350	58.050	12.050	66.150
4.350	37.100	6.900	49.600	9.400	58.200	12.100	66.300
4.400	37.400	6.950	49.800	9.450	58.350	12.150	66.450
4.450	37.700	7.000	50.000	9.500	58.500	12.200	66.600
4.500	38.000					12.250	66.750
				9.550	58.650	12.300	66.900
				9.600	58.800	12.350	67.050
				9.650	58.950	12.400	67.200
				9.700	59.100	12.450	67.350
				9.750	59.250	12.500	67.500

7920

MONITORUL OFICIAL (Partea I) Nr. 282

5 Decembrie 1944

Salarile brute în lei existente la 31 Decembrie 1940	Salarile brute în lei majorate la 6 Noiembrie 1944	Salarile brute în lei existente la 31 Decembrie 1940	Salarile brute în lei majorate la 6 Noiembrie 1944	Salarile brute în lei existente la 31 Decembrie 1940	Salarile brute în lei majorate la 6 Noiembrie 1944	Salarile brute în lei existente la 31 Decembrie 1940	Salarile brute în lei majorate la 6 Noiembrie 1944
12.550	67.650	15.300	74.600	18.050	80.100	20.800	85.600
12.600	67.900	16.350	74.700	18.100	80.200	20.850	85.700
12.650	67.950	16.400	74.800	18.150	80.300	20.900	85.800
12.700	68.100	15.450	74.900	18.200	80.400	20.950	85.900
12.750	68.250	15.500	75.000	18.250	80.500	21.000	86.000
12.800	68.400			18.300	80.600		
12.850	68.550	16.550	75.100	18.350	80.700	21.050	86.100
12.900	68.700	16.600	75.200	18.400	80.800	21.100	86.200
12.950	68.850	16.650	75.300	18.450	80.900	21.150	86.300
13.000	69.000	15.700	75.400	18.500	81.000	21.200	86.400
		15.750	75.500			21.250	86.500
13.050	69.150	15.800	75.600	18.550	81.100	21.300	86.600
13.100	69.300	15.850	75.700	18.600	81.200	21.350	86.700
13.150	69.450	15.900	75.800	18.650	81.300	21.400	86.800
13.200	69.600	15.950	75.900	18.700	81.400	21.450	86.900
13.250	69.750	16.000	76.000	18.750	81.500	21.500	87.000
13.300	69.900			18.800	81.600		
13.350	70.050	16.050	76.100	18.850	81.700	21.550	87.100
13.400	70.200	16.100	76.200	18.900	81.800	21.600	87.200
13.450	70.350	16.150	76.300	18.950	81.900	21.650	87.300
13.500	70.500	16.200	76.400	19.000	82.000	21.700	87.400
		16.250	76.500			21.750	87.500
13.550	70.650	16.300	76.600	19.050	82.100	21.800	87.600
13.600	70.800	16.350	76.700	19.100	82.200	21.850	87.700
13.650	70.950	16.400	76.800	19.150	82.300	21.900	87.800
13.700	71.100	16.450	76.900	19.200	82.400	21.950	87.900
13.750	71.250	16.500	77.000	19.250	82.500	22.000	88.000
13.800	71.400			19.300	82.600		
13.850	71.550	16.550	77.100	19.350	82.700	22.050	88.100
13.900	71.700	16.600	77.200	19.400	82.800	22.100	88.200
13.950	71.850	16.650	77.300	19.450	82.900	22.150	88.300
14.000	72.000	16.700	77.400	19.500	83.000	22.200	88.400
		16.750	77.500			22.250	88.500
14.050	72.100	16.800	77.600	19.550	83.100	22.300	88.600
14.100	72.200	16.850	77.700	19.600	83.200	22.350	88.700
14.150	72.300	16.900	77.800	19.650	83.300	22.400	88.800
14.200	72.400	16.950	77.900	19.700	83.400	22.450	88.900
14.250	72.500	17.000	78.000	19.750	83.500	22.500	89.000
14.300	72.600			19.800	83.600		
14.350	72.700	17.050	78.100	19.850	83.700	22.550	89.100
14.400	72.800	17.100	78.200	19.900	83.800	22.600	89.200
14.450	72.900	17.150	78.300	19.950	83.900	22.650	89.300
14.500	73.000	17.200	78.400	20.000	84.000	22.700	89.400
		17.250	78.500			22.750	89.500
14.550	73.100	17.300	78.600	20.050	84.100	22.800	89.600
14.600	73.200	17.350	78.700	20.100	84.200	22.850	89.700
14.650	73.300	17.400	78.800	20.150	84.300	22.900	89.800
14.700	73.400	17.450	78.900	20.200	84.400	22.950	89.900
14.750	73.500	17.500	79.000	20.250	84.500	23.000	90.000
14.800	73.600			20.300	84.600		
14.850	73.700	17.550	79.100	20.350	84.700	23.050	90.100
14.900	73.800	17.600	79.200	20.400	84.800	23.100	90.200
14.950	73.900	17.650	79.300	20.450	84.900	23.150	90.300
15.000	74.000	17.700	79.400	20.500	85.000	23.200	90.400
		17.750	79.500			23.250	90.500
15.050	74.100	17.800	79.600	20.550	85.100	23.300	90.600
15.100	74.200	17.850	79.700	20.600	85.200	23.350	90.700
15.150	74.300	17.900	79.800	20.650	85.300	23.400	90.800
15.200	74.400	17.950	79.900	20.700	85.400	23.450	90.900
15.250	74.500	18.000	80.000	20.750	85.500	23.500	91.000

20

Anexa 1b.

5 Decembrie 1944		MONITORUL OFICIAL (Partea I) Nr. 282				7921	
Salariile brute în lei existente la 31 Decembrie 1940	Salariile brute în lei majorate la 6 Noemvrie 1944	Salariile brute în lei existente la 31 Decembrie 1940	Salariile brute în lei majorate la 6 Noemvrie 1944	Salariile brute în lei existente la 31 Decembrie 1940	Salariile brute în lei majorate la 6 Noemvrie 1944	Salariile brute în lei existente la 31 Decembrie 1940	Salariile brute în lei majorate la 6 Noemvrie 1944
23.550	91.100	23.950	91.900	24.300	92.600	24.650	93.300
23.600	91.200	24.000	92.000	24.350	92.700	24.700	93.400
23.650	91.300			24.400	92.800	24.750	93.500
23.700	91.400	24.050	92.100	24.450	92.900	24.800	93.600
23.750	91.500	24.100	92.200	24.500	93.000	24.850	93.700
23.800	91.600	24.150	92.300			24.900	93.800
23.850	91.700	24.200	92.400	24.550	93.100	24.950	93.900
23.900	91.800	24.250	92.500	24.600	93.200	25.000	94.000

Anexa 1c.

D E P L I C A Ț I U N I

	Prețurile în- tregi în lei	Prețurile în lei pentru militarii de orice grad, funcț. publici, invalizii de război, orfanii de război, pensionarii publici, studenții și elevii.
1. Una baie de aburi	250	100
2. Una baie de puțină	250	100
3. Una baie de puțină dublă	400	—
4. Una baie de aburi sau de puțină pentru populația nevoiașă în zilele de Luni înainte de masă și Sâmbătă după masă	150	—
5. Un masaj	80	80
6. Podicură	80	80

În aceste prețuri este cuprins și costul pentru următoarea rufărie, pe care administrația băilor are obligațiunea să o pună la dispoziția clienților săi:

La băile de puțină: un cearceaf și un prosop.

La băile de aburi: un cearceaf, un prosop și un șorț.

Suplimentul de rufărie se va acorda numai la cererea clientului. Pentru suplimentul de rufărie, administrația băilor va putea percepe o sumă în plus peste prețurile stabilite mai sus și care se va calcula, ținând seamă de costul efectiv al materialului, al confecționării, al spălatului și al uzării rufăriei.

Art. 2. — Administrația băilor este obligată, conform articolului 26 din legea Nr. 282, publicată în Monitorul Oficial Nr. 100 din 1 Mai 1943, cu modificările sale ulterioare, să afișeze în mod vizibil, la casa de bilete, tarifele prevăzute la articolul 1 din prezenta decizie, precum și dispozițiunile privitoare la rufărie ce intră obligatoriu în tariful stabilit.

Art. 3. — Administrația băilor este obligată să țină carnete pentru biletele de băi vândute. Bilețele vor fi numerotate, vor avea imprimat prețul băii și vor fi vizate de Administrația financiară.

Aceste carnete vor fi înregistrate într'un registru special al carnetelor întrebunțate.

Art. 4. — Pe data publicării prezentei decizii în Monitorul Oficial, se abrogă dispozițiunile prevăzute în deciziunea noastră Nr. 479, publicată în Monitorul Oficial Nr. 181 din 5 August 1944.

Art. 5. — Infracțiunile la prevederile prezentei decizii se constată și se pedepsesc în conformitate cu dispozițiunile legii Nr. 282, publicată în Monitorul Oficial Nr. 100 din 1 Mai 1943, cu modificările sale ulterioare.

Art. 6. — Directorul stabilirii salariilor și tarifulor și directorul controlului din Oficiul Central de Control și Inspecțiuni sunt însărcinați cu aducerea la îndeplinire a dispozițiunilor prezentei decizii.

Data la 29 Noemvrie 1944.

Comisarul general al prețurilor, Mihail Gr Romanescu
Nr. 575.

Anexa 2.

INEDITE MĂRTURII DE ARHIVĂ PRIVIND REPRIMAREA POLITICĂ A PRESEI ROMÂNEȘTI LA ÎNCEPUTUL ANULUI 1946

UNEDITED ARCHIVAL EVIDENCES ON THE POLITICAL REPRESSION OF THE ROMANIAN PRESS AT THE BEGINNING OF THE YEAR 1946

Florin Georgescu*

Abstract

The repression against Romanian journalists started in February 1945, when a law on the political cleaning of print media journalists was enacted. This law was based on the Armistice Convention signed in Moscow on September 12, 1944 by Romania and its allies.

Print media cleaning was based on law no. 102 on press cleaning, published in the "Official Journal" no. 34 from February 12, 1945.

This law was the theoretical tool for implementing the political cleaning of print media institutions. After August 23, 1944, this institution tried – by its representatives and within the limits imposed by the internal and external political environment, otherwise extremely tensed – to regain its democratic status, meant to objectively inform the public opinion by excluding, as far as possible, any political interference.

The political repression on print media was made possible with the help of governmental bodies controlled by the Communist Party (the Council of Ministers, the Ministry of Justice through the People's Court, the National Propaganda Ministry), resulting in the removal of those journalists who didn't observe the ruler's official policy, therefore being subject to severe consequences, life imprisonment included.

Keywords: press cleaning, Romanian Communist Party, the Ministry of Justice, the People's Court, the National Propaganda Ministry.

* Muzeograf, Secția Istorie; doctor în istorie.

Odată cu preluarea conducerii țării de către guvernul Groza, la 6 martie 1945, Partidul Comunist Român și-a intensificat politica represivă cu scopul instaurării unui regim de sorginte totalitară. Un domeniu care a fost supus unui intens proces de purificare pe criterii politice a fost și acela al presei scrise, proces care s-a înscris în ansamblul politicii generale a autorităților de a-și subordona integral structurile statale și ale societății civile, prin eliminarea tuturor celor care nu se încadrau pe coordonatele trasate de noii guvernanți.

Îndreptându-ne atenția spre anul 1946, acesta s-a caracterizat, prin aducerea, scriptică de altfel, în fața Tribunalului Poporului a șase gazetari.

Luna februarie a anului 1946 a marcat desfășurarea procesului lotului cu numărul 11 cuprinzând 14 „criminali de război”, între aceștia figurând și șase gazetari dintre care cinci își găsiseră refugiul încă dinainte de 23 august 1944 în afara țării, aceștia fiind Alexandru Gregorian, Ion Sângiorgiu, Alexandru Cuzin, Horia Stamatu, Vintilă Horia, Ion Victor Vojen.

Anterior punerii în scenă a procesului celor șase gazetari, a fost publicată în „Monitorul Oficial” citația nr. 143/8 februarie 1946¹ a Completului II de Judecată a Tribunalului Poporului, prin care respectiva instanță solicita prezența în fața completului de judecată a patru dintre cei șase acuzați, cei care nu erau cuprinși în citație fiind Alexandru Gregorian și Horia Stamatu.

Cei patru gazetari cuprinși în citația amintită erau: Ion Victor Vojen, Vintilă Horia, Alexandru Cuzin, Ion Sângiorgiu.

Gazetarii amintiți erau considerați „vinovați de crimele de dezastrul țării, prin săvârșirea crimelor de război, prevăzute de art. 2 lit. *j.* și *o.* și sancționate de art. 3 alin. 1 și 2 din legea nr. 312 din 1945, prin aceea că:

„Au părăsit teritoriul național pentru a se pune în slujba hitlerismului sau fascismului și au atacat țara, prin scris, prin grai sau în orice alt mod;

Precum și pentru faptul că s-au pus în slujba hitlerismului sau fascismului și au contribuit prin fapte proprii la realizarea scopurilor lor politice sau la aservirea vieții economice a țării în detrimentul intereselor poporului Român”².

Procesul a început pe 20 februarie 1946 și s-a încheiat a doua zi, pe 21 februarie 1946 când a fost pronunțată sentința.

În ceea ce privește încadrarea legală a faptelor de care erau învinuiți cei șase gazetari, aceasta avea ca fundament legea nr. 312/24 aprilie 1945 pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de război³.

Este de menționat faptul că dintre cei șase publiciști era prezent doar Ioan Victor Vojen, avocat de profesie, judecarea cauzei acestuia fiind amânată însă

¹ „Monitorul Oficial” nr. 37/13 februarie 1946, partea I, p. 1176.

² *Ibidem*.

³ „Monitorul Oficial” nr. 94/24 aprilie 1945, partea I, p. 3362-3364.

„pentru ca dl. acuzator public să poată lua cunoștință de probele apărării depuse în ultimul timp de acuzat, care a fost dispărut”⁴.

Desfășurarea procesului a constat în analizarea de către instanța extraordinară a fiecărui caz în parte al celor cinci ziariști, argumentele exemplificative prin care au fost condamnați având la bază titluri de articole și citate din respectivele articole, publicate în ziarele la care activau, aceste articole constituind capete de acuzare încadrate în prevederile articolului 2, literele *j* și *o* din legea nr. 312/24 aprilie 1945, respectivele fapte fiind pedepsite de articolul 3, alineatele 1 și 2 din actul normativ amintit.

Primul dosar adus în atenția instanței extraordinare l-a avut în vedere pe Alexandru C. Cuzin, faptele de care a învinuit acesta fiind încadrate în prevederile articolului 2 litera *o*, a legii pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de război, adoptată în aprilie 1945.

Documentația Tribunalului Poporului consemna referitor la Alexandru Cuzin, folosind aceeași terminologie specifică Partidului Comunist Român și autorităților pe care acesta și le subordonase, „că prin acțiuni directe a contribuit la realizarea scopurilor politice ale hitlerismului în România: aderarea României la Axă și susținerea războiului de agresiune din Răsărit, precum și la aservirea vieții economice în București, folosind acestor scopuri prin activitatea sa”⁵.

Astfel, în ceea ce îl privește pe gazetarul Alexandru Cuzin, acesta era acuzat de „propaganda în favoarea hitlerismului și pentru alăturarea României la politica Axei, susținerea războiului de agresiune din Răsărit, propagandă pentru aservirea vieții noastre economice față de Germania”⁶.

Îndreptându-ne atenția spre Alexandru Gregorian, acuzațiile la adresa acestuia se înscriau pe aceleași coordonate ca și în cazul lui Alexandru C. Cuzin, fiind încadrat „în prevederile art. 2 litera *o* din legea nr. 312/945”⁷ (legea pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de război, intrată în vigoare pe 24 aprilie 1945 – n.n.).

Astfel, Alexandru Gregorian era învinuit „că prin acțiuni directe, a contribuit cu intenții criminale la realizarea scopurilor politice ale hitlerismului în România: aderarea României la politica Axei, susținerea dictaturilor prohitleriste și susținerea războiului din Răsărit”⁸.

Acuzațiile anterioare au fost completate, similar procedându-se și în ceea ce îl privește pe Alexandru C. Cuzin, cu aceea că „prin scrierile sale apărute în

⁴ A.N.R., fond *Consiliul de Miniștri*, dosar 45/1946, f. 2 (verso).

⁵ Idem, f. 5 (recto).

⁶ A.N.R., fond *Consiliul de Miniștri*, dosar 45/1946, f. 5 (recto).

⁷ Idem, f. 6 (recto).

⁸ *Ibidem*.

diferite publicații, a dus cu perseverență o campanie continuă propagandistică pentru a determina opinia publică românească să ia o atitudine favorabilă hitlerismului”⁹.

Campania de propagandă consemnată în dosarul de cercetare se baza tot pe trei teme „în favoarea hitlerismului pe care acuzatul Gregorian le-a răspândit”¹⁰, acestea fiind: „propaganda pentru fascism și hitlerism și pentru aderarea României la politica Axei, propaganda în favoarea dictaturilor filogermane, propaganda pentru susținerea războiului din Răsărit”¹¹.

O atenție aparte se impune a fi acordată celei de a treia teme acuzatoare, respectiv aceea a sprijinirii „războiului din Răsărit”¹², învinuirea fiind susținută prin citate din două articole apărute în gazeta „Sfarmă Piatră” în 24 și 28 iunie 1941, după începerea ofensivei armatei române pentru eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei de sub ocupația sovietică.

Autorul considera că prin participarea armatei române pe frontul de est, România contribuia la consolidarea civilizației europene, opinia publică din țară, partidele democratice și apărătoare ale interesului național sprijinind campania până în momentul eliberării Basarabiei și a nordului Bucovinei.

Trecerea Prutului de către armata română pentru eliberarea teritoriilor românești ocupate prin dictat de către Uniunea Sovietică în iunie 1940 era considerată de către opinia publică, de către partidele democratice și apărătoare ale interesului național ca o acțiune de refacere a integrității naționale definitivată la 1 Decembrie 1918.

Trecerea dincolo de Nistru a fost considerată ca o depășire a misiunii avute de trupele române, prezente pe un teritoriu străin, continuarea participării armatei naționale la campania declanșată de Germania pe teritoriul sovietic fiind lipsită de susținerea opiniei publice și a celor două importante partide politice naționale, Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal.

Îndreptându-ne atenția spre cel de al treilea gazetar judecat în contumacie de către Tribunalul Poporului în februarie 1946, Horia Stamatu, faptele de care era făcut responsabil erau încadrate, ca și în cazul precedentilor doi gazetari, în prevederile art. 2 lit. o din legea nr. 312/945.

Horia Stamatu era considerat responsabil de propagarea „urii de rasă, prin exaltarea sentimentelor contra popoarelor conlocuitoare”¹³, de „propagandă în favoarea Germaniei hitleriste și a Italiei fasciste, a mișcării legionare, a dictaturii cât și pentru aservirea politicii românești la Axă”¹⁴.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ A.N.R., fond *Consiliul de Miniștri*, dosar 45/1946, f. 7 (verso).

¹² *Ibidem*.

¹³ A.N.R., fond *Consiliul de Miniștri*, dosar 45/1946, f. 8.

¹⁴ *Ibidem*.

În ceea ce îl privește pe Vintilă Horia, zis Caftangioglu, acesta era învinuit de fapte pe care actul de acuzare le încadra „în prevederile art. 2 lit. o din legea nr. 312/945, constând în acelea că prin acțiuni directe, – articolele sale gazetărești, – a contribuit cu intenție criminală la realizarea scopurilor politice ale hitlerismului în România”¹⁵.

Articolele sale, erau considerate ca având caracter de propagandă, aceasta fiind clasificată în două teme principale: „propaganda pentru fascism și hitlerism și pentru aderarea României la politica Axei, sprijinirea dictaturii antonesciene”¹⁶.

Acestea reprezentau capete de acuzare la adresa ziaristului pe care, atât cei trei colegi evidențiați anterior, cât și Ion Sângiorgiu la care vom face referire în cele ce urmează, nu au avut posibilitatea să le combată, toți cei cinci gazetari judecați în lipsă, găsindu-și refugiul în partea democratică a Europei.

Îndreptându-ne atenția spre cel de al cincilea gazetar – Ion Sângiorgiu – judecat în lipsă de către Tribunalul Poporului în luna februarie a anului 1946 în cadrul lotului cu nr. 11 al „criminalilor de război”, faptele acestuia au fost „încadrate prin actul de acuzare în prevederile art. 2 litera j din legea nr. 312/945, constând prin aceea că s-a pus în slujba hitlerismului, părăsind și teritoriul țării pe teritoriul inamic, de unde a atacat Țara”¹⁷.

Conform dosarului de cercetare, Ion Sângiorgiu era acuzat că prin articolele sale, fără a fi amintit vreunul, ca în cazul lui Alexandru C. Cuzin, Alexandru Gregorian, Horia Stamatu și Vintilă Horia, „a făcut propagandă în favoarea hitlerismului, contribuind astfel la realizarea scopurilor politice hitleriste în România, târând țara în slujba Axei”¹⁸.

Această învinuire era completată cu aceea referitoare la refugiarea în afara țării, actul de acuzare consemnând că după publicarea unor articole prohitleriste, „Sângiorgiu, când Țara a reușit la 23 August 1944 să scuture jugul hitlerist și să pornească la lupta de desăvârșită eliberare, – părăsește Țara și punându-se direct în serviciul hitlerismului, atacă cu vehemență țara și participă la conducerea criminală a acțiunii împotriva României, dusă de așa-zisul guvern național al lui Horia Sima”¹⁹. Este de menționat că gazetarul a fost ministru al educației naționale în cabinetul constituit pe teritoriul Germaniei de către conducătorul mișcării legionare, refugiat la rândul său la Berlin în urma reprimării de către generalul Ion Antonescu a rebeliunii legionare desfășurată în România între 21 și 23 ianuarie 1941.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ A.N.R., fond *Consiliul de Miniștri*, dosar 45/1946, f. 10 (verso).

¹⁷ *Ibidem*, f. 12 (verso).

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

Acuzațiile la adresa gazetarului care a „beneficiat” de interdicția definitivă de a mai activa în presă conform Jurnalului cu nr. 993/4 iulie 1945²⁰, nu sunt argumentate prin prezentarea, în documentul de arhivă analizat, a unor extrase din articolele publicate de Ion Sângiorgiu, așa cum se întâmplase în cazul celor patru colegi de breaslă la care s-a făcut referire anterior.

Conform celor evocate în cuprinsul documentului existent în fondul de arhivă al Consiliului de Miniștri, totuși actul de acuzare cuprinde referiri la „articolele gazetărești prin care acuzatul Ion Sângiorgiu a făcut propagandă în favoarea hitlerismului cu indicarea fiecărui articol în parte și a datei însemnării lui”²¹, fără ca acestea să fie reflectate însă în documentul instanței extraordinare adus în atenție în rândurile de față.

Pe baza respectivelor articole neprezentate explicit, se ajungea la concluzia de către acuzare că acele scrieri ale lui Ion Sângiorgiu contribuiau la evidențierea culpabilității „acestui acuzat pentru faptul de a fi contribuit cu intenție criminală la realizarea scopurilor politice hitleriste în România”²².

Totodată Ion Sângiorgiu, singurul condamnat la moarte din grupul celor patru gazetari judecați în contumacie în februarie 1946, era învinuit că „a părăsit țara pentru a se pune în slujba hitlerismului, atacând Patria prin ceea ce a fost difuzat de radio Dunărea la 8 ianuarie 1940, la ora 20³⁰ și participând la guvernul lui Horia Sima ca ministru al educației naționale, săvârșite cu intenții criminale, rezultând din modul lor de realizare”²³.

Cei cinci gazetari inculpați și condamnați în contumacie în luna februarie a anului 1946 de instanța extraordinară a „poporului” nu au fost în măsură să își susțină apărarea prin argumente care să contreze aspectele acuzatoare evidențiate în primul rând în extrasele propriilor articole cuprinse în dosarele de cercetare ale organelor abilitate.

Aceste extrase demonstau totuși o anumită susținere prin scris a orientărilor politico-ideologice și militare impuse în Europa, pe fondul toleranței manifestate de Franța și Marea Britanie față de politica agresivă a Germaniei lui Hitler, sprijinită de Italia lui Mussolini și acceptată de Uniunea Sovietică cu care statul german încheiase la 23 august 1939 Tratatul Ribbentrop-Molotov.

Refugiindu-se în afara țării, informațiile referitoare la activitatea acestora se pot aprecia ca fiind extrem de puține, un caz oarecum aparte fiind acela al lui Alexandru Gregorian care a desfășurat o activitate literară, universitară și chiar radiofonică, fiind între 1950-1954 director al Secției românești a postului de radio *Europa Liberă* din München.

²⁰ „Monitorul Oficial” nr. 154/11 iulie 1945, partea I, p. 5863.

²¹ A.N.R., fond *Consiliul de Miniștri*, dosar 45/1946, f. 12 (verso).

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

Finalizarea procesului a constat, cum era și normal, în pronunțarea sentinței la adresa celor cinci gazetari inculpați în cadrul lotului cu nr. 11 al „criminalilor de război”, judecați în zilele de 20 și 21 februarie 1946, atât cei prezenți cât și cei judecați în lipsă având dreptul de a declara recurs:

„Pentru aceste motive

În numele legii

În unanimitate

HOTĂRĂȘTE: [...]

Condamnă pe acuzatul **Alexandru C. Cuzin**, român, major, ziarist, fost director al ziarului „Națiunea”, „Apărarea Națională” și „Gazeta Comerțului”, azi dispărut, pentru crima de dezastrul țării, prin săvârșirea crimei de război, constând în faptul că s-a pus în slujba fascismului și hitlerismului și a contribuit prin fapte proprii la realizarea scopurilor lor politice, fapt prevăzut de art. 2 litera o și pedepsită de art. 3 al. 1 din legea nr. 312/945, să sufere **pedeapsa detenției grele pe viață și degradare civică pe timp de zece ani** conform art. 25 cod penal.

- Condamnă pe acuzatul **Alexandru Gregorian**, român, major, ziarist, fost director la revista „Sfarmă Piatră” și „Poporul”, azi dispărut, pentru crima de dezastrul țării, prin săvârșirea crimei de război, constând în faptul de a se fi pus în slujba hitlerismului și fascismului, contribuind prin fapte proprii la realizarea scopurilor lor politice, fapt prevăzut de art. 2 litera o și pedepsită de art. 3 al. 1 din legea nr. 312/945, să sufere **pedeapsa detenției grele pe viață și degradare civică pe timp de zece ani** conform art. 25 cod penal.

- Condamnă pe acuzatul **Horia Stamatu**, român, major, ziarist, fost director la „Buna Vestire”, azi dispărut, cu ultimul domiciliu în București, strada Gemeni nr. 9, pentru crima de dezastrul Țării, prin săvârșirea crimei de război, constând în faptul că s-a pus în slujba hitlerismului și fascismului, contribuind prin fapte proprii la realizarea scopurilor lor politice, fapt prevăzut de art. 2 litera o și pedepsit de art. 3 alin. 1 din legea nr. 312/945, să sufere **pedeapsa detenției grele pe viață și degradare civică pe timp de zece ani** conform art. 25 cod penal.

- Condamnă pe acuzatul **Vintilă Horia Caftangioglu**, român, major, ziarist, fost director la „Sfarmă Piatră”, cu ultimul domiciliu în București, azi dispărut, pentru crima de dezastrul Țării, prin săvârșirea de crime de război, constând în faptul de a se fi pus în slujba hitlerismului și fascismului, contribuind prin fapte proprii la realizarea scopurilor lor politice, fapt prevăzut de art. 2 lit. o și pedepsit de alin. 1 art. 3 din legea nr. 314/945, să sufere **pedeapsa detenției grele pe viață și degradare civică pe timp de zece ani**, conform art. 25 cod penal. [...]

- Condamnă pe acuzatul **Ion Sângiorgiu**, român, major, fost profesor universitar, azi dispărut, pentru crima de dezastrul țării, prin săvârșirea de crime de război, constând în faptul de a fi părăsit teritoriul național pentru a se pune în slujba hitlerismului și fascismului, atacând țara prin scris și prin grai, fapt prevăzut

de art. 2 lit. j și pedepsit de art. 3 al. 2 din legea nr. 314/945, să sufere **pedeapsa cu moartea**. [...]

În virtutea art. 3 alin. ultim din legea nr. 312/945 **ordonă confiscarea în folosul statului, cu titlu de despăgubiri, a întregii averi a acuzaților Gheorghe A. Cuza, Alexandru C. Cuzin, Alexandru Gregorian, Horia Stamatu, Vintilă Horia Caftangioglu, Platon Chimoagă, Ioan Gheorghe, Sergiu Vladimir Cristi, Visarion Puiu, Ion Sângiorgiu și Gușe Nicolae, considerându-se în patrimoniul lor și toate bunurile înstrăinate după data de 23 August 1944, precum și acelea dobândite de soțiile lor sau descendenții lor, după data de 6 septembrie 1940, cu excepția celor dobândite prin succesiune**. [...]

Acuzații prezenți au fost înștiințați de facultatea ce le dă legea de a declara recurs care urmează a fi declarat oral în fața acestei instanțe. [...]

Condamnații lipsă pot declara opoziție sau recurs contra acestei hotărâri, prin cerere scrisă, în termen de 30 zile de la publicarea hotărârii în extras, făcută cumulativ prin afișare, pe tabela de afișare a Tribunalului Poporului, printr-un cotidian din Capitală și prin radio, conform art. 2 din legea 61/946.

Pronunțată în ședință publică astăzi 21 februarie 1946 în Palatul Tribunalului Poporului din București, Bd. Ferdinand nr. 98²⁴.

Ca și în cazul procesului celor 14 ziariști judecați în intervalul 30 mai – 4 iunie 1945, procesul celor cinci gazetari condamnați, dintre care patru la detenție grea pe viață și unul la pedeapsa capitală, s-a regăsit evidențiat, la scară însă mult redusă, în presa oficială a Partidului Comunist Român, cotidianul „Scânteia” aducând în atenția opiniei publice în maniera specifică, dominată de factorul propagandă, aspecte legate de procesul din februarie 1946.

Astfel, chiar în ziua pronunțării sentinței, în articolul *Ce cuprinde actul de acuzare împotriva guvernului-fantomă de la radio Donau și celui de al doilea lot al otrăvitorilor de suflete*, având mai multe secțiuni și fiind publicat nesemnlat în „Scânteia” nr. 457 din 21 februarie 1946, se făceau câteva considerații și completări la actul de acuzare al celor cinci gazetari, specifice aparatului de propagandă al Partidului Comunist: „Încă dinaintea anului 1935, după ce cu doi ani în urmă hitlerismul pusese stăpânire pe Germania, Gheorghe Cuza și **Alexandru Cuzin**, duc o propagandă intensă în favoarea fascismului care se soldează cu instaurarea dictaturii legionaro-antonesciene la noi în țară. După aceea ei susțin din toată puterea acest regim și justifică toate crimele odioase și trădările antonesciene față de popor și împreună cu **Alexandru Gregorian, Horia Stamatu, Vintilă Horia Caftangioglu** supralicitează vânzarea țării Germaniei hitleriste, prin acțiunea de josnică trădare a așa-zisului guvern național român din Germania, din

²⁴ A.N.R., fond *Consiliul de Miniștri*, dosar 45/1946, f. 14-15 (recto verso).

care au făcut parte acuzații: general Platon Chirnoagă, general Ion Gheorghe, Sergiu Vladimir Cristi, Visarion Puiu și **Ion Sângiorgiu**.

Prin atitudinea și servilismul lor, ei au pregătit și apoi au susținut acțiunea care ducea la dezastrul țării.

Vânzându-se fascismului, au susținut și au întărit regimul dictatorial prin legi antipopulare, prin robirea clasei muncitoare, a țărănimii și a tuturor celor ce muncesc cu brațul sau cu mintea ca apoi să încurajeze și să susțină războiul de teroare, jaf și silnicie dus împotriva U.R.S.S.-ului. [...]»²⁵.

Se observă că cele formulate constituie acuze lipsite de exemple concrete, putând fi considerate acele acuze ca o încercare de influențare a „justiției” pentru a pronunța cele mai grele pedepse prevăzute de legea nr. 312 din aprilie 1945.

O atenție specială acordă articolul respectiv ziariștilor Alexandru Cuzin și Alexandru Gregorian, precum și profesorului universitar Ion Sângiorgiu care fusese exclus din gazetărie pe baza Jurnalului nr. 993/ 4 iulie 1945, al Consiliului de Miniștri. Considerațiile asupra acestor trei condamnați la detenție grea pe viață și la pedeapsa capitală cuprindeau aceleași învinuiri prezente și în actele procesului desfășurat pe 20 și 21 februarie 1946, scopul fiind și acela al întăririi acuzelor la adresa celor trei publiciști: „**Alexandru Cuzin**, crescut la școala violenței și urii ca și Gheorghe Cuza, a vădit încă din 1935 o propagandă susținută în favoarea hitlerismului, el este semnalat în anul 1935 ca primind 400 000 lei de la atașatul hitlerist de presă Friedrich Weber pentru organizarea Congresului Național Creștin, ținut la Chișinău în anul 1935.

În ziarele «Apărarea Națională», «Ideea Europeană», «Porunca Vremii», «Chemarea Vremii», precum și în «Gazeta Comerțului», Cuzin duce o propagandă continuă pentru a influența opinia publică românească să ia o atitudine favorabilă hitlerismului și războiului dezlănțuit de el.

Alexandru Gregorian este prin excelență tipul propagandistului fascist, încă din anii studenției, manifestările sale pentru extrema dreaptă îmbracă formele cele mai variate.

Tot ceea ce e forță capabilă să se opună fascismului și hitlerismului este deformat și insultat trivial de Gregorian: «Anglia n-a urmărit sincer pacificarea ci numai specularea nefericirilor lumii (*Good bye sir Reginald Hoare* – „Sfarmă Piatră” la 18 februarie 1941). De asemenea el a sprijinit cu toată puterea pe Antonescu. [...]».

Ion Sângiorgiu reprezintă galeria criminalilor celor ce au rătăcit opinia publică românească, plătit cu banii propagandei hitleriste. Printr-o serie de articole, publicate în diferite reviste și ziare, începând din 1940 în special în «Chemarea

²⁵ Ce cuprinde actul de acuzare împotriva guvernului-fantomă de la radio Donau și celui de al doilea lot al otrăvitorilor de suflete, în „Scânteia” nr. 457/21 februarie 1946, p. 5.

Vremii», el a dus o continuă propagandă pentru Germania. Fugind în străinătate, se pune în serviciul lui Horia Sima, atacând poporul prin radio Donau.

Din șirul trădătorilor de Patrie, criminalilor de război și vinovaților de dezastrul țării, acuzații de azi constituie o parte însemnată care va fi ırasă la răspundere pentru toată otrava aruncată zeci de ani în sufletul tineretului nostru, pentru actele de crimă, trădare și slugărnice în fața cotropitorilor fasciști”²⁶.

Terminologia folosită se ınscrie pe aceleași coordonate specifice propagandei reprezentanților stângii totalitare, apelativele fiind adresate tuturor celor care își manifestau opoziția prin fapte, prin scris sau prin viu grai față de nerespectarea de către Partidul Comunist a normelor democratice.

Prin metoda utilizării a unei astfel de terminologii de către extrema stângă și de către autoritățile pe care le controla, indiferent de puterea pe care o reprezentau acestea, se urmărea un anumit scop.

Care era acest scop? Acela de a crea confuzie la nivelul opiniei publice interne și chiar internaționale, integrând în aceeași categorie atât pe cei care susținuseră și prin scris în contextul politic al perioadei 1940-1944 ideologia condamnabilă de altfel a extremei drepte europene, cât și pe cei care aveau convingeri cu adevărat democratice, criticând caracterul represiv și nedemocratic al măsurilor adoptate de extrema stângă totalitară, devenind astfel dușmani „de moarte” ai Partidului Comunist Român, toți aceștia fiind caracterizați cu acele noțiuni evidențiate ca „acuze” sub diferite forme în cuprinsul lucrării de față.

Oficiosul comunist consemna și pronunțarea sentinței în cazul celor 11 condamnați, cazul lui Ioan Victor Vojen fiind amănat, Constantin Călugăreanu fiind achitat, iar în cazul maiorului Ioan Popescu hotărârea Tribunalului Poporului neoferind elemente care să ilustreze destinul acestuia:

- „ALEXANDRU CUZIN, detenție grea pe viață;
- ALEXANDRU GREGORIAN, detenție grea pe viață;
- HORIA STAMATU, detenție grea pe viață;
- VINTILĂ HORIA CAFTANGIOGLU, detenție grea pe viață;
- General PLATON CHIRNOAGĂ, la moarte;
- General ION GHEORGHE, la moarte;
- SERGIU VLADIMIR CRISTI, la moarte;
- VISARION PUIU, la moarte;
- ION SÂNGIORGIU, la moarte;
- GHEORGHE CUZA, 20 ani detenție riguroasă;
- NICULAE GUȘE, 4 ani temniță grea;
- CĂLUGĂREANU CONSTANTIN, achitat”²⁷.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Trădătorii din «guvernul-fantomă» au fost condamnați la moarte, în „Scânteia” nr. 459/23 februarie 1946, p. 1.

Luna iulie a anului 1946 a însemnat și pentru cei cinci gazetari condamnați prin sentința Tribunalului Poporului din 21 februarie 1946, confiscarea averii: Alexandru C. Cuzin, Alexandru Gregorian, Horia Stamatu, Vintilă Horia și Ion Sângiorgiu.

Această măsură hotărâtă de instanța extraordinară a fost efectiv aplicată prin Anunțul judiciar al Ministerului Justiției cu privire la confiscarea averii unor condamnați în lotul nr. 11 al „criminalilor de război”, indiferent de când aceasta a fost dobândită. De asemenea în anunțul Ministerului Justiției, aspect stabilit prin sentința din 21 februarie 1946²⁸, se consemna confiscarea averii „soției și descendenților săi, dobândită după data de 6 septembrie 1940, în favoarea Statului, cu titlul de despăgubiri”²⁹.

Procesul din luna februarie a anului 1946 în care au fost implicați jurnaliști, constituie un argument fundamental care ilustrează politica represivă aplicată de regimul impus brutal regelui Mihai la București în martie 1945 de către Andrei Ianuarevici Vâșinski.

Acest proces, ca și alte înscenări judiciare ale acelor ani, ilustrează principiile guvernului Petru Groza în privința funcționării presei autohtone, în cadrul acesteia trebuind să rămână numai acei gazetari care se aliniau și răspundeau fără condiții comenzilor politice ale puterii, ceilalți urmând să fie excluși din profesie, unii, așa cum s-a prezentat în rândurile de față, chiar fiind supuși în contumacie, judecării Tribunalului Poporului și condamnați în aceeași contumacie, la închisoare, având statutul de deținut politic.

Responsabilitatea asigurării aceluia statut a revenit acelei instanțe extraordinare, instrument juridic supus de asemenea necondiționat Partidului Comunist, cunoscută sub denumirea de Tribunalul Poporului și al cărei scop era acela al pronunțării unor sentințe dinainte hotărâte în cabinetele politice ale guvernanților, ale Moscovei în esență, ai cărei reprezentanți controlau sistemul politic de la București și se îndreptau cu pași repezi spre instaurarea, având ca model Uniunea Sovietică, a regimului totalitar al partidului-stat, regim desăvârșit în anul 1948.

²⁸ „Monitorul Oficial” nr. 159/12 iulie 1946, partea I, p. 7316.

²⁹ *Ibidem*.

**DRUMUL ROMÂNIEI CĂTRE NATO:
PERCEPȚIA CANDIDATURII ROMÂNEȘTI ÎN PRESA
EURO-ATLANTICĂ**

**ROMANIA'S ROAD TO NATO: THE PERCEPTION OF THE
ROMANIAN CANDIDACY IN THE EURO - ATLANTIC PRESS**

Marina Penciu*

Abstract

Romania's road to joining NATO starts in the early '90s, following the collapse of the Iron Curtain. The bilateral efforts, on the one side, through NATO's new security doctrine oriented to the ex – communist countries and on the other side the eastern countries through internal reform, allowed for two new enlargements (1999 and 2004) of central and eastern countries. An important component of this process was the international media's perception.

With reference to Romania, in particular, it outlines a series of structural issues: corruption, the presence of former members of the communist security in the secret service, but also positive aspects such as the full backing of the population towards the accession to the alliance. The 2001 September 11th attacks are identified as a turning point for Romania that becomes a strong American ally, which is credited as the primary reason for Romania's later accession, and not its capacity for rapid and adequate reform.

Keywords: international press, NATO, enlargement, Romania, reform.

Finalul Războiului Rece și amortizarea antagonismului americano-sovietic reprezintă evoluții definitorii pentru dinamica sfârșitului secolului XX, ce au impus o nouă abordare a securității internaționale. Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) a răspuns provocărilor noului mediu de securitate prin inițierea unui proces de redefinire a misiunii și rolului său, precum și prin adaptarea resurselor sale instituționale. Una dintre principalele componente ale transformării NATO a luat forma integrării statelor aflate anterior în spatele Cortinei de Fier și consolidării securității din Europa Centrală și de Est. Conștientizând gradul de vulnerabilitate al spațiului ex-comunist, liderii occidentali au exprimat o nouă

* Istoric asociat M.N.I.R.; doctorand – Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din București.

viziune privind Europa, asumându-și public responsabilitatea securizării bătrânului continent.

Procesul includerii Europei Centrale și de Est în granițele NATO a fost modelat de acțiunea mai multor factori. Astfel, momentele extinderii au purtat amprenta demersurilor reformatoare inițiate de către statele aspirante, a modului în care s-a construit consensul în interiorul Alianței pentru acceptarea acestora, precum și a reconfigurării mediului internațional în care primii doi factori au acționat. La toate acestea poate fi adăugat un alt element care a susținut în mod constant dinamizarea procesului de extindere. Este vorba despre perspectivele prezentate de presă pe parcursul întregului proces și despre maniera în care materialele de presă au exprimat, interpretat sau influențat evoluțiile care au determinat în final extinderea, cu referire specială la cea mai masivă etapă de extindere din istoria Alianței Nord-Atlantice, din anul 2004, când au fost admiși șapte noi membri (Bulgaria, Estonia, Letonia, Lituania, România, Slovacia, Slovenia).

Percepții occidentale asupra candidaturii României

Prioritatea politică centrală a României post-comuniste a fost integrarea în structurile euro-atlantice. În mod particular, parcursul statului român către dezideratul apartenenței la NATO a fost influențat de inițiativele generației politice care și-a asumat acest obiectiv național, de reminiscențele recent demisului regim comunist, dar și de implicațiile perioadei de tranziție. Începută imediat după 1990, campania pentru accesarea în NATO înregistrează un prim eșec în momentul Summit-ului de la Madrid, din 1997, când are loc prima rundă de nominalizări din rândul țărilor din Europa Centrală și de Est. Deși a vrut să facă parte din primul val de extindere post Război Rece, România a conștientizat cu mult înainte punctul în care se afla, situație exprimată foarte clar de către Ion Rațiu în anul 1994: „Ele [Polonia, Cehia, Ungaria] vor fi adoptate și, apoi, acceptate primele. Noi, ceilalți vom pierde trenul”¹.

Cu toate că previziunile politicianului român s-au adeverit la Madrid, liderii de la București și-au resetat destul de rapid entuziasmul pentru aderare, proiectându-și aspirațiile către o nouă etapă de extindere. Demersurile întreprinse la nivel național pentru a susține candidatura României au vizat domeniile indicate meticolos de Alianța Nord-Atlantică, cu scopul de a sincroniza modul de funcționare a societății românești cu specificul Alianței. În ce cadru temporal și în ce măsură s-a reușit îndeplinirea obiectivelor stabilite – aceasta este nivelul de analiză asupra căruia ne vom opri în cele ce urmează, observând relatarea evoluției României de către cele mai reprezentative publicații occidentale.

¹ Ion Rațiu, *Marele lobby: România în NATO. Note zilnice: Ianuarie – Decembrie 1994*, Regent House Printing&Publishing, București, 2002, p. 14.

Din păcate, candidatura țării noastre a atras atenția analiștilor occidentali îndeosebi prin prisma problemelor identificate în aproape toate segmentele societății românești: politic, economic sau militar. Dincolo de caracterul fragil al democrației incipiente, de problemele economice și de necesitatea restructurării forțelor armate române, cea mai titrată lacună în dezvoltarea României a fost fenomenul masiv al corupției. Așa cum aprecia un articol din „The Washington Times”, „...reforme economice au fost dureros de lente, iar corupția se spune că este agresivă în toate domeniile societății, inclusiv în cele mai înalte eșaloane ale puterii”². Tot în acest sens, sugestiv este un material de presă apărut dincoace de Oceanul Atlantic, mai exact în presa britanică reprezentată de „Financial Times”, care reiterea principala provocare a României: „cel mai mare obstacol al României în aderarea la NATO este corupția endemică a țării”³.

„Corupția omniprezentă”⁴ a fost invocată și în articolele jurnaliștilor francezi de la „Le Figaro”, însă un impact mult mai mare l-a avut un raport al companiei Price Waterhouse Coopers, citat de „Jane’s Intelligence Review”, conform căruia România se plasa pe locul doi în domeniul corupției, după Rusia, într-un clasament format din 35 de state aflate în tranziție. În aceeași direcție, articolul preciza că: „cele două probleme-cheie continuă să fie corupția și măsura în care România a reușit să elimine din serviciile sale de informații pe foștii membri ai Securității”⁵.

Cea de-a doua referire a prestigioasei publicații britanice aduce în prim-plan un alt aspect problematic identificat și evidențiat de presa internațională în timpul perioadei premergătoare aderării: prezența foștilor membri ai Securității, poliția secretă a regimului comunist, în structurile serviciilor secrete ale României post-comuniste. Potrivit cotidianului american „The Wall Street Journal”, aliații au atras atenția autorităților române în această privință: „Printre alte solicitări, NATO face presiuni asupra României pentru a examina trecutul foștilor agenți ai Securității, pentru a se asigura că susținători ai regimului Ceaușescu nu vor avea acces la secretele NATO”⁶.

Mult mai detaliat, un articol având ca subiect temerile Alianței Nord-Atlantice față de pericolul spionajului a fost publicat în ziarul britanic „The Guardian”. Controversa „moștenirii Securității” l-a determinat pe Ian Traynor, corpondentul britanicilor în Europa de Est, să se documenteze pe acest subiect și

² Nicholas Krlev, *Romania moves ahead*, în „The Washington Times”, 31 October 2002.

³ Phelim McAller, *Romania in last push for NATO membership*, în „Financial Times”, 15 April 2002.

⁴ Pierre Bocev, *Les contours de la «nouvelle Alliance»*, în „Le Figaro”, 28 mars 2002.

⁵ *Romania gears up to join 'new' NATO*, în „Jane’s Intelligence Review”, July 2002.

⁶ *Among NATO Applicants, Romania Draws Particular Scrutiny*, în „Wall Street Journal”, May 3, 2002

să concluzioneze că: „Puterea veteranilor Securității este universală, iar disponibilitatea guvernului de a trata această problemă este redusă. Aproximativ 60% din ofițerii de Securitate au migrat în SRI (Serviciul Român de Informații) după Revoluția din 1989. Alți foști membri ai Securității lucrează în parlament, armată, birouri guvernamentale, bănci și în mediul de afaceri (...) Moștenirea Securității periclitează perspectivele țării”⁷.

O opinie similară este exprimată de cotidianul francez „Le Monde” care analizează într-un articol pregătirea României pentru integrarea în NATO, apreciind că aderarea la Alianță a devenit pentru români un fel de „obsesie națională”. Analiza are un caracter tranșat, precizând că președintele României, Ion Iliescu „a preluat puterea în fruntea unei echipe aflate sub controlul fostei Securități, poliția politică a regimului comunist. Dacă celelalte țări din Europa Centrală au întors spatele regimurilor autoritare, România nu a abandonat reflexele dictaturii: manifestații violente la comandă împotriva opoziției anticomuniste, absența reformelor economice, preluarea controlului asupra economiei de către nomenclatura și foștii agenți ai Securității”⁸.

Deopotrivă, materialele redactate de presa vremii pe tema extinderii NATO au făcut mențiuni și asupra aspectelor pozitive ale procesului de ajustare a realității românești în scopul aderării. Unul dintre cele mai preluate subiecte a fost cel al sprijinului populației privind perspectiva aderării, majoritatea presei străine evaluând susținerea la un procent destul de ridicat. Este cazul unor articole ale publicațiilor „Jane’s Intelligence Review”⁹ și „The Guardian”¹⁰ în care se dădea verdictul unui procent de 80% privind susținerea opiniei publice.

Cu toate că modul în care populația unui stat aspirant la calitatea de membru NATO este important în procesul de pregătire a accederii și în adoptarea propriu-zisă a elementelor identitare ale Alianței, această componentă favorabilă s-a aflat permanent sub amenințarea evoluțiilor negative analizate anterior. În această direcție, cotidianul american „The Washington Times” nota că „în România, sprijinul popular pentru aderarea la NATO este mai ridicat decât în oricare altă țară candidată, dar caracterul ezitant al reformelor sociale și economice ar putea fi un obstacol”¹¹.

Deși presa internațională punctează și progresele înregistrate de statul român, atenția jurnaliștilor este captivată de aspectele problematice, cele care afectează evaluarea țării în vederea nominalizării pentru aderare. Percepția

⁷ Ian Traynor, *Alliance fears spying habits will die hard*, în „The Guardian”, 18 November 2002.

⁸ *La Roumanie est-elle prête à intégrer l'OTAN?*, în „Le Monde”, 22 mai 2002.

⁹ *Romania gears up to join 'new' NATO*.

¹⁰ Ian Traynor, *art. cit.*

¹¹ David R. Sands, *Romania seeks NATO seat*, în „The Washington Times”, 8 February 2002.

generală caracterizează România drept un stat care „încă nu a dovedit că este o democrație stabilă”¹² sau un candidat „care nu este pregătit să își asume obligațiile apartenenței la NATO”¹³, candidatura acestuia având nevoie de timp și de numeroase reforme pentru a se consolida și a fi convingătoare pentru liderii Alianței. O remarcă relevantă în acest sens este cea a jurnalistului Marc Semon, comentator al cotidianului francez „Libération”, ce preciza că: „Nimeni nu se îndoiește că la momentul potrivit România, ca și Bulgaria, de altfel, vor intra în NATO. În această privință, Franța susține România. Dar nu numai Franța, pentru că și Italia adoptă aceeași linie și Turcia la fel. Toate țările din Europa de Sud împărtășesc acest punct de vedere. Problema este să aflăm când va fi România pregătită și acest lucru depinde de autoritățile române”¹⁴.

Relevanța momentului 11 septembrie 2001 pentru nominalizarea României

Reconfigurarea lumii după atacurile de la 11 septembrie a avut la bază declararea războiului împotriva terorismului și necesitatea administrației Bush de a-și consolida parteneriatele sau de a identifica potențiali noi aliați care să îi ofere sprijin în această luptă. Pe acest fond se schimbă și datele problemei privind șansele candidaturii românești în procesul de extindere a NATO, poziția strategică a României fiind tot mai atractivă pentru oficialii americani. Acest moment-cheie a fost analizat de analiștii occidentali care au conchis că, deși perspectivele statului român nu erau solide în ceea ce privește aderarea, schimbarea priorităților politicii externe americane după atacurile teroriste a determinat crearea unui context favorabil pentru afirmarea României și că aceasta, alături de Bulgaria, „a început să creadă că momentul său a sosit, în sfârșit”¹⁵.

Presa occidentală nu a întârziat să prezinte noile circumstanțe în care se aducea în discuțiile factorilor decizionali americani cazul candidaturii României. Un articol apărut în „The Washington Post” sintetiza întocmai evoluția pozițiilor față de aderarea țării noastre: „Șansele României privind intrarea în Alianță erau reduse înainte de 11 septembrie 2001, din cauza corupției și a îndoielilor privind puterea democrației țării. Dar, potrivit oficialilor americani, reacția rapidă în privința atacurilor teroriste din Statele Unite i-au transformat șansele”¹⁶. Același

¹² *A commitment to Europe*, în „The Washington Post”, 29 April 2001, p. B06.

¹³ Martin Walker, *A bigger NATO to block the Gaullists?*, United Press International, 7 February 2001.

¹⁴ Fragment din interviul realizat de Marilena Dumitrescu cu Marc Semon, Radio România Actualități, 15 mai 2002.

¹⁵ Daniel Simpson, *US Says NATO Within Reach for Romania, Bulgaria*, Reuters, 26 March 2002.

¹⁶ Robert G. Kaiser, *Romania Sees NATO Membership As Remedy for Post-Communist Ills*, în „The Washington Post”, 21 October 2002, p. A18.

text detaliază modalitățile prin care România s-a remarcat în rândul statelor care au susținut administrația Bush: „Românii au detașat un batalion de trupe în Afganistan utilizând transport aerian propriu, au permis folosirea facilităților lor și a spațiului aerian și, în general, au arătat un avânt ce a impresionat atât oficialii N.A.T.O din Bruxelles, cât și administrația Bush”.

Disponibilitatea autorităților românești de a ajuta Statele Unite s-a bazat pe argumentul sprijinului militar, îndeosebi prin trimiterea de soldați români în Afganistan, menit să demonstreze că România poate fi considerată un furnizor de securitate credibil, nu doar consumator. Prezența trupelor românești în Afganistan a fost menționată în numeroase texte jurnalistice, precum un articol din „The New York Times” dedicat celor 400 de *Scorpioni Roșii* detașați în Kandahar, „veniți să patruleze perimetrul (...) și să împartă căldura și praful cu cei 5000 de soldați americani”¹⁷.

Un alt articol care face referire la percepția României în noul context internațional a apărut tot în „The Washington Post”. Citând oficiali americani, autorul articolului aprecia că „Războiul din Afganistan a asigurat pentru câteva state oportunitatea de a arăta că sunt capabile să acționeze ca niște aliați și că pot să aducă o contribuție semnificativă. Bulgaria și România au oferit rapid amândouă asistență în războiul împotriva terorismului (...) România a trimis un batalion de trupe în zona de război, folosind propria aeronavă de transport C-130, făcută în Statele Unite”¹⁸. „Financial Times” avansează același punct de vedere în dezbaterea asupra accederii României în Alianța Nord-Atlantică, considerând că: „Adevăratul punct de cotitură a apărut după atacurile de la 11 septembrie, care au stimulat Statele Unite în formarea unei coaliții mai extinse. Atitudinea folositoare a României în privința spațiului aerian și a drepturilor de survolare a determinat oficialii NATO să spună guvernului că cererea sa de aderare e posibil să fie acceptată”¹⁹.

Cel mai important element al evaluării României a fost poziția strategică a țării noastre și avantajele derivate din aceasta, aspecte pe care Statele Unite au început să le aibă în vedere pentru promovarea noii strategii de securitate. Argumentul poziționării strategice a fost extrem de evidențiat în materialele de presă; „The Washington Post” tratează subiectul astfel: „Importanța strategică post-11 septembrie a regiunii Mării Negre, care a servit ca zonă de așteptare pentru războiul afgan și care ar putea fi folosită în cazul unui atac asupra Irakului, a

¹⁷ James Brooke, *Romanians Join American Patrols in Afghanistan*, în „The New York Times”, 22 September 2002.

¹⁸ Robert G. Kaiser, *NATO Ready To Admit 7 Eastern Bloc Countries*, în „The Washington Post”, 26 September 2002, p. A01.

¹⁹ Phelim McAleer, *Press war clouds in Romania's NATO overtures*, în „Financial Times”, 24 June 2002.

catapultat România și Bulgaria într-o serioasă discuție pentru aderarea la NATO”²⁰, în timp ce „The New York Times” scria că „România este despărțită prin Marea Neagră de Asia Centrală, o zonă care a căpătat o mare importanță strategică după 11 septembrie. În ultimele săptămâni, oficialii americani au călătorit aici pentru a discuta cum poate România să ajute într-o coalitie împotriva Irakului”²¹. O altă remarcă în acest sens aparține specialistului Robert D. Kaplan, care aprecia că: „România se consideră utilă Statelor Unite nu doar în Europa, ci și în Orientul Mijlociu”²², afirmație ce relevă modul în care România a abordat relația cu SUA și elementele pe care și le-a propus să le valorifice pentru a avea câștig de cauză în privința extinderii NATO.

În concluzie, poate fi extrasă ideea că discursul României privind aspirațiile sale de aderare nu fost unul foarte convingător, luând în calcul ritmul lent al reformării societății. Producerea atacurilor teroriste redimensionează, însă, percepția americană asupra securității, fond pe care apropierea dintre cele două state devine dezirabilă, SUA urmărind maximizarea climatului de acțiune împotriva terorismului, iar România dorind facilitarea obținerii statutului de membru NATO. Deși succint, această evoluție a fost relatată clar tot într-un articol din „The New York Times”: „Aceasta este prima manifestare a relației de dragoste dintre SUA și România, care până la loviturile teroriste din septembrie 2001 nu se poziționa în fruntea listei Washington-ului ca un partener militar apropiat (...) Apoi s-a întâmplat 11 septembrie și România și-a declarat imediat ajutorul (...) În schimb, Statele Unite au sprijinit România pentru intrarea în NATO, iar acum se așteaptă ca România să intre formal în Alianță în luna mai a anului viitor”²³.

O afirmație și mai concisă, aparținând unui oficial NATO și consemnată de „The Washington Post”, a sintetizat perfect cât de surprinzătoare a fost dinamica celui de-al doilea val de extindere în Europa Centrală și de Est: „Posibilitatea ca șapte țări să se alăture NATO, după accederea Poloniei, Republicii Ceha și Ungariei din 1999, este o schimbarea semnificativă față de acum nouă luni. *Big bang*-ul este real și nu mi l-aș fi putut imagina posibil pentru că nu mi-am putut imagina momentul 11 septembrie”²⁴.

²⁰ Peter Finn, *War NATO Hopes of Two Countries. Romania, Bulgaria Gain New Relevance*, în „The Washington Post”, 26 March 2002, p. A01.

²¹ Ian Fisher, *Romania Pins Hope for NATO Seat on U.S. Friendship*, în „The New York Times”, 23 October 2002.

²² Robert D. Kaplan, *A New (Willing) Ally in Europe*, în „The New York Times”, 10 November 2002.

²³ Ian Fisher, *U.S. Eyes a Willing Romania as a New Comrade in Arms*, în „The New York Times”, 16 July 2003.

²⁴ Peter Finn, *art.cit.*

Rezumând analiza celor câteva materiale de presă valorificate anterior, se poate afirma că articolele ce au tratat tematica extinderii NATO, îndeosebi în perioada premergătoare Summit-ului de la Praga, au adus, prin consistența și diversitatea lor, o contribuție considerabilă interminabilelor dezbateri pe acest subiect. Dincolo de discursul de la nivel oficial, percepțiile și opiniile avansate în presa occidentală au reușit să ofere o perspectivă distinctă, adesea mai realistă, asupra modului în care s-a construit decizia celei mai extinse etape de lărgire a Alianței Nord-Atlantice, inclusiv cu România.

În privința României, relatările presei au fost extrem de instructive în evidențierea dinamismului procesului de extindere și fluctuațiile care au determinat unicitatea acestei runde de lărgire. Dacă majoritatea analizelor nu identificau un potențial consistent pentru candidatura României din cauza unor dezvoltări lacunare în domenii precum corupția sau situația foștilor ofițeri ai Securității, sub impulsul momentului 11 septembrie 2001, percepția asupra țării noastre se schimbă aproape complet prin evidențierea poziției sale strategice și a aportului adus luptei împotriva terorismului.

**MUZEUL NAȚIONAL COTROCENI - ÎNTRE MUZEOGRAFIA
INTERPRETATIVĂ ȘI CEA CONSTRUCTIVISTĂ**
**THE COTROCENI NATIONAL MUSEUM – BETWEEN
INTERPRETATIVE AND CONSTRUCTIVIST MUZEOGRAPHY**

Ioan Opriș*

Abstract

The Cotroceni National Museum was founded after 1989, in an epoch of great changes, marked by tensions and uncertainties. Its collection comprises archaeological findings made at the Cotroceni Monastery and objects that belonged to the Royal Family and that had hitherto been scattered among several institutions. Following the establishment of the new museum on 12 July 1991, it became necessary to develop its collection and to find modern ways to properly represent the historical, cultural and artistic evolution of the two edifices which form the Cotroceni historical ensemble: the medieval monastery of Cotroceni (built, as well as the princely palace, between 1679-1681 by prince Serban Cantacuzino) and the royal castle (erected at the end of the 19th century on the place of the former princely palace).

Keywords: Cotroceni, museum heritage, museum's role, modern museography.

De-a lungul afirmării sale, muzeografia s-a prezentat sub forme descriptive, liniare sau discursive, nelipsită de expresii analitice și comparate. În anumite momente a impus prin angajare elogiativă și patetică, partinică sau vehement critică, aspecte comune deopotrivă muzeografiei marxiste și celei capitaliste. De la liniaritate și cronologie sacrosantă, la interpretarea specificului și diferențelor, prin forme specifice muzeele au promovat radicalisme spectaculoase și șocante, nu de puține ori declarate revoluționare pentru demersul muzeografiei. Unele dintre aceste curente s-au dovedit rezistente, conectate și adecvate cerințelor publice, rezistând în timp, altele s-au pierdut în vacarmuri teoretice de moment. De la europocentrismul muzeografic accentuat până la Primul Război Mondial, treptat, muzeosofia a cunoscut crize periodice, cristalizându-se un echilibru între specificități naționale și universalism. După *modelul Guggenheim* și expresiile sale

* Istoric asociat M.N.I.R.; doctor în istorie.

postmoderne inculcate în muzee ridicate de arhitecți celebri, se pare că s-a ajuns totuși la un acord privind scopul și menirea muzeului. Indiferent de unde-i derivăm acestuia filiația, în postmodernitate el se așează pe imperioase cerințe publice, determinate de contemporani, de idealurile lor, între care *patrimoniul* teaurizat ocupă un loc central fiind antrenat într-o mobilitate fără precedent. Prin intermediul și formele sale – naturale și culturale, mobile și imobile, materiale și imateriale – patrimoniul muzeificat antrenează energii numeroase și acumulează cea mai vigilentă atenție publică.

Pe acest fundal a evoluat și muzeografia din România,¹ bogată în expresii patrimoniale, nelipsită însă de grave confruntări, de contradicții și obligată la reale compromisuri. Mai ales până în 1989. Dar – o spunem subliniat – fundamentată pe un variat și bogat patrimoniu, adunat cu devoțiune, profesionalism și previziune de câteva generații de specialiști. Este vorba desigur de felul în care distingem aici, între o inițială destinație politică, rezidențială, și produsul finit, un muzeu fără program ideologic special, amplasat într-un ansamblu monumental spectaculos.

Cazul *Muzeului Național Cotroceni* ocupă, în tabloul general, un loc aparte². Ideea de muzeu a germinat aici abia în contextul postdecembrist, maturizată într-o perioadă de mai multe schimbări politice și sociale, într-un climat tensionat și plin de incertitudini. Ca patrimoniu, colecțiile își au originea în rezultatele – modeste și reduse – ale unor cercetări arheologice de salvare completate de recuperări diferite care au adunat, treptat, obiecte aparținătoare așezământului mănăstiresc, altele din dotările bogate și selecte ale curții regale răspândite în împrejurările dramatice ale anilor 1947-1948 în diferite instituții. A rămas așadar, ca după înființarea oficială, la 12 iulie 1991, muzeul să configureze un sistematic program de dezvoltare pentru a răspunde atâtor cerințe de reprezentare muzeală pe care le pretind cele două orizonturi culturale: cel medieval și cel modern, ambele deopotrivă istorice și artistice³. Recuperarea a impus așadar strategii radicale: de la componente arhitecturale la carte veche și documente, la obiecte memoriale și de artă. *Misiunea principală* a noului muzeu va deveni în principal, în primii ani, recuperatorie și vom vedea în cât de multe direcții a lucrat aceasta, dar și una de a introduce un nou tip muzeal, el însuși având caracter

¹ Ioan Oprîș, *The Romanian Museums of the Beginning of a New Millenium*, RM, 1/2007, p. 14-36.

² Dintre toate derivatele muzeografiei contemporane, la Cotroceni s-au preluat cu insistență cele care privesc reevaluarea și reinterpretarea. În acest sens pledează autori importanți: E. Hooper-Greenhill, *Museums and the Interpretation of Visual Culture*, Routledge, London, 2000; Joan Santacana Mestre, Francesc Xavier, Hernandez Cardova, *Museologia critica*, Ediciones Trea, S. L., 2006.

³ Vezi la Ioan Oprîș, *Muzeul Național Cotroceni – expresia unei necesități publice*, în Muzeul Național Cotroceni, Redacția Publicațiilor pentru Străinătate, București, 1993, p. 5-10.

recuperator. Cele decurgând din asumarea misiunii privesc contextul în care a fost asumată aceasta: noua muzeografie a mileniului III. Muzeul Național Cotroceni este astfel primul în România care a enunțat criterii și teze magistrale privind muzeografia postmodernă și aplicarea acestora în muzeele noastre: un demers dificil, plin de obstacole și de lungă durată. Să urmărim câteva argumente care justifică cele de mai sus, ținând cont însă de cele două decenii scurse de la fondare.

Vom observa că discuția se poartă în jurul unui posibil model muzeal – unul, conținând reformarea de opinii și atitudini critice, oarecum atipic, dar real – care și-a propus recuperări rapide, în concurență cu ritmul schimbărilor, programate și afirmate ca o compensație morală a unor împliniri amânate.

De remarcat însă că derivatele misionare muzeale au deservit chiar ele, recuperatoare și reevaluatoare, în vederea normalizării vieții sociale din România.

1. Recuperarea unor epoci istorice cu referințe cultural-artistice de maximă importanță pentru evul mediu românesc, cea cantacuzino - brâncovenească (1650-1715) și cea a modernității (sec. XIX- 1947). Prima a cerut redefinirea specificului în istorie, arhitectură și arte, fiind fundația discursului muzeal. Punând în discuție stiluri de viață ale *omului nou*, ale *lumii noi* ce marchează trecerea de la medieval la modern, se cereau reevaluate expresiile acestora, lucrările și schimbările (politice, economice, sociale), inclusiv cele de comportament din societatea românească. Unde sunt surprinse, la noul muzeu, aceste recuperări ? În chiar nucleul palatial, în zidăria cu bolți și arce, în pivnițe, trapeză, chilii și cuhnie, edificate în piatră și cărămidă aparentă în forme unice. Și în extinderile curților interioare, în dispoziția bisericii demolate prin ordin dictatorial (refăcută apoi între 2004 și 2007), dar marcată încă în 1991 cu semne distincte. Zestrea construită are, prin calitatea de mărturie, evidențiată de restaurator, *rol muzeal* în sine, unitatea ei funcțională relevând o istorie continuă de peste trei veacuri, restituită și recuperată admirabil de echipa arh. dr. Nicolae Vlădescu (1977-1990), subliniind un unicat⁴. Câteva piese – componente ale unității spațiale - (salon Cerkez, sufragerie, bibliotecă, saloane diferite, holul central) din nivelurile superioare așează în mod armonios un alt reper istoric aparținând arhitecturii secolului al XIX-lea și începutul secolului următor.

Unitatea dintre cele două – medieval și modern – o datorăm restauratorului, care a recuperat cu o mare pricepere lucrările aparținând meșterilor medievali și cele datorate priceperii unor mari arhitecți: Scarlat Beneș (1862), Paul Gottereau (1893), Grigore Cerkez (1893-1915). Prin interpretarea cu acribie a

⁴ Prezentarea competentă a operei restauratorilor legitimează calificativele acordate la superlativ, potrivit titrate prin „renăscut din propria cenușă”, „ziduri vechi-zidire nouă”, sau „continuitatea valorilor în corpul nou”, în Nicolae Vlădescu, Petre Badea, *Cotroceni Palace*, București, Universal Publisher, 2009.

istoriei locului, au fost evidențiate destinele unei curți domnești și regale, care suprapun pagini concrete de istorie politică și culturală ce sunt emergente în istoria națională. Completate, reinterpretate și restaurate după criteriile filozofiei franceze, palatul, parcul și curtea au beneficiat de comanditari/utilizatori cunoscători dar și creatori de stil, așa că spațiile rezultate au recompus atmosfera, datorită înzestrării lor cu un mobilier rafinat, elaborat în ateliere austriece, germane, franceze, și reasezat în armonie reconstitativă cu funcțiile de reședință și de protocol. Gustul princiar, cel regal, uneori vădit eclectic, alteori îndrăzneț novator și combinator, a animat la Cotroceni, cu evidență voința creativă a unui strălucit grup de meșteri și artiști – sute - cunoscuți la vremea lor. La restaurarea din anii 1977-1990, lucrările lor au cerut ample investigații, recuperări, eforturi tehnice de restaurare și de interpretare creativă, îndrăzneț conduse de arh. dr. Nicolae Vlădescu. Rezultatul acestora permite comparații cu alte lucrări similare – la Compiègne, Rohan-Strasbourg, Hamptoncourt, Viena, Praga – și nu pune diferențe calitative nici interpretarea documentației și nici a efortului restitativ. Dimpotrivă, la Cotroceni calitatea restituirilor și a recompunerii habitatului palatual, dar și a peisajului, este categoric superioară. Două accente sunt de relevat la această construcție muzeu și monument deopotrivă: piesele nivelului I, cele care restituie armonios funcțiile palatului, desfășurând ca într-o historiogramă momentele cruciale privind memoria modernă a acestuia, de la Șerban Cantacuzino la Alexandru Ioan Cuza și la Mihai I (1859-1947)⁵. Aceasta este recompusă prin argumente care subliniază și scrutează distanța istorică stabilind statutul, funcțiile și contribuțiile decidenților, accentuând rolul Casei regale, protocolul acesteia și animația politică, culturală și artistică din cel mai înalt loc al ierarhiei României. Mai ales și distinct aici arhitectii, designerii și artiștii au dat ascultare sugestiilor de a redistribui anumite segmente istorice: ca grupajul destinat primului reformator politic din modernitatea românească – Al. Ioan Cuza (1859-1866) – care leagă logic și armonios epoca respectivă cu cea a regalității propriu-zise. Un segment spațial – rămas liber după mutarea pietrelor tombale în biserică –, cel al pivnițelor cere să fie reabordat pentru a primi o funcționalitate muzeistică precisă. Cea de acum, spectaculoasă prin piesele excepționale recuperate recent – și bine restaurate – nu răspunde optim la cerințele de micro-climat stabil și controlat permanent.

Printr-o gamă diversă de artefacte și obiecte – multe recuperate din depozite – salvate din comerț, dar și donate – se restituie un *alt Cuza*. Cu un univers domestic de epocă reconstituit muzeografic, privim puterea domnească altfel căci reinterpretarea și reevaluarea unor lucrări de artă plastică și decorativă, subtil legate de context, pun în lumină Curtea și pe Elena Cuza, prea îndelung

⁵ Vezi la Sorin Duicu, *Edificii eclesiastice cantacuzine din Țara Românească. Secolele XVIII-XIX*, vol. I-II, Craiova, Editura Universitaria, 2007; Mihai Ipate, *Istoria Cotrocenilor de la Șerban Cantacuzino la Barbu Catargi*, București, Muzeul Național Cotroceni, 2009.

sustrasă comentariului istoric. Privit în conexiunile sale, ansamblul rezultat este surprinzător de unitar și generează înalte stări emoționale, dominate de performanța sugerării unei memorii istorice combinatorii prin probe fizice și adânc sens ideatic.

Reconstituiri de la etajul II se bazează pe numeroase piese valoroase, fiecare impunând probleme complexe de reconstituire, atent studiate și reinterpretate în contextele lor istorice și artistice. Este și acesta ca ansamblu, dominat de memoria Reginei Maria, oferind mostre de gust europeanist elevat, de opțiuni argumentate sau, uneori capricioase, dar recompuse ca lectură a romantismului târziu. „Citim” așadar aici gustul și instruirea, preferințele unui înalt comanditar, putând urmări cum i-au evoluat atitudinile, ce anturaj avea, ce sfaturi a primit și cine i le-a interpretat arhitectural și artistic. Cazul artei populare, cel al decorativului, reflectat prin colecționarea de icoane, costum tradițional, textile țărănești, al pielăriei și lemnului sculptat, prin mobilarea interioarelor, arată câtă emoție a avut personajul în fața autenticității⁶. Reevaluate și reinterpretate muzeografic, piesele și contextul spațial oferă acum o stare de emoție intensă, apropiind de cei de azi lumea de ieri și eroii ei.

Efortul acesta ne ajută să-l urmărim îndeaproape pe muzeograf, frecvent combinator în dispunerea obiectelor, urmărind decodificările sale subiective dar realiste pe seama universului lumii trecute, îndeosebi a curții regale ce-avusese în prim plan personalitatea plurală și covârșitoare a Reginei Maria. Spațiile private – de taifas, joc și odihnă – sunt dozate cu o inteligență și un rafinament desăvârșite. Curțile și grădina, parcul în sine recompun – vizibil mai ales în imediata vecinătate a palatului – un peisaj istoric care amintește de situl monasticesc originar asupra căruia a lucrat credința⁷ și un gust al epocii care respecta spațiile verzi. Arhitectului Fritz Rebhuhn i s-a datorat reluarea unui proiect inițiat sub Cuza, la care a adăugat în anii '20 – '30 ai secolului al XX-lea mereu, urmărind desăvârșirea. Înnobilarea spațiului restitativ cotocean – cea recentă – a fost făcută așadar printr-un proiect holistic, reușit în ansamblu și detalii⁸.

⁶ Cf. Marian Constantin, *Palatele și colibele regale din România*, Editura Compania, București, 2007. Ștefania Ciubotaru, *Viața cotidiană la curtea regală a României (1914-1947)*, București, Editura Cortex, 2012.

⁷ În ceea ce privește mănăstirea și rolul acesteia în societatea românească, vezi teza de doctorat (publicată) a doamnei Mariana Lazăr, „Spre folosul acestei sfinte case”. *Constituirea și evoluția domeniului mănăstirii Cotroceni (sec. XVII – XIX)*, Brăila, Editura Istros – Muzeul Brăilei, 2013.

⁸ La desăvârșirea acestui proiect, utilizarea spațiilor noi (îndeosebi Sala Unirii și teatrul) de către muzeu – cum de altfel s-a preconizat și chiar s-a practicat în primii ani de funcționare – ar potența în mod fericit programele specifice, aducând indirect un beneficiu de imagine culturală Președinției.

Rezultatul îl recomandă ca examen al multi și interdisciplinarității prin calitatea reconstituirilor, studiate îndelung și acceptate doar în urma interpretărilor multiple. Proiectul în sine a lansat de altfel un model cultural durabil, și consistent, iar prin dimensiunea lui încă neegalat.

Ca muzeu, a impus să apară venind pe orizontul unei acute nevoi de schimbare. A avut, desigur, șansa să prindă schimbarea, întrunind – rar fenomen – două condiții: o irepetabilă deschidere socială către înnoire și o încurajare oficială a celor care, politic și muzeografic, au asumat-o.

2. *Interpretarea și constructivismul muzeal* au fost posibile la Cotroceni numai în relație și aplicate ansamblului istoric, și doar respectând cerințele ce rezultau din calitatea de mărturie a acestuia. De la inaugurarea din 27 decembrie 1991 – deci după o perioadă foarte scurtă de pregătire și fixare a obiectivelor strategice –, muzeul a propus o dublă inserție: în rândul instituțiilor specializate, culturale și academice, nu ca o componentă, ci ca partener, și în mediile sociale cele mai diverse pentru a câștiga popularitate și a crea un grup mare, stabil și permanent, de susținători. Ofertele sale culturale veneau după o lungă perioadă de obturare, chiar interzicere a locului și după deformări sistematice privind istoria acestuia. A restitui dreptul la o istorie corectă s-a transpus deci în programe proiectate clar și constituite *altfel* decât până atunci. Au fost întâmpinate, pe de o parte, cu multă rezervă – îndeosebi din partea elitelor – în parte justificată, iar uneori chiar cu ostilitate. Mai ales pentru revendicările pe seama patrimoniului deținut altădată – cerut, pe bună dreptate, să întregască discursul muzeal –, dar și datorită vecinătății imediate care expunea ca muzeul să fie considerat instrument al Puterii. Pe de altă parte, entuziasmul și adeziunea publică pentru asumarea unor servicii de informare corecte, ca și un larg sprijin colegial al multor muzee, i-au înlesnit demersurile. Caracterul obiectiv, al demersului, delimitarea clară de Președinție, ca instituție muzeală națională subordonată Ministerului Culturii, au produs numeroase efecte pozitive. S-a sperat, desigur, de mulți intelectuali, ca acest muzeu să aducă un suflu nou în muzeografie, să deschidă alte orizonturi, să vină cu o politică de recuperare corectă față de ceea ce dictatura ocultase, să servească publicului și să nu repete rolul de instrument docil politic. A reușit să răspundă, oare, acestor deziderate? Dacă da, prin ce formule și ce factori l-au sprijinit în acest demers?

Vom sublinia că Puterea, respectiv Președinția – prin cei mai influenți membri ai săi –, a agreat fondarea muzeului și – într-o perioadă de fragilitate politică în anii '90 – a sprijinit demersul de individualizare, crearea unei distincte personalități instituționale și respectarea autonomiei sale. Un proces deloc ușor și de durată, câștigat cu efort și demersuri echilibrate. Din perspectiva muzeului, vecinătatea cu Președinția a fost și un mare avantaj: a beneficiat tacit de o înaltă recomandare care conducea la ideea că acțiunea muzeală de largă restituire a istoriei era chiar cea agreată oficial. În neomuzeografia sfârșitului de mileniu, soluțiile pentru un asemenea muzeu erau puține la acel moment, așa că s-au

identificat acelea care se potriveau cazului. Obiectivul principal l-a constituit asumarea unui complex *program de documentare și cercetare muzeală*. Acesta este de altfel favorizat de vocația istorico-artistică a sitului, de multiplele sale semnificații, doar că trebuia înfăptuit. Înafara lui regenerarea, reanimarea și inserția socială a noului muzeu nu erau posibile. Programul în cauză s-a definit treptat, fiind dus la împlinire de un grup de tineri muzeografi, care au performat prin consistente studii, articole, cataloage, colocvii, volume de documente, teze de doctorat⁹. Acest grup a constituit treptat un demers de regenerare a studiilor istorice restitutive pe teme majore privind *Cotroceniul în istorie*¹⁰. De aici s-au lansat

⁹ Enunțând doar tezele de doctorat – 12! – și cărțile generate în urma cercetării (peste 10 lucrări!), și este suficient să argumentăm consistența științifică a programului. Vezi și dezbateră în jurul identității muzeografice europene la Tomislav Sladojević Šola, *European collection resources – museums serving european identity*, în *Encouraging Collection Mobility. A way forward for museums in Europe*, editori S. Petterson, M. Hagedorn-Sauze, T. Jyrkkiö, A. Weij, Finish National Gallery, Helsinki, 2010, p. 253 și următoarele.

¹⁰ Certifică întrutotul cele de mai sus volumele *Cotrocenii în istorie* (1992-1994) și *Studii și articole de istoria artei* (2001). *Reproducem aici cuvântul adresat de fondatorul muzeului și autor al acestui articol la 15 iulie 1992. „Noi, Românii, suntem un popor care stăm în ISTORIE prin câteva repere, între ele figurând locuri și momente de referință. Un astfel de loc și un asemenea monument este și Cotroceniul, fericit ilustrat prin mulțimea faptelor memorabile ale unui șir trisecular de mari personalități, începând cu ctitorul lui, Șerban Cantacuzino. Cotroceniul mai are, fără îndoială, privilegiul de a fi aureolat printr-o dimensiune spiritual-creștină, dublată de aspectele culturale, puse azi într-o potrivită lumină prin Muzeul nostru. Din asemenea cerință, de respect și cunoaștere, deschidem azi primul simpozion științific, inițiat de muzeu și susținut de prestigiul Domniilor voastre, cu o temă inedită: „Cotrocenii în istorie”. Așa cum bine indică *Programul*, comunicările abordează, din multiple unghiuri și de pe scări temporale diferite, personalitatea acestui sit istoric unicat. Cum semnul sub care ne place să credem că vom sta cu toții este *Adevărul istoric*, noi vedem în lucrările ce se vor prezenta tot atâtea contribuții riguroase științifice. Muzeul nostru, ca instituție nouă, în perimetrul culturii contemporane, aflată sub zodia unei pozitive recepții publice, așteaptă de la Dvs., specialiștii, date inedite și interpretările lor, prin care să ne argumentăm și să ne susținem riguroase mesajele. Noi fim, în temeiul posibilului, și afirmăm – acum și aici – posibilul, dovedind că tocmai în vremuri dificile este necesar spiritul edificator, laborios și doveditor al înțelegerii și concurenței cu acestea. De-asemena, susținem că este eminamente azi nevoie de calmul și înțelepciunea istoricilor, de cercetările lor și apelul la opera lor de judecată și interpretare, pe care totdeauna cei onești o servesc. Ca muzeu ce respectăm cu strictețe principiul apolitic – impus sever nu numai nouă de deontologia profesională – prezentăm obiectiv și riguros tot ceea ce istoria a clasat ca definitiv. Ne cunoaștem, deci, locul: de a expune și a susține, cu mijloacele noastre specifice, FRUMOSUL, ADEVĂRUL. Și, de asemeni, de a modela în spirit nou, cu modestia acestor mijloace, un comportament civic care să le respecte. La Cotroceni, în decursul a trei veacuri, ISTORIA a fost mereu

expoziții cu subiecte de maximă actualitate, angajante, responsabile și curajoase ca interpretare nouă, critice, reevaluatoare*. Viața cotidiană; artiști și curente; gusturi, mode și stiluri; elite și mase; personalități creatoare; istorii contestate etc. au fost abordate într-o concepție nemaiîntâlnită în muzeografia din România. Norma științifică a fiecărui demers expozițional a inclus evocarea critică, asumarea interpretărilor, noutatea descoperirilor, reevaluarea la zi a interpretărilor. Marele public a receptat pozitiv acest demers, cu atât mai mult cu cât el răspundea tematic problemelor sociale și frământărilor comunitare. Subiectele tratate – un lung șir transformat în expoziții – au readus în atenția semenilor pagini contestate de istorie sau altele uitate (uneori voluntar) de istorici. Expozițiile MNC - îndeosebi cele privind Regalitatea - arată o mobilitate fără precedent, justificată însă de presiunea publică, de dorința de a deschide rezervele muzeale, de nevoia exprimării artiștilor. Se cere să subliniem că aceste expoziții au inclus modele urmate de altfel de multe alte muzee, au redirecționat cercetarea spre subiecte de cel mai mare interes societal, au pus în largă circulație teze formulate de noua muzeografie. Prin complementaritatea programului de cercetare cu unul *cultural-educativ*, care a lansat în forme moderne (concerte, cicluri de conferințe, lectorat) oferte tentante, un mare număr de artiști contemporani au putut evolua în muzeu, combinând discursul istoric cu cel de spectacol artistic, îndeosebi muzical. Succesul acestui program este confirmat de numărul mare de spectatori și de un public în permanentă creștere.

Prin muzeu și serviciul său educativ – de îndrumare și orientare – vizitatorii din țară și străinătate au beneficiat de prezentări documentate și chiar

prezentă, în confruntări tragice ori destindări luminoase și laborioase. Spațiul acesta este deci, ca într-o radiografie istorică, impregnat de mulțimea semnificațiilor, care trebuie exprimate de noi în tot atâtea mesaje muzeale, legate conștient și logic cu gradul de cunoaștere al publicului. Păstrând evident un anume mister și o atracție ireversibilă reieșite din ceea ce a însemnat destinul Cotrocenilor, înregistrăm la Cotroceni și un binevenit exercițiu de democrație. Accesul larg, public, consemnat mereu cu o mare satisfacție de zecile de mii de vizitatori ai acestui muzeu, ne lasă să apreciem în voie că societatea românească de azi are o infinită nevoie de instituții culturale, deschise și dedicate cu adevărat semenului nostru. Spațiul sacru în care ne găsim a întrunit și interesul unor personalități americane, prezente în România din rațiuni diverse. Mai întâi, subliniem, pentru anii primei conflagrații mondiale, simpatia și susținerea – din partea acestora – a aspirațiilor naționale pentru împlinirea deplinei unități de neam, a României Mari. Câteva asemenea aspecte vor fi prezentate, în cadrul colocviului, de prestigioșii colegi din SUA, profesorii Dorothy Wilson, Glee Wilson și Kurt Treptow, care vin să lumineze tocmai asemenea legături. Asemenea rațiuni au condus la nașterea acestui simpozion, pe care istoricii îl pot transforma desigur într-un binevenit sistem periodic de comuniune științifică, dar și de sufletească desfătare. Permiteți-mi să urez, deci, *primului* Simpozion de istorie de la Cotroceni, un meritat succes, iar Domniilor voastre să vă exprim toată gratitudinea.

rafinate. Demersuri de pedagogie muzeală modernă arată înscrierea acestui sector între cele mai dinamice. Doar în urma lor Cotroceniul a fost redescoperit, determinând largi aprecieri, inclusiv menționarea lui în 1994 de către EMYA ca o realizare muzeografică de nivel european.

Și în acest punct constructivismul muzeal poate indica unele contribuții prin artă și muzeotehnică: produsul final s-a transformat dintr-o tematică inițială într-o construcție istorică. Una care trece de convenționalism și restituie, convingător, realități. Care convinge nu doar pe vizitator, ci și în plan științific, fiind general acceptată. Desigur că, orizontul unor largi cercetări de arheologie, istoria arhitecturii și arte contemporane nu s-a împlinit întru totul, așa că rămâne încă un deziderat pentru viitorul apropiat.

Dar spațiul cotrocean dezvoltă și o anume stare de bine. Aceasta nu era posibilă fără o rațională și studiată asociere de artefacte și crearea de atmosferă. Aici ne găsim în zona artelor combinatorii, care prin monument și muzeificarea lui au construit multiple mesaje: vizuale, audio, tactile și olfactive.

Muzeul acesta are în diversitatea de labirint a muzeografiei contemporane, pe lângă un distinct specific, o personalitate de neuitat și un rol nespus încă: de contributor important la reconstrucția conștiinței naționale. Modelul său de atitudine și prezență publică, cel al ofertelor culturale, cel de cercetare-interpretare au contat în mod cert la definirea comportamentului public în materie de muzeu și la consolidarea unei noi atitudini civice. Chiar dacă azi MNC nu mai reprezintă noutatea eclatantă din anii '90, primatul și modelul său au rezistat, multiplicându-se și dezvoltând, prin alte muzee, noua muzeografie din România. Poate fi o mai mare satisfacție ca aceasta?

1. Inaugurarea Muzeului Național Cotroceni în prezența președintelui României, Ion Iliescu, 27 decembrie 1991.

The inauguration of the Cotroceni National Museum in the presence of Romania's president, Ion Iliescu, 27 December 1991.

2. Primarul Belfastului și Ioan Oprîș cu mențiunea EMYA, 14 mai 1994.

The mayor of Belfast and Ioan Oprîș with the mention awarded by EMYA, 14 May 1994.

„DEZGHEȚUL” LUI N. HRUȘCIOV ȘI PROBLEMA BASARABIEI

HRUSCIOV’S DE-STALINIZATION AND THE ISSUE OF BESSARABIA

Alexandru Ghișa*

Abstract

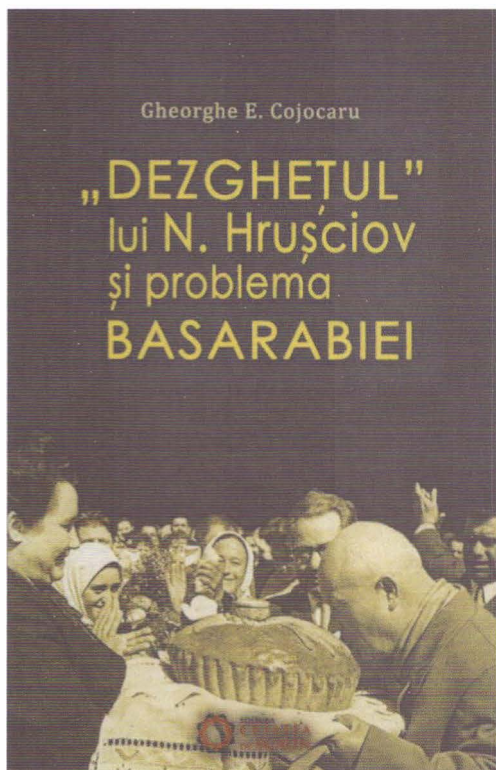
The studies of Romanian – Russian – Bessarabian relations are significant in number in recent years and have started including Romanian historians from Moldavia, Ukraine and the Russian Federation. One such example is the study of Gheorghe E. Cojocaru, director of the History Institute of the Moldavian Science Academy in Chisinau who wrote about the period of de-Stalinization and how it fits in the Bessarabia equation. His direct access to primary sources has allowed him to draw a series of conclusions such as the fact that the Romanian – Russian link was paramount to the way that Bessarabia was governed and the periods of full censorship alternated with the ones of ease in relations to those of relations between the Russian and Romanian counterparts. Also, it argues that the period of Hruscirov’s de-Stalinization was a favorable time for Bessarabia when the Romanian elites were formed that would manifest themselves in 90s.

Keywords: de-Stalinization, Bessarabia, Russian – Romanian relations, censorship.

Investigarea relațiilor româno-ruse și sovietice se bucură azi de o reală preocupare în istoriografia română. Istoricii români, din România, au însă puține șanse de a duce până la capăt o cercetare pe această temă din cauza unui handicap – cunoașterea limbii ruse și implicit, a istoriografiei rusești. Foarte puțini sunt istoricii români capabili să depășească azi handicapul lingvistic menționat. Istoriografia română are însă o șansă reală și posibilă – de a apela și a include în proiectele de cercetare pe relația româno-rusă și sovietică istorici români din Republica Moldova, Ucraina sau, de ce nu, chiar din Federația Rusă.

Un exemplu edificator este apariția recentă a cărții scrise de dr. Gheorghe E. Cojocaru, director al Institutului de Istorie a Academiei de Științe a Moldovei, de la Chișinău, publicată la Târgoviște, de Editura „Cetatea de Scaun”, 2014.

* Istoric.

La mai bine de 200 de ani de la „inventarea” Basarabiei, prin ocuparea teritoriului dintre Prut și Nistru de către Imperiul Rusiei (1812), dl. Gheorghe E. Cojocaru vrea să demonstreze prin această carte că regiunea a intrat de fapt în „era glaciară” a existenței ei. Pe drept cuvânt, în toată această perioadă bicentenară, Basarabia a cunoscut și „înghețul” și „dezghețul”, termeni intrați în discursul public rusesc și sovietic, dar și european și internațional. Conflictele „înghețate” de azi și care mai pot apărea în viitor – cazul Transnistriei este relevant – mențin încă în sufletele basarabenilor, dar și ale bucovinenilor și locuitorilor Ținutului Herța amenințarea gulagurilor siberiene.

A vorbi de „dezgheț” în perioada când Nikita Sergheevici Hrușciiov s-a aflat în fruntea Uniunii Sovietice, este și azi un act de curaj,

având în vedere ceea ce se întâmplă în Estul Apropiat al României. Hrușciiov însuși a fost un om al contrastelor – a declanșat destalinizarea, a condamnat crimele lui Stalin în raport cu partidul unic, dar tot el a propus întoarcerea la moștenirea ideologică „curat” leninistă. Autorul atrage însă atenția că, în ceea ce a fost URSS, acest „dezgheț” a fost limitat și s-a derulat sub un strict control ideologic. Faptul că fenomenul destalinizării a fost stopat, este dovedit de intervenția brutală a URSS în revolta ungară din 1956 și de creșterea încordării internaționale. Este adevărat că Nikita Hrușciiov a decis retragerea Armatei Roșii din România, după lungi și dificile negocieri, dar tot el a realizat rapid că a pierdut controlul asupra acestui satelit.

Deși dl. Gheorghe E. Cojocaru vorbește de un reviriment cultural și național în Republica Socialistă Moldovenească (RSSM), din perioada lui Hrușciiov, cartea este de fapt o oglindă a ceea ce a fost „calvarul Basarabiei” și al basarabenilor. După ce locuitorilor acestei regiuni li s-a inventat limba moldovenească, scrisă cu alfabet chirilic și li s-a inoculat că ei sunt popor moldovean și nu altceva, a fost într-adevăr o favoare când corifeii sovietici de la Moscova și Chișinău au acceptat ideea că limba și literatura moldovenească este apropiată de cea română și că s-ar putea vorbi de o limbă și literatură moldo-română.

Autorul integrează foarte clar „problema Basarabiei” în ecuația sovieto – română. Atunci când între Moscova și București este o relație caldă, la Chișinău începe „dezghețul”. Dacă între fosta URSS și ceea ce a fost Republica Populară Română (RPR) se producea o răcire a relației bilaterale, în RSSM „îngheța” totul, la propriu – cultura, arta, schimburile comerciale sau sportive și micul trafic de frontieră, atât cât exista etc. Limitele temporale ale „dezghețului” sunt bine alese de autor și relevante pentru cum se vedea atunci România de la Chișinău. Momentul de la 30 decembrie 1947 – abolirea monarhiei sau mai bine zis „debarasarea de regele Mihai”, a însemnat pentru România comunizată întrarea cu drepturi depline în „lagărul democrațiilor populare”. Numai după această dată România a devenit un partener de încredere al Kremlinului. Odată ce la București s-a consolidat regimul comunist, s-a impus ideologia marxist-leninistă și s-a trecut la studierea și aplicarea învățăturilor „tovarășului Stalin”, la Chișinău se produc primele mutații în procesul de ideologizare a limbii moldovenești. S-a revizuit atitudinea față de limba română, iar factorul politic „recomanda” folosirea rezonabilă a limbii române pentru necesitățile celei moldovenești. Când RPR, sub Gheorghe Gheorghiu-Dej, afișează un exces de loialism față de Moscova, în anii 1956-1958, la Chișinău se poate vorbi de necesitatea clasicii literaturii moldovenești. Mihai Eminescu devenise atunci „un ilustru poet al popoarelor din RPR și RSSM”. Apogeul „dezghețului” l-a constituit inaugurarea în Parcul Central „A. S. Pușkin” din Chișinău a „Aleii clasicii literaturii naționale”, prin amplasarea busturilor a 12 scriitori români, de la Cantemir la Creangă și Eminescu.

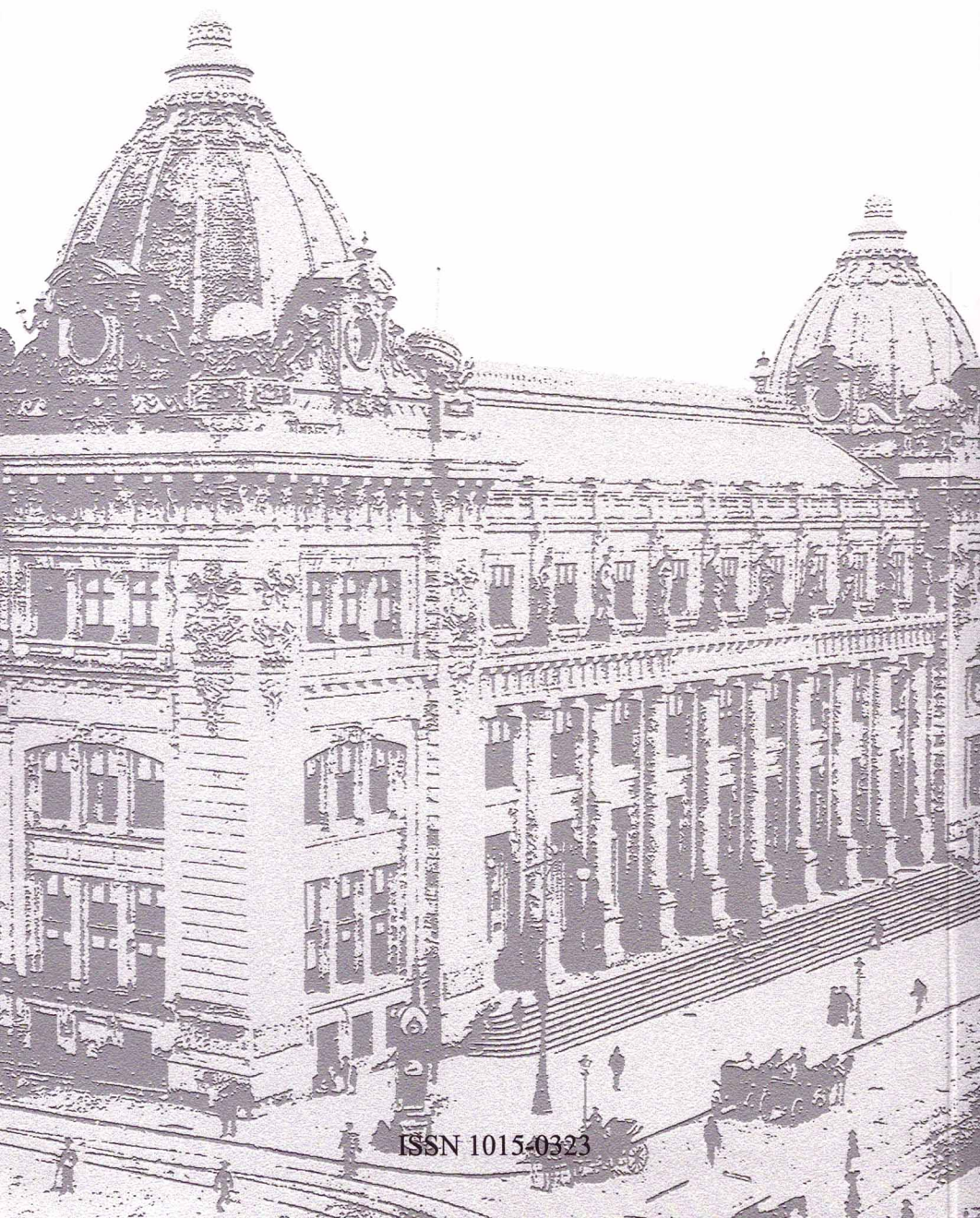
În același an, 1958, autoritățile de la Kremlin acceptă pentru prima dată de la război încoace, ca o serie de manifestări din cadrul „Lunii prieteniei sovieto-române” să se desfășoare în RSSM. Astfel, între 23 august – 3 septembrie 1958, au fost organizate la Chișinău, Tiraspol, Bălți și în alte două raioane, „Zilele Culturii Române”, cu un impact deosebit în opinia publică locală, românească și nu numai. A fost prima și ultima dată când au avut loc asemenea contacte româno-române, din 1940 până la dispariția URSS, în 1991, fără cei trei ani de război (1941-1944).

Vigilența politică renaște în RSSM după ce la București a început procesul de desatelizare și desprindere a României de Moscova, care a culminat cu „Declarația din aprilie 1964”, o veritabilă „declarație de independență” față de URSS. Din acest moment „înghețul” se manifestă din nou și pentru lungă durată în toată Basarabia.

Afirmările autorului cum că în perioada „deghețului” hrușciovian au apărut germenii românismului la Chișinău sunt cât se poate de reale. Acestea s-au manifestat cu prisosință în anii 1989-1990 și 1991, când elita românească basarabeană și-a recâștigat singură, fără nici un sprijin din România, dreptul la limba română și la alfabetul latin și a pus umărul, alături de baltici, la destrămarea URSS.

Prin această carte, publicul românesc și istoriografia română au ocazia de a cunoaște mai bine o ideologie sovietică demolatoare și o serie de personaje îndoctriinate, care nu mai puteau recepta realitățile naționale din Basarabia.

Parafrazând limbajul specific „războiului rece”, care, din păcate, mai este încă folosit în România și în Estul Apropiat, putem afirma că Editura „Cetatea de Scaun” a „spart gheața” prin publicarea cărții *„Dezgheșul” lui Hrușciov și problema Basarabiei*, scrisă de un istoric român de la Chișinău, dl. Gheorghe E. Cojocaru.

ISSN 1015-0323